

**ДОНИШГОҶИ ДАВЛАТИИ МОЛИЯ ВА ИҚТИСОДИ
ТОҶИКИСТОН**

**ТАДЖИКСКИЙ ГОСУДАРСТВЕННЫЙ
ФИНАНСОВО-ЭКОНОМИЧЕСКИЙ УНИВЕРСИТЕТ
TAJIK STATE UNIVERSITY OF FINANCE AND ECONOMICS**

Бахшида ба 30-солагии Истиқлолияти Ҷумҳурии Тоҷикистон

**ПАЁМИ
МОЛИЯ ВА ИҚТИСОД
Нашри махсус №4/2 (29)
(маҷаллаи илмӣ-амалӣ)**

**ФИНАНСОВО-ЭКОНОМИЧЕСКИЙ
ВЕСТНИК
Спецвыпуск №4/2 (29)
(научно-практический журнал)**

**THE FINANCE AND ECONOMIC
BULLETIN
Special edition №4/2 (29)
(science-practical journal)**

Душанбе, 2021

Сармуҳаррир

Хайрзода Ш.Қ. сармуҳаррир, номзади илмҳои иқтисодӣ, дотсент, ректори Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон

Муовинони сармуҳаррир:

Сафаров Б.Г. – муовини сармуҳаррир, номзади илмҳои иқтисодӣ, дотсент, муовини ректор оид ба илми Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон

Саидмуродов Л.Х. – муовини сармуҳаррир, узви вобастаи АМИТ, доктори илмҳои иқтисодӣ, профессори кафедраи муносибатҳои молиявӣ-қарзии байналхалқии Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон

Аъзои ҳайати таҳририя:

Раҳимзода Ш. – доктори илмҳои иқтисодӣ, профессори кафедраи фаъолияти бонкии Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон, директори Институти иқтисодӣ ва демографияи АМИТ

Эргашев Р.Х. - доктори илмҳои иқтисодӣ, профессори кафедраи иқтисодиёти Донишқадаи муҳандисии иқтисодии Қаршии Ҷумҳурии Ўзбекистон

Раҳматзода Р. – доктори илмҳои иқтисодӣ, профессори кафедраи таҳлили иқтисодии Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон

Факеров Х.Н. – доктори илмҳои иқтисодӣ, профессори кафедраи иқтисоди корхонаҳо ва соҳибкории Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон

Шарифов З.Р. – доктори илмҳои иқтисодӣ, профессор, кафедраи баҳисобгирии муҳосибӣ ва аудити Донишгоҳи аграрии Тоҷикистон ба номи Шириншоҳ Шотемур

Шарипов Б.М. – доктори илмҳои иқтисодӣ, профессори кафедраи фаъолияти бонкии Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон

Ҷонмамадов Ш.Б. - доктори илмҳои иқтисодӣ, профессори кафедраи иқтисодиёти ҷаҳон ва тиҷорати байналмилалӣ Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон

Ҳоҷаев П. - доктори илмҳои иқтисодӣ, профессори кафедраи назарияи иқтисодии Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон

Қандиёрова Д.О. - доктори илмҳои иқтисодӣ, профессори кафедраи назарияи иқтисодии Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон

Кошоновна М.Р. – доктори илмҳои иқтисодӣ, профессори кафедраи молияи Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон

Бегматов А.А. – номзади илмҳои иқтисодӣ, профессори кафедраи молияи Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон

Насриддинов Ф.Б. – номзади илмҳои иқтисодӣ, профессори кафедраи назарияи иқтисодии Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон

Қодиров Ф.А. – номзади илмҳои иқтисодӣ, дотсент, муовини ректор оид ба робитаҳои байналмилалӣ Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон

Маъдиев С. – номзади илмҳои иқтисодӣ, мудири кафедраи баҳисобгирии муҳосибии Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон

Ҷумабоев Х. – номзади илмҳои иқтисодӣ, директори ПИТ «Молия»-и Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон

Давлатов Х.М. – номзади илмҳои иқтисодӣ, дотсенти кафедраи молияи Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон

Содиқов М. - номзади илмҳои иқтисодӣ, дотсент, декани факултети менеҷмент ва ҳуқуқи иқтисодии Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон

Буриева М.Ч. - номзади илмҳои иқтисодӣ, мудири кафедраи муносибатҳои молиявӣ қарзии байналхалқии Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон

Фасеҳзода И. - номзади илмҳои иқтисодӣ, дотсент, мудири кафедраи таҳлили иқтисодии Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон

Ғафуров П.Ч. - номзади илмҳои иқтисодӣ, дотсент, мудири кафедраи моделсозии математикӣ дар иқтисодиёти Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон

Ҳомидов А. - номзади илмҳои иқтисодӣ, дотсенти кафедраи суғуртаи Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон

Убайдов Ф.С. - номзади илмҳои иқтисодӣ, дотсенти кафедраи назарияи иқтисодии Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон

Убайдуллоев Ф.К. - номзади илмҳои иқтисодӣ, дотсент, директори Парки технологияи Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон

Туйғунов Н.Х. – номзади илмҳои филологӣ, дотсент, мудири кафедраи забони хориҷии Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон

Маҷалла бо забонҳои тоҷикӣ, русӣ ва англисӣ нашр мешавад.

Маҷалла дар Вазорати фарҳанги Ҷумҳурии Тоҷикистон

таҳти №082/МҚ– 97 аз 15.10.2018 сабти ном шудааст.

Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон, 2021

Паёми молия ва иқтисод

Маҷалла ба Феҳристи тақризшавандаи маҷаллаҳои илмӣи КОА-и назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон шомил буда, дар он натиҷаҳои асосии илмӣи рисолаҳо барои дарёфти дараҷаи илмӣи доктор ва номзади илм ҷоп мешаванд.

Маҷалла шомили пойгоҳи иттилоотии Намояи иқтибосоварии илмӣи Россия (НИИР) шудааст.

Главный редактор

Хайрзода Ш.К. – гл. редактор, кандидат экономических наук, доцент, ректор Таджикского государственного финансово-экономического университета

Заместители главного редактора:

Сафаров Б.Г. – зам. гл. редактора, кандидат экономических наук, доцент, проректор по науке Таджикского государственного финансово-экономического университета

Саидмуродов Л.Х. – зам. гл. редактора, член-кор. НАНТ, доктор экономических наук, профессор кафедры международных финансово-кредитных отношений Таджикского государственного финансово-экономического университета

Редакционная коллегия:

Рахимзода Ш. – доктор экономических наук, профессор кафедры банковского дела Таджикского государственного финансово-экономического университета, директор Института экономики и демографии НАНТ

Эргашев Р.Х. - доктор экономических наук, профессор кафедры экономики Каршинского инженерно-экономического института Республики Узбекистан

Рахматзода Р. - доктор экономических наук, профессор кафедры экономического анализа Таджикского государственного финансово-экономического университета

Факеров Х.Н. – доктор экономических наук, профессор кафедры экономики предприятия и предпринимательства Таджикского государственного финансово-экономического университета

Шарифов З.Р. - доктор экономических наук, профессор, заведующий кафедрой бухгалтерского учёта и аудита Таджикского аграрного университета имени Шириншо Шотемура

Шарипов Б.М. – доктор экономических наук, профессор кафедры банковского дела Таджикского государственного финансово-экономического университета

Джонмамадов Ш.Б. - доктор экономических наук, профессор кафедры мировой экономики и международного предпринимательства Таджикского государственного финансово-экономического университета

Ходжаев П. - доктор экономических наук, профессор кафедры экономической теории Таджикского государственного финансово-экономического университета

Кандиёрова Д.О. - доктор экономических наук, профессор кафедры экономической теории Таджикского государственного финансово-экономического университета

Кошонова М.Р. - доктор экономических наук, профессор кафедры финансов Таджикского государственного финансово-экономического университета

Бегматов А.А. – кандидат экономических наук, профессор кафедры финансов Таджикского государственного финансово-экономического университета

Насриддинов Ф.Б. - кандидат экономических наук, профессор заведующий кафедрой экономической теории Таджикского государственного финансово-экономического университета

Кодиров Ф.А. – кандидат экономических наук, доцент, проректор по международным связям Таджикского государственного финансово-экономического университета

Маъдиев С. – кандидат экономических наук, доцент, заведующий кафедрой бухгалтерского учёта Таджикского государственного финансово-экономического университета

Джумабоев Х. – кандидат экономических наук, директор НИИ «Финансы» Таджикского государственного финансово-экономического университета

Давлатов Х.М. – кандидат экономических наук, заведующий кафедрой финансов Таджикского государственного финансово-экономического университета

Содилов М. - кандидат экономических наук, доцент, декан факультета менеджмента и экономического права Таджикского государственного финансово-экономического университета

Буриева М.Ч. - кандидат экономических наук, зав. кафедрой международной финансово-кредитных отношений Таджикского государственного финансово-экономического университета

Фасехзода И. - кандидат экономических наук, доцент, заведующий кафедрой экономического анализа Таджикского государственного финансово-экономического университета

Гафуров П.Дж. - кандидат экономических наук, доцент, заведующий кафедрой математического моделирования в экономике Таджикского государственного финансово-экономического университета

Хомидов А. - кандидат экономических наук, доцент кафедры страхования Таджикского государственного финансово-экономического университета

Убайдов Ф.С. - кандидат экономических наук, доцент кафедры экономической теории Таджикского государственного финансово-экономического университета

Убайдуллоев Ф.К. - кандидат экономических наук, доцент, директор Технологического парка Таджикского государственного финансово-экономического университета

Туйгунов Н.Х. - кандидат филологических наук, доцент, заведующий кафедрой иностранных языков Таджикского государственного финансово-экономического университета

Журнал печатается на таджикском, русском и английском языках.

Журнал зарегистрирован в Министерстве культуры Республики Таджикистан под №082/ЖР - 97 с 15.10.2018г.

Таджикский государственный финансово-экономический университет, 2021
Финансово-экономический Вестник

Журнал входит в Перечень рецензируемых научных журналов ВАК при Президенте Республики Таджикистан, в которых должны быть опубликованы основные научные результаты диссертаций на соискание ученых степеней доктора и кандидата наук.

Журнал включен в Российский индекс научного цитирования (РИНЦ).

CHIEF EDITOR

Khayrzoda Sh.K – chief editor, candidate of Economic sciences, Associate Professor, Rector of the Tajik State University of Finance and Economics

DEPUTY CHIEF EDITORS:

Safarov B.G. – candidate of Economic sciences, Associate Professor, Vice-Rector for Science of the Tajik State University of Finance and Economics

Saidmurodov L. Kh. – Deputy Editor in Chief, Corresponding Member NAS RT, Doctor of Economics, Professor of the Department of International Finance and Credit Relations of Tajik State University of Finance and Economics

EDITORIAL BOARD:

Rakhimzoda Sh. – Doctor of Economics, Professor of the Department of Banking of the Tajik State University of Finance and Economics, Director of the Institute of Economics and Demography of the National Academy of Sciences of the Republic of Tajikistan

Ergashev R.Kh. – Doctor of Economics, Professor of the Department of Economics, Karshi Engineering and Economic Institute of the Republic of Uzbekistan

Rahmatzoda R. – Doctor of Economics, Professor of the Department of Economic analysis of the Tajik State University of Finance and Economics

Faqerov Kh.N. – Doctor of Economics, Professor of the Department of Economics and Entrepreneurship of the Tajik State University of Finance and Economics

Sharifov Z.R. – Doctor of Economics, Professor, Head of the Department of Accounting and Auditing of Tajik Agrarian University named after Shirinsho Shotemur

Sharipov B.M. – Doctor of Economics, Professor of the Department of Banking of Tajik State University of Finance and Economics

Dzhonmamadov Sh.B. – Doctor of Economics, Professor of the Department of World Economy and International Entrepreneurship of the Tajik State University of Finance and Economics

Khodzhaev P. – Doctor of Economics, Professor of the Department of Economic Theory of Tajik State University of Finance and Economics

Kandiyorova D.O. – Doctor of Economics, Professor of the Department of Economic Theory of the Tajik State University of Finance and Economics

Koshonova M.R. – Doctor of Economics, Professor, director of research institute of “Finance” of the Tajik State University of Finance and Economics

Begmatov A. – Doctor of Economics, Professor of the Department of Finance and Money circulation of the Tajik State University of Finance and Economics

Nasriddinov F.B. – candidate of Economic sciences, professor of the Department of Economic theory of the Tajik State University of Finance and Economics

Kodirov F.A. – deputy chief editor, candidate of Economic sciences, associate professor, Vice-Rector on International Relations of the Tajik State University of Finance and Economics

Madiev S. – candidate of Economic sciences, Head of the Department of accounting of the Tajik State University of Finance and Economics

Jumaboev Kh. – candidate of Economic sciences, associate professor of the Department of Tax and Taxation of the Tajik State University of Finance and Economics

Davlatov Kh.M. – candidate of Economic sciences, associate professor of the Department of finance of the Tajik State University of Finance and Economics

Sodikov M. – candidate of Economic Sciences, Associate Professor, Dean of the Faculty of Management and Economic Law of the Tajik State University of Finance and Economics

Burieva M.Ch. – candidate of Economic sciences, Head of the department of international finance and credit relation of the Tajik State University of Finance and Economics

Fasekhzoda I. – candidate of Economic Sciences, Associate Professor, Head of the Department of Economic Analysis of the Tajik State University of Finance and Economics

Gafurov P.J. – candidate of Economic Sciences, Associate Professor, Head of the Department of Mathematical Modeling in Economics of Tajik State University of Finance and Economics

Khomidov A. – candidate of Economic Sciences, Associate Professor of the Department of Insurance of the Tajik State University of Finance and Economics

Ubaydov F. – candidate of Economic sciences, associate professor of the Department of economic theory of the Tajik State University of Finance and Economics

Ubaydullov F.K. – candidate of Economic sciences, Associate Professor, the Director of Technological Park of the Tajik State University of Finance and Economics

Tuygunov N.Kh. – candidate of Philology, Associate Professor, Head of the Department of Foreign Languages of the Tajik State University of Finance and Economics

The journal is printed in Tajik, Russian and English languages.

The journal is registered in the Ministry of Culture of the Republic

of Tajikistan №082/ЖКР – 97 from 15.10.2018

The Tajik State University of Finance and Economics, 2021

The Finance and Economic Bulletin

The journal is included in the list of scientific journals of the Higher Attestation Commission under the President of the Republic of Tajikistan, in which the main scientific results of dissertations for the degree of doctor and candidate of science should be published.

The journal is included in the Russian Science Citation Index (RSCI).

**АСОСҶОИ КОНСЕПТУАЛӢ ВА УНСУРҶОИ ТАЪМИНИ АМНИЯТИ
ИҚТИСОДӢ**

Абдуалимзода Ҳакимбек Абдуалим - номзади илмҳои иқтисодӣ, дотсент, муовини якуми ректор, муовини ректор оид ба таълими Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон. Суроға: Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯч. Нахимов 64/14. Телефон: 2310201. E-mail: hakim-s-1980@bk.ru

Дар мақола асосҳои концептуалии таъмини амнияти иқтисодӣ ва нақши муҳиму стратегии он дар рушди устувори иқтисодиёти миллӣ асоснок карда шудааст. Иббот шудааст, ки шартҳои асосии таъмини амнияти иқтисодӣ ин таъмини рушди устувори иқтисодӣ буда, дар ин самт бояд рушди соҳаҳои истеҳсолоти моддӣ таъмин карда шавад. Пешиҳод шудааст, ки бо мақсади таъмини амнияти иқтисодӣ бояд механизмҳои муосир ва муассири таъмини амнияти иқтисодӣ таҳия ва истифода карда шавад. Дар мақола унсурҳои таъмини амнияти иқтисодӣ гурӯҳбандӣ карда шуда, тавсифи умумии онҳо пешиҳод карда шудааст.

Калидвожаҳо: иқтисодиёт, амният, амнияти иқтисодӣ, истеҳсолот, саноатикунони босуръат, амнияти макроиқтисодӣ, амнияти озуқаворӣ, амнияти иттилоотӣ, рушди устувор.

**КОНЦЕПТУАЛЬНЫЕ ОСНОВЫ И ЭЛЕМЕНТЫ ОБЕСПЕЧЕНИЯ
ЭКОНОМИЧЕСКОЙ БЕЗОПАСНОСТИ**

Абдуалимзода Ҳакимбек Абдуалим – кандидат экономических наук, доцент, первый проректор, проректор по учебной работе Таджикского государственного финансово-экономического университета. Адрес: Республика Таджикистан, ш. Душанбе, ул. Нахимова 64/14. Телефон: 2310201. Электронная почта: hakim-s-1980@bk.ru

В статье обоснованы концептуальные основы экономической безопасности и ее важная и стратегическая роль в устойчивом развитии национальной экономики. Доказано, что главным условием обеспечения экономической безопасности является обеспечение устойчивого экономического развития, и в этом направлении необходимо обеспечить развитие отраслей материального производства. Предлагается в целях обеспечения экономической безопасности разработать и использовать современные и эффективные механизмы обеспечения экономической безопасности. В статье сгруппированы элементы экономической безопасности и представлена их общая характеристика.

Ключевые слова: экономика, безопасность, экономическая безопасность, производство, быстрая индустриализация, макроэкономическая безопасность, продовольственная безопасность, информационная безопасность, устойчивое развитие.

CONCEPTUAL BASIS AND ELEMENTS OF ENSURING ECONOMIC SECURITY

Abdualimzoda Khakimbek Abdualim – candidate of economic sciences, associate professor, first vice-rector, vice-rector for academic affairs of the Tajik State University of Finance and Economics. Address: Republic of Tajikistan, Dushanbe highway, Nakhimov street 64/14. Phone: 2310201. E-mail: hakim-s-1980@bk.ru

The article substantiates the conceptual foundations of economic security and its important and strategic role in the sustainable development of the national economy. It is proven that the main condition for ensuring economic security is to ensure sustainable economic development, and in this direction it is necessary to ensure the development of material production industries. It is proposed to develop and use modern and effective mechanisms for ensuring economic security in order to ensure economic security. The article groups the elements of economic security and presents their general characteristics.

Keywords: economy, security, economic security, production, rapid industrialization, macroeconomic security, food security, information security, sustainable development.

Дар марҳилаи муосири рушд, ки бо такконҳои ҷиддӣ ва таъсис манфии паёмадҳои ҷаҳонишавӣ тавсиф карда мешавад, таъмини пойдории истиқлолияти давлатӣ ба татбиқи босамару натиҷабахши механизмҳои амнияти иқтисодӣ вобаста мебошад. Дар ҷаҳони муосир сарфи назар аз сатҳи рушди иқтисодӣ, кишварҳо дучори падидаҳои бӯҳронӣ гардида, дар ин самт ҷиҳати раҳой аз бӯҳрон бояд консепсияҳои мукаммали таъмини амнияти иқтисодиро роҳандозӣ намоянд. Вобаста ба ин, асосноккунии концептуалӣ ва таҳияи коркардҳои амалӣ ҷиҳати таъмини амнияти иқтисодӣ дорои аҳамияти муҳим мебошад.

Амнияти иқтисодӣ ҷузъи муҳимми амнияти миллӣ буда, дар Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи амният”, ки асосҳои ҳуқуқи таъмини амнияти инсон ва шаҳрванд, ҷамъият ва давлатро муайян муқаррар менамояд қайд шудааст, ки “амнияти иқтисодӣ – вазъи муҳофизатии иқтисодиёти миллӣ аз шароит, раванд ва омилҳои дохиливу берунӣ, ки рушди устувор ва истиқлолияти иқтисодиро зерӣ хатар мегуздоранд” [5]. Дар ин замина бояд таъкид кард, ки истифодаи механизми муосири ҳифзи иқтисоди миллӣ ва пешгирии таъсири манфии омилҳои беруна аз ҷумлаи самтҳои муҳими таъмини амнияти иқтисодӣ буда, вазифаи асосии он таъмини рушди устувор ва пойдории истиқлолияти иқтисодӣ мебошад.

Таъмини амнияти иқтисодӣ ва ташаккули механизмҳои самараноки идоракунии он дар шароити муосир яке аз вазифаҳои муҳим ва стратегӣ мебошад. Таҳлили вазъи рушди иқтисодиву иҷтимоии Ҷумҳурии Тоҷикистон нишон медиҳад, ки равандҳои ҷаҳонишавӣ барои иқтисодиёти миллии кишвари мо таҳдид ва мушкилоти зиёд эҷод мекунанд. Дар ин самт унсурҳои зеринро ба таври алоҳида номбар намудан мумкин аст: тавсеа ва гуногунсатии бозори ҷаҳонӣ, сатҳи нокифояи рушди инноватсионӣ ва рақобатпазирии иқтисодиёти миллий, набудани механизми миллии мутобиқшавӣ ба талабот ва тамоюли нави иқтисоди ҷаҳонӣ ва ғайраҳо.

Новобаста аз он, ки амнияти иқтисодӣ ба сифати объекти таҳқиқоти гуногун баромад кардааст, вале таърифи ягонаи он вучуд надорад. Дар таҳқиқоти мавлӯда амнияти иқтисодиро дар сатҳи инфиродӣ, ширкату корхонаҳо, фаъолиятҳои алоҳида, соҳа, минтақа ва давлатӣ баррасӣ намуда, барои мисол дар баъзе таҳқиқот амнияти иқтисодӣ маънои раҳой аз камбизоатиро дар бар мегирад. Дар сатҳи давлатӣ бошад ҳамчун ҳолати доштани захираҳои кофии иқтисодӣ баррасӣ гардида, дар шароити муосир ҳамчун беҳатарии таъминот ва дастрасӣ ба захираҳои беҳатар, энергия ва ашёи хом муайян карда мешавад.

Ба ақидаи Красношек А.А. шартҳои асосии таъмини амнияти иқтисодӣ ин таъмини татбиқ ва риояи манфиатҳои ҳаётан муҳим, ҳислат ва сарчашмаи таҳдидҳо ва имконияти рафъи онҳо ба ҳисоб меравад [4]. Дар таҳқиқоти олим қайд шудааст, ки унсурҳои зерин сатҳи таъмини амнияти иқтисодиро тавсиф дода, ба онҳо истиқлолияти иқтисодӣ, муътадилӣ ва устувории иқтисоди миллий ва қобилияти таъмини рушду тараққиёт шомил мебошанд. Ҳамчунин муҳаққиқ таъкид менамояд, ки барои таъмини амнияти иқтисодии давлат бояд сараввал амният дар сатҳи шахсият, субъектҳои микроиқтисодӣ, соҳа ва минтақа таъмин карда шавад.

Таҳлилҳои анҷомдода мо собит сохт, ки дар ҳар як кишвари алоҳида амнияти иқтисодӣ ба амнияти соҳа ва бахшҳои алоҳидаи афзалияту бартариятдошта ва ё худ низомсоз таъя мекунад. Барои мисол, амнияти иқтисодӣ ба амнияти энергетикӣ, амнияти озуқаворӣ, амнияти саноатӣ, амнияти кишоварзӣ, амнияти молиявӣ, амнияти низоми бонкӣ, амнияти фаъолияти соҳибкорӣ ва ғайра тавсия дода мешавад. Дар ин самт олимони ватанӣ чунин ақида доранд, ки амнияти иқтисодӣ ҳолати динамикӣ буда, ба сатҳи рушди иқтисодиёти миллий вобаста мебошад [7].

Дар баъзе таҳқиқотҳо концепсияе во меҳурад, ки амнияти иқтисодиро ба маънои рушд маънидод мекунанд. Яъне падидаи амнияти иқтисодӣ ба рушду тараққиёти иқтисодӣ вобаста буда, ҳар чӣ қадаре, ки суръати ва сифати рушд баланд бошад, ҳамон қадар амнияти иқтисодӣ таъмин аст. Равишҳои мавлӯдаи концептуалӣ амнияти иқтисодиро ҳамчун имконияти истеҳсолоти одилона ва бидуни мамоният, набудани таҳдид ба накуаҳволӣ, ҳамчун омили бунёдии рушди иқтисодӣ ва баланд бардоштани сатҳи накуаҳволӣ баррасӣ менамоянд.

Айни замон дар илм якчанд назарияҳо вучуд доранд, ки робитаи амнияти иқтисодиро бо ниёзҳои асосии инсон баррасӣ мекунанд. Барои мисол, назарияи ниёзҳои асосӣ, ки аз ҷониби Маслоу пешниҳод шудааст, нишон медиҳад, ки ниёзҳои асосии инсон дар шакли пирамида, аз поин ба боло қонеъ карда шуда, он аз ниёзҳои табиӣ оғоз мешавад. Дар идома ниёзҳои амниятӣ, эҳтиёҷоти иҷтимоӣ, баъдан эҳтиёҷоти равонӣ ва дар ниҳоят худшиносӣ ҷойгир аст. Тибқи назарияи Маслоу, қонеъ кардани ниёзҳои амнияти инсон аз ҷиҳати аҳамият дар ҷои дуюм меистад, ки аз бартарият доштани таъмини амнияти иқтисодӣ шаҳодат медиҳад [2].

Концепсияи Мюррей бошад таъкид менамояд, ки эҳтиёҷоти асосии одамон аз нуқтаи назари ангеаҳои асосӣ, яъне гуруснагӣ, ҷисмонӣ ва кунҷковӣ ташаккул меёбанд. Аз ин рӯ, муаллифи назария кӯшиш кардааст, ки оқибатҳои ноамнии иқтисодӣ ва иҷтимоиро бо сабабҳои он пайваст кунад. Дар мавриди назарияи Херсбург бошад ҳаминро қайд намудан мумкин аст, ки он аҳамияти ниёзҳои асосии одамон, яъне об, ҳаво ва ғизоро қайд намуда, чунин мешуморад, ки ин эҳтиёҷот одамонро ба нишон додани рафтори муайян водор мекунанд [2].

Таҳлили сарчашмаҳои нишон медиҳад, ки дар илми муосир концепсияҳои гуногуни таъмини амнияти иқтисодӣ вучуд дорад. Барои мисол, Кумитаи Байналмилалии Салиби Сурх мафҳуми амнияти иқтисодиро ҳамчун қобилияти одамон, ҷомеаҳо ва оилаҳо барои қонеъ кардани ниёзҳои асосии худ тавассути устуворӣ ва нигоҳ доштани шаъну шарафи худ муайян кардааст. Мувофиқи концепсияи мазкур амнияти иқтисодӣ фарогирӣ манзил, ғизо, либос, гигиенаи умумӣ ва шахсӣ ба ғайр аз тамоми молу мулк ва хароҷоти марбут ба раванди таълим ва тандурустӣ мебошад.

Таҳқиқоти анҷомдодаи мо нишон дод, ки амнияти иқтисодӣ ба яке аз масъалаҳои муҳими ҷаҳони муосир табдил ёфта, ҳамбастагии афзояндаи байни сиёсатҳои иқтисодӣ ва нигарониҳои амниятро инъикос мекунанд. Дар ҷаҳони муосир ҷангҳои тичоратӣ, пандемия ва танишҳои байни абарқудратҳо осебпазирии занҷираҳои таъминот ва вобастагии иқтисодиро осебпазир гардонид, дар натиҷа ҳукуматҳои миллии амнияти иқтисодиро ҳамчун ҷузъи муҳиму стратегияи амнияти миллии худ эътироф мекунанд.

Солҳои охир концепсияи амнияти иқтисодӣ дар посух ба фаҳмиши вобастагии иқтисодӣ аз занҷирҳои таъминот ё технологияҳои хориҷӣ тақозо менамояд, ки стратегияҳои миллии амнияти иқтисодӣ ва сармоягузориҳои давлатӣ тағйир дода шавад. Дар ин самт соҳаҳои истеҳсолоти моддӣ ба пояҳои стратегияи амнияти иқтисодӣ табдил ёфта, бахшҳои муҳиму стратегӣ аз қабili энергияи тоза, инфрасохтор ва технологияҳои пешрафта барои коҳиш додани вобастагӣ ва баланд бардоштани иқтисодии истеҳсолии маҳаллӣ аҳамияти муҳим доранд.

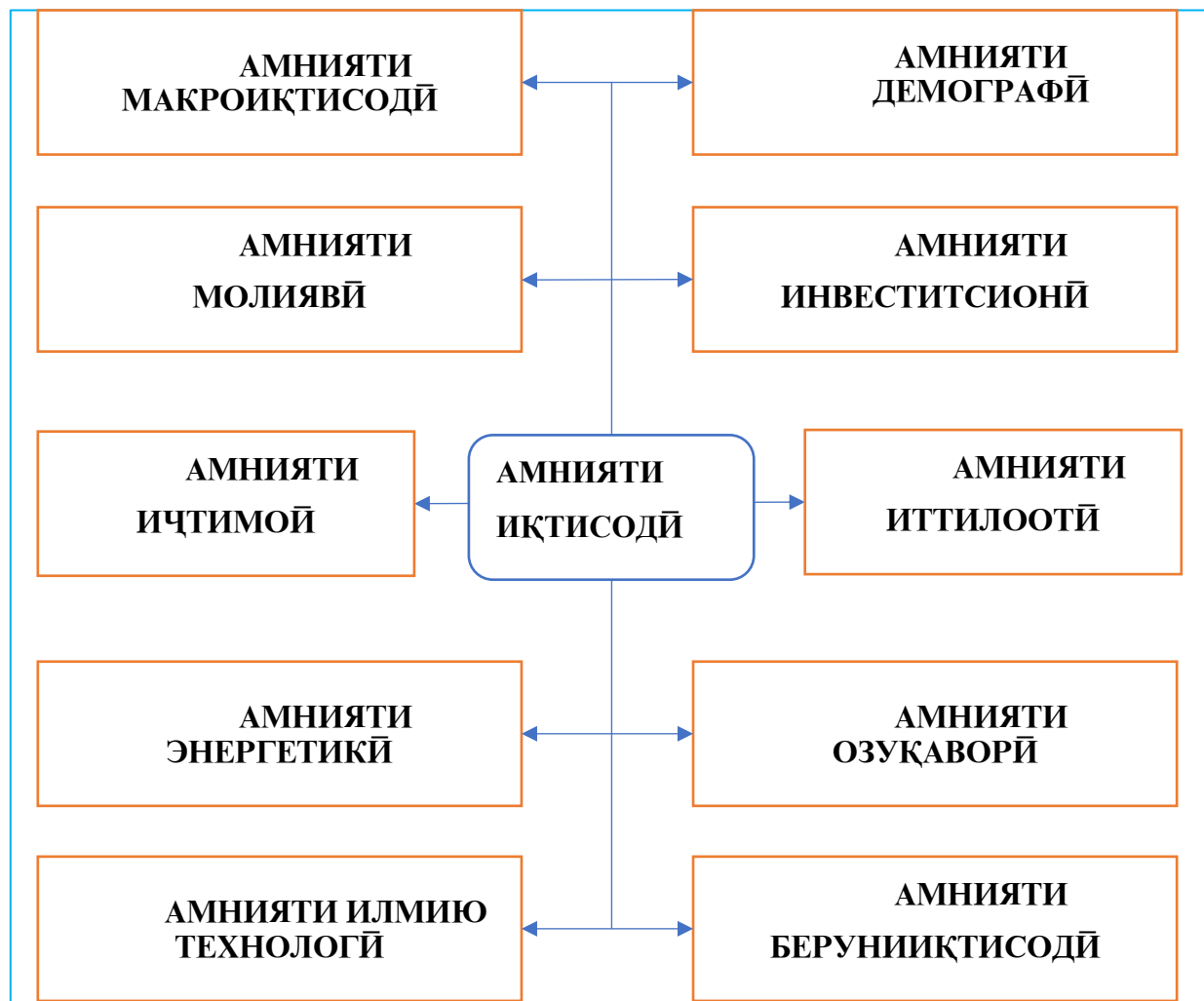
Дар шароити Ҷумҳурии Тоҷикистон таъмини амнияти озуқаворӣ, истиқлолияти энергетикӣ ва саноатунонии босуръат чузъи муҳими таъмини амнияти иқтисодӣ ба ҳисоб мераванд. Пайванди байни амнияти миллий ва амнияти иқтисодӣ ногусастанӣ буда, сиёсати беҳатарии иқтисодӣ як қисми чудонашавандаи сиёсатҳои иқтисодӣ гардидааст. Аз ин бармеояд, ки муносибати байни амният ва иқтисод як робитаи ногузир буда, ҳар қадаре, ки сатҳи таъмини амнияти иқтисодӣ баланд бошад, ҳамон қадар сатҳи зиндагии аҳоли баланд ҳисобида мешавад.

Ба ақидаи муҳаққиқони ватанӣ зимни таъмини амнияти иқтисодӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон бояд ба таҳдидҳои дохилӣ (хӯрокворӣ, демографӣ ва иҷтимоӣ, молиявӣ ва энергетикӣ) ва таҳдидҳои берунӣ (содироти ашёи хом, баланд шудани ҳаҷми қарзҳо, нокифоягии интиқоли маблағҳои муҳочирон, баланд гаштани вобастагӣ аз воридот) таваҷҷуҳ зоҳир карда шавад [9]. Ба андешаи мо, омилҳои пешбинишуда дар сатҳи зарурӣ асоснок ва пурра намуда, дар ин самт боях хусусиятҳои хоси рушди давраи муосир ба инобат гирифта мешуд.

Таҳлил нишон медиҳад, ки амнияти иқтисодӣ ҳамчун маҷмӯи чораҳо, кафолатҳо ва ҳимояе муайян карда мешавад, ки ба одамон имкон медиҳанд эҳтиёҷоти асосӣ ва муҳими худро, аз ҷумла ба ғизо, нӯшокӣ, либос, тандурустӣ, маориф, воситаҳои зиндагӣ ва ҳифзи иҷтимоиро ба таври устувор қонеъ кунанд. Амнияти иқтисодиро амнияти молиявии давлат низ меноманд. Аҳамияти амнияти иқтисодӣ бо ин маҳдуд намешуда, таъмини сулҳ ва ҳифзи ҳуқуқӣ инсон, мусоидат ба хушбахтӣ, некӯаҳволӣ ва қаноатмандӣ аз ҳаёт барои аъзоёни ҷомеа, фароҳам овардани ҷойҳои корӣ барои шахсони алоҳида ва оилаҳо ва ба ин васила баланд бардоштани сатҳи зиндагӣ ва паст кардани сатҳи камбизоатӣ, кам кардани меъёри андозии давлатӣ ва таъмини адолату баробариро дар бар мегирад.

Ба андешаи мо набудани нигоҳ ва равиши ягона дар хусуси моҳияти амнияти иқтисодӣ ва таърифи чузъҳои он як қатор ихтилофҳо ва носоҳеҳро ба вуҷуд меорад. Дар ин замина ба мақсад мувофиқ аст, ки байни унсурҳои иқтисодию иҷтимоии амнияти миллии давлат фарқияти заминавӣ гузошта шавад. Амнияти иқтисодии давлат ин ҳолати муҳофизат аз таҳдидҳои эҳтимоли буда, истиқлолияти иқтисодӣ, субот ва рушдро дар дарозмуддат таъмин менамояд. Дар баробари ин, сиёсати оқилона, самаранок ва мутавозини давлат дар самти таҷдиди сохтории иқтисод, ҳавасмандгардонии фаъолияти инноватсионӣ, рушди соҳибкорӣ, татбиқи ҳадафҳои миллии рушд, суръат бахшидан ба равандҳои ҳамгирой ва ғайра ба сифати самтҳои афзалиятноки таъмини амнияти иқтисодӣ шинохта мешаванд.

Дар асоси таҳлилу баррасии концепсияҳои мавҷудаи амнияти иқтисодӣ унсурҳои муҳими таркибии онро чунин тасниф намудан мумкин аст (Расми 1.).

Расми 1. Унсурҳои таркибии амнияти иқтисодӣ (таҳияи муаллиф).

Амнияти иқтисодии давлат аз ҳолат ва сатҳи рушди унсурҳои дар расм овардашуда вобаста буда, вобаста ба ин бояд ҷиҳати таъмини рушди устувори иқтисодӣ ва таҳияи механизми таъмини амнияти иқтисодӣ дар сатҳи унсурҳои номбаршуда механизмҳои муосир ва муассир таҳия ва истифода карда шавад. Дар баробари ин таъкид месозем, ки амнияти иттилоотӣ ва илмию технологӣ низ аҳамияти муҳиму стратегӣ пайдо карда, дар шароити Ҷумҳурии Тоҷикистон ба амнияти молиявӣ низ бояд таваҷҷуҳи хоса зоҳир карда шавад. Махсусан дар шароити гузариш ба иқтисодиёти инноватсионӣ ва густариши рақамикунонии иқтисодиёт омилҳои иттилоотӣ ва таъмини амнияти киберӣ аҳамияти бунёдӣ доранд.

Мазмуни иқтисодиёти институтсионалии унсурҳои дар расм овардашуда дар ҷадвали 1 пешниҳод шудааст.

Ҷадвали 1. Тавсифи умумии унсурҳои амнияти иқтисодӣ

Унсур	Мазмун
Амнияти макроиқтисодӣ	Ҳолати иқтисодест, ки дар он тавозуни таносуби тақдористехсолии макроиқтисодӣ ба даст оварда мешавад.
Амнияти демографӣ	Ҳолати ҳифзи давлат, ҷомеа ва бозори меҳнат аз таҳдидҳои демографӣ мебошад, ки рушдро бо назардошти маҷмӯи манфиатҳои мутавозини демографии давлат, ҷомеа ва шахс таъмин менамояд.
Амнияти молиявӣ	Ҳолати низоми молиявӣ, буҷет, пулиро қарзӣ, бонкӣ, асъорӣ ва инфрасохтору бозорҳои молиявӣ мебошад, ки бо мувозинат,

	муқовимат ба таҳдидҳои манфии дохилӣ ва хориҷӣ, қобилияти таъмини фаъолияти босамари низоми иқтисоди миллӣ ва рушди иқтисодӣ мусоидат мекунад.
Амнияти инвеститсионӣ	чунин сатҳи мутавозин ва оқилонаи сармоягузориҳои дохилӣ ва хориҷӣ мебошад, ки динамикаи мусбати рушди иқтисодии дарозмуддатро бо сатҳи дахлдори маблағгузорӣ таъмин менамояд.
Амнияти иҷтимоӣ	ҳолати рушди давлат, ки дар он давлат қодир аст, новобаста аз таъсири таҳдидҳои дохилӣ ва берунӣ зиндагии шоиста ва босифати аҳолиро таъмин намояд
Амнияти иттилоотӣ	ҳифзу ҳимояи истиқлолияти давлатӣ, манфиатҳои миллӣ, ҳудуд ва фазои миллӣ аз таҳдидҳои киберӣ, иттилоотию равонӣ, ҷосузии иттилоотӣ, терроризми киберӣ ва паҳншавии иттилооти махфӣ.
Амнияти энергетикӣ	ҳолатест, ки ҳифзи манфиатҳои миллиро дар соҳаи энергетика аз таҳдидҳои мавҷуда ва эҳтимолии дорои хусусияти дохилӣ ва берунӣ таъмин менамояд
Амнияти озуқаворӣ	сатҳи таъмини амнияти озуқавории аҳоли мебошад, ки суботи иҷтимоию иқтисодӣ ва сиёсии ҷомеа, рушди устувор ва босифати миллат, оила, шахсият, инчунин рушди устувори иқтисодии давлатро кафолат медиҳад
Амнияти илмию технологӣ	чунин ҳолати иқтисодии илмию техникӣ ва истеҳсолии давлат мебошад, ки имкон медиҳад фаъолияти муътадили иқтисоди миллӣ дар самти ноил шудан ва нигоҳ доштани рақобатпазирии маҳсулоти ватанӣ кифоя мебошад
Амнияти иқтисодии берунӣ	ҳолати мутобиқати фаъолияти иқтисодии хориҷӣ ба манфиатҳои иқтисодии миллӣ мебошад, ки ба ҳадди ақал расонидани зарари давлат аз таъсири омилҳои манфии иқтисодии берунӣ ва фароҳам овардани шароити мусоид барои рушди иқтисодиёт ва иштироки фаъолонаи он дар тақсими байналхалқии меҳнат равона карда шудааст.

Таҳияи муаллиф дар асоси адабиёти истифодашуда.

Бояд қайд намуд, ки дар шароити тавсеаи муносибатҳои иқтисодии хориҷӣ ва истифодаи модели дарҳои кушод таъмини амнияти иқтисодӣ аз ҷумлаи масъалаҳои стратегӣ ва муҳим ба ҳисоб меравад. Дар баробари ин аҳамияти ин масъала аз он ҷиҳат муҳим аст, ки барои густариш ва рушди фаъолияти иқтисодии хориҷӣ мутобиқати манфиатҳои миллӣ ба равандҳои ҷаҳонишавӣ зарур буда, дар самти таъмини амнияти иқтисодӣ бояд сиёсати мақсаднок, пайгирона ва мунтазам амалӣ карда шавад.

Як ғуруҳи муҳаққиқон нақш ва аҳамияти рушди устуворро дар таъмини амнияти иқтисодӣ таҳқиқ намуда, бештар ба масъалаҳои тағйирёбии иқлим ва аҳамияти стратегӣ доштани он таваҷҷуҳ мекунанд. Ба ақидаи онҳо дар замони муосир тамоми консепсияҳои таъмини амнияти иқтисодӣ бояд ба масъалаи тағйирёбии иқлим ва таъсири омилҳои табию экологӣ ба рушди устувори иқтисодӣ таваҷҷуҳ карда, зимни татбиқи механизмҳои таъмини амнияти иқтисодӣ бояд ба ин масъала таваҷҷуҳ кунанд [8].

Таҷриба нишон медиҳад, ки хавфи бевоситаи манфиатҳои иқтисодиро таҳдидҳое ба вуҷуд меорад, ки рушди устувори иқтисодиро халалдор месозанд. Дар ин самт, хавфҳо метавонанд дохилӣ ва берунӣ буда, ба онҳо пеш аз ҳама тағйироти якуякбораи нархҳо, махсусан

болоравии нархи молҳои воридотӣ шомил мебошад. Дар баробари ин кучиши сармоя ба хориҷи кишвар, қарзи берунӣ ва сатҳи баланди воридот низ аз ҷумлаи омилҳои мебошанд, ки ба амнияти иқтисодӣ таъсир мерасонад.

Муҳаққиқи ватанӣ Ашуров М. мафҳум ва муҳтавои амнияти иқтисодиро таҳқиқ намуда, онро дар сатҳи гуногун баррасӣ карда, омилҳои асосиро муайян кардааст, ки ба сатҳи амнияти иқтисодӣ таъсир мерасонанд. Ба ақидаи муҳаққиқ мавқеи ҷуғрофӣ, иқтисодии иқтисодӣ, низоми институтсионалӣ, афзалиятҳои сиёсати иқтисодӣ, сохтори минтақавӣ ва соҳавии иқтисодиёт, мавҷудияти захираҳо, сатҳи коррупсия ва сатҳи рушди низоми сиёсӣ аз ҷумлаи омилҳои ба ҳисоб мераванд, ки ба сатҳи амнияти иқтисодӣ таъсир мерасонанд [1]. Ба андешаи мо, дар ин ҷо бояд омилҳои дигар ба монанди сифати нерӯи инсонӣ, низоми миллии инноватсионӣ, вазъи бозор ва инфрасохтори молиявӣ ва дигар механизмҳои муосир, аз қабili татбиқи принципҳои “иқтисодиёти сабз” ва рақамикунории иқтисодиёт бояд баррасӣ карда шавад.

Айни замон, амнияти иқтисодӣ дар натиҷаи дучори ҳодисаҳои зиёд гардидани ҷаҳони муосир, ба масъалаи марказӣ ва мураккаб табдил ёфтааст. Дар баробари бухронҳои, ки аллакай маъмулӣ шуданд, як қатор омилҳои дигаре ба миён омаданд, ки ба амнияти иқтисодӣ таъсири манфӣ мерасонанд. Дар ин миён зехни сунъӣ ва асбори электронӣ мисол шуда метавонанд, ки механизмҳои таъмини амнияти иқтисодиро осебпазир сохтаанд.

Ба андешаи мо таъсири манфии таққонҳо ва омилҳои берунӣ ба иқтисодиёти миллии Ҷумҳурии Тоҷикистон тақозо менамоянд, ки дар кишвари мо ҳам аз нигоҳи институтсионалӣ ва ҳам аз нигоҳи ташкилию иқтисодӣ бояд механизмиро таҳия ва татбиқ намояд, ки фарогири роҳҳои алтернативӣ ва абзорҳои муосир бошад. Дар ин самт бояд, пеш аз ҳама, ба объект, ҳолати воқеии иқтисодиёти миллий, низоми идоракунии он ва хавфу таҳдидҳои аҳамияти ҷиддӣ дода шавад. Вобаста ба ин бояд масъалаҳои меҳварии истиқлолияти иқтисодӣ, рушди устувори иқтисодиёти миллий ва танзими механизмҳои аксуламал ба таҳдидҳои беруна таваҷҷуҳи махсус зоҳир карда шавад.

Адабиёт:

1. Ашуров, М. Назаре ба мафҳум ва муҳтавои амнияти иқтисодӣ / М. Ашуров // Осиё ва Аврупо. – 2021. – № 4(8). – Р. 170-178.
2. Глазов, М. М. Исследование проблем защиты окружающей среды и энергетической безопасности как элемент теории потребностей А.Маслоу / М. М. Глазов, И. П. Фирова // Труды кафедры Экономики и менеджмента РГМУ / под редакцией И.П. Фировой. Том выпуск 3. – Санкт-Петербург : Издательство Российского государственного гидрометеорологического университета, 2006. – С. 5-13.
3. Корчемный, П. А. Восприятие ценности безопасности / П. А. Корчемный, О. Ю. Зотова // Прикладная юридическая психология. – 2010. – № 3. – С. 160-169.
4. Краснощек, А. А. Концепции экономической безопасности: теоретические аспекты / А. А. Краснощек // Сибирская финансовая школа. – 2010. – № 3(80). – С. 42-46.
5. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи амният”. Ахбори маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 03.08.2018 с., № 1540.

6. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи амнияти озуқаворӣ”. Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 04.04.2019 с., №1591.
7. Мирсаидов, А. Б. Вазъи мусоиди таъмини амнияти иқтисодии Тоҷикистон / А. Б. Мирсаидов, М. С. Файзизода // Иқтисодиёти Тоҷикистон. – 2020. – №. S4-1. – Р. 9-17.
8. Окороков, В. Р. Концепция устойчивого развития как стратегический механизм обеспечения экономической безопасности страны / В. Р. Окороков, Р. В. Окороков, О. А. Кальченко // Экономическая безопасность России: проблемы и перспективы : материалы IV Международной научно-практической конференции, Нижний Новгород, 25–27 мая 2016 года. – Нижний Новгород: Нижегородский государственный технический университет им. Р.Е. Алексеева, 2016. – С. 109-119.
9. Раупов, К. С. Баҳодиҳии қиёсӣ ба таҳдидҳои муосир дар таъмини амнияти иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон / К. С. Раупов, И. Ҳ. Юнусов // Вестник ПИТТУ имени академика М.С. Осими. – 2018. – №. 2(7). – Р. 94-105.
10. Султонов, З. С. Хусусиятҳои самтҳои стратегии таъмини амнияти иқтисодии Ҷумҳурии ТОҶИКИСТОН / З. С. Султонов, М. А. Махмудов, Ҷ. Р. Хасанов // Паёми Донишгоҳи давлатии тиҷорати Тоҷикистон. – 2020. – №. 1(30). – Р. 202-209.

**ПРИОРИТЕТЫ ПРОИЗВОДСТВЕННОГО ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВА И
ВОПРОСЫ УСКОРЕННОЙ ИНДУСТРИАЛИЗАЦИИ В РЕСПУБЛИКЕ
ТАДЖИКИСТАН**

Саидмуродов Лутфулло Хабибуллоевич – доктор экономических наук, профессор, заведующий отделом сравнительных экономических исследований Института экономики и демографии Академии наук Республики Таджикистан. Адрес: 734024, Республика Таджикистан, город Душанбе, улица Айни 44. E-mail: lsaidmuradov@rambler.ru, телефон: (+992) 900-28-82-52

Субхонзода Икром Субхон – кандидат экономических наук, доцент, доцент кафедры банковское дело Таджикского государственного финансово-экономического университета. Адрес: 734067, Республика Таджикистан, город Душанбе улица Нахимова 64/14. E-mail: isubhonzoda@yandex.tj. Телефон: (+992) 900-84-84-84

В статье рассматриваются вопросы возможностей производственного предпринимательства в процессе ускоренной индустриализации Республики Таджикистан. Показана возрастающая роль инжиниринга в решении задачи увеличения доли промышленности в структуре ВВП страны.

Ключевые слова: обрабатывающая промышленность, горнорудная промышленность, экспериментальная отработка, технология прецизионной ферментации, технопарки, локализация выпуска, ускоренная индустриализация, экспортный потенциал, диверсификация промышленного производства, структурная политика, производительность труда.

**АФЗАЛИЯТҲОИ СОҲИБКОРИИ ИСТЕҲСОЛӢ ВА МАСЪАЛАҲОИ
САНОАТИКУНОНИИ БОСУРӢАТ ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН**

Саидмуродов Лутфулло Хабибуллоевич - доктори илмҳои иқтисодӣ, профессор, мудири шӯъбаи тадқиқоти муқоисавии иқтисодии Институти иқтисод ва демографияи Академияи илмҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон. Суроға: 734024, Ҷумҳурии Тоҷикистон, Шаҳри Душанбе, Кӯчаи Айнӣ, 44. E-mail: lsaidmuradov@rambler.ru, телефон: (+992) 900-28-82-52

Субхонзода Икром Субхон - номзоди илмҳои иқтисодӣ, дотсент, дотсенти кафедраи кори бонкии дохилии давлатии молиявӣ ва иқтисодии Тоҷикистон. Суроға: 734067, Ҷумҳурии Тоҷикистон, Шаҳри Душанбе кӯчаи Нахимов 64/14. E-mail: isubhonzoda@yandex.tj. Телефон: (+992) 900-84-84-84

Дар мақола масъалаҳои имкониятҳои соҳибкории истеҳсолӣ дар рағбати саноатикунонии босуръати Ҷумҳурии Тоҷикистон баррасӣ карда мешаванд. Нақши афзояндаи муҳандисӣ дар ҳалли масъалаи афзоиши ҳиссаи саноат дар сохтори ММД-и кишвар нишон дода шудааст.

Калидвожаҳо: саноати коркард, саноати кӯҳӣ, коркарди таҷрибавӣ, технологияи ферментатсияи дақиқ, технопаркҳо, маҳалликунонии истеҳсолот, саноатикунони босуръат, иқтисодии содиротӣ, диверсификатсияи истеҳсолоти саноатӣ, сиесати сохторӣ, ҳосилнокии меҳнат.

PRIORITIES OF INDUSTRIAL ENTREPRENEURSHIP AND ISSUES OF ACCELERATED INDUSTRIALIZATION IN THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

Lutfullo Khabibullovich Saidmurodov - is a Doctor of Economics, Professor, Head of the Department of Comparative Economic Research at the Institute of Economics and Demography of the Academy of Sciences of the Republic of Tajikistan. Address: 734024, Republic of Tajikistan, Dushanbe city, 44 Aini Street. E-mail: lsaidmuradov@rambler.ru, телефон: (+992) 900-28-82-52

Subkhonzoda Ikrom Subkhon - is a Candidate of Economics, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Banking at the Tajik State University of Finance and Economics. Address: 64/14 Nakhimov Street, Dushanbe, 734067, Republic of Tajikistan. E-mail: isubkhonzoda@yandex.tj. Телефон: (+992) 900-84-84-84

The article examines the issues of industrial entrepreneurship opportunities in the process of accelerated industrialization of the Republic of Tajikistan. The increasing role of engineering in solving the problem of increasing the share of industry in the country's GDP structure is shown.

Keywords: *manufacturing industry, mining industry, experimental testing, precision fermentation technology, technology parks, localization of output, accelerated industrialization, export potential, diversification of industrial production, structural policy, labor productivity.*

Второй принцип развития, заложенный в Национальной стратегии Развития Республики Таджикистан на период до 2030 года (НСР-2030) – это принцип индустриальности, который предполагает повышение эффективности использования национальных ресурсов и преследует цель повышения конкурентоспособности национальной экономики, прежде всего, посредством перехода от аграрно-индустриальной к индустриально-аграрной модели экономического развития [1,10]. Как отмечает Основатель мира и национального единства, Лидер нации, Президент Республики Таджикистан, уважаемый Эмомали Рахмон «Осуществление одной из стратегических целей – ускоренной индустриализации страны даст возможность обеспечить устойчивое развитие промышленности как производителя высокой добавочной стоимости, в результате чего появятся десятки тысяч новых рабочих мест» [3].

В Послании Парламенту страны в 2018 году, Лидер нации отметил: «... с учетом важности сферы промышленности в решении социально-экономических вопросов, и создании рабочих мест, предлагаю ускоренную индустриализацию страны объявить четвертой национальной целью» [4].

Возможность объявления ускоренной индустриализации страны четвертой национальной целью заложена в Национальной стратегии развития страны на период до 2030 года (НСР -2030), где отмечено, что «Правительство Республики Таджикистан, с учётом ежегодно проводимого мониторинга и оценки изменений на мировых рынках и их влияния на различные отрасли народного хозяйства, будет дорабатывать положения Национальной стратегии развития страны на период до 2030». [2, 80]

В НСР-2030 отмечена большая роль производственного предпринимательства в достижении приоритетов развития промышленности, которая связана, прежде всего, с следующими направлениями:

- повышение конкурентоспособности и цепочки добавленной стоимости отраслей промышленности;
- рост объемов производства и реализации промышленной продукции, конкурентоспособной на внутренних и внешних рынках;
- организация эффективной системы воспроизводства кадров, способных создавать и осваивать промышленные технологии, производить инновационную продукцию;
- совершенствование институциональных основ для устойчивого развития отраслей промышленности, создание инновационных высокопроизводительных кластеров;
- развитие национальной системы селективного импортозамещения на основе переработки местных ресурсов, прежде всего, в агропромышленном комплексе.

Основная цель ускоренной индустриализации страны – создать развитую, конкурентоспособную национальную промышленность и на ее основе поднять на качественно более высокий уровень всю экономику и благосостояние населения страны. Ускоренная индустриализация предусматривает достижение доли промышленной продукции в ВВП страны до 30% в кратчайшие сроки за счет усиленного развития производственного предпринимательства, что должно привести к совершенствованию структуры промышленности в целом и, обрабатывающей промышленности в частности. В контексте развития производственного предпринимательства в стране, это потребует, как роста акцентов на наращивание мощностей, так и на отраслевую диверсификацию и конкурентоспособность. При этом, темпы роста отечественной экономики в долгосрочной перспективе будут определяться темпами роста промышленной продукции.

Моделирование на базе обобщение опыта 52 стран со средним уровнем дохода и с переходной экономикой за 2001-2021 гг. показало, что расширение выпуска промышленного производства должно быть связано с продвижением экспортной ориентацией производственного предпринимательства и улучшения делового климата в рамках повышения качества государственного управления [7,126]. Оценки показывают, что для обеспечения стратегического ориентира по параметру доли промышленности в ВВП, для страны важны

усилия по росту инвестиционных потоков, укреплению позиций в области человеческого развития и экспортного потенциала страны. При этом, важно развивать производственное предпринимательство в промышленности за счет включения его в глобальные цепочки добавленной стоимости и направленное на обновление технологических возможностей за счет привлечения прямых иностранных инвестиций.

В экономике страны темпы роста добывающих производств обычно выше темпов роста обрабатывающих производств. Это сказалось на изменении структуры промышленности страны. Так, если в 2015г. удельный вес добывающих отраслей промышленности составлял 13,5%, то в 2021г. он составил уже 20,7%, в то время как изменение доли обрабатывающих отраслей составило в этот период, соответственно, 65,6% и 61,6%. Удельный вес отраслей по производству и распределению электроэнергии, воды, газа и тепла также немного сократился [8,132]. Поэтому перспективы реализации потенциала экономического роста страны в контексте промышленного роста, будет связываться с наращиванием загрузки конкурентоспособных производственных мощностей производственного предпринимательства, что может удовлетворить внутренний и внешний спрос.

Уровень загрузки мощностей в 2015-2021 гг. по отдельным видам производственной деятельности предпринимателей можно разделить на 3 группы:

- низкая загрузка мощностей до 50% характерна для производственного предпринимательства с трудоемкой, промежуточной продукции - производство минеральных удобрений, стеновых материалов, переработка хлопка и шелка;
- загрузка мощностей до 60% наблюдается в производственном предпринимательстве, которое связано с производством небольшой номенклатуры потребительской продукции (например, масло растительное, переработка молока);
- загрузка мощностей до 90% сохраняется в производственном предпринимательстве, ориентированном на экспорт цементной продукции.

Следовательно, инвестиции предпринимателей в обрабатывающие сектора промышленности должны опережать по темпам роста инвестиции в добывающие сектора экономики. Опережающий рост предпринимательства в обрабатывающих отраслях будет зависеть от скорости притока инвестиций, модернизации производства на базе инженерных решений.

Развитие производственного предпринимательства в промышленности будет постепенно приводить и к изменению сырьевого направления отечественной экономики. При этом должны будут снижаться объемы экспорта сырья и увеличиваться объемы экспорта готовой продукции с добавленной стоимостью, что очень важно для пополнения бюджета и повышения благосостояния населения республики.

Реализация поставленной задачи по индустриализации страны означает не только создание новых предпринимательских структур в промышленности, но и повышение эффективности их производства. Наряду с решением инновационных задач необходимо принимать меры по снижению себестоимости производимой продукции и оказываемых услуг, улучшению их качества, повышению рентабельности и роста прибыли.

Повышение производительности труда в деятельности производственного предпринимательства является другой важной задачей на пути ускоренной индустриализации в условиях жесткой конкуренции на внутренних и внешних рынках. Несмотря на значительные достижения в проведении реформ в экономике республики, еще остаются возможности по повышению их эффективности. В частности, следует указать на следующие нереализованные моменты в развитии производственного предпринимательства, направленные на ускорение экономического роста:

- роль частных внутренних инвестиций в экономическом развитии на протяжении последних лет весьма незначительна. Несмотря на некоторый рост в 2018 г. он еще не позволяет делать радужные перспективы в отношении инвестиций отечественными предприятиями;

- предоставление налоговых льгот новым предприятиям приводит к тому, что в условиях значительной доли социальных расходов в бюджете налоговое бремя может увеличиваться. В частности, это может быть одной из причин низкого уровня инвестирования отечественными предприятиями в производства.

Соответственно, на наш взгляд, необходимо продолжать реформы, направленные как на создание эффективной деловой среды для производственного предпринимательства в целом, так и на усовершенствование адресного подхода в отношении существующих предприятий. Важно, чтобы налоговые льготы и другие стимулы в равной степени относились как к новым, так и существующим предприятиям [6, 63].

Следует усовершенствовать и разработку программных документов в промышленности и указать на повышающуюся роль производственного предпринимательства. Планы мероприятий различных программ не должны ограничиваться только вопросами совершенствования нормативно-правового обеспечения промышленного развития. Наряду с созданием новых промышленных предприятий, нужно обеспечить развитие существующих предприятий. Для достижения этой цели необходимо идентифицировать 10-20 отечественных производств, которые должны стать точками дальнейшего роста в промышленности и по ним разработать планы финансового оздоровления. При этом, меры поддержки по таким предприятиям не должны ограничиваться налоговыми послаблениями или дополнительными кредитными вложениями. Эти меры должны охватывать как вопросы подготовки человеческих ресурсов для производственного предпринимательства, его финансового

обеспечения, технологического и инновационного развития, но и вопросы инжиниринга. Только при таком подходе поддержка со стороны государства может стать эффективной.

В целом, достижение четвертой национальной цели – ускоренной индустриализации основано на том, что Таджикистан обладает благоприятными условиями для ее реализации. В стране наблюдается высокий 2%-й ежегодный прирост главной производительной силы общества – населения, в структуре которого более 58% составляют лица трудоспособного возраста. Несмотря на небольшую территорию, страна обладает серьезным потенциалом водных и гидроэнергетических ресурсов, богата природными ресурсами для развития горнодобывающих и перерабатывающих отраслей – цветной и черной металлургии, промышленности строительных материалов и фармацевтической промышленности. На сегодняшний день в недрах Таджикистана разведано и частично освоено более 600 месторождений и 800 проявлений полезных ископаемых, что создает прочную ресурсную базу развития промышленности страны. Природно-климатические условия долинных районов благоприятствуют производству аграрной продукции для традиционных перерабатывающих производств легкой и пищевой промышленности, в частности, экспортоориентированной продукции.

В связи с этим, Основатель мира и национального единства, Лидер нации, Президент Республики Таджикистан, уважаемый Эмомали Рахмон, четко обозначил, что - «...огромные запасы отечественного сырья позволят посредством полной переработки минералов, в том числе цветных дорогих металлов, а также путем переработки сельскохозяйственной продукции и лечебных трав, обеспечить развитие таких сфер промышленности как металлургия, легкая и пищевая и фармацевтическая, в результате чего увеличится объем производства экспортной и импортозамещающей продукции, и таким образом мы достигнем ускоренную индустриализацию страны» [3].

Важным становится осуществление новой структурной политики в промышленности за счет постепенного перехода и стимулирования производственного предпринимательства на преимущественное развитие отраслей, производящих конечную продукцию. Ускоренное переоснащение предприятий промышленности новыми средствами труда предполагает, как ориентацию производственного предпринимательства на заимствование передовой технологии у развитых стран, так и ускоренное развитие традиционных для республики промышленных производств и предприятий по полной переработке хлопка-волокна, кожи, шерсти, коконов, фруктов, овощей и другого отечественного сырья, то есть, по сути, расширение индустриального пространства страны. И, наконец, реализацию мероприятий по стимулированию экспортно-ориентированного экономического роста за счет увеличения доли производственного предпринимательства в производстве конечных товаров на предприятиях цветной металлургии, легкой, пищевой и фармацевтической промышленности.

Ускоренное развитие производственного предпринимательства в отраслях черной и цветной металлургии, машиностроения и химической промышленности, также имеет решающее значение для уменьшения зависимости страны от импортной продукции, обеспечения различных отраслей необходимым оборудованием, увеличения экспортного потенциала и диверсификации промышленного производства. Новый вызов стране, спровоцированный пандемией COVID-19, ещё раз подчеркнул необходимость расширения экспортоориентированного и импортозамещающего развития базовых отраслей народного хозяйства, где главную роль должна сыграть ускоренная индустриализация страны и ее регионов.

Реализация принципа индустриальности в развитии страны, становится важной основой для реализации третьего принципа – принципа инновационности, который указан в Национальной стратегии развития Республики Таджикистан на период до 2030 года. Вместе с тем, достижение четвертой национальной цели страны – ускоренной индустриализации, не представляется возможным без информационных и коммуникационных технологий, связи предпринимательства с наукой, и формирования технического мышления у молодежи. В этом направлении, Основатель мира и национального единства, Лидер нации, Президент Республики Таджикистан, уважаемый Эмомали Рахмон объявил 2020-2040 годы периодом интенсивного развития точных и естественных наук, что станет мощным импульсом для формирования современного научно-технического мировоззрения в обществе и формирования наукоемкой экономики. Новый технологический цикл, который наблюдается сегодня в рамках мировой экономики, является новым глобальным вызовом для предпринимательства, который требует опережающего развития системы инженерного образования и широкомасштабного внедрения международных образовательных стандартов в систему профессионального технического образования, в том числе через сочетание дистанционных и очных форм обучения.

Инженерные решения производственного предпринимательства в аспекте ускоренной индустриализации должны быть нацелены на развитие технологий, позволяющих осуществлять локализацию инновационных производств с целью импортозамещения и экспорта, таких как, например, оборудование для ВЭ (возобновляемой электроэнергетики), крупноузловая сборка электрических транспортных средств, включая легковые электромобили, оборудование для умных электросетей и новых технологий производства продуктов питания.

В тоже время, развитие 3D принтинга позволяет увидеть будущее производственного предпринимательства, способное в перспективе обеспечить значительную локализацию выпуска разнообразной мелкосерийной продукции для внутреннего рынка. С учетом сложной и дорогой логистики импортных поставок из-за удаленности Таджикистана от основных

рынков производства большинства изделий и компонентов, включая медицинские изделия, запчасти и компоненты для машин и оборудования, развитие производственного предпринимательства в этом направлении может стать важным современным направлением в процессе ускоренной индустриализации страны.

В перспективе развитие производственного предпринимательства в производстве белков и продуктов питания на основе технологий прецизионной ферментации и клеточного сельского хозяйства поможет преодолеть ресурсные ограничения, характерные для сельского хозяйства Таджикистана, которые сдерживают производство многих видов сельскохозяйственной и пищевой продукции, а также повысить уровень продовольственной безопасности страны, что откроет дополнительные возможности для роста экспорта в соседние страны. Для производственного предпринимательства этот аспект является важным, так основным преимуществом этих технологий в условиях Таджикистана является их сравнительно низкая капиталоемкость. Благодаря этому в перспективе они могут найти широкое применение в работе предприятий малого и среднего бизнеса, которые испытывают недостаток инвестиционных ресурсов и инженерных решений. С позиции соединения науки и производства важно отметить, что сегодня необходимо приступить к экспериментальной отработке технологий прецизионной ферментации и клеточного сельского хозяйства на базе научно-производственного центра в одном из создаваемых в республике технопарков.

Горнорудная промышленность страны также имеет хорошие перспективы развития с позиции производственного предпринимательства в виду высокого спроса на целый ряд минеральных ресурсов, которыми располагает Таджикистан, в том числе, руды, содержащие медь, серебро, а также кристаллический кремний, фосфатное сырье, графит и некоторые другие полезные ископаемые. Хорошие экспортные перспективы имеет добыча меди, серебра, золота, кремнезема, графита, фосфатного сырья и ряда других минералов.

Кроме того, гигантский гидроэнергетический потенциал Таджикистана при условии обеспечения стабильности поставок электроэнергии вкупе с новыми технологиями позволяют производить алюминий с минимальным углеродным следом. Экспертные оценки показывают, что на алюминий приходится порядка 88% потребности в металлах при производстве солнечных батарей [10, 142] и около 40% веса электромобилей, что также указывает на приоритеты развития производственного предпринимательства [11, 231].

Развитие производственного предпринимательства в легкой промышленности республики обладает наибольшим потенциалом наращивания экспорта среди отраслей обрабатывающей промышленности. Однако для ускоренного развития оно нуждается в дополнительных инвестициях и в экономических и инженерных решениях, в соответствии с современными требованиями, направленными на повышение уровня переработки сырья и

выстраивание экспортных производств полного цикла на основе производственных кластеров, которые могут включать прядильное текстильное, трикотажное и швейные производства.

ЛИТЕРАТУРА

1. Национальная стратегия развития Республики Таджикистан на период до 2030 года. Постановление Маджлиси Оли РТ 01.12.2016, №636, с.10.
2. Национальная стратегия развития Республики Таджикистан на период до 2030 года. Постановление Маджлиси Оли РТ 01.12.2016, №636, с.80
3. Послание Президента Республики Таджикистан, Лидера нации, уважаемого Эмомали Рахмона Маджлиси Оли Республики Таджикистан «Об основных направлениях внутренней и внешней политики республики». 2021г.
4. Послание Президента Республики Таджикистан, Лидера нации, уважаемого Эмомали Рахмона Маджлиси Оли Республики Таджикистан «Об основных направлениях внутренней и внешней политики республики». 2018г. www.president.tj.
5. Послание Президента Республики Таджикистан, Лидера нации, уважаемого Эмомали Рахмона Маджлиси Оли Республики Таджикистан «Об основных направлениях внутренней и внешней политики республики». 2021г. www.prezident.tj.
6. Предпринимательство: вопросы развития и государственного регулирования. С.Д. Комилов, Н.Х. Забиров. Душанбе, 2004, с.60
7. Саидмуродов Л.Х. (Саидмуродзода Лутфулло Хабибулло) Республика Таджикистан в системе мирохозяйственных связей: модель малой открытой экономики. Глава VI. Душанбе: Дониш, 2021, с.126.
8. Саидмуродов Л.Х. (Саидмуродзода Лутфулло Хабибулло) Республика Таджикистан в системе мирохозяйственных связей: модель малой открытой экономики. Глава VI. – Душанбе: Дониш, 2021, с.132.
9. Формирование рыночной экономики в странах Восточной Европы» М.,1994, с. 80
10. Hund K., La Porta D., Fabregas T.P., Laing T., Drexhage J. Minerals for Climate Action: The Mineral Intensity of the Clean Energy Transition, 2020.
11. International Bank for Reconstruction and Development/The World Bank. Erriquez M., Morel T., Moulière P.-Y., Schäfer P., Trends in Electric-Vehicle Design, McKinsey and Company 2017.

БОНКҲОИ РАҚАМӢ Ё НЕОБОНКҲО ҲАМЧУН НАМУДИ НАВИ ТАШКИЛОТҲОИ ҚАРЗӢ ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Ҳикматов Умедҷон Сафаралиевич – доктори илҳои иқтисод. Профессори кафедраи кори бонкии Донишгоҳи миллии Тоҷикистон 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кучаи Буни Ҳисорак, шаҳраки донишҷуён. Тел: +992 93 931-70-70 e-mail: UShikmatov@gmail.com

Исхаков Дилишод Илҳомович – унвонҷӯи кафедраи кори бонкии Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. 734025, ш. Душанбе, кучаи Буни Ҳисорак, шаҳраки донишҷуён. E-mail: di780-85@mail.ru Тел.: (+992 88) 771-88-88.

Дар мақола масъалаҳои марбут ба амалиётҳои бонкӣ дар фазои рақамӣ баррасӣ карда мешаванд. Дар асл, концепсияи нави амалиётҳои бонкии рақамӣ пешниҳод карда мешавад, ки стереотипҳоро дар бораи бонкҳо ва фаъолияти бонкӣ пурра шикаст медиҳад.

Ретроспективаи рушди необонкҳо дар хориҷа оварда шудааст ва дар асоси омӯзиши таҷрибаи ҷаҳонии фаъолияти бонкҳои рақамӣ шаклҳои асосии фаъолияти он ошкор карда шудаанд.

Дар асоси таҳлили гузаронидашуда, бартариҳои бонкҳои рақамӣ, ки пеш аз ҳама дар осони истифода барои мизоҷон, кам кардани хароҷот ҳангоми гузаронидани амалиётҳои бонкӣ ва инчунин беҳатарии онҳо мебошанд, ошкор карда шуданд. Инчунин омилҳои асосии боздоштани рушди бонкҳои рақамӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки бо набудани заминаи пурраи меъерии ҳуқуқӣ, талаботи қатъӣ оид ба андозаи сармояи оинномавӣ барои ташилотҳои қарзии навтаъсис, инчунин масъалаҳои инфрасохтори марбут ба сифат ва арзиши интернет алоқаманданд, ошкор карда шуданд.

Пешниҳодҳои мушаххасе оварда шудаанд, ки ба рафъи монеаҳои ошкоришуда нигаронида шудаанд, ки истифодаи онҳо фаъолияти бонкҳои рақамиро хеле осон намуда, ба афзоиши шумораи онҳо мусоидат мекунад ва инчунин рақобати байни ташилотҳои қарзии кишварро тақвият медиҳад, ки бешубҳа он ба сифати маҳсулот ва хидматҳои бонкӣ таъсири мусбат мерасонад.

Калимаҳои калидӣ: низоми бонкӣ, ташилотҳои қарзӣ, рушди амалиети бонкии рақамӣ; бонкҳои рақамӣ, необонкҳо, дастгирии давлатӣ; саводнокии молиявии аҳоли, инфрасохтори зарурӣ.

ЦИФРОВЫЕ БАНКИ ИЛИ НЕОБАНКИ КАК НОВЫЙ ВИД КРЕДИТНЫХ ОРГАНИЗАЦИЙ В РЕСПУБЛИКЕ ТАДЖИКИСТАН

Хикматов Умедҷон Сафаралиевич – доктор экономических наук, профессор кафедры банковского дела Таджикского национального университета. Адрес: 734025, Таджикистан, г. Душанбе, ул. Айни 37. Тел: +992-93-931-70-70. E-mail: UShikmatov@gmail.com

Исхаков Дилишод Ильхомович – соискатель кафедры банковского дела Таджикского национального университета. Адрес: 734025, г. Душанбе, ул. Буни Хисорак, Студенческий городок. Тел.: (+992 88) 771-88-88 E-mail: di780-85@mail.ru

В статье рассматриваются вопросы, связанные с осуществлением банковских операций в цифровом пространстве. По сути, представлена новая концепция осуществления цифровых банковских операций, которая полностью ломает стереотипы о банках и банковской деятельности.

Приведена ретроспектива развития необанков зарубежом и на основе изучения мирового опыта деятельности цифровых банков выявлены его основные формы функционирования.

На основе проведенного анализа выявлены преимущества цифровых банков, которые заключаются, прежде всего, в удобстве использования для клиентов, сокращения операционных расходов при оказании банковских операций, а также в безопасности. Также

выявлены основные сдерживающие факторы развития цифровых банков в Республике Таджикистан, которые связаны с отсутствием полноценной нормативно-правовой базы, жесткими требованиями по размеру уставного капитала для вновь создаваемых кредитных организаций, а также инфраструктурными вопросами связанными с качеством и стоимостью интернета.

Приведены конкретные предложения, направленные на устранение выявленных сдерживающих факторов, использование которых существенно упростят деятельность цифровых банков, будут способствовать росту их количества, а также усилят конкуренцию между кредитными организациями страны, что без условно положительно повлияет на качество банковских продуктов и услуг.

Ключевые слова: банковская система, кредитные организации, развитие цифровых банковских операций; цифровые банки, необанки, государственная поддержка; финансовая грамотность населения, необходимая инфраструктура.

DIGITAL BANKS OR NEOBANKS AS A NEW TYPE OF CREDIT INSTITUTIONS IN THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

Hikmatov Umedjon Safaralievich – Doctor of Economics, Professor of Banking department. Tajik National University. 734067, Republic of Tajikistan, Dushanbe, 37 Ayni str. Phone: +992 93 931-70-70. E-mail: UShikmatov@gmail.com

Iskhakov Dilshod Ilhomovich – Applicant to the Department of Banking. Tajik National University. 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Buni Hisorak str. Phone(+992 88) 771-88-88 E-mail: di780-85@mail.ru

The article discusses issues related to the implementation of banking operations in the digital space. In fact, a new concept of digital banking operations is presented, which completely breaks stereotypes about banks and banking activities.

A retrospective of the development of neobanks abroad is presented and, based on the study of the world experience of digital banks, its main forms of functioning are revealed.

Based on the analysis, the advantages of digital banks have been identified, which are, first of all, ease of use for customers, reduction of operating costs in the provision of banking operations, as well as security. The main constraints to the development of digital banks in the Republic of Tajikistan have also been identified, which are associated with the lack of a full-fledged regulatory framework, strict requirements on the amount of authorized capital for newly created credit institutions, as well as infrastructure issues related to the quality and cost of the Internet.

Specific proposals are presented aimed at eliminating the identified constraints, the use of which will significantly simplify the activities of digital banks, will contribute to the growth of their number, and will also strengthen competition between credit institutions in the country, which will undoubtedly have a positive impact on the quality of banking products and services.

Keywords: banking system, credit organizations, development of digital banking operations; digital banks, neobanks, government support; financial literacy of the population, necessary infrastructure.

Ҷаҳони имрӯза талаби онро мекунад, ки навовариҳо ҳар чӣ тезтар ба амалия ворид шуда, натиҷаҳои дилхоҳ пеш аз рақибон ба даст оварда шавад. Албатта, қабул ва ворид намудани навовариҳо муборизаи доим байни тарафдорони навовариҳо ва муҳолифони онҳо мебошад. Ин равандҳо низ ба низоми бонкӣ дахл доранд.

Таҷриба нишон медиҳад, ки маҳз навовариҳо ва роҳҳои ғайрианъанавии ҳалли масъалаҳо метавонанд ба нишондиҳандаҳои беҳтарин боис гарданд. Аз тарафи дигар, инкор намудани навовариҳо ва фаъолият бо усулҳои кӯҳна метавонанд рушди дилхоҳ ташкилотро қафо зананд ва ё ба талаф ёфтани ҳиссаи назарраси бозор оранд. Ҳамчун мисол метавон

«ширкатҳои бузурги Nokia ва Apple» -ро зикр намуд [12]. Қабул накардани навоариҳои инноватсионӣ, боварӣ надоштан ба коркардҳои самаранок аз тарафи рақибон ва боварии аз ҳад зиёд ба технологияҳои худӣ ба он оварда расонд, ки ширкати Nokia пешсафӣ дар бозори смартфонҳои мобилиро дар як муддати кӯтоҳ ба ширкати Apple дод ва дар солҳои минбаъда аз рақибон хеле қафо монд.

Мисоли овардашуда гувоҳӣ аз он медиҳад, ки дар бозори хизматрасониҳои бонкӣ низ чунин ҳолатҳо метавонанд рух диҳанд, аз ин хотир ташкилотҳои қарзӣ бояд ҳамавақт дар фикри он бошанд, ки чӣ тавр равандҳо бояд осон ва тезтар шаванд, хоҳишҳои мизочон ба назар гирифта шаванд ва сифати хизматрасониҳо дар сатҳи баланд пешниҳод шаванд. Агар ин ба назар гирифта нашавад, дар ояндаи наздик ташкилотҳои қарзии анъанавӣ метавонанд бозор ва мизочони худро аз даст диҳанд ва дар рақобат бо ташкилоҳои қарзии инноватсионӣ ва намудҳои нави ташкилотҳои қарзӣ, ки дар дигар мамлакатҳо рушди босуръат доранд, шикаст хӯранд.

Дар ин мақола мо намуди ташкилотҳои нави инноватсионии қарзӣ – бонкҳои рақамӣ ё необонкро барасӣ намудем, ки то ҳол дар Ҷумҳурии Тоҷикистон вучуд надоранд, аммо қобили таваҷҷуҳи илмӣ-амалии калонанд ва ба фикри мо, ҳангоми пайдоиш дар бозори бонкии ватанӣ метавонистанд як такони ҷиддӣ ба низом бахшанд.

Бонки рақамӣ ё необонк – ташкилоти қарзист, ки фаъолияти худро дар фазои рақамӣ ба роҳ монда, бидуни филиал ва марказҳои хизматрасониҳои бонкӣ фаъолият менамояд. Бояд қайд намуд, ки чунин шакли ташкилоти қарзӣ, аз як тараф тарафдорон ва аз тарафи дигар, муҳолифронро дорад. Тарафдорон ҳамчун далел қайд менамоянд, ки чунин шакл бюрократияро аз байн бурда, хизматрасониҳои бонкиро ба сатҳи нав мебароранд. Сарфаи вақти мизочон, тез анҷом додани амалиётҳо, зарурият надоштани рафтуомад ба филиалҳои ташкилотҳои қарзӣ, ҳуҷатгузориҳои минималӣ ва ғайра. Муқобилон бар он ақидаанд, ки чунин намуди ташкилотҳои қарзӣ ба коҳиш ёфтани шумораи кормандон ва нуқтаҳои хизматрасонӣ (филиал ва марказҳои хизматрасониҳои бонкӣ), алоқаи зичи байни мизоч ва ташкилот оварда мерасонад. Агар ба ҳарду ақида ҷиддӣ назар намоем, бояд гуфт, ки ҳар дуи онҳо замина доранд ва дар алоҳидагӣ дуруст мебошанд. Аммо сухан дар бораи он меравад, ки вақти он расид, ки мизочон интиҳоб бояд дошта бошанд ва давлат ин интиҳобро бояд пешниҳод намояд. Аз тарафи дигар, вучуд ва фаъолият доштани намудҳои гуногуни ташкилотҳои қарзӣ ба рақобат боис мегардад, ки худ як падидаи хоси бозори озод мебошад.

Таърихи рушди необонкҳо дар мамлакатҳои Ғарб оғоз меёбад. Соли 2013 Hello bank ташкил мешавад, баъдан соли 2016 Бонки Англия ба бонки мобилӣ – Atom Bank иҷозатнома барои гузаронидани амалиётҳои бонкӣ дод [14, с.354].

Бо гузариши ҷомеаи ҷаҳонӣ ба технологияҳои инноватсионӣ-иттилоотӣ ва навоариҳои молиявӣ бонкҳои нав пайдо мешаванд, ки необонк ё бонки фосилавӣ ном доранд. Необонк –

бонки нав буда, решааш «нео» аз калимаи юнонӣ гирифта шуда, маънояш «чавон» ё «нав» аст, яъне бонки нав [1, с.161].

Баҳшида ба ин мавзӯ олимони толи солҳои охир таҳқиқоти зиёдеро гузаронидан ва ҷиҳати назариявии бонкҳои рақамӣ ё худ необонкҳо барасӣ намудаанд. Байни онҳо метавонд инҳоро зикр намуд: Л. Вивеч [3], Д. Липтон, Д. Шриер, А. Пентланд [10], Ч. Чиновский [4], Е. Рудковская [13], Н.В. Попов [11], Б. Кинг [7], С. Скиннер [15] ва дигарон.

Агар ба таҷрибаи ҷаҳонӣ назар кунем, маълум мешавад, ки необонкҳо дар ду намуди асосӣ фаъолият менамоянд:

- дар намуди ташкилоти қарзӣ, ки дорои иҷозатномаи танзимгар буда, аз номи худ ва ҳамчун субъекти алоҳидаи низоми бонкӣ баромад менамояд;
- дар намуди миёнарав байни ташкилотҳои қарзии муқаррарӣ, бидуни иҷозатномаи танзимгар ҳамчун ташкилоти қарзӣ.

Необанк – бонки такмилёфтааст, ки бе вобастагӣ ба ҷои муайян ташкил ва фаъолият мекунад, яъне дар платформаҳои рақамӣ кор мекунад. Он хизматҳои худро ба мизочон дар рӯи онлайн аз ҳама намуд смартфонҳо, планшетҳо ва компютерҳои шахсӣ пешниҳод мекунад. Необанкро бонки виртуалӣ ё директ-бонк низ меноманд. Фикри пайдоиши чунин бонк бо мақсади то ҳадди имкон беҳтар қонеъ кардани ниёзҳои мизочон ва пешгирӣ кардани мушкилоте, ки ҳангоми кор бо ташкилотҳои қарзии муқаррарӣ ба миён меоянд, ба вуҷуд омадааст.

Албатта, барои он, ки чунин низом ба таври зарурӣ рушд кунад, иқтисодиёт давлат ва ҳамаи соҳаи он аз ҷиҳати технологӣ бояд хуб рушд карда бошад, заминаи қонунгузорӣ мукамал карда шуда бошад. Омили муҳим, ҳамзамон, ин эътимоди мизочон ба чунин бонк мебошад. Барои истифодабарии необонк, метавон аз сомонии расмӣ он истифода бурд ё барномаи мобилияро насб намуд.

Сомонии необонк, ҳамзамон, барномаи мобилии он – ин сарчашмаи асосии дастрасӣ ба маҳсулот ва хизматрасонӣ мебошад. Дар онҳо ҳамаи иттилооти зарурӣ нисбати фаъолият, шарту шароити хизматрасониҳо ва дастрасӣ ба амалӣ намудани ин хизматрасониҳо, ҷойгир шудаанд.

Ихтироғгари необонкҳо дар миқёси ҷаҳон ҷиҳати амалиётҳои ҷаҳона ба низоми бонкии анъанавӣ рақибӣ ҷиддӣ шуда истодаанд. Мақсади необонк ин пешниҳоди хизматрасониҳои рақамӣ тавассути сомона ё барномаи мобилист, ки аз рӯи талаботи вақт, беҳатарӣ ва технологӣ нисбат ба бонкдории анъанавӣ бартарӣ дорад.

Маҳз инфрасохтори технологияи сатҳи баланди необонк асоси коркард ва пешниҳоди маҳсулот ва хизматрасониҳои инноватсионии бонкӣ буда, бо дигар намуд хизматрасониҳо ҳамгирой менамояд, ки ин имконияти мутобиқшавии фавриро ба иваз гардидани талабот ё

ҳолати бозор медиҳад. Агар чунин инфрасохтор ва принципҳои корӣ дар необонк ба назар гирифта нашуда бошад, пас он дар давраи дарозмуддат хавфи калони тарки бозорро дорад [17].

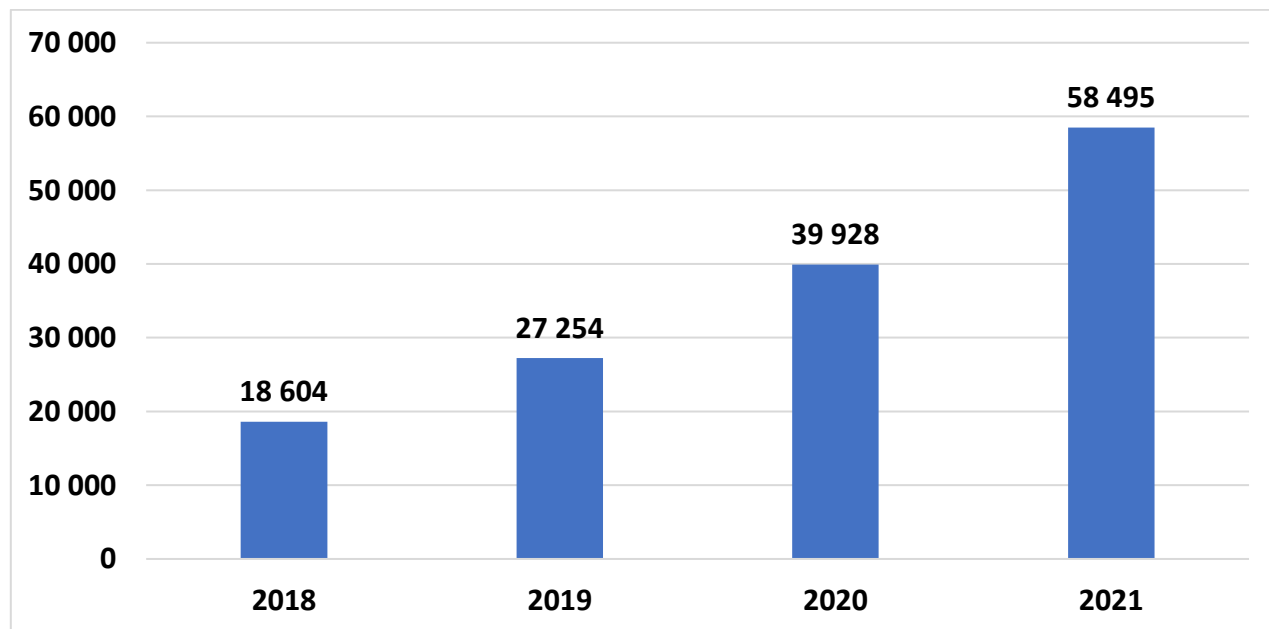
Фарқиятҳои асосии необонкҳо чунинанд [17]:

1. Пурра вучуд надоштани филиал ва марказҳои хизматрасонии бонкӣ.
2. Ба қадри 100% амалӣ намудани барномаи «Бонк-мизоч» дар речаи онлайн.
3. Суръати баланди номнавис кардани мизоч дар барнома.
4. Барномаи мобилии босифат ва қулай ҳангоми истифодабарӣ барои мизочон.
5. Шартҳои муфид барои маҳсулотҳои қарзӣ ва депозитӣ нисбати маҳсулотҳои бонкҳои анъанавӣ.
6. Маркази зангҳо / дастгирии мизочон – бояд таъҷилӣ, қулай ва дастрас (бо речаи 24/7) бошад.

Дар тадқиқоти худ И.А. Двоглазова диққати худро ба он равона мекунад, ки бо мурури замон необанкҳо бонкҳои анъанавиро бо шубҳаҳои сершумор ва кормандони зиёд аз бозори хизматрасониҳои бонкӣ берун мекунад. Ҳамаи амалиётҳо тавассути интернет, тавассути чорӣ кардани хизматрасониҳои рақамӣ амалӣ карда мешаванд [6, с.163].

Мо бо чунин фикр пурра розӣ шуда наметавонем. Ба ақидаи мо, дар шароити Ҷумҳурии Тоҷикистон, ҳам ташкилотҳои қарзии анъанавӣ ва необонкҳо ё худ бонкҳои рақамӣ метавонанд якдигарро пурра намуда, барои рушди низоми бонкӣ хизмат намоянд.

Имрӯз дар ҷаҳон, зиёда аз 290 необонк фаъолият карда истодаанд. Ҳаҷми амалиётҳои онҳо сол аз сол меафзояд (ниг. ба расми 1).

Расми 1. Ҳаҷми амалиётҳои необонкҳо (млрд. доллари ИМА)*

**Сарчашма:* аз тарафи муаллифон, дар асоси: [2, с.726] тартиб дода шудааст.

Дар бораи шӯҳрат пайдо намудани необонкҳо зиёд шудани ҳолатҳои даст кашидан аз шабакаи филиалӣ шаҳодат медиҳад. Мисол, чунин ташкилотҳои қарзии калонтарини анъанавии ИМА ба монанди Bank of America, JP Morgan Chase ва Wells Fargo 15% -и филиалҳои худро аз байн бурданд ва ҳар сол иловатан 1-2 % баста мешаванд [8, с.135].

Агар дар бораи Ҷумҳурии Тоҷикистон сухан ронем, инчो ягон необонк ё бонки рақамӣ вучуд надорад. Мутаасифона, дар ин самт низ қафомонии низоми бонкӣ ба чашм мерасад. Дар шароити нокифоя будани ҷалби аҳоли ба низоми бонкӣ, зиёд будани шумораи аҳоли, ки берун аз низоми бонкӣ қарор доранд, зиёд будани хароҷот барои кушодани филиалу марказҳои хизматрасонии бонкӣ дар минтақаҳои дурдаст ва кӯҳӣ необонкҳо метавонистанд саҳми худро дар ҳалли ин мушкилот гузоранд.

Аз дигар тараф, необонкҳо (таҷрибаи ҷаҳонӣ), аксаран, хизматрасониҳои рақамии оддиро ба мизочон пешниҳод намуда, одатан бо шахсони воқеӣ ҳамкорӣ намуда, аз пешниҳоди маҳсулоту хизматрасониҳо барои шахсони ҳуқуқӣ даст мекашанд. Необонкҳо кӯшиш менамояд, ки хизматрасонӣ ба мизочон осон, тез ва қулай бошад. Ҳамзамон, кӯшиш менамоянд, ки байни онҳо ва мизочон миёнаравҳо ба монанди мақомотҳои давлатӣ (нотариус – ғангоми гирифтани гарав, ба қайд гирифтани дигар намуд ҳуҷҷатҳо ва ғайра) бошанд. Намуди осони пешниҳоди қарзҳои ҳаҷман на онқадар калони бегарав, кушодан ва хизматрасонии суратҳисобҳо, ки тариқи онлайн кушода мешаванд, маҳсулот ва хизматрасониҳои кортӣ – инҳоянд мароми необонкҳо.

Необонкҳо кӯшиш менамоянд, ки амалиётҳо дар дохили мамлакат амалӣ намоянд, чунки амалиётҳои берунмарзӣ талаби доштани суратҳисобҳои муросилотиро талаб менамояд. Дар навбати худ, кушодани суратҳисобҳои муросилотӣ дорои талаботҳои махсус мебошанд, ки риояи он инфрасохтори заруриро талаб менамояд. Инфрасохтори зарурӣ, дар навбати худ, ин зерсохторҳои махсус, қоида ва низомномаҳо, ҳуҷатгузорӣ ва як қатор талабот, ки маблағгузори калонро талаб менамояд. Иҷрои ин талаботҳо барои необонк вазифаи ниҳоят мушкил буда, аз тарафи дигар, иҷрои он необонкро ба бонки анъанавӣ табдил медиҳад.

Барои рушди бонкҳои рақамӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, пеш аз ҳама, бояд заминаи ҳуқуқӣ пайдо гардад. Бе ҳалли ин масъала пайдоиш ва фаъолияти бонкҳои рақамӣ ғайриимкон аст.

Тибқи моддаи 1 Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи фаъолияти бонкӣ» ташкилотҳои қарзӣ – шахсони ҳуқуқие (бонкҳо, ташкилотҳои қарзии ғайрибонкӣ, аз ҷумла ташкилотҳои маблағгузори хурд), ки дар асоси иҷозатномаи Бонки миллии Тоҷикистон ҳама ё баъзе аз амалиёти бонкии дар Қонуни мазкур ва дигар санадҳои қонунгузори Ҷумҳурии Тоҷикистон пешбинишударо иҷро менамоянд [9]. Ин маънои онро дорад, ки необонкҳо дар Ҷумҳурии Тоҷикистон танҳо дар шакли яқум, яъне дар намуди ташкилоти қарзӣ, ки дорои иҷозатномаи тамзимгар буда, аз номи худ ва ҳамчун субъекти алоҳидаи низоми бонкӣ баромад

менамояд, метавонанд фаъолият намоянд. Қонунгузорӣ иҷозат намедихад, ки дар намуди дуюм, яъне дар намуди миёнарав байни ташкилотҳои қарзии муқаррарӣ, бидуни иҷозатномаи танзимгар ҳамчун ташкилоти қарзӣ амал намоянд.

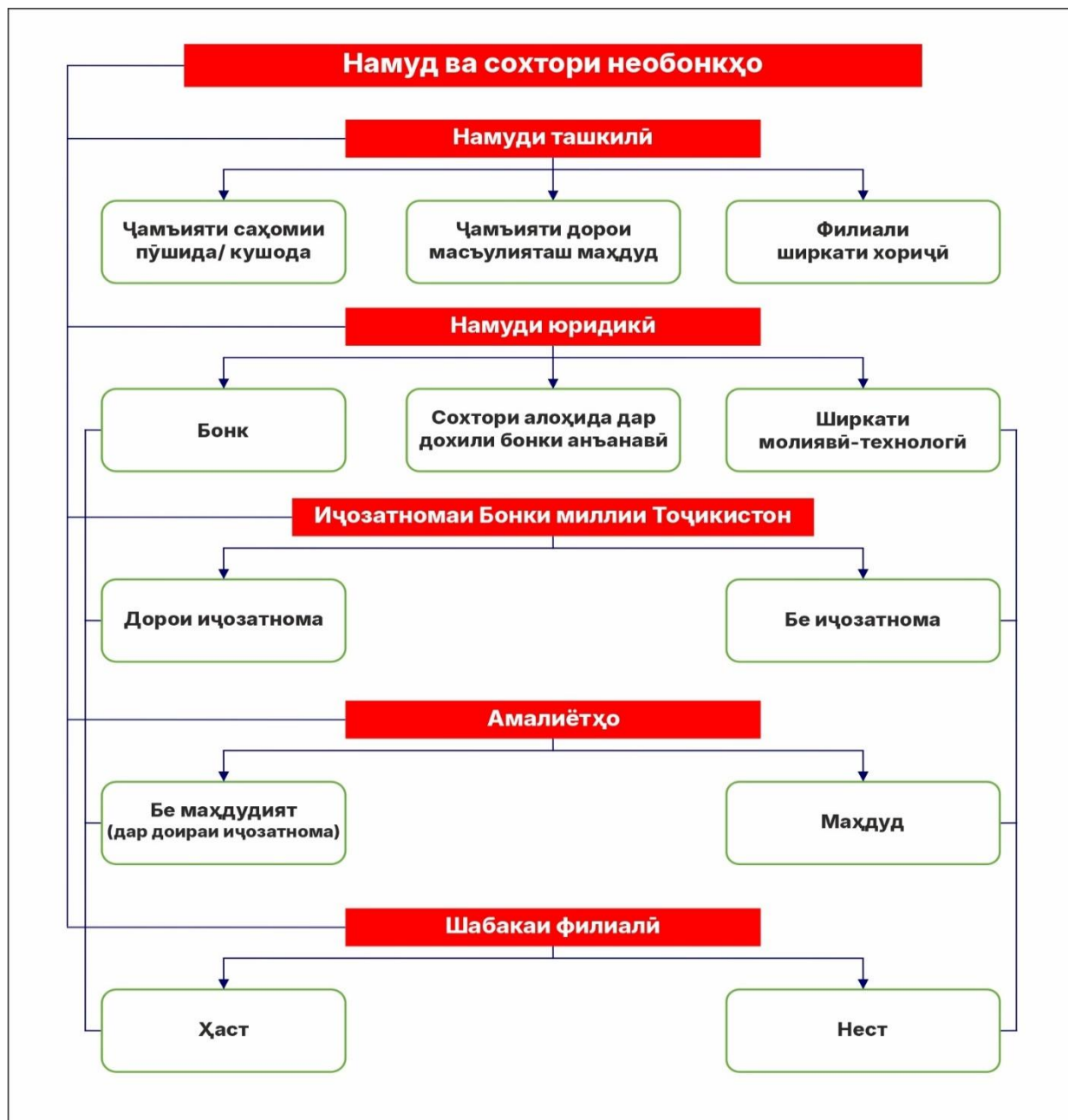
Муаммои дигар ин ҳаҷми сармоя ҳангоми ташкил намудани необонк ин талаботи ҳадди ақалли сармоя барои ташкилотҳои қарзӣ мебошад [5]. Агар дар бораи андозаи ҳадди ақалли сармояи оинномавӣ барои бонкҳои наватъсис ронем, дар соли 2021 он ба маблағи 50 миллион сомонӣ муқаррар карда шудааст ва то соли 2027 ҳар сол 10 миллион сомонӣ зиёд мегардад. Бешубҳа, барои бонкҳои анъанавӣ чунин талобот саривақтӣ буда, он барои таъмин намудани суботи молиявии бонкҳо таъсири мусбӣ мерасонад. Аммо бояд қайд намуд, ки барои необонкҳо чунин талабот бояд бо дар назардошти хусусиятҳои хоси ин намуд ташкилоти қарзӣ муаян карда шавад.

Дигар мушкилот барои необонкҳо, ки бо Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи фаъолияти бонкӣ» алоқаманд аст, ин нигоҳдории ҳуҷҷатҳо ва сабтҳо мебошад. Тибқи қонун ташкилотҳои қарзӣ аз рӯйи ҳар як аҳд ба муҳлати на кам аз панҷ сол пас аз анҷом ёфтани муносибатҳои қарзӣ ҳуҷҷатҳо ва сабтҳои зеринро нигоҳ медоранд: маълумоти мушаххасшуда оид ба муштарӣ; дархост ва ҳамаи ҳуҷҷатҳо оид ба аҳдҳо (аз ҷумла, созишномаҳои қарз ва кафолатҳои таъминшуда) ва қарорҳои ташкилоти қарзӣ дар бораи маъқул донишони онҳо; сабти аҳдҳо бо шарикон (аз ҷумла, кредитор, дебитор ва кафилон) ва ҳар гуна гувоҳиномаҳои дигари ҳуҷҷатӣ, ки барои маъқул донишони ин аҳдҳо асос шудааст; қушодани суратҳисобҳои бонкии онҳо; дигар ҳуҷҷатҳое, ки Бонки миллии Тоҷикистон бо санадҳои меъёрии ҳуқуқии худ муқаррар кардааст. Сабтҳо дар шакли хаттӣ анҷом дода мешаванд. Ташкилоти қарзӣ бояд сабтҳо, китобҳои ҳисобдорӣ, ҳисобот, ҳуҷҷатҳо, муросилот (мақтубҳо), интиқолҳои телеграфӣ, огоҳиномаҳо ва дигар ҳуҷҷатҳои ба фаъолияти молиявӣ дахлдоштаро дар шакли мухтасар (микрофилм, шаклҳои гуногуни электронӣ ва ғайра) ба ҷои нусхаи асл ба муҳлати муқарраркардаи қонун тавре нигоҳ дорад, ки низоми мувофиқ ва қоидаҳои пурра барқарорсозии маълумот дар ҳамаи ҷой вучуд дошта бошанд. Ин гуна нусхаҳои мухтасар баробари нусхаи асл эътибор доранд. Барои необонкҳо, ки ҳамаи амалиётҳо ва ҳуҷҷатгузорӣ дар шакли электронӣ ба анҷом мерасанд, иҷрои ин талабот ғайриимкон аст. Барои необонкҳо бояд банди мазкур бо дарназардошти хусусиятҳои коргузори ин намуд ташкилот тартиб дода шавад.

Ҳамин тариқ, муҳити қонунгузории бонкӣ, ки имрӯз дар Ҷумҳурии Тоҷикистон амал карда истодааст, барои ташкили необонкҳо, мутобиқ нест. Он барои бонкҳои анъанавӣ мутобиқ карда шуда, бояд бо дар назардошти васеъ шудани намудҳои ташкилотҳои қарзӣ, аз ҷумла необонкҳо, аз нав дида баромада шавад. Барои ин Бонки милли Тоҷикистон бояд пурра қонунгузории бонкиро аз аудит гузаронда, ворид намудани тағйири иловаҳоро, ки пешро роҳи бонкҳои рақамӣ ё худ необонкҳо мекушояд, пешниҳод намояд. Инчो қайд намудан ниҳоят

муҳим аст, ки қонунгузорӣ бояд имконияти ташкили необонкҳоро на танҳо дар як шакли ҳуқуқӣ, балки дар ҳамаи шаклҳои асосии дар расми 2 овардашуда фароҳам созад.

Барои чӣ мо маҳз чунин шакл ва намудҳои необонкҳоро пешниҳод намудем? Ҷавобро ҳангоми баррасии ҳар намуди необонк пайдо мекунем. Қисмати ташкилӣ-ҳуқуқии дар расм овардашударо мо дар аввали параграфи мазкур дида баромадем. Дар идома қисматҳои барасинашударо дида мебароем.

Расми 2. Шакл ва намудҳои необонкҳо*

**Сарчашма:* аз тарафи муаллиф, дар асоси омӯзиши моҳияти ва фаъолияти қорӣи необонкҳо тартиб дода шудааст.

1. Дар намуди «*бонки рақамӣ пурра ё худ необонки ҳақиқӣ*». Необонкҳои ҳақиқӣ дар намуди ташкилоти қарзии алоҳида дорои иҷозатномаи Бонки миллии Тоҷикистон буда, амалиётҳои худро рақамӣ, фосилавӣ ва дар речаи онлайн бидуни филиалу марказҳои

хизматрасониҳои бонкӣ анҷом медиҳанд. Ин намуди необонк, ба фикри мо, намуди ниҳой ба шумор рафта, намудҳои боқимонадаи необонкҳо бояд кӯшиш намоянд, ки рушд намуда, дар фарҷом ба ин намуд табдил ёбанд. Аз нигоҳи Бонкии миллии Тоҷикистон, необонкҳо дар чунин намуд, яке аз намудҳои, ки ба талаботҳои қонунгузори имрӯза наздик буда, мутобик намудани қонунгузори танзимкунандаи фаъолияти ташкилотҳои қарзӣ барои ин намуд необонкҳо осонтар аст. Ба ғайр аз ин, дар ин намуд ташкили необонкҳо пурра ба талаботҳои қонунгузори амалкунада дар бораи муқовимат ба қонунигардонӣ (расмикунонӣ)-и даромадҳои бо роҳи ҷиноят бадастоварда, маблағгузори терроризм ва маблағгузори паҳнкунии силоҳи қатли ом мутобикат намуда, аз тарафи танзимгар назорат бурда мешавад. Ҳамзамон, бояд қайд намоем, ки ҳангоми пайдо шудани необонк дар Ҷумҳурии Тоҷикистон маҳз дар ҳамин намуд барои кушодани суратҳисобҳои муросилотӣ монеаҳо аз байн мераванд ва необонк метавонад ҳамаи он номгӯи хизматрасониҳое, ки тибқи қонунгузори амалкунада пешбинӣ шудааст, амалӣ намояд.

2. Дар намуди *«необонки дараҷаи дуум»*. Необонкҳои ин намуд, чун қоида ба бонкҳои анъанавии амалкунада таълуқ дошта, барои амалӣ намудани фаъолияти худ иҷозатномаи бонкро истифода мебарад. Одатан ин необонкҳо ном ва нишонаи худро доранд, ки он бо номи бонки асосӣ (бонке, ки ин необонкро ташкил намудааст) ҳамном нест. Необонкҳои дараҷаи дуум кӯшиш менамоянд, ки худро ҳамчун иштирокчии алоҳидаи бозори бонкӣ муаррифӣ намоянд. Савол ба миён меояд, ки чӣ лозим ба бонкҳои анъанавии амалкунада ташкил намудани чунин необонк? Дар ин ҳолат се сабаби асосии зерин матраҳ мегардад:

- якум, бонкҳои анъанавии амалкунада мехоҳанд тарзи нави хизматрасониро ба мизочон пешниҳод намоянд, аммо инфрасохтор, сиёсати дохилӣ ва кормандони бонк бояд аксар вақт иваз карда шаванд (муносибат ба хизматрасониҳо, тарзи кор ва тафаккури кормандони необонк аз бонки мукқарарӣ саҳт фарқ мекунад). Вале бонки анъанавии амалкунада ба амалӣ намудани ин дигаргуниҳои ҷиддӣ дар дохили бонк тайёр нест;
- дуум, пурра аз намуди бонки анъанавӣ даст қашида, ба необонк табдил ёфтаи хавфи калон дошта, бонк таёр нест ин хавфро ба зиммаи худ гирад;
- сеюм, ташкил кардани необонки алоҳида маблағгузориҳои калонро талаб намуда, бонки анъанавии амалкунада ба чунин хароҷотҳо тайёр нест.

3. Дар намуди *«необонк-агенти бонкҳои амалкунада»*. Чунин необонкҳо иҷозатнома барои гузаронидани амалиётҳои бонкӣ надоранд ва узви бонки амалкунада низ намебошанд. Маъмулан, ба чунин ташкилотҳо ширкатҳои мобилӣ, ташкилотҳои молиявӣ-технологӣ ва дигарон дохил мешаванд. Чунин необонк-агентон имконияти коркарди маҳсулот ва хизматрасониҳои бонкӣ доранд, вале амалӣ намудани онҳо бидуни ташкилоти қарзии

амалкунанда тибқи қонунгузории [16] амалкунанда дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ғайриимкон аст. Аз ин сабаб необонк агенти банк мешавад ва хизматрасониҳои худро тавассути ташкилоти қарзии амалкунада пешниҳод менамояд. Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон чунин таҷриба алақай ҷой дорад. Ҳамчун мисол метавон ҳамкориҳои ширкати «Мегафон Тоҷикистон» бо ТАҚХ «Ҳумо» ва ғайраро овард.

Оид ба бартариатҳои необонкҳо мо гуфта гузаштем, мехостем дар идома бобати норасоииҳо ва хавфҳои гуфта гузарем. Яке аз хизматрасониҳои, ки необонкҳо пешниҳод менамояд ин онлайн-қарздиҳӣ мебошад. Хавфи онлайн-қарзҳо барои необонк дар он аст, ки пешниҳоди қарз зуд, осон ва тариқи онлайн амалӣ мешавад. Дар ин ҷо хавфи қарзӣ аз ҳисоби чуқур таҳлил накардани вазъи мизоч (ҳангоми ташриф ба филиали банк кормандон ба ғайр аз таҳлили молиявӣ инчунин таҳлили рафтори мизоч, ҳолати зоҳирӣ ва тарзи пешниҳоди ҷавоб ба саволҳоро мегузаронанд). Дар аксарияти ҳолатҳо, онлайн-қарзҳо бидуни ғарав, зомин ва кафолати тарафи сеюм пешниҳод карда мешаванд. Дар натиҷа банк барои паст кардани хавфҳои қарзӣ фоизи онлайн-қарзҳоро нисбат ба қарзҳои муқаррарӣ баландтар муайян менамояд, ки ин дар навбати худ, боз ба зиёд шудани хавфи қарзӣ оварда мерасонад.

Дуюм, хавфи қаллобӣ аз тарафи мизоч – ҳолатҳое метавон ба миён омад, ки баъзе мизочон, аз ҳисоби паст будани саводнокии молиявии аҳоли, онлайн-қарзро ба номи шахси дигар номнавис намуда, маблағҳоро аз худ намоянд.

Сеюм, хавфи қаллобӣ аз ҳисоби кормандони банк – мутаасифона, чунин ҳолатҳо ба чашм мерасанд, ки кормандони худӣ банк даст ба қаллобӣ зада, онлайн-қарзро аз номи шахси сеюм гирифта, маблағҳоро аз худ мекунад. Кормандони дохилии банк, ки барномаи банкиро нағз медонанд, ҳамзамон, аз камбудииҳои барнома низ огаҳанд, аз ин хотир кормандони дохилии банк, ба ақидаи мо, ҳамчун хавфи асосӣ барои необонк шуморида мешаванд.

Чун норасоииҳои необонк қайд намудани мавридҳои зерро лозим медонем:

1. Банкҳои рақамӣ ё худ необонкҳо, ки пурра амалиётҳои худро онлайн анҷом медиҳанд, талаботи ниҳоят калон ба кормандони баланддараҷаси техникӣ, пеш аз ҳама, барномасозон ва мутахассисони технологияҳои иттилоотӣ доранд. Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, мутаасифона, норасоии ин намуд мутахассисон вучуд дорад. Музди маоши ин мутахассисон баланд буда, дар баъзе ҳолатҳо, мутахассисон аз беруни қаламрави ҷумҳурӣ таклиф карда мешаванд. Дигар норасоӣ дар он аст, ки ин тоифаи кормандон речаи озодонаи қорӣ ва ҳамзамон, имконияти аз хона қор қорқарданро талаб менамоянд.

2. Дар ҳолати ташкил намудани необонк аз тарафи банки амалкунанда ҳамчун сохтори алоҳида дар дохили банк – ҳамгироии необонк бо банки анъанавӣ душвории зиёд ба миён меорад. Пеш аз ҳама, инфрасохтори банк бояд бо дарназардошти необонк аз нав таҳрир шавад. Кормандони банки анъанавӣ бояд маҳсулот ва хизматрасониҳои необонкро аз худ кунанд, ки ин на ҳама вақт дуруст анҷом дода мешавад, ки дар навбати худ ба хавфи

нопурра ё нодуруст пешниҳод намудани маҳсулоту хизматрасонии бонк мегардад. Дигар ин ки танзими низоми идора намудани хавфҳо дар бонк бояд бо дарназардошти фаъолияти необонк, ки он қисми бонк (ташкилкунанада) мебошад, амалӣ гардад. Низоми идораи хавфҳо бояд, ба ғайр аз бонкдории анъанавӣ инчунин хавфҳои рақамиро дар бар гирад. Ин намуд идораи хавфҳо бояд усулҳои нави замонавиро дар бар гирифта мутахассисони соҳаи хавфҳо бояд ба талаботҳо ҷавобгӯӣ бошанд.

3. Душворӣ ҳангоми таъмин намудани бехатарии иттилоотӣ. Хавфи аз даст додани иттилооти дохилӣ, ки метавонад зиёни калони молиявӣ ва таъсири манфӣ ба шаъну шарафи необонк расонад, ниҳоят баланд мебошад. Необонк бояд маблағҳои калон барои бехатарии иттилоотии худ сарф намояд.

4. Аудити дохилӣ бояд ба талаботҳои гузаштани аудити иттилоотӣ тайёр бошад. Ин дар набвти худ талаб менамояд, ки мутахассисон бояд ба ин талабот тайёр бошанд.

5. Номукамаллии қонунгузорӣ барои амалӣ намудани амалиётҳои необонк. Бояд қайд намуд, ки аксарияти қоидаҳо, талаботҳо ва қонуну низомномаҳо, ки фаъолияти хизматрасониҳои рақамӣ ва необонкҳоро танзим ва муайян менамояд, қабул нагардидаанд.

Ҳамин тариқ, омӯзиши моҳияти бонкҳои рақамӣ ё необонкҳо ҳамчун сохтори нав дар низоми бонкии ватанӣ имконияти хулосабарориҳои зеринро дод:

Якум, барои ташкил намудани необонкҳо дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, шароитҳои муайян лозим аст, аз ҷумла:

- институтсионалӣ – қонунгузори амалкунандаи бонкӣ бояд бо дарназардошти хусусиятҳои фарқкунандаи необонкҳо муакамалгардонӣ карда шавад. Ба талаботҳои андозбандӣ, низ барои ташкил ва пешбурди фаъолияти необонкҳо бояд таъғиру иловаҳо карда шаванд;
- инфрасохторӣ – дар ҷумҳурӣ бояд «марказҳои иттилоотӣ» бо имкониятҳои махсуси ҷамъоварӣ, коркард ва нигоҳдорӣ ташкил карда шаванд, ки барои необонкҳо ҳамчун инфрасохтори зарурӣ лозим мебошад. Суръат ва сифати интренет бояд ба сатҳи баланд бароварда шавад. Ҳамзамон, ҳалли масъалаи норасоии барқ дар фасли сармо бояд пурра аз байн бурда шавад;
- кадрӣ – мактабҳои олии ҷумҳурӣ, ки бо тайёр намудани кадрҳои техникӣ, аз қабili мутахассисони технологияҳои иттилоотӣ машғул мебошанд, бояд раванди таҳсилотро бо дарназардошти талаботи бозор ба роҳ монанд. Ҳамкориҳои зичи амалия бо мактабҳои олии бояд ба роҳ монда шуда, иттилооте, ки аз тарафи корфармоён бобати сатҳи дониши хатмкунандагони мактабҳои олии меояд, ба назар гирифта шаванд. Шумораи мутахассисони технологияҳои иттилоотӣ бояд дар Ҷумҳурии Тоҷикистон аз ҳисоби ҷалби мутахассисони хориҷӣ низ ба маротиб зиёд карда шавад.

Дуюм, баланд бардоштани сатҳи саводноқӣ ва маърифати молиявӣ аҳоли. Ин самт яке аз муаммоҳое, ки пеши роҳи рушди хизматрасониҳои рақамӣ истодааст, ба ҳисоб меравад. Дар ин ҷо, бояд ҳамкориҳои зичи давлат ва низоми банқӣ ба роҳ монда шавад. Давлат дар сатҳи макро бояд ин масъаларо дида барояд. Пеш аз ҳама, фанни саводнокии молиявӣ бояд ба барномаҳои таҳсилии хонандагони мактаб ворид карда шуда, дар мактабҳои олии идома дода шавад. Мақсади ин тадбир дар он аст, ки хатмкунандагони мактаби миёна бояд саводнокии молиявӣ минималӣ дошта, баъди хатми мактаби олии – дорои маърифати пурраи молиявӣ бошанд.

Сеюм, тайёрии дохилии необанк барои фаъолият – барои оғози фаъолият бояд корҳои зиёдеро ба анҷом расонид. Пеш аз ҳама, бояд тайёрии техникӣ ва иттилоотӣ дид, ки ин фундаменти кори необанк мебошад. Ғайр аз ин, маҳсулот ва хизматрасониҳои рақамӣ бо сифат ва суръати баланд коркард шуда, ба мизочон пешниҳод карда шаванд. Дар ин ҷо, масъалаи маркетинги дуруст ва таблиғоти диқатҷалбкунанда ба роҳ монда шуда, дастгирии техникӣ ва иттилоотии мизочон дар речаи 24/7 таъмин карда шавад. Маҳсулоту хизматрасониҳои рақамии необанк бояд қулай ва дар сатҳи баланд қарор дошта, мизочонро ба ҳамкорӣ бо необанк водор созанд.

Чорум, тайёр будан ба хароҷотҳо дар марҳилаи аввал (оғози кор). Таҷриба нишон медиҳад, ки ҷалби мизочон, хусусан дар низоми банқӣ вақти муайяно талаб менамояд. Маъмулан, мизочон дар як лаҳза аз банки худ (ки дар он хизматрасонӣ мегиранд) даст намекашанд (ба ғайр аз ҳолатҳои ғайримуқаррарӣ) ва ба дигар банк, хусусан банки нав намегузаранд. Хусусан, дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки қисмати аҳоли аз муфлис шудани як қатор банқҳои ватанӣ зарар дидаанд. «Аз рӯи ҳисобҳои баъзе мутахассисон барои нигоҳ доштани суботи молиявӣ необанк бояд барои на камтар аз 200 ҳазор мизочи доимӣ хизматрасонӣ намояд» [9, с.136].

АДАБИЁТ

1. Блажевич А.А., Рябенко А.А. Необанк как новое направление финансовых инноваций в Российской Федерации. Вестник института экономических исследований. – 2018. – № 4(12) – 160-168.
2. Воскресенская Л.Н., Добрынина А.Д. Развитие необанков в условиях цифровизации банковской сферы. Сборник научных статей по материалам международной научно-практической конференции «Пути и методы адаптации экономики региона и предприятий в условиях пандемии и связанных с ней кризисных явлений» Калуга, – 2020 – С. 723-730.
3. Wewege, L. The Digital Banking Revolution: How Fintech Companies Are Transforming the Retail Banking Industry Through Disruptive Financial Innovation. 3rd edition / L. Wewege, M.C. Thomsett. – De Gruyter, 2019. – 138 p.
4. Ginovsky, J. What really is «digital banking»? [Манбаи электронӣ]. // Banking Exchange. – Речаи дастрасӣ: <http://www.bankingexchange.com/blogs3/making-sense-of-it-all/item/5187-what-really-is-digital-banking> Санаи дастрасӣ: 06.03.2021.
5. Дастурамали №176 «Дар бораи тартиби танзими фаъолияти таъшилотҳои қарзӣ». №304, аз 09.10.2009 (бо дар назардошти таъғиру иловаҳо).

6. Двоеглазова, И.А. Банки будущего: интеграция с ИТ-сервисами или мультимедийный бизнес / И.А. Двоеглазова // Молодой исследователь Дона. –2018. – № 3 (12). – С. 163.
7. King, B. Bank 4.0: Banking Everywhere, Never at a Bank / B. King. – Marshall Cavendish International (Asia), 2018. – 384 p.
8. Комаров А.В., Мартюкова В.М. Необанкинг как направление развития современных финансовых технологий вестник университета – № 3. – 2020. – С. 135.
9. Конуни Чумхурии Тоҷикистон «Дар бораи фаъолияти бонкӣ». № 524, аз 19.05.2009.
10. Lipton, A. Digital Banking Manifesto: The End of Banks? [Манбаи электронӣ]. / A. Lipton, D. Shrier, A. Pentland. – 2016. – Речаи дастрасӣ: www.getsmarter.com/blog/wp-content/uploads/2017/07/mit_digital_bank_manifesto_report.pdf Санаи дастрасӣ: 06.03.2021.
11. Необанки как участники российского банковского сектора// Банковские услуги. 2020. № 5. С. 37-41.
12. Почему великая NOKIA проиграла Apple и Samsung? [Манбаи электронӣ]. – Речаи дастрасӣ: <https://dzen.ru/a/ZltqCUj2LCqnfOxI> Санаи дастрасӣ: 04.03.2021.
13. Рудковская, Е. Необанки: мировой опыт и перспективы / Е. Рудковская, Ю. Полтавская // Молодой учёный. – 2016. – № 7 (111). – С. 959–969.
14. Сенная И.К. Необанк – банк будущего // Научное сообщество студентов: Междисциплинарные исследования: сб. ст. по мат. XIX междунар. студ. науч.-практ. конф. – 2017. – № 8(19). – С. 354-358.
15. Скиннер, К. Цифровой банк. Как создать цифровой банк или стать им / К. Скиннер. – М.: Манн, Иванов и Фербер, 2015. – 320 с.
16. Тартиб оид ба ҷалби агентҳои бонкии пардохтӣ ва амалисозии назорати риояи шартҳои ҷалби онҳо. №51, аз 12.04.2018.
17. Цифровой банк [Манбаи электронӣ]. – Речаи дастрасӣ: https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%A6%D0%B8%D1%84%D1%80%D0%BE%D0%B2%D0%BE%D0%B9_%D0%B1%D0%B0%D0%BD%D0%BA Санаи дастрасӣ: 04.03.2021.

**СОВРЕМЕННЫЕ КОНЦЕПТУАЛЬНЫЕ ОСНОВЫ БАНКОВСКОГО
КРЕДИТОВАНИЯ СУБЪЕКТОВ МАЛОГО И СРЕДНЕГО
ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВА**

Назариева Хабиба Гулбековна - соискатель кафедры банковского дела, Таджикский национальный университет, Телефон: 98-111-01-77. E-mail: khabibanazari@gmail.com

Шарипов Бахром Махмудович - доктор экономических наук, профессор кафедры Банковского дела, Таджикский государственный университет экономики и финансов, тел. 907-78-65-68, b_sharipov@mail.ru

Развитие малого и среднего предпринимательства в современных условиях сопряжено с рядом новых вызовов и проблем, что обуславливает сокращение доступности банковских кредитов для малого и среднего бизнеса как основного источника финансирования их деятельности и развития. Целью статьи является анализ современных тенденций развития банковского кредитования малого и среднего предпринимательства и выявление его основных концептуальных основ с учетом новых вызовов и угроз. Последнее позволит адаптировать деятельность кредитных организаций к быстро изменяющимся условиям на кредитном рынке и содействовать посредством большей выдачи банковских кредитов поддержать развитие МСП и национальной экономики в целом.

Ключевые слова: малое и среднее предпринимательство, банковское микрокредитование, концепции, принципы, вызовы, угрозы.

**АСОСҶОИ КОНСЕПТУАЛИИ МУОСИРИ ҚАРЗДИҶИИ БОНКӢ БА
СУБЪЕКТҶОИ ҲОҶАГИДОРИИ ХУРДУ МИЁНА**

Назариева Хабиба Гулбековна - унвонҷӯи кафедраи фаъолияти бонкӣ, Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, Телефон: 98-111-01-77, khabibanazari@gmail.com

Шарипов Бахром Махмудович - доктори илмҳои иқтисодӣ, профессори кафедраи фаъолияти бонкӣ, Донишгоҳи давлатии иқтисодиёт ва молияи Тоҷикистон, тел. 907-78-65-68, b_sharipov@mail.ru

Рушди соҳибкории хурду миёна дар шароити муосир бо як қатор мушкилот алоқаманд аст, ки боиси кам шудани дастрасии қарзҳои бонкӣ барои соҳибкории хурду миёна ҳамаҷун манбаи асосии маблағгузори фаъолияти онҳо ва рушди фаъолиятшон. Мақсади мақола таҳлили тамоюлҳои кунунии рушди қарздиҳии бонкӣ ба соҳибкории хурду миёна ва муайян намудани асосҳои асосии концептуалии он бо назардошти содирот ва таҳдидҳои нав мебошад. Ин имкон медиҳад, ки фаъолияти ташиклотҳои қарзӣ ба шароити зудтағйирёбандаи бозори қарз мутобиқ карда шуда, бо роҳи беиштар додани қарзҳои бонкӣ рушди корхонаҳои хурду миёна ва умуман иқтисодиёти миллии дастгирӣ карда шавад.

Калидвожаҳо: соҳибкории хурду миёна, қарзи хурди бонкӣ, мафҳумҳо, принципҳо, мушкилот, таҳдидҳо.

**MODERN CONCEPTUAL FOUNDATIONS OF BANK LENDING TO SMALL AND
MEDIUM ENTERPRISES**

Nazarieva Khabiba Gulbekovna- Candidate of the Department of Banking, Tajik National University, Phone: 98-111-01-77. E-mail: khabibanazari@gmail.com

The development of small and medium-sized businesses in modern conditions is associated with a number of new challenges and problems, which leads to a reduction in the availability of bank loans for small and medium-sized businesses as the main source of financing their activities and development. The purpose of the article is to analyze current trends in the development of bank lending to small and medium-sized businesses and to identify its main conceptual foundations, taking into account new exports and threats. The latter will make it possible to adapt the activities of credit institutions to rapidly changing conditions in the credit market and, through greater issuance of bank loans, to support the development of SMEs and the national economy as a whole.

Key words: small and medium-sized businesses, bank microcredit, concepts, principles, challenges, threats.

В современных условиях формирования и развития рыночных отношений хотя кредитования субъектов малого и среднего предпринимательства играет ключевую роль в развитие отраслей национальной экономики, однако требует адаптации к новым вызовам и угрозам, требующее развития ее концептуальных основ. [2; 8; 10]

Концептуальные основы кредитования субъектов малого и среднего предпринимательства (МСП) включают ряд принципов, подходов и условий, которые определяют особенности финансирования этого сектора экономики. (таблица 1)

Таблица 1 - Концептуальные основы кредитования субъектов малого и среднего предпринимательства (МСП)

ЭЛЕМЕНТЫ КРЕДИТОВАНИЯ СУБЪЕКТОВ МАЛОГО И СРЕДНЕГО ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВА (МСП)	ПОЯСНЕНИЯ
Особенности МСП	Размер и структура бизнеса: МСП часто имеют ограниченные ресурсы, включая недостаток собственного капитала и ограниченный доступ к финансовым рынкам. Высокая степень риска: Деятельность МСП связана с более высокими рисками по сравнению с крупными предприятиями, что влияет на кредитные условия и ставки.
Цели кредитования	Поддержка и развитие бизнеса: Основная цель кредитования МСП — обеспечить необходимый капитал для расширения, модернизации, инноваций и текущих операций. Увеличение занятости и стимулирование экономики
Формы и виды кредитования	Краткосрочные кредиты: Используются для покрытия текущих потребностей в оборотных средствах. Долгосрочные кредиты: Направлены на инвестиционные проекты, покупку оборудования или недвижимости.

	Лизинг и факторинг: Альтернативные формы финансирования, позволяющие снизить риски и увеличить ликвидность бизнеса.
Принципы кредитования	Оценка кредитоспособности: Включает анализ финансового состояния, бизнес-плана, кредитной истории и потенциала роста компании. Обеспечение кредита: Использование залога, гарантий или поручительств для снижения рисков кредитора. Процентные ставки: Устанавливаются в зависимости от степени риска, срока кредита и рыночных условий.
Государственная поддержка	Программы субсидирования: Государство может субсидировать процентные ставки по кредитам для МСП. Гарантийные фонды: Обеспечивают частичное покрытие рисков для банков, предоставляющих кредиты МСП. Институциональная поддержка: Включает программы обучения, консультаций и доступа к информации.
Риски и их минимизация	Финансовые риски: Включают риск неплатежеспособности, валютные риски и риски изменения процентных ставок. Риски операционной деятельности: Снижаются за счет диверсификации, страхования и внедрения современных управленческих практик.
Изменение роли банков, МФО и других финансовых институтов при кредитовании МСП	Хотя коммерческие банки и микрофинансовые организации играют ключевую роль в предоставлении кредитных ресурсов, на рынке появляются иные альтернативные финансовые игроки, виде ломбардов, финтехкомпаний, бизнес-ангелы, ростовщичество как дополняющих источников капитала для МСП.

Источник: составлено авторами

Анализ таблица 1 показывает, что вышеперечисленные элементы составляют базу концептуальных основ по организации кредитования МСП. Важнейшим и существенным элементом кредитования субъектов малого и среднего предпринимательства является микрокредит. На наш взгляд, банковский микрокредит – это разновидность экономической сделки, договор между юридическими и физическими лицами о займе или ссуде, где один из партнеров является коммерческий банк или МФО (как кредитор) предоставляющий другой стороны сделки (заемщику) денежные средства на определенный срок с условием возврата эквивалентной стоимости, с оплатой этой услуги в виде процента, под залог и на реализацию конкретной цели.

Кредит создает определенные предпосылки для устойчивого развития всех отраслей национальной экономики. Благодаря кредиту сокращается время на удовлетворение хозяйственных и личных потребностей. Его используют как крупные организации, так и малые производственные, сельскохозяйственные и торговые предприятия, а также государства, правительства, и граждане.

Так, цели кредитования включают поддержка и развитие бизнеса МСП посредством обеспечения необходимым заёмным капиталом для расширения, модернизации, инноваций и текущих операций. Кредитная поддержка со стороны кредитно-финансовых организаций, особенно коммерческих банков и микрофинансовых организаций, способствует как созданию, так и развитию МСП, тем самым обуславливая создание рабочих мест, вовлечение в активную деятельность безработных лиц трудоспособного возраста, вовлечение в активный оборот ранее неиспользуемые ресурсов, в том числе домашнее инвентарь и помещения, тем самым содействуя диверсификации их доходной базы и развитию экономики в целом.

В этом контексте, если краткосрочные микрокредиты и используются для покрытия текущих потребностей в оборотных средствах МПС, то долгосрочные микрокредиты направляются на реализацию инвестиционных проектов, включая покупку оборудования. Нужно отметить, что микрокредиты развиваются наряду с альтернативными формами финансирования, позволяющие снизить риски и увеличить ликвидность бизнеса, включая лизинг и факторинг, ломбардное кредитование, коммерческое кредитование от партнёров, ростовщичество и использование средств родственников. То есть, имеет более широкую базу, однако связанные с высоким рисками их использования, когда большая часть руководства МПС не имеет опыта эффективного их снижения, что приводит к существенному росту рисков банкротства.

Для того, чтобы кредитный процесс или цикл был эффективным для обеих сторон, как кредитных организаций, так и заемщиков в лице МПС, должны соблюдаться базовые принципы кредитования, с учетом особенностей микрокредитов для МСП. Так, оценка кредитоспособности включает анализ финансового состояния заемщика, с учетом его семейного состояния (количество членов семьи, состояние здоровья, планируемые тождества и т.д.), использования больше неформализованной информации, когда они, на первых порах своей деятельности не имеют кредитной истории, затрудняющие оценку кредитного потенциала, зависящее от множества как объективных, так и субъективных факторов. [3;4]

Обеспечение кредита рассматривает возможности использования смешанных залогов, включая гарантий или поручительства третьих лиц, использования как движимого, так и недвижимого имущества, включая домашнюю утварь, золотые украшения, как методы для снижения рисков кредитора, учитывая, что у вновь созданных МПС отсутствуют или незначительны недвижимое имущество, как правило, не имеют юридическую основу.

Как правило, в микрокредитования МПС процентные ставки относительно выше чем традиционные банковские кредиты, которые устанавливаются в зависимости от степени риска, срока кредита и рыночных условий, и учитывая относительную высокую трудоемкость оценки этих кредитов с учетом их особенностей, включая издержки по их оформлению и мониторингу, вызывающие и высокие риски операционной деятельности.

В целом, необходимо иметь навыки снижения рисков за счет диверсификации, страхования и внедрения современных управленческих практик как со стороны кредитных организаций, так и самих МСБ. Последнее требует для развития микрокредитования наличия соответствующего уровня банковского сектора и его внутренних элементов, включая гарантийные фонды, страховые компании, кредитное бюро, хеджевые фонды, а также консалтинговые и аналитические компании, финтех-компании. В этом контексте, при низком уровне развития банковского сектора и его инфраструктуры важно налаживание эффективной системы государственной поддержки МПС, которая со временем может иметь тенденцию к ее сокращению. Налаживание эффективной системы государственной поддержки МПС включает такие элементы, как:

- реализацию программы субсидирования, когда государство может субсидировать процентные ставки по микрокредитов для МСП.
- создание сети государственных гарантийных фондов, обеспечивающих частичное покрытие рисков для банков, предоставляющих кредиты МСП и т.д.
- институциональная поддержка, включая реализацию программ обучения, консультаций и доступа к информации. [2;3;6;8]

Наличие эффективной государственной поддержки кредитование субъектов малого и среднего предпринимательства (МСП) в современных условиях сталкивается с новыми вызовами и угрозами, связанные с изменением климата и экономических условий, технологическим прогрессом и усилением регуляторных требований, включая:

1. Экономическая нестабильность и инфляция. Повышенная волатильность: Колебания валютных курсов, изменения процентных ставок и нестабильность цен на сырье создают дополнительные риски как для кредиторов, так и для заемщиков из сектора МСП. Увеличение стоимости заимствований и снижение покупательной способности клиентов могут негативно сказаться на бизнесе МСП, что затрудняет их способность обслуживать долги;

2. Ужесточение регуляторных требований. Банки и другие кредитные учреждения сталкиваются с необходимостью поддерживать более высокий уровень капитала, что может привести к ужесточению условий кредитования и снижению доступности кредитов для МСП. «Анти-отмывочные законы» и процедуры «знай своего клиента» как более строгие процедуры проверки и соблюдения нормативных требований могут замедлять процесс кредитования и увеличивать его стоимость;

3. Проблемы с доступом к капиталу. В условиях экономической неопределенности банки могут уменьшать объемы кредитования или предлагать кредиты на менее выгодных условиях для МСП, поскольку этот сегмент традиционно считается более рискованным. Отсутствие альтернативных источников финансирования: Многие МСП по-прежнему зависят от банковских кредитов, не имея доступа к другим источникам капитала, таким как венчурное финансирование или краудфандинг;

4. Дигитализация и киберриски. Банки, МФО и МСП переходят на цифровые платформы и онлайн-услуги, что требует значительных инвестиций в IT-инфраструктуру и повышение финансовой грамотности. Однако они сопровождаются киберугрозами. Увеличение числа кибератак и угроз безопасности данных повышает риски как для кредиторов, так и для заемщиков, особенно в условиях удаленной работы и цифровых операций.

5. Изменения в потребительском поведении. Так, новые модели потребления, переход к онлайн-покупкам и изменения в предпочтениях потребителей требуют от МСП быстрой адаптации и инвестиций, что создает дополнительные финансовые потребности. Сокращение сроков жизненного цикла продуктов: МСП вынуждены ускорять процессы разработки и вывода новых продуктов на рынок, что увеличивает нагрузку на оборотные средства и потребности в краткосрочном финансировании;

6. Переход к устойчивому развитию и учета экологических и социальных факторов (ESG). Рост важности ESG-факторов приводит к необходимости внедрения устойчивых практик, что требует дополнительных ресурсов и может усложнить доступ к традиционным формам финансирования. Внимание к устойчивому развитию приводит к появлению новых критериев оценки и выбора заемщиков, что может повлиять на доступность и стоимость капитала для МСП;

7. Конкуренция со стороны финтех-компаний. Новые игроки на рынке микрокредитования МПС, включая финтех-компании предлагают альтернативные модели кредитования, такие как p2p-кредитование, цифровые платформы и микрофинансирование, что создает конкуренцию для традиционных банков и МФО, занятых микрокредитованием. Финтех-компании предоставляют микрокредиты быстрее и на более гибких условиях, что ставит под давление традиционные финансовые институты.

8. Глобальные вызовы, включая геополитическая нестабильность, конфликты, санкции и торговые войны ограничивают доступ МСП к внешним рынкам и источникам финансирования. Так, климатические изменения, связанные с экстремальными погодными условиями и природными катастрофами увеличивают риски для МСП, особенно в секторах и местностях, зависящих от природных ресурсов, включая горные и отдаленные сельские регионы.

- Все вышеперечисленные новые условия и вызовы требуют от участников рынка микрокредитования МСП их адаптации, включая стратегию развития, внедрение инноваций и более гибкого подхода к диверсификации своих банковских продуктов, в том числе цифровых, дистанционных способов их доступности, ведущих к эффективному управлению рисками, ориентированными на сохранение устойчивой деятельности клиентов, включая МПС. [2;8;9]

Для успешной адаптации к новым вызовам участники рынка микрокредитования малого и среднего предпринимательства (МСП) должны быть развиваться следующие ключевые направления в деятельности банков и МФО:

1. Разработка гибких, в том числе цифровых, кредитных продуктов. Разработка кредитных продуктов с гибкими условиями, такими как изменяющиеся процентные ставки, отсрочки по платежам или индивидуальные графики погашения, чтобы соответствовать потребностям МСП в условиях экономической нестабильности на базе цифровизации их деятельности, позволяющие учитывать сезонность и особенности операций МСП.

2. Использование больших данных и аналитики. Применение передовых методов и способов анализа больших данных для оценки кредитоспособности заемщиков, включая использование нетрадиционных данных (социальные сети, поведение клиентов, транзакционные данные) и их обработка с помощью искусственного интеллекта и методов машинного обучения. Так, внедрение искусственного интеллекта и машинного обучения для улучшения прогнозирования рисков, оптимизации кредитных предложений и персонализации услуг позволяют снизить риски сторон кредитных взаимоотношений.

3. Диверсификация и распределение рисков путем создание консорциумов кредиторов или совместных программ с государством для распределения рисков, связанных с микрокредитованием МСП. Также важно использование страховых инструментов, включая применение страхования кредитных рисков и других финансовых инструментов для минимизации потерь от дефолтов заемщиков.

4. Инновационные технологии в кредитовании. Финтех-решения: Интеграция с финтех-компаниями для создания цифровых платформ, которые облегчают доступ МСП к кредитным ресурсам, ускоряют процесс одобрения заявок и снижают операционные издержки. Блокчейн: Внедрение блокчейн-технологий для обеспечения прозрачности, безопасности и эффективности кредитных операций, а также для уменьшения затрат на обработку данных и улучшения отслеживания транзакций.

5. Партнерства и экосистемы. Стратегические альянсы: Сотрудничество с другими финансовыми учреждениями, технологическими компаниями, государственными организациями и инвесторами для разработки комплексных решений, удовлетворяющих потребности МСП.

Создание экосистем: Формирование платформ и экосистем, где МСП могут получать доступ к финансированию, консультационным услугам, обучению и инструментам для развития бизнеса в одном месте.

6. Учет ESG-факторов. Интеграция ESG-критериев: Внедрение критериев устойчивого развития (экологические, социальные и управленческие факторы) в процесс оценки кредитоспособности МСП и предоставление льготных условий для компаний, соблюдающих принципы устойчивого развития. Финансирование зеленых проектов: Разработка кредитных продуктов, ориентированных на поддержание экологически чистых и социально значимых инициатив, таких как энергосбережение, утилизация отходов и улучшение условий труда.

7. Управление киберрисками. Инвестирование в технологии и процессы для защиты данных и обеспечения безопасности цифровых операций, как для кредиторов, так и для МСП. Обучение и повышение осведомленности: Проведение программ обучения для сотрудников и клиентов, направленных на повышение киберграмотности и осведомленности о потенциальных угрозах.

8. Адаптация к регуляторным изменениям. Разработка стратегий, которые позволят быстро адаптироваться к новым регуляторным требованиям, включая более строгие правила отчетности, капитализации и контроля над соблюдением нормативных актов. Включение в команду специалистов по регулированию и праву, которые помогут заранее оценить и подготовиться к возможным изменениям.

9. Упрощение процедур и улучшение клиентского опыта. Внедрение цифровых инструментов для упрощения и ускорения подачи заявок, одобрения кредитов и последующего сопровождения клиентов. Ориентация на клиента: Разработка пользовательских интерфейсов и сервисов, которые максимально удобны для клиентов, и предлагают индивидуальный подход к каждому бизнесу.

10. Программы поддержки и наставничества. Обучение и консалтинг: Предоставление образовательных программ и консультационных услуг для МСП, направленных на повышение их финансовой грамотности, улучшение управления и минимизацию рисков. Программы наставничества: Организация программ, в которых успешные предприниматели и эксперты делятся опытом и знаниями с представителями МСП, помогая им преодолевать сложные этапы развития бизнеса.

Так, интеграция ESG-критериев (Environmental, Social, Governance) в процесс оценки кредитоспособности субъектов малого и среднего предпринимательства (МСП) представляет собой внедрение факторов устойчивого развития в финансовую деятельность. Это важное направление для многих финансовых институтов, поскольку ESG-критерии становятся всё более значимыми в глобальной экономике. В целом, интегрирование ESG-критерии в процесс кредитования МСП позволяет эффективно управлять рисками с учетом ESG-факторов, что

снижает вероятность дефолтов по кредитам, связанных с экологическими катастрофами, социальными конфликтами или проблемами в управлении. [8;9]

Дополнительно, для ФКО в современных условиях важно сотрудничать с МПС, которые ведут устойчивую и ответственную деятельность, так как это может повысить их собственную репутацию на рынке. В частности, это позволяет получить доступ к "зеленым" финансам. Многие зарубежные инвестиционные фонды и программы поддержки ориентированы на ФКО, компании МСП, которые внедряют ESG-принципы, что открывает доступ к более выгодным условиям финансирования.

Однако существуют ряд методологических и методических вопросов как возможно ESG-критерии интегрировать в процесс кредитования МСП, в частности при оценке их потенциала кредитоспособности. Так, при анализе кредитоспособности важно учесть насколько бизнес МПС воздействует на окружающую среду при внедрении энергоэффективных технологий, при внедрении технологий по полной переработки отходов, и как это учесть при расчете интегрального показателя потенциала кредитоспособности, логически требующая внедрение дополнительных показателей и более высокие оценки по сравнению с кредитованием МПС с традиционными видами бизнеса и используемых технологий.

Так же важно интегрировать в них учет и социальных показателей, включая как деятельность МПС влияет на своих сотрудников и сообщество в контексте положительного влияния на создание справедливых условий труда, участие МПС в социальных проектах, могут улучшить кредитный рейтинг. Хорошо налаженное корпоративное управление обеспечивает прозрачность деятельности МПС, включая предотвращение антикоррупционных инструментов (взятки, коррупция и т.д.) и соблюдение прав акционеров, что повышает общую оценку кредитоспособности МПС и возможности получение кредита на выгодных условиях.

Так, в Таджикистане уже имеются успешные примеры внедрения ESG-критериев при кредитовании МСП. Так, зеленые кредиты выдаются ОАО «Банк Арванд», крупными МФО, которые предлагают специализированные кредитные продукты для МПС, реализующих экологически устойчивые проекты, такие как внедрение возобновляемых источников энергии и улучшение энергоэффективности. Вместе с тем, нашли применение гибридные модели кредитования МПС, в некоторых банках, где стандартная процентная ставка может быть снижена при выполнении определенных ESG-критериев.

То есть, внедряются льготные условия для МПС, соблюдающих ESG-принципы, включая:

- снижение процентных ставок так как МПС, которые внедряют ESG-принципы, могут получить кредиты под более низкие процентные ставки, так как они считаются менее рискованными и более устойчивыми в долгосрочной перспективе;

- длительные сроки кредитования и погашения кредитов;

- применение системы гарантий и субсидий от государственных программ поддержки, занимающихся устойчивым развитием.

То есть, существуют совокупность преимуществ как для кредиторов, так и для заемщиков. Так, для кредиторов или ФКО, интеграция ESG-критериев позволяет улучшить управление рисками, снизить количество дефолтов, улучшить репутацию и открыть доступ к новым рынкам и программам "зеленого" финансирования. Для МСП-заемщиков, которые следуют ESG-принципам, открыт более облегченный доступ к наиболее выгодным финансовым условиям, улучшающие свои отношения с инвесторами и обществом, что позволяет им развивать более устойчивый и конкурентоспособный бизнес. Но внедрение оценки с учетом ESG-факторов сопровождается рядом вызовов и ограничений. Так, существует риск получения неоднородности оценки, когда может быть субъективной и зависеть от конкретных методологий, используемых разными кредиторами. Однако внедрение ESG-принципов может требовать дополнительных инвестиций от МСП, что может быть вызовом для малого бизнеса с ограниченными ресурсами. Регуляторные требования: Отсутствие единых стандартов и требований к отчетности по ESG может затруднять интеграцию этих факторов в кредитные процессы.

В заключении можно отметить, что интеграция ESG-критериев в процесс оценки кредитоспособности, это важный шаг на пути к устойчивому развитию банковской системы и развития частного сектора. Это способствует не только снижению рисков для кредиторов, но и поддержке компаний, которые стремятся вести свою деятельность ответственно, с учетом интересов окружающей среды, общества и принципов хорошего управления. Эти новые подходы и расширение концептуальных основ банковского кредитования МСП помогут участникам кредитного рынка адаптироваться к динамичным изменениям в экономике, обеспечивая устойчивое развитие и поддержку малого и среднего бизнеса и национальной экономики.

ЛИТЕРАТУРА

1. Азизов, С. А. Эволюция форм государственного регулирования рыночной экономики посредством использования финансовых механизмов / С. А. Азизов, Б. Шарипов // Экономика Таджикистана. – 2018. – № 3. – С. 38-45. – EDN QAEDYV.

2. Ганиев Р.Г. Роль и значение финансовых технологий в цифровизации банковских услуг//Вестник университета (Российско-Таджикский (Славянский) университет). 2020. № 1 (69). С. 69-75.

3. Раҳимзода Ш., Латипова Г.С. Механизмҳои дастгирии қарздиҳии қанони соҳибкор дар соҳаи кишоварзӣ//Паёми молия ва иқтисод. 2020. № 4 (24). С. 18-25.

4. Раҳимзода Ш., Хоҷаев Б.Б. Қарздиҳии хурд дар деҳоти Ҷумҳурии Тоҷикистон: ҳолати муосир ва дурнамои рушд// Паёми молия ва иқтисод. 2020. № 3 (23). С. 19-26.
5. Умаров Х.У., Иброхимов И.Р., Боймуродов Д.Д. Пути совершенствования процессов минимизации финансовых рисков в Республике Таджикистан// Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. 2019. № 10-1. С. 136-143.
6. Хайрзода Ш.К., Ходжаев Б.Б., Махшулов С.Д. Необходимость и роль микрокредитования аграрного сектора национальной экономики Республики Таджикистан//Финансово-экономический вестник. 2019. № 4 (20). С. 7-14.
7. Хикматов У.С. Микрофинансирование: теория, методология, перспективы развития / Душанбе, 2016.
8. Шарипов, Б. М. Теоретико-методологические аспекты стимулирования инновационного развития экономики Республики Таджикистан / Б. М. Шарипов, Д. Т. Назаров // Вестник ПИТТУ имени академика М.С. Осими. – 2020. – № 4(17). – С. 50-59. – EDN KGBFWU.
9. Шарипов, Б. М. Формирование финансового рынка Республики Таджикистан: методология и практика / Б. М. Шарипов. – Душанбе: Институт экономики и демографии, 2019. – 334 с. – ISBN 978-99975-315-4-4. – EDN JARITY.

АНДОЗ ВА АНДОЗБАНДӢ ДАР ПАСМАНЗАРИ ТАЪМИНИ АМНИЯТИ ОЗУҚАВОРИИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Бобочонов Даврон Дадочонович - доктори илмҳои иқтисодӣ, профессор, муовини ректор оид ба робитаҳои байналмилалӣ Донишгоҳи давлатии ҳуқуқ, бизнес ва сиёсати Тоҷикистон. Суроға: 735700, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Хучанд, 17 мкр-н., хонаи 1. Тел: (+992) 927734646, E-mail: bobojonovd@rambler.ru

Дар мақолаи мазкур татбиқи нақши андозҳо дар таъмини амнияти озуқавории кишвар тавассути афзоиши таъминоти маҳсулоти хӯроквории аз ҷиҳати иқтисодӣ дастрас ва баландсифат бахшида шудааст. Ҳадафи омода намудани ин мақолаи ҷалби таваҷҷӯҳи беитари сиёсатмадорон ва иқтисодчиён ба таъсири низоми андозбандӣ дар кишвар ба истеҳсоли маҳсулоти озуқаворӣ мебошад. Дар мақола қайд шуда аст, ки андозҳо на танҳо дар ташаккули даромади низоми буҷети давлатӣ, балки дар раванди андозбандии истеҳсолкунандагони маҳсулоти озуқаворӣ, инчунин иштироки андозҳо дар нархгузори маҳсулот хӯрокворӣ таъсир мерасонанд. Ибтот карда шуда аст, ки бо ёрии андозҳо ба раванди нархгузори маҳсулоти хӯрокворӣ, афзоиши даромади хонаводаҳо ва зиёд шудани тақозову арзани маҳсулоти озуқаворӣ таъсир кардан мумкин аст, ки ин маҳсулоти ҳаётан муҳимро аз ҷиҳати иқтисодӣ барои истеъмолкунандагон дастрастар мекунад. Майян карда шуда аст, ки омили асосии ҳавасмандгардонии истеҳсолкунандагони маҳсулоти кишоварзӣ ин ҷорӣ кардани имтиёзҳои андозӣ мебошад. Пешниҳод шуда аст, ки дар кодекси андози минбаъда андоз аз разиши иловаи ба таъминкунандагони соҳаи кишоварзӣ меъёри паскардаи ҷорӣ карда шавад.

Калидвожаҳо: комплекси агросаноатӣ, амнияти озуқаворӣ, нарх, андози ғайримустақим, даромади хонаводаҳо, буҷет, маҳсулот хӯрокворӣ, истеҳсолкунанда, истеъмолкунанда, ММД.

НАЛОГ И НАЛОГООБЛОЖЕНИЕ НА ФОНЕ ОБЕСПЕЧЕНИЯ ПРОДОВОЛЬСТВЕННОЙ БЕЗОПАСНОСТИ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН

Бабаджанов Даврон Дадоджанович - доктор экономических наук, профессор, проректор по международным связям Таджикский государственный университет права, бизнеса и политики. Адрес: 735700, Республика Таджикистан, г. Худжанд, 17 мкр-р., дом 1. Тел: (+992) 927734646, Тел: E-mail: bobojonovd@rambler.ru

Данная статья посвящена реализации роли налогов в обеспечении продовольственной безопасности страны за счет увеличения поставок экономически доступных и качественных продуктов питания. Цель подготовки данной статьи – привлечь большее внимание политиков и экономистов к влиянию системы налогообложения в стране на производство продуктов питания. В статье отмечается, что налоги влияют не только на формирование доходов государственной бюджетной системы, но и на процесс налогообложения производителей

продуктов питания, а также на участие налогов в ценообразовании продуктов питания. Доказано, что с помощью налогов можно влиять на процесс ценообразования на продукты питания, увеличивать доходы домохозяйств и увеличивать спрос и предложение продуктов питания, что делает жизненно важные продукты экономически доступными для потребителей. Определено, что основным фактором стимулирования сельскохозяйственных товаропроизводителей является введение налоговых льготы. Предлагается в следующем Налоговом кодексе ввести пониженную ставку налога на добавленную стоимость для поставщиков сельскохозяйственной продукции.

Ключевые слова: АПК, продовольственная безопасность, цена, косвенный налог, доходы населения, бюджет, продукты питания, производитель, потребитель, ВВП.

TAX AND TAXATION IN THE BACKGROUND OF ENSURING FOOD SECURITY IN THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

Babadzhanov Davron Dadodzhanovich - Doctor of Economical Sciences, Professor, Deputy of Rector on International Relations Tajik State University of Law, Business and Policy. Address: 735700, Republic of Tajikistan, Khujand City, 17 micro-str., home 1. Tel.: (+992) 927734646, E-mail: bobojonovd@rambler.ru

This article is devoted to the implementation of the role of taxes in ensuring food security of the country by increasing the supply of affordable and high-quality food products. The purpose of preparing this article is to attract more attention of politicians and economists to the impact of the taxation system in the country on food production. The article notes that taxes affect not only the formation of revenues of the state budget system, but also the process of taxation of food producers, as well as the participation of taxes in food pricing. It has been proven that with the help of taxes it is possible to influence the process of pricing for food products, increase household incomes and increase the demand and supply of food products, which makes vital products economically affordable for consumers. It has been determined that the main factor in stimulating agricultural producers is the introduction of tax breaks. It is proposed to introduce a reduced rate of value added tax for suppliers of agricultural products in the next Tax Code.

Keywords: agro-industrial complex, food security, price, indirect tax, income of the population, budget, food, producer, consumer, GDP.

Дар шароити феълӣ, мушкилоти таъмини аҳоли бо маҳсулоти озуқаворӣи баландсифат ва бо нархҳои дастрас бодарназар-дошти тамоюлҳои ҷойдошта дар бозори озуқаворӣи ҷаҳонӣ ва Тоҷикистон, масоили рӯзмарра ва мубрами доираи таҳқиқотҳои илмӣ коршиносон ва фаъолияти ниҳодҳои соҳавӣ арзёбӣ мегардад. Даргузашта аз ин, бозори озуқаворӣ дар навбати худ, бояд таъиноти функционалии худро, яъне дастрасии устувор ва кафолатнокии озуқавориро ба навҳо ва миқдори зурури ба аҳоли тибқи эҳтиёҷоти ҷойдошта, таъмин намояд.

Ин аст ки, омили суръатфизоии афзоиши аҳолии ҷаҳон ва норасоии маҳсулотҳои хӯроквории асосӣ аз рӯйи талаботҳои базавӣ дар як қатор кишварҳо сабабгори таҳкимбаҳшии ҳамкориҳоро дар самти воридот ва содироти маҳсулоти озуқаворӣ гардид, ки натиҷаи ниҳии ин гуна муносибатҳо омили ташаккул ва рушди муносибатҳои иқтисодии байнидавлатӣ гардид.

Мутобиқи Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон "Дар бораи амнияти озуқаворӣ" – амнияти озуқаворӣ ҳамчун вазъи иқтисодии давлат мебошад, ки аз ҳисоби истеҳсолоти дохилӣ амнияти озуқавории кишвар таъмин гардида, дастёбии воқеӣ, ки барои ҳаёти солиму ғаъол ва рушди демографии ҳамаи аҳоли зарур аст, кафолат дода мешавад [7], фаҳмида мешавад. Дар Қонуни мазкур ба сифати маҳакҳои асосии амнияти озуқаворӣ ин- дастрасии ҷисмонӣ ва иқтисодии озуқаворӣ, кафолати босифат ва бехатар будани маҳсулоти хӯрокворӣ ва то ҳадди имкон паст кардани вобастагии бозорҳои кишвар аз воридот мебошанд, муайян карда шудаанд.

Сиёсати ҳамаи кишварҳои ҷаҳон аз он ҷумла Ҷумҳурии Тоҷикистон оиди ба қабул намудани чораҳои мубориза бар зидди ноамнии озуқаворӣ равона гардидааст.

Дар ҳолате, ки санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ ба озуқа пурзур карда шудааст, ин амали муҳим дар самти таъмини амнияти озуқаворӣ ба шумор рафта, татбиқи он дар доираи сиёсати иҷимоию иқтисодии Ҳукумати ҷумҳурӣ амалӣ мегардад. Чуноне ки таҷрибаи ҷаҳонӣ нишон медиҳад, комёбиҳои кишварҳое, ки дар самти бехтар кардани вазъи амнияти озуқавории худ ба пешрафти назаррас ноил шудаанд, пеш аз ҳама тавассути барномаҳои иҷтимоӣ, аз қабili кӯмакпулиҳои озуқаворӣ, нақшаҳои шуғл, дастгирии истеҳсолкунандагони маҳсулоти кишоварзӣ, таъмини хӯроки гарм дар мактабҳо ва ғайра ба даст оварда шудааст.

Ба андешаи мо «амнияти озуқаворӣ» ин истиқлолияти низомии озуқавории милли мебошад, ки давлат дар таъмини он нақши аввалин дараҷа мебозад. Чунки масъалаҳое, ки дар боло зикр гардиданд, бе иштироки давлат онҳоро тасаввур кардан ғайри имкон аст. Бо ибораи дигар - амнияти озуқаворӣ шартӣ асосии муайян кунандаи ҳастии ҷомеа ва тарроҳи асосии амнияти иқтисодии ҳар як кишвар ба ҳисоб меравад.

Ҳамин тариқ гуфтан мумкин аст, ки дар раванди ташаккули амнияти озуқаворӣ дастгирии давлатӣ нақши ҳалкунандаро мебозад, ки бо туфайли он афзоиши истеҳсолоти маҳсулоти КАС ва саноати хӯрокворӣ имконпазир мегардад.

Маҳакҳои асосии амнияти озуқаворӣ дастрасии ҷисмонӣ ва иқтисодии озуқаворӣ, кафолати босифат ва бехатар будани маҳсулоти хӯрокворӣ ва то ҳадди имкон паст кардани вобастагии бозорҳои кишвар аз воридот мебошанд. Дастрасии озуқаворӣ, ки бо сатҳи раванди иқтисодӣ ва иҷтимоии ташаккули ҷомеа муайян карда мешавад аз сатҳи даромад, подошпулиҳо ва дигар имтиёзҳо вобастагӣ дорад, ки шаҳрвандони дорои сатҳи гуногуни зиндагӣ имкон медиҳад, ки миқдори муайян ва маҳсулоти хӯроквории ҳаётан муҳимро бо нархҳои дастрас харидорӣ кунанд.

Вазъи бавуқӯмада дар низоми иқтисоди миллии Тоҷикистон, бахуссус дар давраи пандемияи COVID-19 таваҷҷуҳи Ҳукумати кишварро дар самти таъминоти бехатарии озуқаворӣ дучанд афзуд. Ҳолати мазкур бесабаб нест. Зеро дар давраи на чандон тӯлонӣ дар бозорҳои дохилии кишвар нархҳо ба маҳсулоти ниёзи истеъмоли аввалиндараҷа тадриҷан боло рафтанд, ки ин боиси нигаронии аҳоли ва мақомотҳои маҳаллии ҳокимияти давлатӣ гардид. Чунончӣ, нархи: сирпиёз – 2,2 баробар, лимӯ – 19,7 фоиз, картошка – 2,1 баробар, бехпиёз – 2 баробар, себ – 70,9 фоиз, шакар – 2,6 фоиз, орди навъи якум – 18,5 фоиз, равғани пахта – 2,6 фоиз, карам – 2,1 фоиз, биринҷ – 18,3 фоиз ва гӯшти гов – 22,4 фоиз қимат шудааст [1].

Чадвали 1.

Нархи маҳсулотҳои хӯрокворӣ дар бозорҳои озуқаворӣ кишвар

Номгӯи маҳсулотҳо	мар.19	мар.20	Афзоиши нарх, мар. с.2020 бо % нисбати мар.с. 2019
Гӯшти гов	39,6	48,45	22,35
Равғани чорво	55,15	57,65	4,53
Равғани пахта	11,78	12,08	2,55
Шири рехташаванда	3,6	4,2	16,67
Тухм (10 дона)	8,09	8,04	-0,62
Шакар	6,6	6,77	2,58
Намак	1,02	1,13	10,78
Орди навъи 1-ум	3,62	4,29	18,51
Нони орди навъи 1-ум	4,29	5,11	19,11
Биринҷ	8,51	10,07	18,33
Картошка	2,05	4,25	107,32
Бехпиёз	1,58	3,16	100,00
Сабзӣ	1,67	1,48	-11,38
Себ	5,71	9,76	70,93

Срачашма: Амнияти озуқаворӣ ва камбизоатӣ №1-2020 / Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон// Душанбе 2020. – С.26-25

Дар ин давраи пандемияи COVID-19 на ин ки дар Тоҷикистон, балки дар тамоми кишварҳои ҷаҳон нархи маҳсулоти озуқаворӣ афзоиш ёфтанд. Чунин афзоиши нархи маҳсулоти хӯрокворӣ барои дастрасии хӯрок ба қишри аҳолии камбизоати мушкулот эҷод кард.

Дигар омилҳое, ки ба дастрасии маҳсулоти озуқавори ба аҳоли таъсир мерасонад ин: кохиш ёфтани сармоягузори ба соҳаи кишоварзӣ, ноустувории арзаву тақозо дар бозори озуқа ва поён равиӣ арзиши нафт (ки ба беқурбшавии пули миллий нисбати доллари ИМА гардид) мебошад. Дар ҳолате, ки маҳсулоти озуқавори дастрас аст, аммо арзиши гарони он аҳолиро ба ташвиш меорад. Аз ҷониби дигар бошад кишварҳои рӯ ба тарақӣ бо мушкилоти норасои хӯрок рӯ ба рӯ мешаванд ва кишварҳои муттарақӣ бошад бо фарбеҳ шавии аҳоли.

Фрз кардем, ки ҳосилнокии истеҳсоли маҳсулоти озуқаворӣ ба дараҷае баланд аст, ки ниёзҳои ҳаётии ҳарду ҷониб қонеъ карда мешаванд ва аз ин рӯ, ҳарду ҷониб (истеҳсолкунанда ва истеъмолкунанда) ҳаёти солиму ғайрибурда метавонанд. Ҳукумат як барномаи иҷтимоиро ҷорӣ мекунад, ки барои ҳарду иштирокчиё субсидия кардани истеъмоли хӯрокворӣ пешбинӣ шудааст. Ҳарду ҷониб метавонанд субсидияҳои гуногун гиранд: Ҳукумат метавонад ин барномаро тавассути ситонидани андози мустақим ё ғайримустақим маблағгузорӣ кунад; дар низоми мустақими андозбандӣ, танҳо соҳибкор бояд андозҳоро мутаносибан ба даромади худ супорад, дар ҳоле ки дар низоми андози ғайримустақим аз истеъмолкунандагон ҳам аз деҳқон ва ҳам соҳибкор барои истеъмоли молҳои хӯрокворӣ андоз (ААИ ва аксиз) ситонида мешавад. Меъёрҳои андоз бо мақсади пур кардани бучети давлат муқаррар карда мешаванд[10].

Дар Кодекси андози Ҷумҳурии Тоҷикистон оварда шуда аст, ки андози ғайримустақим – андозе (андоз аз арзиши иловашуда ва аксизе) мебошад, ки дар намуди иловапулӣ ба нархи молҳои воридотӣ ва (ё) таҳвилшуда, корҳои иҷрошуда ва (ё) хизматрасониҳои анҷомдодашуда ва аз ҷониби истеъмолкунанда ҳангоми харидани молҳо, корҳои иҷрошуда ва (ё) хизматрасониҳои анҷомдодашуда бо нархи ба маблағи ҳамин андоз замшуда пардохт мешавад [6]. Аз қонуни мазкур маълум мегардад, ки андози ғайри мустақим андозе мебошад, ки аз ҷониби истеъмолкунанда супорида мешавад, чи он маҳсулоти озуқаворӣ бошад ва чи маҳсулоти эҳтиёҷоти дигар.

Дар баробари ин, ҳукумат бо пешниҳоди кумакули барои ғизоӣ истеъмоли, ғизоро арзон мекунад ва талаботро ба ғизо афзоиш медиҳад. Ҳамин тариқ, барномаи субсидияи озуқаворӣ аз ҷониби Ҳукумат ба истеҳсоли маҳсулоти хӯроквори таъсири мусбӣ расонида ба афзоиши он мусоидат мекунад.

Вобаста ба нақши андоз дар таъмини амнияти озуқаворӣ дар давраи пандемия аз ҷониби Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон як қатор чораҳои дастгирии иҷтимо амали карда шуданд, ба монандӣ:

- пардохти якдафъина ба оилаҳои камбизоат ба маблағи 500 сомонӣ;
- таътили андозӣ ба соҳибкорони хурду миёна, ки ғайриқарорӣ дар давраи пандемия пурра қатъ намуданд;
- шахсони воқеӣ аз андози ғайри манқул озод карда шуданд;

– меъёри андоз аз даромади шахсони воқеӣ барои Ҷоизҳои пасандозҳо 50% кам карда шуданд;

– қарзҳои имтиёзнок ба истеҳсолкунандагони маҳсулоти озуқаворӣ ҷудо карда шуд.

Албата дар Тоҷикистон низомҳои махсуси андозбандӣ амал мекунад ва дар доираи он ба истеҳсолкунандагони маҳсулоти кишоварзӣ, андози ягона ҷори карда шудааст. Аммо ин намуди андоз на онқадар ба нархи маҳсулот таъсир мерасонад, ки қадаре, ки андозҳои ғайри мустақим ба маҳсулотҳои озуқаворӣ воридотӣ ба мисли: раған, шакар, орд ва гандум таъсир мерасонанд.

Меъёрҳои Кодекси андози Ҷумҳурии Тоҷикистон ба истеҳсолкунандагони маҳсулоти кишоварзӣ имкон медиҳанд, ки бо ҷорӣ кардани андози ягона истеҳсолкунандагони маҳсулоти кишоварзӣ ба коҳиш ёфтани арзиши маҳсулоти кишоварзӣ, ки барои саноати хӯрокворӣ ашёи хом маҳсуб меёбад, мусоидат кунанд.

Низомии андозбандӣ бояд ҳамқадами замон бошад ва дигаргуниҳои (трансформатсия) шаклҳои тичоратро ҳамроҳӣ намояд [8].

Ба андешаи мо, сиёсати амалкунандаи соҳаи комплекси агросаноатӣ вазъи соҳа, хусусияти инфиродии он ва хавфҳои мавҷударо дар муқоиса бо дигар соҳаҳои иқтисодӣ ба назар намегирад, ки ин барои субъектҳои соҳибкорӣ дар ин соҳа мушкilotи ҷиддӣ ба бор меорад.

Дар айни замон, шароити номусоиди ғайриқонунии комплекси агросаноатӣ дар иқтисоди Тоҷикистон бо сабаби набудани маблағ ва дастнорасии воситаҳои қарзӣ (бо сабаби Ҷоизҳои баланд доштани он), аз ҳад зиёд фарсудашавии дороиҳои истеҳсолӣ ба рушди ин соҳа монеа эҷод менамояд. Ноустувории молиявии соҳа аз ноустувории ба даст овардани даромад, вуруди ночизи сармоягузориҳои хусусӣ бо сабаби паст будани даромаднокӣ ва дастнорасии душвори истеҳсолкунандагони маҳсулоти кишоварзӣ ба бозорҳои манбаъҳои молиявӣ ба вучуд омадааст.

Вобаста ба ин андешаҳо таҷрибаи солҳои 2017-2018 мисол шуда метавонад, ки меъёри имтиёзҳои андоз аз арзиши иловашуда барои воридоти гандум, таъминоти он ба корхонаҳои коркард кунанда, инчунин фурӯши маҳсулоти истеҳсолкардаи корхонаҳои орд муқаррар шуд буд, ки дар он давра дастнорасии иқтисодии маҳсулоти нонӣ ва орд хело баланд шуда буд.

Дар соли 2019 меъёри ААИ барои таъмини гандум ба корхонаҳои коркарди гандум ва фурӯши маҳсулоти ниҳой 18% муқаррар карда шуд. Пас аз бекор кардани имтиёзҳо барои истеҳсол ва фурӯши орд, арзиши он дар ҷумҳурӣ ба тадриҷ афзоиш ёфтанд. Ба болоравии нархи орд афзоиши меъёри андоз аз арзиши иловашуда (аз 10 то 18%) таъсир расонид.

Бо сатҳи назарраси ноамнии озуқаворӣ дар кишвар, давлат метавонад сиёсати ҳавасмандгардониро дар шакли коҳиш додани андозҳо пеш барад. Андозҳои камтар метавонад даромади хонаводаҳоро афзоиш диҳанд, ки ин боиси зиёд шудани хароҷоти истеъмоли ва зиёд

шудани тақозо (қобилияти харидории аҳоли), нархҳо, зиёд шудани ҳаҷми маҳсулоти озуқаворӣ ва арза мегардад. Дар натиҷа, ММД воқеӣ меафзояд. Андозҳои кам инчунин ба афзоиши пасандозҳои хонаводаҳо ва зиёд шудани даромаднокии сармоягузори соҳаи соҳибкорӣ, ба баланд шудани сатҳи ҷамъшавии сармоя, тавсеаи истеҳсолот, коҳиши бекорӣ ва афзоиши маҳсулоти милли мусоидат мекунад. Аз ин рӯ, андозҳо низ дар рушди иқтисоди милли таъсири мултипликаторӣ доранд.

Ҳамин тариқ бо ҷори кардани имтиёзҳои андозӣ ба истеҳсол ва фуруши маҳсулотҳои озуқаворӣ устувории ҳолати кишоварзиро баланд намуда дастрасии озуқа ба аҳолиро таъмин месозад. Қабул кардани лоиҳаи Кодекси андози нав аз ҷониби Маҷлиси намояндагони Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки имсол дар назарааст умед ҳаст, ки баҳри таъмини амнияти озуқаворӣ кишвар дар он қоидаҳои зарурӣ ҷорӣ карда мешаванд. Бисёр хуб мешуд агар дар кодекси нави андоз андоз аз разиши иловашда ба таъминкунандагони соҳаи кишоварзӣ ақалан меъёри паскардашда ҷорӣ карда мешуд мувофиқи мақсад буд.

АДАБИЁТ

1. Амнияти озуқаворӣ ва камбизоатӣ №1-2020./ Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон.// - Душанбе - 2020. –С.56.
2. Бабаджанов, Д. Д. Приоритетные направления денежно-кредитного регулирования экономического роста в Республике Таджикистан / Д. Д. Бабаджанов, Р. А. Азизбаев // Финансово-экономический вестник. – 2020. – № 1(21). – С. 7-17.
3. Бабаджанов, Д. Д. Теоретические основы развития сельскохозяйственных кооперативов в Республике Таджикистан / Д. Д. Бабаджанов, Б. Р. Давлатов // Финансово-экономический вестник. – 2018. – № 2(14). – С. 34-38.
4. Бобочонов, Д. Д. Такмили механизми амалишавии лоиҳаҳои инвестиционӣ дар иқтисодиёти минтақа / Д. Д. Бобочонов, Н. Ш. Раҳимова // Ахбори Донишгоҳи давлатии ҳуқуқ, бизнес ва сиёсати Тоҷикистон. Силсилаи илмҳои ҷомеашиносӣ. – 2021. – №. 1(86). – С. 26-34.
5. Гордеев А.В. Продовольственное обеспечение России. (Вопросы теории и практики). / А.В. Гордеев. -М.: Колос, 1999. 268с.
6. Кодекси андози Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 02.01.2020, №1675, №1676
7. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи амнияти озуқаворӣ” (АМОҶТ, с.2010, №12, м.830; ҚҶТ аз 27.11.2014, №1158)
8. Ризоқулов Т. Р. Андозбандӣ дар шароити иқтисоди рақамӣ: мушкилот ва дурнамо / Т. Р. Ризоқулов, О. М. Алиев // Паёми Донишгоҳи давлатии тичорати Тоҷикистон. – 2020. – №. 4-2(34). – С. 243-250.
9. Assessment of the readiness of industrial production for digitalization in the Russian Federation / K. A. Artamonova, O. Yu. Gavel, D. S. Lopatkin [et al.] // JOP Conference Series: Metrological Support of Innovative Technologies, Krasnoyarsk, 04 марта 2020 года / Krasnoyarsk Science and Technology City Hall of the Russian Union of Scientific and Engineering Associations. Vol. 1515. – Krasnoyarsk, Russia: Institute of Physics and IOP Publishing Limited, 2020. – P. 32004.
10. Gopalakrishnan, Pawan & Saha, Anuradha, 2015. "Tax Policy and Food Security," MPRA Paper 62089, University Library of Munich, Germany. Handle: RePEc:pra:mprra:62089.

**ТРАНСФОРМАЦИЯ ГОСУДАРСТВЕННОГО СЕКТОРА ЭКОНОМИКИ
РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН: ФОРМИРОВАНИЯ, РАЗВИТИЯ И ПРОБЛЕМЫ**

Гафуров Гийёсиддин Садриддинович – н.и.и., дотсент, мудири кафедраи фаъолияти бонки, ДДМИТ. Сурога: 734067, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, сурога Нахимова, 64/14.

В статье рассмотрен процесс трансформации государственного сектора Республики Таджикистан в переходной экономики. Уточнено понятие категории государственного сектора, его структуры, элементы, а также его модели формирования в республике. В статье, анализирован основные направление его деятельности после 2000-х г., как инструмент воздействия на социально-экономические процессы. Выявлен основные проблемы государственного сектора республике на современном этапе, предложен важные направления совершенствования его организации и структуры.

Ключевые слова: государственный сектор, государственный собственность, государственное регулирование, разгосударствление и приватизации, промышленная и структурная инициативная политика, экономическая теория права собственности, инвестиция, технологический уклад.

**ТАҒЙИРИ БАҲШИ ДАВЛАТИИ ИҚТИСОДИЕТИ ҶУМҲУРИИ
ТОҶИКИСТОН: ТАШАККУЛ, RUШД ВА МУШКИЛОТ**

Гафуров Гийёсиддин Садриддинович – к.э.н., доцент, зав.кафедры банковское дело, ТГФЭУ. Адрес: 734067, Республика Таджикистан, ш. Душанбе, адрес Нахимова, 64/14.

Дар мақола равандрои трансформатсионии сектори давлатии иқтисодиёти ҷумҳурӣ дар давраи гузариш мавриди наҷӯҳии қарор гирифтааст. Мафҳуми сектори давлатӣ, таркибу ҷузъҳо ва тамсилаи он дар кишвар бори дигар муайяни дақиқ пайдо кардааст ва самтҳои асосии фаъолияти он (пас аз солҳои 2000-ум, ҷун фишанги таъсирбахш ба равандрои иқтисоди-иҷтимоии кишвар вориди майдони таҳқиқ ғайтааст. Дар асоси муайян кардани муаммоҳои асосии вазъи имрӯзи сектори давлатии иқтисодиёт самтҳои муҳими тақмили ташикули таркиби он баррасӣ шудааст.

Калимаҳои калидӣ: сектори давлатӣ, моликияти давлатӣ, танзими давлатӣ гайридавлатигардонӣ, хусусигардонӣ, сиёсати саноатӣ ва, таркибӣ, назарияи иқтисодии ҳуқуқи моликият, уклади технологӣ, сармоягузорӣ, сектори хусусӣ.

**TRANSFORMATION OF THE PUBLIC SECTOR OF THE ECONOMY OF THE
REPUBLIC OF TAJIKISTAN: FORMATION, DEVELOPMENT AND PROBLEMS**

Gafurov Giyosiddin Sadriddinovich – c.e.s., associate professor, head of the department of banking, TSUFE. Address: 734067, Republic of Tajikistan, sh. Dushanbe, Nakhimova address, 64/14.

The article considers the process of transformation of the public sector of the Republic of Tajikistan in the transition economy. Clarifies the concept of categories of public sector, its structure, elements, and its model of the formation in the country. The article analyzed the main the direction of its activity after the 2000s, was as a tool impact on the socio-economic processes. Basic problems are revealed public sector of the country at the present stage, offered an important direction to improve its organization and structure.

Key words: *the public sector, government ownership, government regulation, destatization and privatization, industrial and structural policy initiative, the economic theory property rights, investment, technological way.*

В трансформационной экономике республике радикально меняется роль государства в управлении всеми экономическими процессами. В связи с этим в новых условиях возникает необходимость построения более гибкой и вместе с тем более мощной системы государственного регулирования экономики реализующие содержание и принципы социально-ориентированной рыночной экономики. Одним из важнейших элементов современной формы и методы государственного регулирования в Таджикистане является государственный сектор экономики, роль которого продолжает возрастать. Прежде чем приступить к анализу госсектора республики внесем уточнение в понятие этой категории. В экономической литературы существует различные точки зрения относительно сущностью категории «государственного сектора», однозначно утверждать истинность только одной из данных точек зрения достаточно сложно. Как указывали, американские ученые-экономисты Э.Б. Аткинсон и Дж.Э.Стиглиц, понимание государственного сектора зависит от используемых нами критериев: рыночное и нерыночное производство; степень государственного контроля и т.д.¹ Еще в 1995 г. Л.И.Якобсон писал, что «государственный сектор – это не только сфера государственной собственности, но также бюджет и другие ресурсы, находящиеся в непосредственном распоряжении государства»². В связи с тем, что понимание госсектора в этом смысле, (определение Л.И.Якобсон) несмотря на свою дискуссионность, остается типичным для многих российских ученых и поэтому мы придерживаемся эту определение. Потому что, эту определение можно рассматривает и через

¹ Аткинсон Э.Б., Стиглиц Дж.Э. Лекции по экономической теории государственного сектора. М.: Аспект Пресс. 1995 С.32

² Там же. С. 5.

призму экономической теории собственности. Практика реформ последних лет показала, что сам по себе акт смены собственника еще не создает достаточных условий для эффективного функционирования предприятий (организаций). В этих условиях особенно актуальным является проблему спецификации прав собственности (правовая функция государства). В действительности в современном этапе, собственность выступает как экономико-правовая категория, а шире - многогранная синтетическая категория в единстве ее многообразных составляющих: экономических, юридических, политических, социально-психологических, морально-этических и т.д. При анализе прав собственности экономисты обычно опираются на классификацию, которую на рубеже 1950—1960-х гг. предложил британский правовед А. Оноре. Первое из них — право владения, т. е. узаконенная возможность физического контроля над объектами собственности. Второе — право непосредственного использования полезных свойств данных объектов. Третье — право на управление, подразумевающее возможность принимать решения о том, кто и на каких условиях может получать доступ к этим объектам. Четвертым является право на доход от собственности. Пятым — право на капитальную стоимость объекта, т. е. на его отчуждение, потребление или уничтожение. А. Оноре выделял также права, связанные с защитой собственности, ее бессрочностью, возможностью передачи по наследству, долгами и их уплатой, а также с отношениями, возникающими в связи с ущербом, который может быть нанесен другим людям в ходе реализации правомочий, либо в связи с прекращением каких-либо из правомочий.³ Как видно, в этом «пучке права собственности» государства имеет очень большое полномочие и исключительный характер присущ государственной собственности не менее чем всякой иной. Именно, поэтому наблюдается разветвленности деятельности государственного сектора, который определяется правам собственности. Предприятие может не находиться в собственности государства, но быть в некотором смысле вовлечено в общественный сектор, например, государственными заказами, совместным предпринимательством и т.д. Таким образом, государственный сектор экономики представляет собой, системно структурированное множество взаимосвязанных элементов, выполняющих определенные функции в интересах достижения установленных государством целей. Их реализация осуществляется посредством права (государственной) собственности и государственного регулирования, которое становится составным элементом системы организации функционирования современной рыночной экономики и управления ею.

Следует отметить, что участие государства обычно, решается в рамках конкретной модели, предполагающей определенные отраслевые приоритеты и стратегические цели

³ Э. В. Алехин Государственный и муниципальный сектор экономики в Российской Федерации: Учебник ПЕНЗА 2011 С.43

государства в конкретном этапе. Кроме того, государственный сектор является специфическим инструментом воздействия на экономику. Потому что, данный сектор, во-первых, сам является объектом государственного регулирования. Во-вторых, он в значительной степени формирует экономический потенциал государства, обеспечивающий его воздействие на хозяйственную жизнь общества. Государственный сектор в реальной экономике представлен, прежде всего, хозяйственными предприятиями, а также характеризуется наличием разведанных полезных ископаемых, запасами продовольствия, а также объемом пакетов акций, долей на финансовом рынке. В целом он выступает как инструмент воздействия на социально-экономические процессы:

- посредством обеспечения государственных инвестиций, госзакупок, реконструкции предприятий инфраструктуры решает задачи выравнивание экономического цикла;

- поддерживает занятости на основе сохранения существующих и создания новых рабочих мест;

- проводя реконструкция действующих и строительства новых предприятий в развивающихся отраслях и видах производства формирует наиболее рациональной структуры народного хозяйства;

- в целях обеспечения доходов к расходов государственного бюджета аккумулирует и перераспределяет денежных средств на основе использования налоговой системы, операций на финансовом рынке с государственными пакетами акций, ценными бумагами, т.е. обеспечивают поддержку деловой активности;

- инвестирует развитие науки и подготовка научных кадров, формирует новый инновационной системы, обеспечивает технологического применения ее результатов,;

- интенсифицирует внешнеэкономической деятельности с помощью государственных организаций.

Теперь рассмотрим некоторые деятельности государственного сектора экономики Республики Таджикистана, и его роль в социально-экономическом развитие страны после 2000 гг. Как известно, основные фонды составляют важнейшую часть национального богатства республики. Воспроизводства и ввод в действие основных фондов является локомотивом экономического развития. Инвестиции в воспроизводство основных фондов и связанные с этим изменения оборотного капитала называются капитальными вложениями. Так, в республике ввод в действие основных фондов за период с 2001 г. по 2010 г. увеличилось более, чем на 9,7 раз. За анализируемый период объем государственных капитальных вложений на этих целях возрос в 11 раз. Удельный вес государственных капитальных в общем вводе основных фондов, также увеличилось с 38,05% в 2001 г. до 43,29% в 2010 г. В 2005 г. его

удельный вес составил более, чем 51,3%.⁴ Как свидетельствуют цифры, устойчивый деятельности государственного сектора в деле ввода основных фондов в экономики республике заметно. Несмотря на то, что в 2010 г. доля государственных капитальных вложений в общем объеме капвложений уменьшилось на 15,5 и 10,75 % по сравнению с 2001 и 2005 гг., однако за этот период его объем увеличилось соответственно более чем на 16,6 и 5,25 раз.⁵ Увеличение доли негосударственного сектора в общем объеме капитальных вложений и его рост – это позитивный процесс исходящий из требования рыночной экономики и говорит о качественной трансформации экономики республики, формирование рыночного поведения субъектов экономики (зрелости частного сектора) и население. Необходимо подчеркивать, что роль государства, государственного капитального вложения в формирование и развитие новой инновационной системы республики должна быть решающими. Потому что, *во-первых*, воспроизводства основных фондов (как *непрерывный процесс их обновления*) *должен быть направлен, прежде всего, для приобретения инновационных новых элементов основных фондов*. Как известно, экономическое развитие республики зависит от подъема производства, его технического перевооружения, внедрения новых технологий и методов управления, выпуска новой конкурентоспособной продукции. Эта проблема может быть решена только на основе повышения инвестиционной активности государственного сектора в направлении приоритетных отраслей экономики республики. *Во-вторых*, необходимо обеспечить экспортную и инновационную направленность инвестиций, прежде всего прямых инвестиций для освоения передовых технологий **пятого**, а в перспективе и **шестого технологических укладов**. Пятый ТУ может быть определен как уклад информационных и коммуникационных технологий. Широкое распространение микроэлектронных устройств и программное обеспечение обуславливает радикальные изменения в структуре общественного производства и повышение его эффективности. Становление нового ТУ определяется распространением новых технологических принципов в экономике, опосредованным несущими отраслями и формированием информационного сектора национальной экономики.⁶ Хотелось бы отметить, что в республике, доля технологий пятого уклада составляет примерно 5 %, Инновационно-технологическая экспертиза как инвестиционных проектов, так и закупок инвестиционного и иного оборудования и технологий. должна быть нацелена на формирование пятого уклада. В этом направлении можно

⁴ Таджикистан: 20-лет государственной независимости, *статистический сборник Агентства по статистике при Президента Республики Таджикистан, Душанбе 2011. С.399*

⁵ Там же. С. 400

⁶ Шестой технический уклад основан на использовании сферы разума (ноосферы) или биокомпьютера (представляют собой гибрид информационных технологий и биохимии), совместимого с разумом (интеллектом) человека. Он охватывает, переход к устойчивому развитию, формирования модели государственного устройства, моделей экономики, новой системы образования, обучающей мышлению, вместо выучивания и запоминания; — создания интеллектуальной системы управления государством и любыми структурами хозяйствования.

сказать, что в республике начата работа. В 2010 году государственные капитальные вложения для обеспечения воспроизводственной структуры по объектам производственного назначения составили около 2797,9 млн. сомони, что на 19,6 раз больше чем в 2001 г., на 7,6 раз, чем в 2005г. В 2008 г. более 75 процентов государственных капвложений направлены на строительство новых предприятий, что вполне соответствует требованиям Стратегии модернизации новой инновационной системы. Однако, в 2010 г. этот показатель резко снизился, составил лишь 38, 8 % государственного капвложения.⁷ Конечно, тенденции снижения этого показателя связан с мировым финансово-экономическим кризисам. Следует также учитывать масштабы этих операций: в 2010 г. было импортировано машин и оборудования на 86,6 млн. долл. США, что более чем в полтора раза превышает уровень 2005 г.; прямые иностранные инвестиции составили 1,7 млрд. долл.⁸ С целью реализации политики поддержки экспорта и импортозамещения таможенная политика также ориентирована на поддержку инновационных проектов. Стратегия инновационного прорыва должна быть институционально обеспечена. Речь идет, прежде всего, об отвечающем нормам международного права законодательстве, формировании благоприятного инновационного климата, охране отечественной интеллектуальной собственности и интересов участников реализации инновационных проектов на внешнем рынке. “Этот процесс требует серьезной реформы законодательства и политики регулирования, ибо сегодня действующее законодательство страны в этом направлении не полностью отвечает совершенным требованиям и должно быть усовершенствовано с учётом передовых опытов и защиты интересов страны в сфере использования недр земли”⁹.

Государственный сектор активно участвуют, также на рынке товаров и услуг. Хотя, в республике, в результате трансформации государственной собственности и государственного сектора, их удельный вес в производства продукции постепенно уменьшается, но в условиях циклических колебаний экономики происходит активности государственного сектора. Так, например, за период с 2001 по 2010 гг., хотя объем производства промышленной продукции в государственном секторе увеличилось более чем на 4,3 раза, но его удельный вес к всему промышленному производству уменьшилось от 71,76 в 2001 до 56,3 % в 2010 году. А доля негосударственного сектора постепенно увеличивается: от 28,2 до 43,7. Как свидетельствует официальные статистические цифры после 2005г. удельный вес государственного сектора сохраняется к более стабильному уровню, но доля негосударственного сектора за

⁷ Таджикистан: 20-лет государственной независимости, статистический сборник Агентства по статистике при Президента Республики Таджикистан, Душанбе 2011. С.401

⁸ Отчет Министерства экономического развития и торговли Республики Таджикистан/ газ. «Бизнес и политика» 12 января 2010 г.

⁹ Послание Президента Республики Таджикистан, 20.04. 2011 г, Душанбе, «Шарки озод»- 2011. С.8.

анализируемый период (2005 -2010) имеет тенденции к снижению - с 44,8 до 43,7 %.¹⁰ Видимо, эти нестабильности происходил в период мировой экономической кризис: государственной сектор, находясь под эгидой государства, имеет более гибкие антикризисные механизмы чем негосударственного сектора. Акционерные общества и совместных предприятий, также после кризисного периода, постепенно занимают свою достойное положения в производства промышленной продукции, стремится, достигнут и опережать уровень 2000-х г. Анализ распределение объема платных услуг по формам собственности, также, показывает, что хотя доля государственный собственность в оказание платных услуг, также снизилась от 28,8 % в 2001г. до 24,5 % в 2010, однако его рост за анализируемый период увеличилось на 14,1 раз. Если взглянуть на отраслевые структура оказание платных услуг, можно заметит позитивные тенденции. Так, за анализируемый период в отраслях бытовых и пассажирский транспорт доля государственного сектора, резко сократились, и негосударственный сектор успешно выполняет необходимые для экономики и общества функции. Фактором успешной развития этих отраслей, связан, на наш взгляд, не востребованность к крупным капиталовложений. Резкое увеличение удельный вес государственного сектора в 2010 г. в отрасли связь (более 57,9 %) является требованием современного индустриально-информационного общества (пятый технологический уклад). Уровень и качества электронного правительства, также зависит от развитие этой отрасли. В действительности отрасли связь как активный элемент коммуникационной системы, должны занимает ведущее место в государственном секторе. Жилищно-коммунальные услуги имеет социальные направленности, поэтому удельный вес госсектора в этой отрасли возрос от 33,85 в 2001 г. почти до 70 % в 2010 г. Для госсектора система образования и культура, также является главным компонентом, и поэтому за анализируемый период, увеличивался не только доля этого сектора в общем объеме платных услуг, но и его величина возрос соответственно на 22, 1 и 6 раза.

Таким образом, в республике формировался государственный сектор работающих в новых условиях хозяйствования и наблюдается развития в отдельных его направлениях и элементах. Но, вместе с тем необходимо совершенствовать его организации и структуры в следующих направлениях.

Во – первых, как известно, размер государственного сектора зависит от политики «национализации-приватизации» страны. У нас в республике, как у всех постсоветских стран, появился опыт, пока только по приватизации госсобственности. Разгосударствление происходит в основном с помощью приватизации или обычной распродажи государственного имущества. Такой подход в экономической литературе объявлен естественным.

¹⁰ Таджикистан: 20-лет государственной независимости, *Статистический сборник Агентства по статистике при Президента Республики Таджикистан, Душанбе 2011. С. 732 -733*

Действительно, в условиях нарастания внутренних и внешних долгов, распродажа государственного имущества и покрытие этих долгов в принципе является целесообразным. Однако, эти мероприятия должны провести только с учетом длительности перспективы экономического развития страны. Прежде всего, вопрос о целесообразности продажи государственного объекта зависит от того, превысит ли сумма ликвидационной стоимости этого объекта через несколько лет и накопленного чистого дохода от его эксплуатации сумму его первоначальной стоимости с учетом процентных платежей или нет. Если превысит, то государственный объект должен остаться в руках государства, если нет, то его имеет смысл приватизировать. К сожалению эти основополагающие принципы на начальном этапе разгосударствления не были учтены. Конечно, это имеет основания. Мировая практика доказывает, что если национальная экономика находится на траектории экономического роста, то и темпы роста чистого дохода от деятельности госсектора будут возрастать, удорожается естественно недвижимость и соответственно цена государственной собственности будет увеличиваться. В условиях спада экономики, наоборот указанные параметры, будут, отрицательными. Отсюда следует, что в период экономического спада приватизация более выгодна и оправдана. По-видимому, именно этот эффект и имел место в республике, когда приватизация велась в условиях переходного периода (длительного и очень глубокого социально-экономического и политического кризиса). Настоящее время не целесообразно проводить политики расширенной приватизации, а если необходимо, тогда обязательно учитывать вышеуказанный принцип.

Во вторых, при организации и совершенствовании государственного сектора необходимо учесть закон возрастающей государственной активности (закон Вагнера). В соответствии с ним государственные расходы растут быстрее, чем объем производства и национальный доход. т.е. темпы прироста государственных расходов должны обгонять темпы экономического роста, так как, сложность (разнообразие) управляющей системы (экономики) не меньше, чем сложность (разнообразие) управляемой ей. Рост экономики сопровождается ростом числа ее хозяйственных элементов, рыночных агентов и плотности рыночных связей между ними. Эти элементы системы (национальной экономики) растут геометрически, а это требует соответствующего усложнения системы управления экономикой. Поэтому, в республике за период 2001-2010 гг. годовой темпы роста расходов государственного бюджета опережал темп роста ВВП 2,5-4,5%, а его удельный вес в ВВП возрос от 15,1% в 2001 г. до 27,2 % в 2010 г.¹¹ Таким образом, государственные расходы представляют собой прежде всего

¹¹ Таджикистан: 20-лет государственной независимости, статистический сборник Агентства по статистике при Президента Республики Таджикистан, Душанбе 2011. С. 18 -20

затраты на управление экономикой, то они также должны расти: и темпы их роста должны быть не меньше темпов роста самой экономики. Госсектора можно разделять на две части: а) *хозяйственные структуры*, необходимые для самого существования государства (правительственные учреждения, школы, армия и т.п.); б) *предприятия госсектора*, направленные на производство рыночных товаров и услуг. Первой части госсектора необходим и постоянно, а второй же часть, может динамически изменяться. Следовательно, политика в отношении госсектора должна быть, политика, прежде всего, в отношении расширения или сокращения именно второй части. статистические данные свидетельствуют, что в республике последние годы доля расходов на второй части увеличивается: если в 2005 г. приходилось 36,3 % всего расходов госбюджета, тогда этот показатель в 2010 г составил – 51,4%.¹² Это говорит о том, что бюджет республики принимает экономическое содержания не ущемляя его социальной направленности.

В-третьих, однако, в системы управления госсектора существует неясности, вопросы функционирования госсектора не закрепленную в компетенции какого-либо одного органа исполнительной власти. Они были распределены по разным ведомствам по отраслевому и функциональному признакам. Можно сказать, отсутствует специальный институт или структура, который стал заниматься общими проблемами госсектора и если есть теоретически данное подразделение должно было служить неким головным и координирующим органом по работе с предприятиями отечественного госсектора. В связи несовершенства институциональная основы к работе с госсектором, вся работа с госсектором выродилась в довольно странный и узкий вид *пассивной* деятельности, связанный с анализом и прогнозированием его развития. Впоследствии невозможно, детальный анализ развития госсектора и прогнозирование его развитие: сделать невозможно из-за отсутствия строгого определения самого феномена госсектора и статистической отчетности о его деятельности. Следовательно, целесообразно преобразовать Государственный комитет по инвестициям и управлению государственным имуществом Республики Таджикистан в Государственный комитет по государственному сектору экономики и расширит его полномочие в соответствие экономической теории права собственности. Такое преобразование обуславливает разработка действенного механизма и успешной реализации принимаемого Закона Республики Таджикистана «О государственно-частной предпринимательства».

В-четвертых, в странах СНГ под давлением западных специалистов, исполнителей парадигмы Вашингтонского консенсуса происходил бездумное разрушение госсектора путем

¹² Таджикистан: 20-лет государственной независимости, *статистический сборник Агентства по статистике при Президента Республики Таджикистан, Душанбе 2011. С. 733-740*

масштабной приватизации. В результате наблюдался парадокс в области государственной политики: масштабная приватизация госсектора, имеющий цель стабилизации макроэкономическую ситуацию, наоборот на начальном этапе реформ привела к ухудшению всех основных макроэкономических параметров. По оценкам экспертов, вырученные государством средства от приватизации государственной собственности составляют всего лишь 15% от ее истинной стоимости, следовательно 85% стоимости приватизированного государственного имущества прошло мимо государственной казны и осело в карманах отдельных лиц, приведя тем самым к колоссальному перераспределению накопленного богатства среди немногих. Помимо всего сказанного неправильная приватизация в республике привела еще и к ухудшению общего морального климата в экономике. Так, например, в соответствии с социологическими опросами, 40% ассоциируют предпринимательский доход со спекуляцией, 20% – с разворовыванием общегосударственной собственности и т.д. Одновременно с этим населением оказалось утрачено и доверие к государственным служащим. коррупция, низкий профессионализм и бюрократия чиновничества стали основными проблемами на пути нормализации экономической жизни страны. Положение усугубляется постоянной институциональной ломкой: «ратификации» (круговое вращения) государственных чиновников, высокой текучести кадров и радикального пересмотра ранее принятых решений усиливал недоверие народа к власти. Таким образом, снижается качества государственных рычагов воздействия на экономику: с одной стороны, влияние на экономику через постоянно уменьшающийся госсектор становится все меньше, а с другой часто частный сектор не желает прислушиваться к советам правительственных структур. В создавшейся ситуации необходимо быстрое совершенствование всего спектра рычагов промышленной политики. Это предполагает, прежде всего, выбор самого типа этой политики. Дело в том, что в настоящее время принято различать защитительную, адаптивную и инициативную промышленную политику¹³. Все, что объявляется в отношении промышленной и структурной политики имеет защитительную фон с наличием элементов адаптивной политики. Элементов инициативной политики недостаточно, не просматривается. Необходимо срочно совершенствовать разработанную (если есть) инициативная промышленная политика, которая направлена на формирование желаемого «образа» будущей экономики страны и методов практической реализации этого «образа». Поэтому, формирования мощного госсектора чрезвычайно благотворно для реализации инициативной промышленной политики. В этом смысле республике имеет очень хорошие возможности для масштабной технологической перестройки экономики, если остановить процесс «сброс»

¹³Ширяева Р.И. Государственная собственность в системе факторов экономического роста// В сб.: «Государство и экономика: факторы экономического роста». М.: Институт экономики РАН. 2002. С.47

предприятий госсектора в состав частного сектора, который предполагает разворот всех финансов в направлении частных предприятий, что значительно труднее реализовать и проконтролировать. Если необходим перейти к политике национализации предприятий приоритетных отраслей экономики.

В-пятых, серьезные недостатки имеются и области оперативного управления предприятиями госсектора. Так, русский ученый-экономист Р.И.Ширяева совершенно справедливо отмечала, что за период функционирования госсектора в переходной экономики государство никак не проявило себя в качестве стратегического собственника и управленца, ограничившись самой пассивной функцией – функцией владения¹⁴. Это и касается для Таджикистана. Предприятия госсектора функционируют часто как частные хозяйственные структуры, обеспечивая реализацию интересов их управленца. Например, большая часть научных учреждений находится под патронажем государства, а собственность – в частных руках, т.е. наука обслуживает частный сектор за государственный счет при крайне низкой зарплате и пенсий научных работников. Между тем более активная кадровая политика могла бы способствовать решению возникшей проблемы государственного сектора. Кроме того, предприятий госсектора, имеющих стратегическое значение, не оказалось со стороны государства заметные поддержки. В то время как крупный частный бизнес в лице банков, получал от государства громадные кредиты, которые чаще всего не возвращались. Таким образом, как между государственным и частным секторами, так и между отдельными сегментами госсектора наблюдаются довольно странные отношения, которые тормозят развитие экономики. Посредником и инициатором таких отношений является государство. Все перечисленные недостатки современной системы управления госсектором в республике не являются неустраняемыми. Само осознание этих недостатков позволяет приступить к их искоренению.

ЛИТЕРАТУРА

1. *Послание Президента Республики Таджикистан, 20.04. 2011 г, Душанбе, «Шарки озод»- 2011. С.8.*
2. *Аткинсон Э.Б., Стиглиц Дж.Э. Лекции по экономической теории государственного сектора. М.: Аспект Пресс. 1995 С.32*
3. *Э. В. Алехин Государственный и муниципальный сектор экономики в Российской Федерации: Учебник ПЕНЗА 2011 С.43*
4. *Статистический сборник Агентства по статистике при Президента Республики Таджикистан, Душанбе 2011*
5. *Ширяева Р.И. Государственная собственность в системе факторов экономического роста// В сб.: «Государство и экономика: факторы экономического роста». М.: Институт экономики РАН. 2002. С.47*

¹⁴ Там же. С. 48

ҶАНБАҲОИ НАЗАРИЯВИИ ДИГАРГУНСОЗИҲОИ ИНСТИТУСИОНАЛӢ ДАР СОҲАИ КИШОВАРЗӢ

Бобозода Шарифхон Қаноат – номзади илмҳои иқтисодӣ, ноиби ректор оид ба таълимӣ Донишгоҳи аграрии Тоҷикистон ба номи Ш. Шохтемур. Суроға: 734003, Ҷумҳурии Тоҷикистон. Ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 146, E-mail: Sharif73-73mail.ru. Телефон: (+992) 918-31-36-37.

Дар мақолаи мазкур ҷанбаҳои назариявии дигаргунсозии институтсионалӣ дар соҳаи кишоварзӣ мавриди омӯзиш қарор гирифта, диққати асосӣ ба андешаҳои олимони ватанию хориҷӣ оид ба мафҳум ва моҳияти институтҳои иқтисодӣ-иҷтимоӣ ва заминҳои ташаққули онҳо дар шароити муосир равона гардидааст. Муаллиф иброз медорад, ки дар шароити кунунӣ дигаргунсозии институтсионалӣ дар рушди соҳаи кишоварзӣ ва дигар соҳаҳои комплекси агросаноатӣ мақоми махсус дошта, роли институтҳои иқтисодӣ-иҷтимоӣ, тақмили санадҳои меъёрӣ-ҳуқуқӣ ва истифодаи қоидаҳои расмӣ ва гайрирасмӣ дар инкишофи субъектҳои хоҷагидорӣ хеле назарас мебошад. Ин тамоюл дар марҳилаҳои ташаққул ва рушд қарор дошта, ба ташикл ва инкишофи муносибатҳои ҳамгирой ва кооперативӣ, ташаққули кластерҳои агросаноатӣ ва рушди устувори минтақаҳои кишвар мусоидат менамояд.

Калидвожаҳо: кишоварзӣ, комплекси агросаноати, дигаргунсозии институтсионалӣ, институтҳои иқтисодӣ-иҷтимоӣ, қоидаҳои расмӣ ва гайрирасмӣ, муҳити институтсионалӣ, заминҳои кишоварзӣ, ҳамгирой ва кооператсия, субъектҳои хоҷагидорӣ, инфрасохтори бозорӣ.

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ ИНСТИТУЦИОНАЛЬНЫХ ПРЕОБРАЗОВАНИЙ В СЕЛЬСКОМ ХОЗЯЙСТВЕ

Бобозода Шарифхон Қаноат – кандидат экономических наук, проректор по учебной работе ТАУ им. Ш. Шотемур. Адрес: 734003, Республика Таджикистан. г. Душанбе, проспект Рудаки, 146, E-mail: Sharif73-73mail.ru. Телефон: (+992) 918-31-36-37.

В статье рассматриваются теоретические аспекты институциональных преобразований в аграрном секторе с акцентом на взгляды отечественных и зарубежных ученых о понятии и сущности экономико-социальных институтов и на их основе формирования экономики в нынешних условиях. Автор констатирует на то, что в настоящее время институциональные изменения играет ключевой роль в развитие аграрный сектор и других отраслей АПК, а также роли экономико-социальных институтов, совершенствование нормативно-правовых документов и использование формальные и неформальные правила имеет важное значение в развитии экономических субъектов. Это

тенденция получила формироваться на стадии становления и развития новых форм хозяйствования и способствует организации и развитию кооперативных и кооперативных отношений, формированию агропромышленных кластеров и устойчивому развитию регионов страны.

Ключевые слова: аграрный сектор, агропромышленный комплекс, институциональные преобразования, социально-экономические институты, формальные и неформальные правила, институциональная среда, сельскохозяйственные земли, интеграция и кооперация, экономические субъекты, рыночная инфраструктура.

THEORETICAL ASPECTS OF INSTITUTIONAL TRANSFORMATIONS IN AGRICULTURE

Bobozoda Sharifkhon Kanoat – candidate of economic sciences, vice-rector for academic work of TAU named after Sh. Shotemur. Address: 734003, Republic of Tajikistan. Dushanbe, Rudaki Avenue, 146, E-mail: Sharif73-73mail.ru. Phone: (+992) 918-31-36-37.

The article examines the theoretical aspects of institutional transformations in the agricultural sector with an emphasis on the views of domestic and foreign scientists on the concept and essence of economic and social institutions and on their basis the formation of the economy in current conditions. The author states that at present institutional changes play a key role in the development of the agricultural sector and other branches of the agro-industrial complex, as well as the role of economic and social institutions, the improvement of regulatory documents and the use of formal and informal rules is important in the development of economic entities. This trend was formed at the stage of formation and development of new forms of management and contributes to the organization and development of cooperative and cooperative relations, the formation of agro-industrial clusters and sustainable development of the country's regions.

Keywords: agricultural sector, agro-industrial complex, institutional transformations, socio-economic institutions, formal and informal rules, institutional environment, agricultural land, integration and cooperation, economic entities, market infrastructure.

Дигаргуншавии иқтисодӣ дар шароити муосир ва тезутундшавии вазъи иқтисодӣ-иҷтимоӣ дар соҳаи кишоварзӣ тағйиротҳои муайянеро дар муносибатҳои ташкилӣ-ҳочагидорӣ, аз ҷумла самти институтсионалӣ тақозо менамояд. Бо таваҷҷуҳ ба ин ташаккули муҳити институтсионалӣ дар рушди соҳаи кишоварзӣ ва комплекси агросаноатӣ дар маҷмӯъ, заминаи муҳимми ноил гардидан ба рушди устувори иқтисодиёти минтақаҳои кишвар ба ҳисоб меравад. Лекин, амалкарди ғайрисамараноки институтҳои иқтисодӣ-иҷтимоӣ ва истифодаи на он қадар оқилонаи иқтидори захиравӣ-табӣӣ, баҳсус заминҳои кишоварзӣ зарурати тақмили санадҳои меъёрӣ-ҳуқуқӣ ва истифодаи институтҳои иқтисодӣ-иҷтимоиро ба миён меорад. Ҳолати мазкур, дар

навбати худ, зарурияти ҷустҷӯи роҳҳо ва самтҳои асосии амалигаштани рафторҳои расмӣ ва ғайрирасмиро дар истехсолоти кишоварзӣ талаб менамояд.

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон масоили мазкур дар шароити бӯҳрони молиявӣ-иқтисодӣ ва экологӣ дар соҳаи кишоварзӣ хеле муҳим мебошад. Таҳқиқи омӯзиши ин раванд бо якчанд сабабҳо асоснок карда мешавад. Аввалан, гузариш ба низоми иқтисоди бозорӣ, амали гаштани шаклҳои гуногуни моликият ва хоҷагидорӣ дар соҳаи кишоварзӣ ба тағйироти институционалӣ ниёз дорад. Рушди соҳаи кишоварзӣ тайи даҳсолҳои охир ба хоҳири истехсоли ҳарчӣ зиёди маҳсулотҳои асосии озукаворӣ, ки технологияи интенсивиро талаб менамояд, ба таназзулҳои захираҳои заминӣ об ва бадшавии вазъи экологии соҳаи мазкур оварда расонидааст. Ҳалли муаммоҳои мазкур риоя ва такмили санадҳои меъёрӣ-ҳуқуқӣ, ки тавассути механизмҳои фишангҳои махсус ва қоидаҳои расмӣ ва ғайрирасмӣ дар соҳаи кишоварзӣ амалӣ мегарданд. Мавқеи институтҳои давлатӣ дар ин раванд қуллан тағйир ёфта, онҳо ҳамчун субъектҳои махсуси иҷтимоӣ-иқтисодӣ дар навбати худ ба дигаргунсозии институционалӣ ниёз доранд.

Мафҳуми «институт» маънои хеле васеро дорост, ки он дар доираи институтҳои хоси иқтисодӣ-иҷтимоӣ ва сиёси давлат инкишоф ёфта, ба ташаккул ва рушди соҳаҳои иқтисоди миллӣ, аз ҷумла соҳаи кишоварзӣ мусоидат менамояд. Мафҳуми институтҳо аз ҷониби муҳаққиқони самти мазкур оиди институционалӣ-иҷтимоӣ, ки асосгузори он Торстейн Веблен мебошад. Дар баҳши давравӣ (сиклҳои) саноатӣ У. Митчелл, ходими сиёсӣ Ч. Гэлбрейт, иқтисодшинос ва таҳқиқгари муаммоҳои глобалӣ (башарӣ) Я. Тинберген ва дигарон мавриди таҳқиқ ва омӯзиш қарор гирифтааст. Намояндагони институционализм бештар ба ду ҷанбаи асосии он - институтҳои ҳокимияти давлатӣ ва назорат дар ташаккули муносибатҳои иқтисодӣ-иҷтимоӣ бештар аҳамият дода, самти назариявии онро дар заминаи ин унсурҳо рушд доданд.

Асосгузори мактаби институционализм Т. Веблен (1857-1929) ба ҳисоб рафта, вай назарияи худро дар доираи афкори эволютсияи иҷтимоӣ-иқтисодӣ пешниҳод намудааст. Баъдан солҳои 1930 институционализм ҳамчун мактаби махсуси иқтисодӣ бо номи «Институционализми амрикоӣ» бар арсаи илм дохил мегардад [2, 15]. Аз марҳилаи амалкарди он се самти асосӣ: иҷтимоӣ-равонӣ, иҷтимоӣ-ҳуқуқӣ ва иқтисодӣ, ки пешвои он Торстейн Веблен (1857-1929), Ҷон Коммонс (1862-1945) ва Уэсли Митчелл (1874-1948) ба ҳисоб мераванд, пешниҳод гардидааст. Ба андешаи онҳо институтҳо бо тағйироту ҳолатҳои муайян низ тағйир ёфта, аз рӯи табиати худ заминаи асосӣ барои рушди иқтисодӣ-иҷтимоӣ, яъне ивазшавии шароитҳои фаъолияти хоҷагидорӣ буда, инкишофи институтиҳо ба рушди ҷомеаи инсонӣ ва муносибатҳои муайяни истехсоли дар соҳаҳои иқтисодиёт мусоидат менамояд. Ба маънои дигар, институтиҳо - ин андешаҳои гуногун ва ақидаҳои меъёрҳои расми ва ғайрирасмие мебошад, ки аз нигоҳи муносибатҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ, фардӣ ва иҷроӣ функцияҳои ҷамъиятӣ хизмат менамояд. Илова бар

ин, ба институтҳо қоидаҳои рафтор ва меъёрҳои гуногуни расмӣ ва ғайрирасмиро муайян менамоянд, ки қисмати асосии онро риоя ва амали намудани санадҳои меъёрӣ-ҳуқуқӣ, танзими рушди соҳаҳои алоҳидаи иқтисодӣ, самаранок истифодабарии захираҳои иқтисодӣ ва ғайра ташкил медиҳад.

Аз гуфтаҳои боло бар меояд, ки институтҳо - ин маҷмӯи меъёрҳои ҳуқуқӣ, қоидаҳои рафтори муайяни инсонӣ ва қоидаҳои ғайрирасмӣ дар ҷомеа мебошад, ки тавассути қонунҳо ва санаду меъёрҳои ҳуқуқӣ, рафтори муайяни инсонӣ ва созмонҳо (ташкilotу корхонаҳо), идораҳо ва маҷмӯи қоидаҳои муайяни ғайрирасмӣ барои махсусгардони соҳаҳои мухталифи иқтисодӣ ва рушди сатҳи сифати ҳастии аҳоли хизмат менамояд.

Дар рушди соҳаи кишоварзӣ, назарияи сохтори институтсионалӣ аҳамияти махсус дошта, ҳамбастагии институтҳо ва омилҳои инсониро маҳз дар ҷаҳорҷӯбаи маҷмӯи институтҳои мазкур таҳқиқ менамояд. Масалан, сохтори институтсионали рушди соҳаи кишоварзӣ институтҳоеро дар бар мегирад, ки онҳо ҳамчун маҷмӯи қоидаҳо ва муносибатҳои муайяни ташкилӣ-хоҷагидорӣ ва иқтисодӣ инъикос гардида, ҳамчун инфрасохтори муайяни бозорӣ, институтҳои сиёсӣ, ҳуқуқӣ, иҷтимоӣ, ҳамбастагии шартномаҳо дар раванди истеҳсол, коркард ва фурӯши молу маҳсулотҳои озуқаворӣ ва саноатӣ таъмин намуда, он ҳамчун як унсурҳои муҳими сохтори иқтисодиёти соҳаи мазкур хизмат менамояд. Ин ҷо, «...дигаргунсозии сохтори институтсионалӣ бо тартибу меъёрҳои институтсионалӣ ин ҷамъи институтҳои ба ҳам алоқаманд мебошад...» [3,61], ки рушди сохтори институтҳо ва самаранокии фаъолияти хоҷагидорӣ, корхонаҳои ташкilotҳо ва ғайраро таъмин менамояд.

Ҳамзамон, институтҳо унсурҳои асосии рушди муносибатҳои иқтисодӣ ва шакли фаъолияти хоҷагидорӣ ба ҳисоб меравад. Дар ин раванд «...рушди институтҳо ҳамчун ташкilotи махсуси давлатӣ, фаъолият ва ҳавасмандии иқтисодӣ-иҷтимоӣ, дастовардҳои илмӣ-техникӣ, ҳамкориҳои бахши давлатӣ ва хусусиро танзим намуда, дар бахши тиҷорат, ки ба ҷори намудани инноватсияҳо, ҷалби сармояҳо ва рушди инфрасохтори бозорӣ ва ғайра хизмат менамояд...» [5,153]. Ба андешаи Мочаренко С.В. «...дигаргунсозии институтсионалӣ ҳамчун раванди бемаҳдудии тағйиротҳои микдорӣ-сифатӣ ва дигаргунсозии иҷтимоӣ-иқтисодии гуногуни институтҳои махсуси иқтисодӣ-иҷтимоӣ хизмат менамояд...» [1,21]. Аз ин нуқтаи назар, институтҳо дар ҳама марҳилаҳои рушди иқтисодӣ-иҷтимоӣ арзи вучуд намуда, функсияҳо ва муайян намудани меъёру қоидаҳои рафтори субъектҳои хоҷагидорӣ ва расму оин ва дигар рафторҳои ғайрирасмиро танзим менамоянд.

Баъдан олимони-институсионализми солҳои 1970-1990 - О. Уильямсон, Р. Коуз, Д. Норт, А. Грайф, Ҷ. Галбрейт, Г. Мирдал, Д. Белл, О. Тоффлер ва дигарон мафҳуми институтро дар маънои васеъ ҳамчун омилҳои дигаргунсозии иқтисодӣ-иҷтимоӣ баҳогузорӣ менамоянд. Масалан, барандаи Ҷоизаи Нобел Д. Норт онро ҳамчун

«қоидаҳои бозӣ» дар ҷомеаи инсонӣ муайян намудааст, ки муносибатҳои байни одамон ва мубодилаи молу маҳсулотҳо, сиёсат, соҳаи иҷтимоӣ-иқтисодӣ, демографӣ ва ғайраро инъикос менамояд, муаррифи намудааст. Вай хусусиятҳои функционалии корхонаю ташкилотҳоро мисол оварда «...институтҳо, қоидаҳо ва механизмҳоеро пешниҳод менамоянд, ки татбиқи онҳо метавонанд меъёрҳои рафтори инсонӣ ва муносибатҳои иқтисодиро инъикос намоянд...» [10,6].

Аз нигоҳи Адам Смит таъмини сатҳи некуаҳволии мардум дар ҷомеаи башарӣ аз гардиши молу маҳсулотҳо ва хизматрасониҳо вобаста буда, он самаранокии низоми муносибатҳои иқтисодиро муайян намуда, вай дар навбати худ, аз дараҷаи маҳсусгардонӣ ва ҷойгиркунии истеҳсолот ва тақсимои ҷамъияти меҳнат ва дигар омилҳо вобастагӣ дорад. Ҳар чӣ қадар хароҷотҳо барои истеҳсоли молу маҳсулотҳо кам гардад, ҳамон қадар дараҷаи маҳсусгардони баланд ва самараноки истеҳсолоти кишоварзӣ зиёд мегардад. Аз нигоҳи Р. Коуз бошад хароҷотҳои истеҳсолӣ аз бисёр ҷиҳат аз амалкарди институтҳо вобаста дошта, онҳо дар дилхоҳ кишвар арзи вучуд намуда, тавассути низоми маҳсуси идоракунии иқтисодиёт таъмин карда мешавад. Ва ин масъалаҳо барои иқтисодчиёне, ки ба таҳқиқи «иқтисоди нави институтсионалӣ» машғул мебошанд, хеле муҳим мебошад...» [10,24].

Муҳим он аст, ки давлат дар ин маврид чӣ гуна бояд рафтор намояд, яъне вай ба раванди иқтисодиёт бештар даҳолат намояд ё дар канор монад, танзими давлатӣ натиҷаҳои хуб медиҳад ё, баръакс, маҳдудияти ингуна даҳолат самаранок ҳаст ё не?. Оиди ин масъала дар энциклопедияи рус, академик Л. Абалкин институтҳои мазкурро «...ҳамчун раванди тағйир ва ташаккули институтҳои иқтисодӣ-иҷтимоӣ муайян менамояд [9,58], ки натиҷаи таъсири онҳо дар низоми муносибатҳои иқтисодӣ аз самарайи соҳаҳои мухталифи иқтисодиёт вобаста мебошад. Олими дигар рус Попов Е. «...зери мафҳуми институтҳо меъёрҳои муақарраргардидаи алоқаҳои субъектҳои иқтисодиро нишон медиҳад, ки дар онҳо миқдори институтҳо бемаҳдуд буда, онҳо бояд шаклу усулҳои фаъолияти муносибатҳои хоҷагидориро танзим намоянд...» [7,521]. Аз ин нуқтаи назар, нақши давлат дар раванди дигаргунсозии институтсионалӣ хеле муҳим буда, рафтори инсонӣ, рушди корхонаю ташкилотҳо ва дар маҷмӯъ рушди низоми муносибатҳои иқтисодӣ тавассути ин институтҳо роҳандозӣ мегардад.

Баъдан, ин таносуби институтҳои базавии низоми иқтисодӣ-иҷтимоӣ, ба: анъанавӣ, бозорӣ ва нақшавӣ (планӣ) ҷудо карда мешавад. Ба институтҳои базавии

низомии иқтисодӣ: моликияти хусусӣ, меҳнати кироӣ, рақобат, мубодила (харидаи фурӯш) ва фоида ва ғайра. Ба институтҳои базавии иқтисодӣ нақшавӣ бошад тақсимои меҳнат, шаклҳои моликияти ҷамъиятӣ, махсусгардонӣ, ҳамгироӣ ва кооператсия, розигӣ, тақсимои ва амсоли инҳо дохил карда мешавад. Агар дар иқтисоди расмӣ фаъолияти субъектҳои хоҷагидорӣ аз рӯйи меъёрҳои иқтисоди нақшавӣ ва анъанавӣ муайян шавад, пас дар ин маврид аз низомии муносибатҳои бозорӣ ва механизмҳои он сухан рондан ғайри имкон мебошад. Ва новобаста ба шаклҳои иқтисодӣ он ноустувор ва ғайритабӣ буда, вазифаҳои худро дар сатҳи лозимӣ иҷро накарда, рафтори субъектҳои хоҷагидорӣ на он қадар самараро бахш мегардад.

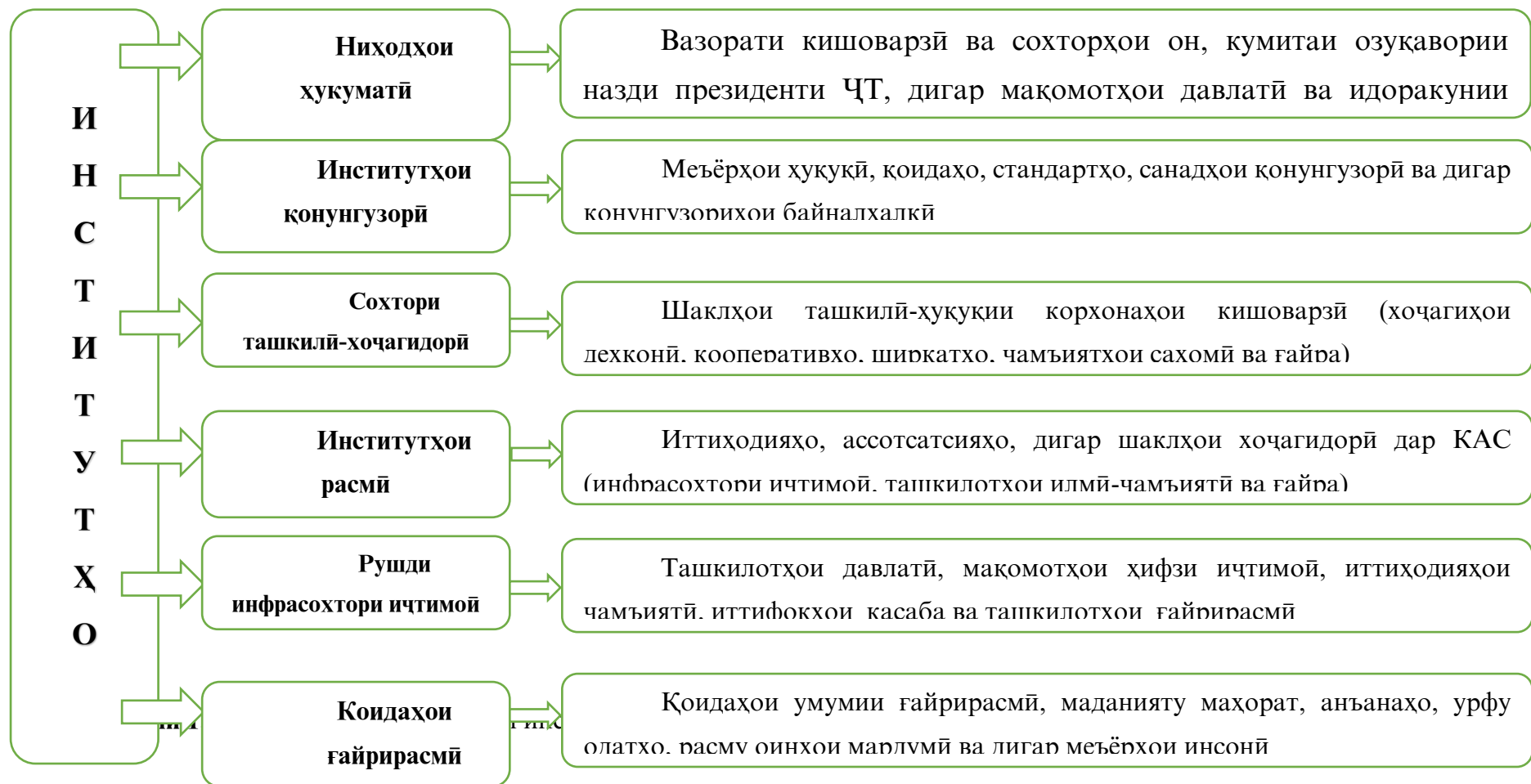
Мақсади асосии дигаргунсозии институтсионалӣ дар соҳаи кишоварзӣ дар заминаи тағйир додани шакли моликият, фаъолияти хоҷагидорӣ ва сохтори институтсионалии кишоварзӣ, ки таъмини рақобатпазирии субъектҳои бозори агроукавориро дар раванди мубодилаи байни соҳаи кишоварзӣ ва соҳаҳои дигари ба он алоқаманди КАС-и таъмин менамояд. Ҳалли ин вазифаҳо зарурати инкишофи инфрасохтори бозорӣ, дастрасии хизматрасониҳоро ба кишоварзон, инчунин ҳимояи бозорҳои дохили озукавориро аз ҳисоби танзими нарху нархгузорӣ, тавассути сиёсати самараноки протекционистии давлат дар муносибат ба соҳаи кишоварзӣ роҳандозӣ менамояд.

Ба андешаи олимони ва коршиносони бахши иқтисодӣ яке аз сабабҳои асосии ба таври бояду шояд такмил наёфтани базаи институтсионалӣ дар соҳаи кишоварзӣ дар ғайрисамаранок амалкарди алоқаҳои байни сохторҳои давлатӣ ва фаъолияти корхонаю ташкилотҳои комплекси агросаноатӣ ва корхонаҳои хурди миёнаравӣ он мебошад, ки имрӯз дар соҳаи кишоварзӣ як низомии самараноки идоракунии ва ташаккули институтҳои иқтисодӣ-иҷтимоӣ муҳим мебошад. Ба андешаи Ба ақидаи профессор Ҳ.Умаров ислоҳоти соҳаи кишоварзӣ ва танзими давлатии он яке аз шартҳои муҳим дигаргунсозии институтсионалӣ дар соҳаи кишоварзӣ, таҷдиди сохтори иқтисодии он мебошад, ки ба рушди хоҷагиҳои коллективӣ ва хоҷагиҳои инфродӣ ва танзими иқтисодии он тавассути санадҳои меъёрию ҳуқуқӣ нақши калидӣ мебозад [8,81]. Аз ин нуқтаи назар, раванди фаъолияти ташкилӣ-хоҷагидорӣ ва рушди иқтисодӣ-иҷтимоӣ дар дигаргунсозии институтсионалии соҳаи кишоварзӣ мақоми махсус дошта, он барои рушди соҳаҳои алоҳидаи он равона мегардад.

Яъне тадқиқотҳое, ки бевосита дар ин самт ва идоракунии соҳаи кишоварзӣ бахшида мешаванд, дар адабиётҳои иқтисодии ватанӣ кам воমেҳуранд. Махсусан,

таҳқиқи масоили такмили низоми институционалӣ дар соҳаи кишоварзӣ бо назардошти хусусиятҳои хоси рушди устувори минтақаҳои кишвар, омилҳо ва қонуниятҳои рушди истеҳсолоти кишоварзӣ камтар ба назар мерасанд. Аз ин хотир, дар расми 1. ҷанбаҳои назариявии дигаргунсозии институционалӣ дар соҳаи кишоварзӣ бо назардошти расму оинҳо ва меъёрҳои ғайрирасмӣ оварда шудааст.

Сохтори институционалӣ дар соҳаи кишоварзӣ чунин шакли институтҳоро дар мегирад, ки самаранокии истеҳсолот ва самараи синергии иштирокчиёни занҷираи истеҳсолии КАС-ро барои ин ё он намуди маҳсулот ба миён оварда, дар дараҷаҳои гуногуни технологияи коркарди онҳо, ҳаракати молҳо - аз коркарди саноатии ашёи хоми кишоварзӣ то шаклҳои маҳсулоти тайёр равона мегардад. Чунин сохтори функционалии институтҳои иқтисодӣ-иҷтимоӣ намуди ҳамгирӣ ва кооператсия, ташаккули кластерҳои агросаноатиро дар минтақаҳои кишвар ба вуҷуд оварда, занҷираи пурраи технологӣ-истеҳсолӣ, яъне аз кишту кор, парвариш, истеҳсол ва то фурӯши маҳсулотҳои тайёри озқворӣ, ки ашёи хоми кишоварзӣ истифода бурда мешавад, фаро мегирад.

Мақсади асоси дигаргунсозии институтсионалӣ дар соҳаи кишоварзӣ ин пеш аз ҳама, омӯзиш ва ҳалли тадбирҳои зерин мебошад: истифодаи самаранокии иқтисодии захиравӣ-табӣӣ дар минтақаҳои агросаноатӣ; истифодаи дастаҷамъонаи захираҳои иқтисодӣ, ба мисли захираҳои заминӣ, обӣ, молиявӣ ва меҳнатӣ; махсусгардони ва ташаккули кластерҳои агросаноатӣ ва муттаҳид намудани истеҳсолоти КАС-и дар як комплекси ягона; таъмини рақобатпазирии молу маҳсулотҳои агросаноатӣ ва зиёд намудани имкониятҳои истеҳсоли маҳсулотҳои ниёзи аввалия дар бозорҳои озуқаворӣ; амалкарди занҷираи истеҳсолӣ-ҳочагидорӣ, ки аз истеҳсол, коркард, нигоҳдорӣ ва то ба фурӯши маҳсулотҳои соҳаи кишоварзӣ, яъне то ба истеъмолкунандаи ниҳоӣ расонидани молу маҳсулотҳои агрозуқаворӣ; пурзур намудани назорат аз болои иҷрои қонунгузориҳои соҳаи кишоварзӣ; истифодаи технологияи пешқадами парвариши зироатҳои кишоварзӣ ва истеҳсолоти агросаноатӣ, мошину таҷҳизотҳои наву технологияи парвариши маҳсулотҳои озуқаворӣ ва ғайра.

Ба андешаи мо ҳалли мушкилоти рушди истеҳсолоти кишоварзӣ аз ташаккули муҳити институтсионалӣ ва рушди иноватсионии соҳаҳои он вобаста мебошад. Новобаста ба ин, дар минтақаҳои кишоварзии мамлакат дар ин самт муваффақиятҳо на он қадар қонеъкунанда мебошанд. Маҳз ҳалли ҳамин ва дигар мушкилотҳои соҳаи кишоварзӣ зарурати омӯзиши ҷанбаҳои назариявии дигаргунсозии институтсионалиро, ки ҳамчун унсури ҷудонашавандаи омӯзиши муаммои иқтисодӣ-иҷтимоӣ дар минтақаҳои агросаноатии кишвар ба миён меорад.

Ҳамин тариқ, дигаргунсозии институтсионалии соҳаи кишоварзӣ ба беҳтар намудани шароитҳои мусоиди рушди соҳаи мазкур ва дигар соҳаҳои КАС-и равона гардида, он аз ҳалли чунин чорабиниҳо манша мегирад:

- беҳдошти вазъи молиявии корхонаҳои соҳаи кишоварзӣ ва дигар ташкилотҳои истеҳсолии комплекси агросаноатӣ;
- истифодаи дастҷамъонаи ҳамаи захираҳои иқтисодӣ, аз ҷумла захираҳои табиӣ, молиявӣ-қарзӣ ва меҳнатӣ дар кишоварзӣ;
- муттаҳид намудани чараёни истеҳсолӣ дар минтақаҳо ё занҷираи ягона, яъне саркарда аз истеҳсол, коркард ва то ба истеъмолкунандаи ниҳоӣ расонидани маҳсулотҳои агрозуқаворӣ;
- зиёд намудани имкониятҳои ҷалби бештари сармояҳо ва маблағҳои ғайрибучетӣ ба рушди соҳаи кишоварзӣ ва дигар соҳаҳои комплекси агросаноатӣ;
- бартараф намудани монополияи миёни соҳаи кишоварзӣ ва дигар соҳаҳои комплекси агросаноатӣ ва берун намудани миёнаравҳои зиёдатӣ ва фароҳам овардани имкониятҳои калон ба иштирокчиёни занҷираи истеҳсолӣ;

- истифодаи технологияи пешқадами инноватсионӣ дар рушди соҳаи кишоварзӣ ва комплекси агросаноатӣ дар маҷмӯъ ва ғайра.

АДАБИЁТ

1. Ахмадов Р.Р. и др. Агропромышленный комплекс РТ: кризис в управленческой структуры и пути преодоление// Вестник нац. ун-та - Душанбе, 2007. - №6 (38). -С.12-18.
2. Веблен Т. Теория праздного класса. М.: Прогресс, 1984. - 344с.
3. Кирдина С.Г. Институциональная структура современной России: эволюционная модернизация // URL: <http://kirdina.ru/public/31okt04-01/>.
4. Коваленко Н.Я. Экономика сельского хозяйства с основами аграрных рынков / Н.Я. Коваленко Курс лекций. -М.: «ТАНДЕМ», 1999. -С. 14-30.
5. Кулешова Д.А. Классификация институтов развития, основанная на потребностях инновационного проекта на разных стадиях жизненного цикла. - С. 152-164.
6. Мочерный СВ., Ларина Я.С, Устенко и др. Экономичний энциклопедичний словник: У 2 т. Т. 1/ за ред. С. В. Мочерного. Львов: Свит, 2005. - С. 283.
7. Попов Е. В. Трансакция. Екатеринбург: УрО РАН, 2011. - С. 520-521.
8. Умаров Х. У. Таджикистан: Земельная и аграрная реформы.- Душанбе, 2005.- С. 81.
9. Экономическая энциклопедия /под ред. Л.И. Абалкина. М.: ОАО «Издательство «Экономика», 1999с. -856 с.
10. Coase, Ronald The New Institutional Economics // The American Economic Review, Vol. 88, No. 2, Papers and Proceedings of the Hundred and Tenth Annual Meeting of the American Economic Association. (May, 1998), P. 72. Op. cit.

УДК: 626.87(510)

**РАЗВИТИЕ УСТОЙЧИВОГО МЕХАНИЗМА УПРАВЛЕНИЯ
ВОДОПОЛЬЗОВАНИЯ В УСЛОВИЯХ ОРОШАЕМОГО ЗЕМЛЕДЕЛИЯ В
ЗАРУБЕЖНЫХ СТРАНАХ**

Урунбаева Нигина Абдумухторовна - кандидат экономических наук, старший преподаватель кафедры экономики предприятий и предпринимательства ТГФЭУ. Адрес: Республика Таджикистан, 734067, г. Душанбе, улица Нахимова, 64/14. Телефон: 555 56 21 95. E-mail: urunbaevan@list.ru.

Халифазода Джовидон Бобохон - ассистент кафедры страхования ТГФЭУ. Адрес: Республика Таджикистан, 734067, г. Душанбе, ул. Нахимова, 64/14. Телефон: 000022336. E-mail: Khalifazoda96@mail.ru.

В статье рассматриваются проблемы рациональной организации управления водными ресурсами и опыт развития устойчивого механизма водопользования, разработка водной политики в сельском хозяйстве с целью повышения эффективности использования водно-земельных ресурсов в зарубежных странах. Изучение опыта развитых стран показывает, что проблемы устойчивого водопользования как в национальных и региональных, так и в мировом масштабе невозможно решить без государственного вмешательства. Изучена система управления водопользованием в развитых странах предполагающая, с одной стороны, признание уникальной роли воды, а с другой в имущественном владении производителя сельскохозяйственной продукции в орошаемом земледелии. Такая система применяется в Великобритании, Финляндии, Канаде, Нидерландах, Норвегии и других странах. В статье также рассмотрен опыт Израиля, Турции и Китая по рациональному использованию водных ресурсов, которая является наиболее приемлемым опытом в условиях аридной зоны, где расположен Таджикистан.

Ключевые слова: законодательная база, водное законодательство, водные отношения, рациональное использование, ирригационные системы, водные ресурсы, энергетика, сельскохозяйственное производство, капельное орошение.

**РУШДИ МЕХАНИЗМИ УСТУВОРИ ИДОРАКУНИИ ИСТИФОДАИ ОБ
ДАР ШАРОИТИ КИШОВАРЗИИ ОБЁРИШАВАНДА ДАР КИШВАРҲОИ
ХОРИҶӢ**

Урунбаева Нигина Абдумухторовна - номзади илмҳои иқтисодӣ, муаллими калони кафедраи иқтисоди корхонаҳо ва соҳибкории ДДМИТ. Сурога: Ҷумҳурии Тоҷикистон, 734067, ш. Душанбе, кӯчаи Наҳимов, 64/14. Телефон: 555 56 21 95. E-mail: urunbaevan@list.ru.

Халифазода Ҷовидон Бобоҳон – асистенти кафедраи сугуртаи ДДМИТ. Суроға: Ҷумҳурии Тоҷикистон, 734067, ш. Душанбе, кӯчаи Наҳимов, 64/14. Телефон: 000022336. E-mail: Khalifazoda96@mail.ru.

Дар мақола мушкилоти ташикли оқилонаи идоракунии захираҳои об ва таҷрибаи рушди механизми устувори истифодаи об, таҳияи сиёсати об дар соҳаи кишоварзӣ бо мақсади баланд бардоштани самаранокии истифодаи захираҳои об ва замин дар кишварҳои хориҷӣ баррасӣ карда мешавад. Омӯзиши таҷрибаи кишварҳои пешрафта нишон медиҳад, ки мушкилоти истифодаи устувори об ҳам дар миқёси миллӣ ва ҳам минтақавӣ ва ҳам дар миқёси ҷаҳонӣ бидуни даҳолати ҳукумат ҳал карда намешаванд. Системаи идоракунии истифодаи об дар кишварҳои пешрафта омӯхта шудааст, ки аз як тараф эътирофи нақши беназири об ва аз тарафи дигар дар моликияти истеҳсолкунандаи маҳсулоти кишоварзӣ дар кишоварзии оберишавандаро дар назар дорад. Чунин система Дар Бритония, Финляндия, Канада, Нидерландия, Норвегия ва дигар кишварҳо истифода мешавад. Дар мақола инчунин таҷрибаи Исроил, Туркия ва Чин оид ба истифодаи оқилонаи захираҳои об, ки таҷрибаи қобили қабул дар шароити минтақаи хушк, ки дар он Тоҷикистон ҷойгир аст, баррасӣ шудааст.

Калидвожаҳо: заминаи қонунгузорӣ, қонунгузори об, муносибатҳои обӣ, истифодаи оқилона, системаҳои обёрӣ, захираҳои об, энергетика, истеҳсоли кишоварзӣ, обори қатрагӣ.

DEVELOPMENT OF A SUSTAINABLE WATER MANAGEMENT MECHANISM IN CONDITIONS OF IRRIGATED AGRICULTURE IN FOREIGN COUNTRIES

Urunbaeva Nigina Abdumukhtorovna - candidate of economic sciences, senior lecturer at the department of enterprise economics and entrepreneurship at TSFEU. Address: Republic of Tajikistan, 734067, Dushanbe city, Nakhimova street, 64/14. Phone: 555 56 21 95. E-mail: urunbaevan@list.ru

Khalifazoda Jovidon Bobokhon - assistant at the department of Insurance at TSUFE. Address: Republic of Tajikistan, 734067, Dushanbe city, Nakhimov street, 64/14. Phone: 000022336. E-mail: Khalifazoda96@mail.ru

The article discusses the problems of rational organization of water resources management and the experience of developing a sustainable water use mechanism, the development of water policy in agriculture in order to increase the efficiency of the use of water and land resources in foreign countries. Studying the experience of developed countries shows that the problems of

sustainable water use, both nationally and regionally and globally, cannot be solved without government intervention. The water use management system in developed countries has been studied, which assumes, on the one hand, recognition of the unique role of water, and on the other hand, in the ownership of the producer of agricultural products in irrigated agriculture. This system is used in the UK, Finland, Canada, the Netherlands, Norway and other countries. The article also examines the experience of Israel, Turkey and China in the rational use of water resources, which is the most acceptable experience in the conditions of the arid zone, where Tajikistan is located.

Keywords: legislative framework, water legislation, water relations, rational use, irrigation systems, water resources, energy, agricultural production, drip irrigation.

Соблюдение принципов оптимальности распределения и использования водных ресурсов в различных отраслях экономики и переход к устойчивому развитию экономики регионов, предполагает учета многообразия способов и условий водопользования, обуславливают необходимость сбалансированного решения проблем сохранения и охраны окружающей природной среды и социально-экономического развития. В условиях высокого роста численности населения, ограниченности земельных ресурсов и дефицита водных ресурсов предполагает создания условий для рациональной системы водопользования, отвечающего требованиям устойчивого развития, изменения управления сельским хозяйством. Исходя из этого в условиях обострения экологической и продовольственной ситуации, изучения опыта устойчивого механизма водопользования и их развития в зарубежных странах является своевременным и актуальным.

В последние годы экономические и социально-экологические последствия устойчивого водопользования в развитых странах мира, поставили большинство стран перед угрозой связанной использованием в хозяйственной деятельности водных ресурсов, прежде всего в орошаемом земледелии. Указанные последствия, прежде всего, обусловлены приоритетным значением водных ресурсов как важного фактора устойчивости урожайности сельскохозяйственных культур с целью обеспечения потребностей населения в продуктах питания.

Изучение опыта развитых стран показывает, что проблемы устойчивого водопользования как в национальных и региональных, так и в мировом масштабе невозможно решить без государственного вмешательства. Как с позиции пригодности методов и применяемости способов управления, так и с позиции оптимизации водохозяйственной деятельности представляется важным анализ оценки степени совершенства механизмов управления водными ресурсами. При этом управление водопользованием должно базироваться не только на анализе социально-экономического

потенциала хозяйственной деятельности производителей сельскохозяйственной продукции, но и на объективной оценки экологической ситуации.

В связи с этим в развитых странах в основе современной концепции устойчивого водопользования принят тот факт, что водные ресурсы являются национальным достоянием, важным для нормального функционирования экосистем, необходимым для жизнедеятельности человека и относятся к числу основных факторов производства в сельском хозяйстве. При этом водохозяйственная политика, осуществляемая во многих странах, направлена на качество водных ресурсов, улучшению структуры водопользования и сохранения окружающей среды, условий ведения сельскохозяйственного производства, качества водных источников и окружающей среды. К тому, же проблемы рациональной организации управления водными ресурсами и устойчивого водопользования существует во всех странах и неоднозначно трактуется экспертами различных стран.

Следует отметить, что на региональном уровне действует наиболее распространенная форма, управления бассейнов основных рек, реализующих эколого-экономическое обоснование устойчивости водопользования экосистемный подход в водохозяйственной деятельности, обеспечивающих в условиях многоукладного земледелия и рыночных отношений улучшение экологической обстановки, охраны водных объектов, расширенное воспроизводство и рост урожайности сельскохозяйственных культур при высоком качестве воды. При этом основой устойчивого управления водных ресурсов является соблюдение принципов платного водопользования и экономическое стимулирование устойчивого водопользования.

Система управления водопользованием в развитых странах при этом предполагает, с одной стороны, признание уникальной роли воды, а с другой в имущественном владении производителя сельскохозяйственной продукции в орошаемом земледелии. Такая система применяется в Великобритании, Финляндии, Канаде, Нидерландах, Норвегии и других странах. Следует отметить, что в тех странах (например, в Канаде и Норвегии) сохранены много ведомственность, то в этих случаях формируются органы управления водохозяйственной деятельности министерств. При этом осуществляемая водохозяйственная политика направлена на усиление роли водохозяйственных органов управления водными ресурсами и отражает современные тенденции разграничения и децентрализации исполнительных функций.

В Германии, Франции и США в качестве устойчивых методов управления водных отношений можно отнести стимулирование производителей водосберегающего и водоохранного оборудования путем:

- предоставления субсидий на строительство и содержание очистных сооружений;

- льготного налогообложения;
- применения продажи лимитов на сброс загрязнений.

Общим моментом в области управления водопользования в зарубежных странах является то, что государство активно участвует в разработке водной политики в сельском хозяйстве с целью повышения эффективности использования водно-земельных ресурсов, в организации конкурентоспособного производства АПК, обеспечение экологической и продовольственной независимости, которая должна исходить из принципа устойчивого водопользования и охраны окружающей среды.

Несомненный интерес для Республики Таджикистан представляет опыт зарубежных стран в сфере управления водопользования, и он является основополагающим фактором, оказывающим большое влияние на решение экономических, социальных и экологических проблем сельского хозяйства в целом. Внедрение и применение органического земледелия также является важным фактором направленным не только на улучшения плодородия почвы, но и на повышение урожайности сельскохозяйственных культур. По сравнению с традиционными технологиями внедрения органического земледелия, то есть применение органического удобрения, биологический метод борьбы с сельскохозяйственными вредителями, выращивание новых сортов семян позволяет не только повысить урожайность культур, также использовать весь комплекс природоохранных мер. Необходимо отметить, что их стоимость на единицы продукции по сравнению с индустриальной технологией ниже на 5-10%. Снижение затрат происходит в результате сокращения затрат на горюче-смазочные материалы, покупку минеральных удобрений и ядохимикатов, экономии живого труда, при этом достигается сокращение нагрузки на почву, тем самым ослабляются процессы засоления, эрозии почвы. Следует отметить, что «рынок органической продукции по 16 Европейским странам, США и Японии в 2019 г. составил 21 млрд. долл., что в два раза больше чем в 1997 г., а доход от розничной торговли ежегодно составляет 350-450 млн. долл. США [6].

Очень важным как в плане пригодности методов и применяемости способов управления водными ресурсами, так и с позиции оптимизации водохозяйственной деятельности является анализ опыта водопользования и оценки степени совершенства механизма управления водными ресурсами. При этом, чем достижение количественных требований к воде, более приоритетным рассматриваются меры по поддержанию качества вод. Так, в общемировой площади сельскохозяйственных угодий орошаемые земли составляют, около 20% и на этих землях производится 40% продовольствия и 60% зерновых. Высокая продуктивность орошаемых земель во всех странах стимулирует дальнейшее увеличение их площади. Необходимо отметить, что в мировом масштабе,

несмотря на рост урожайности сельскохозяйственных культур за 20 лет на 40%, практически неизменным остается удельное водопотребление на один га орошаемых площадей.

Мировая статистика свидетельствует, «что значительная часть сельскохозяйственных угодий орошается в Китае (68%), Японии (57%), Ираке (53 %), Иране (45 %), Саудовской Аравии (43%), Пакистане (42%), Израиле (38%), Индии и Индонезии (по 27 %), Таиланде (25%), Сирии (16%), Филиппинах (12%) и Вьетнаме (10%). В Африке, существенная доля орошаемых земель в Судане (22%), Свазиленде (20%), Сомали (17 %), а в Америке - в Гайане (62%), Чили (46%), Мексике (22%) и в Кубе (18%). В Европе орошаемое земледелие развито в Греции (15%), Франции (12%), Испании и Италии (по 11%). В Австралии орошается около 9% сельскохозяйственных угодий, около 5% - в странах СНГ. В Египте, где почти не бывает дождей, все земледелие основано только на орошении. В Великобритании, где практически все сельскохозяйственные культуры обеспечиваются за счет атмосферных осадков, тем не менее, проводятся их дополнительный полив [5].

Наиболее приемлемым опытом в условиях аридной зоны, где расположен Таджикистан, является применение опыта Израиля и Турции по рациональному использованию водных ресурсов, основанных на принципах устойчивого развития сельскохозяйственного производства. Несмотря на незначительный земельный фонд, правительство Израиля активно внедряет принципы построения устойчивого водопользования. Они направлены с одной стороны на использование факторов интенсификации производства, то есть на создание менее требовательных в отношении влаги сортов сельскохозяйственных культур, с другой стороны на использование очищенных сточных вод для орошения хлопчатника и некоторых овощных культур. Кроме того большое распространение получило органическое земледелие, где в соответствии с жесткими стандартами качества установленным государством производится экологически чистая продукция.

В последние годы в сельском хозяйстве этой стране широко используется капельное орошение, которая состоит из сети пластиковых труб, доставляющих воду непосредственно в корневую систему растений, при этом использование воды увеличивается на 30-60%, урожайность сельскохозяйственных культур повышается на 20-80%. Особенно указанный метод широко используется в производстве овощей, хлопчатника и плодов. Использование этого метода вынуждает ограниченность водных ресурсов страны, высокая минерализация источников воды для полива и переход на ресурсо-энергосберегающие технологии полива. В результате использования капельного метода орошения Израилю удалось достичь самого высокого прироста урожайности хлопчатника – 63,0 ц/га, и поэтому показателю в настоящее время занимает первое место в мире. В целом отличительные особенности

метода капельного орошения в Израиле важны для нашей республики.

Турция очень богата морями, реками и равнинами, а также землями, пригодными для сельскохозяйственной обработки. Среди самых плодородных равнин – Бафра, Чаршамба и Мерзифон в Черноморском регионе. Это государство богато озерами и реками. Самым крупным из бассейнов, в который впадают реки в значительной мере используемые для производства электроэнергии – Черноморский бассейн.

Такие крупные реки, как Араке, Кура, Арпачай, Евфрат, Тигр и Чорух впадающие в моря с территорий соседних с Турцией стран, берут свое начало на ее территории. Значительная часть протяженности этих рек трансграничная. Воды этих рек поступают в Персидский залив.

В Турции более десяти местных институтов и учреждений занимающихся водными ресурсами. Организации и учреждения, такие как Министерства по окружающей среде, лесоводства, культуры, общественных работ, энергетики и природных ресурсов (Генеральный директорат Государственного водного хозяйства – DSI) выполняют свои обязанности в соответствии с юридическими и их установленными структурами.

Земельные ресурсы Турции – 77,95 миллионов гектаров и 28,05 миллионов гектаров (35,98%) используются как пахотные земли. В то время как орошаемый ресурс земель – 25,85 миллион гектаров, экономически орошаемая область земли – приблизительно 8,5 миллионов гектаров.

В Турции около 94% общей территории орошается путем использования поверхностных ирригационных методов, типа борозды. Оставшаяся часть орошается с помощью напорных ирригационных методов, то есть разбрызгивателями и капельным орошением. Площадь около 200,0 тыс. га. оборудована системами разбрызгивателей, состоящих из портативных труб, которые широко используются среди фермеров.

DSI освоил 11,0 тыс. га. площадей в которых главным образом выращиваются цитрусовые, виноградники, земляника и овощи при использовании капельного орошения. Вода является одной из самых важных элементов в сельскохозяйственном производстве. Она обеспечивает влагу растениям, увеличивая урожайность, также делает сельскохозяйственный сектор независимым от климатических условий, создает дополнительные рабочие места, улучшает распределение дохода в сельских районах и приводит к получению более чем одного урожая, в зависимости от вегетационного периода. К 2030 г., когда площади, оборудованные ирригационной инфраструктурой DSI, достигнут 6,5 млн. га., это может предоставить дополнительную занятость для 2 млн. населения. Кроме экономического вклада орошаемое сельское хозяйство сдерживает миграцию населения в большие города и приносит социальную выгоду.

Приблизительно 80% общих ирригационных площадей 2,773 млн. га. освоенные DSI оросились поверхностными водными источниками, и остальные 20% источниками грунтовой воды. Чтобы осуществить самое соответствующее сельскохозяйственное производство путем использования существующих водных источников самым экономическим способом были применены запланированные ирригационные работы управления. Запланированные ирригационные работы управления включают подготовку общей ирригации, планируя перед поливным сезоном, подготовкой, применением и контролем водных программ распределения в течение поливного сезона, и процессов оценки после ирригационного сезона.

Ирригационные нормы и ирригационная эффективность используются, чтобы определить критерии производительности ирригационных объектов. Ирригационные нормы и ирригационная эффективность составляли соответственно 65% и 45%. Эти средние нормы были выведены из работ по эксплуатации DSI.

Опыт управления водных ресурсов в Турции может быть определено как выполнение лучших методов для эффективного, качественного и количественного планирования, распределения и использования воды. Эти методы управления должны обеспечить устойчивость использования воды. Водные ресурсы и проблемы управления замечены в каждой стадии развития водных ресурсов и использование поливной воды.

Также представляет интерес опыт Китая по устойчивому водопользованию. Это страна с большой численностью населения, огромными территориями и различными природными условиями не один раз удивляло мир уникальным решением социально-экономических и хозяйственных проблем, в том числе в сельском хозяйстве и рациональном использовании водных ресурсов. На примере опыта Китая, где более половины обрабатываемых земель находятся в полузасушливых и засушливых районах можно оценить, как решается продовольственная безопасность страны.

В Китайской Народной Республике используется интенсивный тип земледелия. Такие культуры, как – рис, пшеница, кукуруза, сахарная свекла, соя возделываются в Северо-Восточной Черноземной зоне, на темно-коричневых почвах Северно-Китайской равнине в основном выращивают хлопчатник, пшеницу, овощей и фруктов. На бурых почвах Синчуанского бассейна, где теплый влажный климат овощные возделываются круглогодично и получают несколько урожаев в год.

Следует отметить, что серьезно ограничивает дальнейшее развитие сельского хозяйства недостаток воды. Такая ситуация вынуждает государственных органов страны к интенсивным исследованиям и поискам более эффективного и рационального использования оросительной воды в аграрном секторе.

В целом с 1996 по 2020 г. в эти работы, осуществляемые за счет государства, вложено

1,445 млрд. долл. США. Это позволило увеличить площадь орошаемых земель в 3,5 раза за последние полвека и составило 55,9 млн. га. В 2003 году объем валового национального продукта достиг 1416,1 млрд. долл. США, продукция растениеводства составила 13% этой суммы, животноводства - 8%. Средний ежегодный доход от сельского хозяйства на душу населения составляет 316,7 долл. США [1].

Также интересен опыт стран СНГ, в том числе опыт Российской Федерации по рациональному использованию мелиорируемых земель. Так, в России основные направления указанной проблемы освещены в «Концепции мелиорации сельскохозяйственных земель в России». На основе анализа существующей ситуации в сфере мелиорации земель с учетом рыночных отношений и переходом к многоукладному сельскому хозяйству в данной концепции приведены основные направления развития мелиорации на перспективу. В этой концепции указаны не удовлетворительное состояние мелиорируемых земель, дана оценка предстоящих изменений на ближайшую перспективу и необходимость широкого применения мелиорации для обеспечения конкурентоспособного сельского хозяйства.

Подытоживая вышеизложенное нужно отметить, что необходимым условием устойчивого управления водными ресурсами во всех странах является рациональное взаимодействие с местными органами власти, то есть областными районными и городскими, в составе которых сформированы подразделения по управлению водными ресурсами в границах их компетентности. При этом государственные органы управления осуществляют порядок исчисления тарифов и движения платежей на все виды водопользования, а региональным органам власти предоставляется право в зависимости от водохозяйственной и экономической ситуации в регионе, дифференцировать ставки тарифов определенные государственными органами управления. Платежи должны формировать основу водоохраной деятельности в переходной период к устойчивому периоду.

Во многих странах получил признание и широко применяется принцип платности водопользования в сельском хозяйстве. Полностью или частично покрываются затраты на строительства и эксплуатацию водохозяйственных систем за счет средств, взимаемых в виде платы за воду. Следует отметить, что в зарубежных странах механизм взимания и системы платежей зависят от различных факторов. Так, например, в Японии, Южной Корее, Индии, Италии, Малайзии, Индонезии, Австралии, Пакистане, Нигерии, Неаполе, Лаосе, Зимбабве, Вьетнаме и на Филиппинах взимают водный сбор, размер которого зависит от площади орошаемых земель и /или доходности сельскохозяйственных культур (в Италии средний размер платы за 1 м³ воды, поданной на орошение люцерны, на 34%

ниже, чем при поливе кукурузы) и не связан с объемом водоподачи [2].

Производители сельскохозяйственной продукции в Таиланде на покрытие затрат по обслуживанию водохозяйственных систем отчисляют 6,2% стоимости собранного урожая. В указанных странах водный сбор в основном направлен на полную или частичную компенсацию затрат по эксплуатации и техническому обслуживанию межхозяйственной части оросительных систем. Так, фермеры в Японии оплачивают до 60%, в Малайзии – до 50%, в Италии – не более 20%, в Филиппинах – до 17% расходов, остальная часть покрывается из государственного бюджета. По нашему мнению такая система оплаты за водопользования в орошаемом земледелии, снижает заинтересованность производителей сельскохозяйственной продукции к водосбережению.

Необходимо отметить, что в некоторых странах используется двух ставочная система оплаты за воду в орошаемом земледелии. Такая система, состоящая из постоянной и переменной ставок, применяется в США, Канаде, Мексике, Франции, Германии, Венгрии и Болгарии. Затраты по эксплуатации межхозяйственной части оросительных систем размер которых не зависит от объема потребляемых водных ресурсов включаются в состав постоянной ставки. Часть затрат по эксплуатации и техническому обслуживанию межхозяйственной части оросительных систем, размер которой зависит от объема подаваемой воды сельскохозяйственным предприятиям относятся к переменным ставкам. Следует отметить, что поставщикам водных ресурсов такая структура ценообразования услуг дает возможность стимулировать потребителей к водосбережению и для содержания и эксплуатации межхозяйственной части оросительных систем иметь необходимый объем финансовых средств.

Умелое и разумное применение опыта развитых стран, несомненно, сыграет положительную роль в развитие системы водопользования Таджикистана. В связи с этим возникает необходимость в комплексном анализе устойчивости использования водно-земельных ресурсов, сущность которого заключается в создании у производителей сельскохозяйственной продукции экономической заинтересованности в осуществлении комплекса мелиоративных мероприятий, стимулирования рациональной системы водопользования и охраны окружающей среды.

ЛИТЕРАТУРА

1. Гулюк, Г.Г. Управление использованием водных ресурсов и мелиорация земель в Китае (по материалам XIX конгресса по ирригации и дренажу в Пекине) / Г.Г. Гулюк, В.С. Носовский, Е.П. Гусенков // Мелиорация и водное хозяйство. - 2006. - №5. – С. 64-68.
2. Демин, А.П. Вопросы учета качества оросительной воды при разработке нормативов платы за воду / А.П. Демин // Водные ресурсы. - 1997, том 24, № 1. - С. 111-118.

3. Духовный, В.А. Интегрированное управление водными ресурсами: от теории к реальной практике. Опыт Центральной Азии / В.А. Духовный. - Ташкент: НИЦ МКВК, 2008. – 364 с.
4. Израиль – мировой лидер в управлении водными ресурсами. – МИД Израиля, 2013. [Электронный ресурс]: <https://mfa.gov.il/MFARUS/innovativeisrael/Watertech/Pages/Israeli-a-Global-Leader-in-Water-Management-and-Technology.aspx>
5. Инвестиционные аспекты развития регионального водного сектора. Алматы: Евразийский Банк Развития, 2011. – С.16.
6. Исаченко, А.Г. Экологическая емкость ландшафта, ее отношение к глобальной продовольственной проблеме и подхода к оценке / А.Г. Исаченко // Известия РГО, -2001. -№6. – С.1-18.
7. Кудратов, Р.Р. Совершенствования рыночных механизмов в системе эффективного землепользования в регионе / Р.Р. Кудратов, Ш. Давлатали // Вестник ТНУ. Серия социально экономических и общественных наук. – 2018. - №6. – С. 56-60.
8. Рысбеков, Ю.Х. Управление водными ресурсами в Китае / Ю.Х. Рысбеков, А.Ю. Рысбеков // Информационный сборник. - № 41. – Ташкент: НИЦ МКВК, 2014. - С. 35.
9. Саидов, С.С. Мировой опыт регулирования трансграничного водопользования / С.С. Саидов // Вестник Таджикского национального университета. Серия экономических наук. - 2012. - №2 (77). - С. 71-78.
10. Сивяков, Д.О. Водное право России и зарубежных стран / Д.О. Сиваков. – Москва: Юстицинформ, 2010. – 366 с.

УДК: 338

ИСТЕҲСОЛОТИ ВОРИДОТИВАЗКУНАНДА ВА НАҚШИ ОН НИЗОМИ ТАЪМИНИ АМНИЯТИ ОЗУҚАВОРИИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Алиев Олимҷон Маҳмудович – н.и.и., дотсенти кафедраи андоз ва андозбандии Донишгоҳи миллии Тоҷикистон (ДМТ). Суроға: 743025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбонаи Рудаки 17. Тел.: (+992) 917020302, E-mail: olim.23@mail.ru

Дар мақола самтҳои асосии таъминкунии озуқаворӣ бо роҳи истеҳсолоти воридотивазкунанда, ки ба амнияти озуқаворӣ таъсир мерасонад баррасӣ карда шуда аст. Дар асоси таҳқиқотҳои олимони хориҷию ватанӣ ва таҷрибаи кишварҳо оиди самтҳои таъмини амнияти озуқаворӣ бо ҷорӣ кардани истеҳсолоти воридотивазкунанда арзёби карда шудааст.

Дар рафти омӯзиши самтҳои таъмини амнияти озуқаворӣ муайян карда шуда аст, ки бо дарназардошти тағйиротҳои ахир дар бозори ҷаҳонии озуқаворӣ афзалияти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соҳаи кишоварзӣ ва таъмини амнияти озуқаворӣ ин истеҳсоли воридотивазкунанда мебошад. Тағйир ёфтани вазъи геополитикӣ ва зарурати таъмини дастрасии озуқаворӣ тавассути истеҳсоли ватанӣ нишон медиҳад, ки сиёсати ҷорӣ кардани воридотивазкунанда вобастагии иқтисодии Тоҷикистонро аз таъминкунандагони беруна тағйир медиҳад.

Дар асоси маълумотҳои омӯришӣ нишондиҳандаҳои асосии таъмини амнияти озуқаворӣ, воридот ва содироти маҳсулоти хоҷагии қишлоқ дар маҷмӯи савдои хориҷаи Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки ба таъмини амнияти озуқаворӣ таъсир мерасонад таҳлил карда шуда аст.

Вобаста ба мушкилоти ҷойдошта дар таъмини амнияти озуқавории кишвар, самтҳои афзалиятноки худтаъминкунӣ бо маҳсулоти озуқавории ватанӣ, баланд бардоштани сатҳи амнияти озуқавории Ҷумҳурии Тоҷикистон ва чораҳои татбиқи онҳо пешниҳод гардида аст.

***Калидвожаҳо:** амнияти озуқаворӣ, маҳсулоти кишоварзӣ, худтаъминкунӣ, кишоварзӣ, воридотивазкунанд, КАС, саноатикунонӣ, стратегия, содирот, воридот.*

ИМПОРТОЗАМЕЩАЮЩАЯ ПРОИЗВОДСТВО И ЕЕ РОЛЬ В ОБЕСПЕЧЕНИИ ПРОДОВОЛЬСТВЕННОЙ БЕЗОПАСНОСТИ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН

Алиев Олимджон Махмудович – к.э.н., доцент кафедры налогов и налогообложения Таджикского национального университета (ТНУ). Адрес: 733025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, проспект Рудаки 17. Тел.: (+992) 917020302, e-mail: olim.23@mail.ru.

В статье рассмотрены основные направления обеспечения продовольствием за счет импортозамещающего производства, влияющие на продовольственную безопасность. На основе исследований отечественных и зарубежных ученых и опыта стран дана оценка направлений обеспечения продовольственной безопасности при внедрении импортозамещающей продукции.

В ходе изучения направлений обеспечения продовольственной безопасности определено, что с учетом последних изменений на мировом продовольственном рынке приоритетом Республики Таджикистан в сфере сельского хозяйства и обеспечения продовольственной безопасности является импортозамещающее производство. Изменение геополитической ситуации и необходимость обеспечения доступности продовольствия за счет внутреннего производства свидетельствуют о том, что политика внедрения импортозамещения изменит экономическую зависимость Таджикистана от внешних поставщиков.

На основе статистических данных проанализированы основные показатели обеспечения продовольственной безопасности, импорта и экспорта сельскохозяйственной продукции в общем объеме внешней торговли Республики Таджикистан, влияющие на продовольственную безопасность.

В связи с существующими проблемами в обеспечении продовольственной безопасности страны предложены приоритетные направления самообеспечения отечественными продуктами питания, повышения уровня продовольственной безопасности Республики Таджикистан и меры по их реализации.

Ключевые слова: продовольственная безопасность, сельскохозяйственная продукция, самообеспеченность, сельское хозяйство, импортозамещение, АПК, индустриализация, стратегия, экспорт, импорт.

IMPORT SUBSTITUTION PRODUCTION AND ITS ROLE IN ENSURING FOOD SECURITY IN THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

Aliev Olimjon Mahmudovich - candidate of economic sciences, associate professor department of tax and taxation, Tajik National University. Address: Tajikistan, 734025, Dushanbe, Rudaki Ave., 17. Phone: (+992) 917020302, E-mail: Olim.23@mail.ru

The article discusses the main areas of food provision through import-substituting production, which affect food security. Based on the research of domestic and foreign scientists and the experience of countries, an assessment is made of the areas of food security when introducing import-substituting products.

In the course of studying the areas of food security, it was determined that, taking into account the latest changes in the world food market, the priority of the Republic of Tajikistan in the field of agriculture and food security is import-substituting production. The change in the geopolitical situation and the need to ensure the availability of food through domestic production indicate that the policy of introducing import substitution will change Tajikistan's economic dependence on external suppliers.

Based on statistical data, the main indicators of food security, import and export of agricultural products in the total volume of foreign trade of the Republic of Tajikistan, which affect food security, are analyzed.

In connection with the existing problems in ensuring food security of the country, priority areas for self-sufficiency in domestic food products, increasing the level of food security of the Republic of Tajikistan and measures for their implementation are proposed.

Key words: food security, agricultural products, self-sufficiency, agriculture, import substitution, agro-industrial complex, industrialization, strategy, export, import.

Мушкилоти марбут ба вобастагии нисбии Тоҷикистон аз воридоти маҳсулоти озуқаворӣ таҳдиди нӣҳонӣ барои амнияти озуқаворӣ кишвар мебошад. Ин зарурати воридотивазкуни маҳз дар соҳаи кишоварзӣ ва воридоти технологияҳо ба ҷои маҳсулоти нӣҳой ба мадди аввал мебарорад [7].

Ҳама меҳоханд, ки кишвари худ ҳамаи намуди озуқавориро бидуни ворид кардани он аз дигар кишварҳо истехсол кунад. Аммо, одатан ин тавр нест. Пас аз Ҷанги Дуюми Ҷаҳонӣ кишварҳо кӯшиш карданд, ки ҳама чизро худашон истехсол кунанд, саноатикунони воридотивазкунанда ро ба вучуд оранд. Вале дар бораи таъсири он ба иқтисодиёт фикр накарданд.

Бо дарназардошти тағйиротҳои ахир дар бозори ҷаҳонии озуқаворӣ афзалияти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соҳаи кишоварзӣ ва таъмини амнияти озуқаворӣ ин истеҳсоли воридотивазкунанда мебошад. Тағйир ёфтани вазъи геополитикӣ ва зарурати таъмини дастрасии озуқаворӣ тавассути истеҳсоли ватанӣ нишон медиҳад, ки сиёсати ҷорӣ кардани воридотивазкунанда вобастагии иқтисодии Тоҷикистонро аз таъминкунандагони беруна тағйир медиҳад.

Мушкилоти воридотивазкунанда дар низоми таъмини озуқаворӣ Тоҷикистон нав набуда, дар тӯли асрҳо бисёр халқҳо кӯшиш мекарданд, ки мушкилоти амнияти озуқаворӣ худро тавассути истеҳсоли ватанӣ ҳал кунанд. Дар давраҳои гуногун давлатҳо ба монанди Олмон, ИМА ва Ҷопон кӯшишҳо ба харҷ доданд, ки бозори дохилро аз маҳсулоти хориҷи муҳофизат кунанд. Воридотивазкунанда ҳамчун як шакли озод шудан як кишвар аз тобеияти кишвари дигар ё рафъи пешрафт дар шароити бартарият дар бозори ҷаҳонӣ баррасӣ мешуд.

Халқҳои Лотинӣ забон, Америка, Осиё ва Африка сиёсати воридотивазкунандаро аз сар гузарониданд. Муваффақияти мусбӣ дар Малайзия, Кореяи Ҷанубӣ, Тайван, Индонезия, Чин ва Таиланд ба қайд гирифта шудааст. Татбиқи сиёсати воридотивазкунӣ ба ин кишварҳо барои ноил шудан ба рушди назарраси иқтисодӣ ва аз бисёр ҷиҳат ба кишварҳои пешрафтаи саноатӣ расидагӣ кардан кӯмак кард[2].

Сиёсати воридотивазкунанда аз ҷониби кишварҳои рӯ ба тараққӣ асосан барои маҳдуд кардани воридоти онҳо ва суръат бахшидан ба сектори истеҳсолии дохилии онҳо қабул карда шудааст. Ҳадафи асосии қабули чунин сиёсатҳои савдо дар кишварҳои рӯ ба тараққӣ коҳиш додани фарқияти даромади онҳо нисбати даромади мегирифтаи давлатҳои пешрафта мебошад.

Аз нуқтаи назари воридотивазкунӣ дар доираи қоидаҳои СУС, афзалияти рушди истеҳсолоти ватанӣ дар Тоҷикистон истеҳсоли маҳсулоти хӯроқворӣ: гӯшт, тухм, маҳсулоти нонӣ ва қаннодӣ, мебошад. Яке аз омилҳои муҳиме, ки ба рушди иқтисодиёти миллӣ ва ба даст овардани иқтидори содиротӣ таъсир мерасонад, ин расидан ба ҳадафи ниҳонӣ ва ҳалли мушкилоти муайяни рушди иҷтимоӣ аз ҳамгироии кишвар ба иқтисоди ҷаҳонӣ мебошад[8].

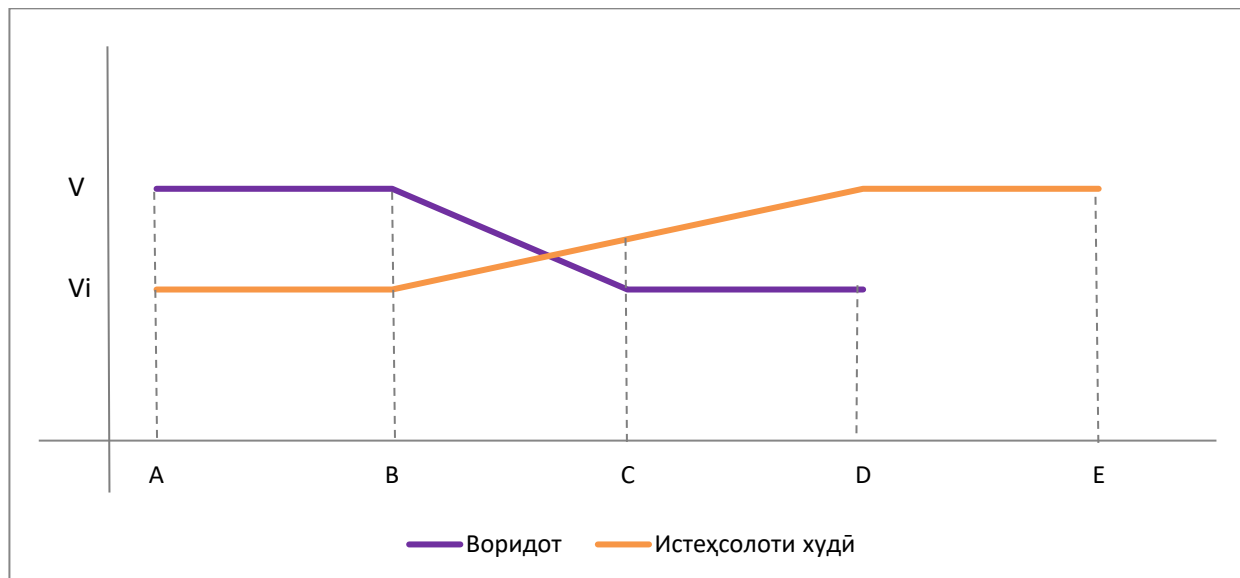
Кишварҳо усулҳои маъмултарини воридотивазкуниро дар соҳаи кишоварзӣ истифода мебаранд:

Аввалан, ҳукумат кӯшиш мекунад, ки истеҳсолкунандагони КАС-ро тавассути ҷорӣ кардани тарофаҳои баландтарин барои воридот муҳофизат кунад.

Дуюм, ҳукумат метавонад барои маҳдуд кардани ҳаҷми воридот квотаҳои воридотӣ ҷорӣ кунад.

Сеюм, додани қарзҳо, субсидияҳо, имтиёзҳои андозӣ ва ҳавасмандгардонии содирот ба истеҳсолкунандагони маҳаллӣ барои оптимизатсияи иқтисодии истеҳсоли онҳо.

Дар натиҷаи истифодаи усулҳои воридотивазкунӣ дар соҳаи кишоварзӣ алгоритми ҷойивазкунии маҳсулоти воридотивазкунанда чунин ба амал меояд, ки дар расми 1 оварда шуда аст.

Аз чониби муаліф омода карда шуда аст.

Расми 1. Истифодаи усулҳои воридивазкунанда ва таъсири он ба бозори дохилӣ

Аз расми 1. таъсири усулҳои воридивазкунанда ба бозори дохилиро дидан мумкин аст. Ҳангоми мавҷуд набудани усулҳои пешгирии воридот, миқдори воридот “V” бо сатҳи пасти нархҳо дар минтақаи аз “A” то “B” қарор мегирад. Вақте ки усулҳои маҳдуд кардани воридот ва истеҳсолоти воридотивазкунанда ҷорӣ карда мешавад, доираи воридот бо диапазони “B” то “D” маҳдуд мешавад. Ин нархи маҳсулоти воридотиро баланд карда ҳаҷми арзаи онро ба бозори дохилӣ кам мекунад ва ба истеҳсолкунандагони ватанӣ “ V_i ” кӯмак мекунад, ки ҳиссаи бештари бозорро аз “C” то “E” ба даст оварда ғолиб бештар гиранд.

Ба андешаи мо, мониторинги доимии озӯжаворӣ воридотӣ, омӯзиши сифат, шароити истеҳсолӣ, чиҳатҳои мусбату манфии онҳо, талабот ба технология ва истифодаи онҳо зарур аст. Бояд ба назар гирифт, ки маҳсулоти воридотӣ аз сабаби мувофиқат накардани технология, стандартҳо ва шароити табию иқлимӣ ғайрисамаранок истифода бурда мешавад. Омӯхтани технологияи истеҳсолоти хориҷӣ, роҳҳои баланд бардоштани сифати маҳсулот ва таҳассуси коргарон, такмил додани муносибатҳои байнисоҳаҳо, кам кардани маблағу воситаҳои моддӣ ва арзиши аслии маҳсулот аҳамияти калон дорад. Албата ҳамаи инро дар ташкили истеҳсолоти ватанӣ ба хусус дар КАС ба вуҷуд овардан мумкин аст.

Яке аз нуқтаҳои асосӣ ба ҳолати рақобатпазирии ҷаҳонӣ овардани маҳсулоти воридотивазкунанда аз рӯи сифат ва нархи фурӯш бо санчиши пешакии он дар бозори дохилӣ, инчунин барои мавҷудияти ашёи хом, қисмҳои эҳтиётӣ, борпечкунӣ, логистикӣ мувофиқи мақсад аст. Пас аз итминон ҳосил кардан, ки маҳсулоти нави истеҳсолшуда ба стандартҳои байналмилалӣ мувофиқат мекунад, имкон дорад, ки онҳоро ба хориҷи кишвар содир кунем. Ғайр аз ин, вазифаҳои тараққиёти хоҷагии қишлоқ ҷустуҷӯи бозорҳои нави маҳсулоти озуқавориро дарбар мегиранд. Бо дарназардошти вазъи кунунӣ, интихоби оптималии маҷмӯи стратегияи воридотивазкунӣ ва тамоюли содирот зарур аст.

Илова бар ин баррасии салоҳиятнокии ва аз ҷиҳати илмӣ асоснокии тадбирҳо дар соҳаи стратегияи воридотивазкунанда бо назардошти қоидаҳои СУС, раванди татбиқи дастгирии давлатии соҳаи кишоварзӣ ислоҳот талаб мекунад.

Дар Барномаи давлатии мусоидат ба содирот ва воридотивазкунии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2016-2020 дар бахши дурнамои рушди содирот ва воридотивазкуни қайд шуда аст [7]:

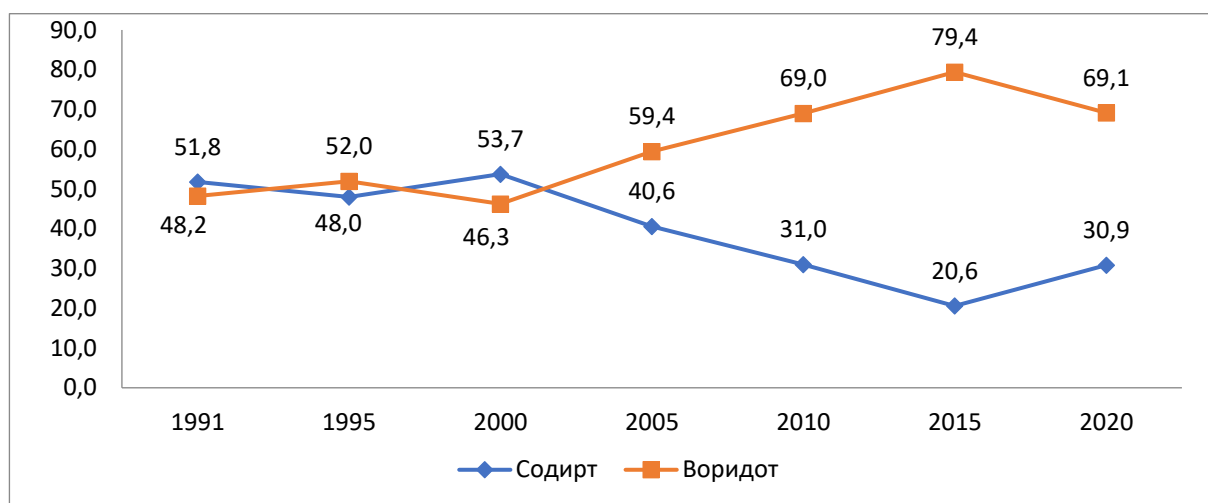
Аввал, яке аз омилҳои дар Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030 зикргардида вобастагии Тоҷикистон аз воридоти баъзе намудҳои озуқаворӣ мебошад, ки хавфу хатари муайянеро барои амнияти озуқаворӣ кишвар ба миён меорад. Ин зарурати воридотивазкуниро маҳз дар соҳаи кишоварзӣ ба мавқеи аввал мебарорад. Дар бобати воридотивазкуни дар доираи қоидаҳои Созмони Умумиҷаҳонии Савдо афзалият дар рушди истеҳсоли дохилии Тоҷикистон бояд маҳз ба истеҳсоли озуқавори дода шавад: гушт, тухм, маҳсулоти ширӣ, маҳсулоти нонӣ ва макарон, маҳсулоти қаннодӣ. Аз рӯи гурӯҳи “ҷарбу, рағани растани ва ҳайвонот” бояд имконияти ташкил ва афзун намудани истеҳсоли рағани пахта, офтобпараст, зағир, маъсар ва намудҳои дигари рағани растани барраси карда шавад;

Дувум, Тоҷикистон ба таври анъанавӣ воридкунандаи ғалла ва маҳсулоти коркарди ғаллаги мебошад. Ба даст овардани ҳудтаъминкуни дар истеҳсоли гандум, рағани растанӣ ва шакар басо мушкул аст, зеро ҷойгиршавии географӣ, шароити аграрӣ ва иқлимии кишвар барои истеҳсоли ҷунин навъҳои маҳсулот маҳдуд аст ва он усулҳои нави кишоварзиро талаб мекунад (кишоварзии барқароршаванда, айвонӣ ва гидропоника);

Сеюм, маҳсулоти асосии содироти соҳаи кишоварзӣ нахи пахта, меваи хушк, пиёзи барвақти, ангур, шарбати меваӣ сабзавот, консерва ва ҳамираи тоmat мебошанд.

Бинобар сиёсати пешгирифтаи Тоҷикистон оид ба воридотивазкунӣ барои ба даст овардани як қатор натиҷаҳои назаррас мусоидат кард. Пас аз амали кардани Барномаи давлатии мусоидат ба содирот ва воридотивазкунии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои

2016-2020, воридоти молҳо 13,2 банди кам шуда, содироти маҳсулоти саноатӣ ҳамин баробар афзоиш ёфта, истеҳсоли ватанӣ ҷои воридотро ишғол намуда аст (ниг. расмӣ 2.).

Расми 4.4.2. Таносуби содирот ва воридот дар гардиши савдои хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар даври соҳибистиклолӣ

Сарчашма: Тоҷикистон: 30 - соли Истиқлолияти давлатӣ, маҷмӯаи оморӣ 2021, Саҳ. 540-546. Аз ҷониби муалиф омода карда шуда аст.

Қисман ишғол намудани содирот ҷойи воридотро ба соҳаи саноат рабт додан мумкин аст. Соҳаи кишоварзӣ дар самти воридотивазкунанда то ҳол қариб, ки бе таъғйир мемонад. Хоҷагии қишлоқи миллӣ, сарфи назар аз баъзе мушкилоти боқимонда ва дурнамои норавшан, дорои иқтидори бузурги захиравӣ мебошад. Мунтазам баланд шудани арзиши озуқа дар бозорҳои ҷаҳонӣ онро ба ҳамон маҳсулоти серталаби нафту газ ва технологияи олій табдил медиҳад. Мушкилоти амнияти озуқаворӣ, яъне. мавҷудияти озуқаворӣ барои аҳоли имрӯз ҳамчун масъалаи глобалии ташвишвар боқӣ мемонад.

Ҳиссаи воридоти маҳсулоти кишоварзӣ дар савдои хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар давраи татбиқи Барномаи давлатии мусоидат ба содирот ва воридотивазкунанда бетағйир боқӣ мемонад. То соли 2010 мо дар содироти маҳсулоти растанпарварӣ бартариҳо доштем, аммо дар 10 сол он аз 21 фоиз ба 9 фоиз поин рафт. Ин тамоюлро ба таври дигар маънидод кардан мумкин аст, ки бинобар сабаби афзоиши аҳоли истеъмол дар дохили кишвар низ зиёд шуда истода аст, аз ин лиҳоз, содироти ин намуди маҳсулот маҳсулот коҳиш меёбад. Тоҷикистон дар соҳаи растнипарварӣ иқтидори заруриро доро мебошад (ниг.ҷадвали 1).

Ҷадвали 1.

Воридот ва содироти маҳсулоти хоҷагии қишлоқ дар маҷмӯи савдои хориҷаи Ҷумҳурии Тоҷикистон

Номгӯи маҳсулот	В.Ч.	1991		2000		2005		2010		2015		2020		2020/2010	
		Содирот	Воридот	Содирот	Воридот	Содирот	Воридот	Содирот	Воридот	Содирот	Воридот	Содирот	Воридот	Содирот	Воридот

Маҳсулоти чорво	%	2,3	97,7	0,0	100,0	4,1	95,9	0,8	99,2	0,7	99,3	0,7	99,3	100	21
	млн.\$	0,1	4,3	0,0	1,1	0,3	7,1	0,4	47,1	0,5	70,0	0,4	57,1	0	0
Маҳсулоти растанипарварӣ	%	18,4	81,6	29,0	71,0	21,7	78,3	21,3	78,7	9,3	90,7	6,9	93,1	43	60
	млн.\$	1,8	8,0	19,2	46,9	22,7	82,1	59,7	220,0	39,5	383,3	25,9	351,2	-34	31
Равғани растанӣ ва чорво	%	44,4	55,6	0,0	100	0,0	100	0,0	100	0,0	100	0,0	100	0	57
	млн.\$	0,4	0,5	0,0	6,5	0,0	13,6	0,0	72,8	0,0	96,0	0,0	114,4	0	2
Маҳсулоти саноати хӯрокворӣ	%	43,3	56,7	43,8	56,2	11,8	88,2	2,3	97,7	0,9	99,1	2,9	97,1	244	94
	млн.\$	4,5	5,9	11,6	14,9	7,1	53,2	3,6	152,5	2,3	243,2	8,8	295,2	5	43
Ҳамагӣ	%	26,7	73,3	30,7	69,3	16,2	83,8	11,5	88,5	5,1	94,9	4,1	95,9	55	66
	млн.\$	6,8	18,7	7,7	17,4	7,5	39,0	15,9	123,1	10,6	198,1	8,8	204,5	-7	1

Сарчашма: Тоҷикистон: 30 - соли Истиқлолияти давлатӣ, маҷмӯаи омӯрӣ 2021, Саҳ. 540-546. Аз ҷониби муалиф омода карда шуда аст.

Ҳоло Ҷумҳурии Тоҷикистон бо маҳсулотҳои озуқаворӣ ба монанди: картошка, шир, меваю сабзавот ва тухми мурғ худастро қариб, ки таъмин карда метавонад. Яъне, тавассути сиёсати воридотивазкунии молҳо аз рӯи чунин маҳсулотҳо мушкилӣ надорад. Аммо дар мавриди гандум, шакар ва равғани растанӣ вазъият тамоман дигар аст (Ҷадвали 1).

Қобили зикр аст, ки маҳсулоти кишоварзии Тоҷикистон ба далели маҳсулоти аз ҷиҳати экологӣ тоза будан дар бозори ҷаҳонӣ талаби зиёд дорад, аммо ба далели мутобиқат надоштан ба стандартҳои байналмилалӣ ва намуди зоҳирии ҷолиб наметавонад ба бозорҳои хориҷӣ ворид шавад.

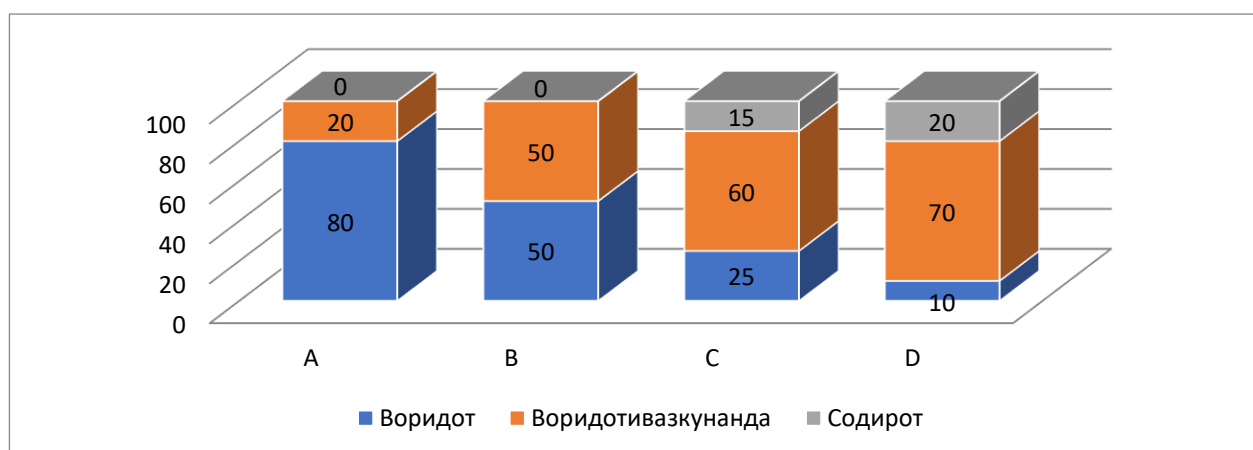
Дар шароити имруза тамоми ҷамъаҳои тараққиёти соҳа (ташкилӣ, истеҳсолӣ, иҷтимоӣ) маблағгузори калонро талаб мекунад. Набудани дастгирии кофии истеҳсолкунандагони кишоварзиро метавон як монеаи ҷиддӣ дар роҳи шароити муосири хоҷагидорӣ арзёбӣ кард. Зеро бе дастгирии давлатӣ ояндаи рушди соҳаро тасавур кардан ғайри имкон аст.

Механизмҳои воридотивазкунанда ва ба содирот нигаронида шударо ба чор категорияи асосӣ тақсим кардан мумкин аст (Расми 3). Ин воситаҳо имконият медиҳанд то комбинатсияҳои сершумор, ки аз ҷиҳати сиёсати саноатикунонӣ дараҷаҳои гуногуни самарабахш доранд эҷод карда шавад.

Расми 3. Механизми дастгирии воридотивазкунанда ва ба содирот нигаронида шуда
Аз ҷониби муаллиф омода карда шуда аст.

Ба андешаи мо, дар шароити пурзӯр шудани равандҳои ҳамгирой, ҷаҳонишавӣ ва амиқтар шудани тақсими байналмилалӣ меҳнат стратегияи мувофиқтарин ин рушди рақобатпазирӣ воридотивазкунанда ва ба содирот нигаронидашудаи истеҳсолоти афзалиятноки бахши кишоварзӣ дар асоси дастгирии давлатӣ мебошад. Пас аз амалӣ кардани механизми дастгирии истеҳсоли воридотивазкунанда ва ба содирот нигаронидашуда давраҳои табодули истеҳсоли ба вучуд меояд, ки аз чор давраи рушд иборат аст (расми 4).

Аз ҷониби муаллиф омода карда шуда аст.

Расми 4. Давраҳои рушди воридотивазкунанда ва ба содирот нигаронидашуда,
%

Давраи “А” давраи истеҳсоли иннертсионӣ, ки дар талаботи истеъмолкунандагони бозори дохилӣ воридотгунҷоишаш 80 Ҷоизро ташкил медиҳад. Оғоз аз давраи “В” то “Д”

давраи рушди истеҳсоли воридотивазкунандаи маҳсулоти кишоварзӣ мебошад, ки метавонад пас аз амали кардани механизми дастгири давалтӣ ба вуқӯ ояд. Дар ин давра маҳсулоти истеҳсоли худӣ оҳиста оҳиста мавқеи воридотро дар бозор танг карда талаботи итеъмолкунандагонро пурра аз худ мекунад. Давраи рушди содирот аз “С” то “D” мебошад, ки пас аз пурра таъмин гаштани бозори дохилӣ бо маҳсулоти воридотивазкунанда зиёдатиаш ба бозорҳои хориҷи кишвар содирот мегардад.

Барои расидан ба истеҳсоли воридотивазкунанда иқтисодии саноатино аз нуқтаи назари истифодаи технологияҳои муосир ва мутахассисоне баландихтисос ба инобат гирифтани зарур аст [1].

Стратегияи имконпазири воридотивазкунии маҳсулоти кишоварзӣ ва ба содирот нигаронидашуда метавонад аз марҳилаҳои зерин иборат бошад:

Марҳалаи якум дигаргун кардани робитаҳои иқтисодии берунии мамлакат ва бастании шартномаҳои нави таҳвили маҳсулоти озуқавориро дар назар дорад. Дар ин ҷо дар сохтори географии воридоти озуқаворӣ тағйирот ба амал меояд. Ин марҳила ҳатмӣ ҳисобида мешавад, зеро комплекси агросаноатии ватанӣ талаботи имрӯзаро пурра қонеъ карда наметавонад, захираи зарурии озуқаворӣ ва ашёи хоми кишоварзӣ мавҷуд нест.

Марҳилаи дуюм бо ноил шудан ба амнияти озуқаворӣ алоқаманд аст. Интизор меравад, ки кишвар истеҳсоли озуқаи дохилиро то дараҷае афзоиш диҳад, ки он метавонад ниёзҳои дохилии аҳоли ва саноати коркардкरो қонеъ кунад. Ҳангоми татбиқи стратегияи воридотивазкунанда, ин метавонад на танҳо афзоиши истеҳсоли ашёи хоми кишоварзӣ, балки ба самти нави истеҳсоли маҳсулоти дорои дараҷаи баланди коркард мусоидат намояд.

Марҳилаи сеюм бо содироти маҳсулот алоқаманд аст. Агар истеҳсолкунандагон пас аз қонеъ шудани бозори дохилӣ ба содироти маҳсулот шурӯъ накунад, афзоиши истеҳсолот метавонад коҳиш ёбад. Ин аз он сабаб аст, ки ҳар як миллат бояд дар савдои байналхалқӣ иштирок карда, аз таҳассуси худ (тақсимои меҳнат) баҳра барад. Азбаски маҳсулоти коркардшуда дар бозорҳои ҷаҳонӣ арзишмандтар аст нисбати ашёи хом. Аз ин рӯ ба фурӯш баровардани маҳсулоти коркардшуда бамаврид аст.

Баъзе аз вазифаҳои имконпазири амнияти озуқаворӣ дар доираи сиёсати воридотивазкунӣ аз инҳо иборат мебошад: баланд бардоштани ҳосилнокии меҳнат; нави кардани базаи моддию техникаӣ; дастгирии давлатӣ; ҷорӣ намудани инноватсияҳо дар истеҳсолот; таъмини муҳити устувори макроиқтисодӣ дар кишвар. Татбиқи татбиқи сиёсати воридотивазкунанда бояд ба таъмини амнияти озуқаворӣ кишвар, баланд бардоштани рақобатпазирӣ маҳсулоти ватанӣ, таъсиси ҷойҳои нави корӣ, диверсификатсияи истеҳсолот ва содироти ватанӣ мусоидат намояд.

Дар асоси гуфтаҳои боло метавон хулоса кард, ки воридотивазкунӣ яке аз ҳадафҳои асосии сиёсати давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон мебошад. Нишондиҳандаҳои ҳозираи Тоҷикистон аз ҷиҳати истеҳсоли маҳсулоти хоҷагии қишлоқ ва ҳосилнокии меҳнат ҳануз имкон намедиханд, ки тамоми раванди воридотивазкуни пурра татбиқ карда шавад. Ба ин муносибат бояд парадигмаи нави истеҳсолоти кишоварзӣ ба миён ояд, ки он ба ҳалли масъалаҳои таъмини талаботи озуқаворӣ дохилӣ ва ба содиротнигаронидашуда мусоидат намояд.

Дар баробари ин, сиёсати воридотивазкунандаро ҳам дар доираи стратегияи кӯтоҳмуддати иқтисодӣ ва ҳам стратегияи дарозмуддати миллий бояд идома дода шавад. Интизор меравад, ки сиёсати воридотивазкундаи маҳсулоти озуқаворӣ Тоҷикистон барои таъмини амнияти озуқаворӣ: афзоиши ҷойҳои корӣ, афзоиши ММД, тезондани пешрафти илму техника, афзоиши талабот ба маҳсулоти ватанӣ, рақобатпазир шудани истеҳсолоти ватанӣ, ҳавасмандгардонии рушди содирот мусоидат кунад.

АДАБИЁТ

1. Assessment of the readiness of industrial production for digitalization in the Russian Federation / K. A. Artamonova, O. Yu. Gavel, D. S. Lopatkin, L.E. Kopylova, O.M. Aliev, A.A. Gibadullin // JOP Conference Series: Metrological Support of Innovative Technologies, Krasnoyarsk, 04 марта 2020 года / Krasnoyarsk Science and Technology City Hall of the Russian Union of Scientific and Engineering Associations. Vol. 1515. – Krasnoyarsk, Russia: Institute of Physics and IOP Publishing Limited, 2020. – P. 32004.
2. Kuznetsov N. I. Import substitution as the basis for ensuring Russia's food security / N. I. Kuznetsov, I. F. Sukhanova, M. Yu. Lyavina, I. L. Vorotnikov // Espacios. – 2018. – Vol. 39, No. 27. – P. 28.
3. Алиев, О. М. Таҳаввулоти концепсияҳои асосии беҳатарии озуқаворӣ / О. М. Алиев // Паёми молия ва иқтисод. – 2020. – №. 3(23). – С. 91-98.
4. Алиев, О. М. Ҷанбаҳои илмӣ-назариявии беҳатарии озуқаворӣ: фарзияҳо ва давраҳои ташаққул / О. М. Алиев, Б. Д. Тағоев // Тоҷикистон: иқтисод ва идора. – 2020. – №. 2. – С. 95-102.
5. Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 2 феввали соли 2009, № 72 «Дар бораи тасдиқ намудани Барномаи амнияти озуқаворӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2015».
6. Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 31 октябри соли 2014 «Барномаи мутобиқгардонии иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон бинобар узвият дар Созмони умумиҷаҳонии савдо».
7. Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон оид ба тасдиқи “Барномаи давлатии мусоидат ба содирот ва воридотивазкунии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2016-2020” аз 26 ноябри соли 2016, № 503.
8. Раҳмонов, Д. Р. Ҷанбаҳои институтсионалии иқтисодии содироти Комплекси агросаноатии Тоҷикистон / Д. Р. Раҳмонов // Идоракунии давлатӣ. – 2020. – №. 4-2(49). – С. 112-119.
9. Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030, Душанбе 2016.
10. Тоҷикистон: 30 - соли Истиқлолияти давлатӣ, маҷмӯаи оморӣ 2021. - С 540-546.

УДК: 635:35.2.

ПРИМЕНЕНИЕ РЕСУРСОСБЕРЕГАЮЩИХ ТЕХНОЛОГИИ – ОСНОВА ПОВЫШЕНИЕ ЭФФЕКТИВНОСТИ ПРОДУКЦИИ САДОВОДСТВА И ВИНОГРАДАРСТВА

Ахмедов Давлатали Хайталиевич – кандидат экономических наук, доцент зав.отделом изучения и мониторинг инвестиции в АПК Института экономики и системного анализа развития сельского хозяйства ТАСХН. Адрес: 734049, г. Душанбе, ул. Хаёти-Нав 306. Телефон: +992 93 171 11 99. E-mail: davlat_1118@mail.ru;

В данной статье исследуется степень использования энергосберегающих технологий как основного фактора повышения эффективности садоводства и виноградарства и ее продукции во всех регионах Республики Таджикистан, а также мы предполагаем, что в новых современных рыночных условиях развития прогресс науки и технологии с точки зрения всего мира, в том числе и Республики Таджикистан недалеко. С этой точки зрения ученым всех областей необходимо адаптировать все направления своей деятельности в этом направлении. При этом отметим, что садоводство и виноградарства является неотъемлемой частью сельского хозяйства, а процесс использования ресурсосберегающих технологий способствует большему производству и переработке продукции в этой сфере. По мнению автора, для предприятий по переработке продукции садов и виноградных и оценки целей возможных участников, прежде всего, наличия необходимого капитала и ресурсов, дальнейшее исследование предприятий по переработке фруктов и виноградных продукции тесно связано с условиями Республики Таджикистана. Мы предлагаем создать ремонтно-техническую базу данных хозяйств по внедрению ресурсосберегающих технологий.

Ключевые слова: технология, садоводство, виноградарство, ресурсосбережение, продукция, эффективность, перерабатывающие предприятия, агропромышленный комплекс, развитие, производство.

ИСТИФОДА ТЕХНОЛОГИЯИ ЗАХИРАСАРФАКУНАНДА - АСОСИ БАЛАНД БАРДОШТАНИ САМАРАИ МАХСУЛОТИ БОҶУ ТОКПАРВАРӢ

Ахмедов Давлатали Хайталиевич – номзоди илмҳои иқтисодӣ, дотсент мудири шуъбаи омӯзиш ва мониторинги сармоягузорӣ дар КАС-и Институти иқтисодиёт ва таҳқиқи системавии рушди кишоварзии Академияи илмҳои кишоварзии Тоҷикистон. Тел.: (+992) 93 171 11 99. davlat_1118@mail.ru

Дар мақолаи мазкур дараҷаи истифодабарии технологияҳои сарфақунанда ҳамчун омили асосии баланд бардоштани самараи маҳсулоти боғу тоқпарварӣ дар ҳамаи минтақаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон мавриди таҳқиқ қарор гирифта шуда, ва инчунин пешниҳод менамоем, ки дар шароити кунунии бозарӣ пешрафти илму техника аз ҳадди назари ҳамаи олам, аз ҷумла Ҷумҳурии Тоҷикистон дур нест. Аз ин лиҳоз, олимони ҳамаи соҳаҳои зарур аст, ки тамоми самтҳои фаъолиятҳои худро вобаста ба ҳамин мутобиқ гардонад. Ҳамзамон қайд менамоем, ки соҳаи боғу тоқпарварӣ як қисми ҷудонапазири соҳаи кишоварзӣ ба ҳисоб рафта, раванди истифодабарии технологияҳои захирасарфақунанда барои бештар истеҳсол ва коркард намудани маҳсулоти ин соҳа муосидат менамояд. Ба ақидаи унвончу, барои корхонаҳои коркарди маҳсулоти соҳаи боғу тоқпарварӣ ва арзёбии ҳадафҳои шишироқчиёни имконпазир, пеш аз ҳама мавҷудияти сармоя ва захираҳои зарурӣ, таҳқиқоти ояндаи минбаъдаи корхонаҳои коркардкунандаи маҳсулоти соҳаи боғу тоқпарварӣ вобаста ба шароити Ҷумҳурии Тоҷикистон алоқамандии наздин дорад. Пешниҳод менамоем, ки барои дар амал татбиқ намудани технологияи захирасарфақунанда таъкил намудани базаи илмӣю техникии хоҷагиро зарур мебошад.

***Калидвожаҳо:** технология, боғдорӣ, тоқпарварӣ, захирасарфакунӣ, маҳсулот, самаранокӣ, корхонаҳои коркард, комплекси агросаноатӣ, рушд, истеҳсолот.*

APPLICATION OF RESOURCE-SAVING TECHNOLOGY IS THE BASIS FOR INCREASING THE EFFICIENCY OF HORTICULTURE AND VINEGARDING PRODUCTS

***Akhmedov Davlatali Haytalievich** - candidate of economic sciences, docent, head of the department of study and investment monitoring at IAS of the Institute of Economics and Systematic Research of Agricultural Development of Tajik Academy of Agricultural Sciences: Address: Dushanbe city, Hayoti Nav 306: tel: 918-68-49-05;*

In this article, the degree of use of energy-saving technologies as the main factor for increasing the efficiency of horticultural products in all regions of the Republic of Tajikistan is investigated, and we also suggest that in the current market conditions, the progress of science and technology is from the point of view of the whole world, including the Republic of Tajikistan. not far From this point of view, it is necessary for scientists of all fields to adapt all areas of their activities in this regard. At the same time, we note that horticulture is an inseparable part of agriculture, and the process of using resource-saving technologies facilitates more production and processing of products in this field. In the opinion of the author, for horticultural products

processing enterprises and assessment of the goals of possible participants, first of all, the availability of necessary capital and resources, the future research of horticultural solution processing enterprises is closely related to the conditions of the Republic of Tajikistan. We propose that it is necessary to create a medical and technical database of farms for the implementation of resource-saving technology.

Keywords: *technology, horticulture, viticulture, resource saving, products, efficiency, processing plants, agro-industrial complex, development, production.*

Современный этап развития общества и социально ориентированной рыночной экономики выдвигает все более высокие требования к качественному производству во всех сферах и отраслях АПК и в том числе садоводства и виноградарства. Развития отрасли садоводства и виноградарства в условиях рыночной экономики осуществляется внедрением инновационной технологии. Осуществление правильного выбора форм, способов организация труда и производства стали обеспечить не только экономический, но и социальной выгоды, что в условиях трудоизбыточной страны можно отнести к разряду основных.

Садоводство и виноградарство занимает всего 10,3 % сельскохозяйственной угодий, дает около 25% валового выпуска продукции сельского хозяйство и более 38% продукции растениеводства, а на долю виноделия приходится до 25% стоимости всей продукции промышленности. Оно приносит треть доходов агропромышленного комплекса. На предприятиях занимающихся виноградарством привлечено свыше 20,5 тыс. человек работников.

В создании интенсивного садоводства и виноградарства главную роль играет разумный подбор сортов, который определяется с учетом специализации предприятий, его формирование экономических и экологических, в том же биологической характеристики сортов и мероприятий. В любом случае промышленный сад должен отвечать конкретному планово-целовому назначению продукции и состоять из пород разнообразного созревания ассортимента.

Приоритетной задачей развития садово-виноградарческого подкомплекса Республики Таджикистан на данном моменте является решение вопросов, связанных с наращиванием использованных потенциалов и обеспечении потребителей в высококачественной продукции по низким ценам и в соответствии с научно-обоснованными нормами питания. В последние годы в политических и экономических отношениях республики довольно часто усиливались вопрос о проблеме продовольственной безопасности, с точки зрения которой, в стране признается именно

доступность населения плодам и ягодам. Использование этих продуктов служить одним из главных критериев качества жизни населения, предлагаемая норма показывает потребление человеком 54 кг фруктов. Для преодоления сложившейся в отечественном фруктовом кризисной ситуации нужно переделать имеющиеся подходы к решению вопросов роста доходности отрасли в направлении разумного применения ресурсов в условиях их постоянной нехватки. По нашему мнению, одной из главных методологических вопросов наряду с выработкой концептуальных подходов к выгодному применению потенциалов в садоводстве и виноградарстве, является их классификация и кластеризация. На базе комплексного исследования общепризнанных классификаций нами была выработана обширная классификация основных видов ресурсов, применяемых в отрасли (рис. 2). Надо сказать, что: одни и тот же формы потенциалов могут относиться к нескольким методологическими признакам одновременно. Так, например, в садоводстве и виноградарстве биологические потенциалы в зависимости от сферы применения могут быть производственными, по степени воздействия на результат производства — главными, по характеру применения — основными и т. д. Поэтому с целью определения принадлежности основных потенциалов производства к конкретному признаку, классификацию потенциалов можно выбрать в виде матрицы, позволяющей экономически и технологически доказано, включать потенциалов разных видов в производство, точно установить периоды и этапы технологических процессов, в которых формирующие группы потенциалов должны быть задействованы, что, в свою очередь, может быть одним из существенным факторов построения выгодной системы управления аграрным производством.

Рис.1 Ресурсы аграрного производства

Главной целью применения на практике рекомендованной матрицы ресурсов является возможность разумного их распределения и более выгодного мобилизации в периоде производства.

Данная схема свидетельствует, что в нынешних условиях, когда с одной стороны усматривает быстрый уровень потребностей общества в высококачественных товарах и все увеличение потребление потенциалов, в периоде производства, а с другой — их ограниченность. Решение функции разумного применения потенциала и ресурсосбережения в садоводства и виноградарства Республики Таджикистан позволит увеличиться качественной продукции. Примененная и необходимая ресурсосбережение в широком смысле этого слова рекомендует для получения и сбыта продукции с меньшими расходами всех видов потенциалов во всех технологических периодах с единовременным уменьшением отрицательного воздействия на человека и окружающую среду. По нашему мнению, ресурсосбережение в садоводстве и виноградарстве показывает собой комплекс формирований, практических, производственных, технологических и экономических мер, осуществления которых мобилизовано на рост выгодности работы аграрного предприятия

на базе разумного применения потенциалов в процессе производства без понижения количества и без ущерба для качества товара. При этом нужно сказать, что если на этапе избрано ресурсосберегающей технологии речь идет об уменьшении расходов потенциалов в расчете на единицу товара, то на этапе ее применения ресурсосбережение можно достичь, прежде всего, за счет конкретного соблюдения технологического процесса и ликвидации потерь резервов во всех технологических процессах. Ресурсосберегающая технология представляет собой межотраслевых и интегрированных набор приемов и способов, мобилизованных на рост выгодности использования ресурсов и в нынешних условиях станут единственной альтернативой будущего динамичного и устойчивого развития садоводства и виноградарства республики. В зависимости от уровня интенсивности садоводства и виноградарства сложились три типа технологий:

1. Традиционные (экстенсивные) — технологии, как правило, в предприятиях с меньшей степени технологического и экономического увеличения и кадрового достижения; их использование в современных условиях приводит к росту ресурсоемкости производства, повышению себестоимости продукции и уменьшению экономической выгодности хозяйств в целом.

2. Интенсивные — технологии, использующихся в предприятиях с большой организационно-экономических факторов, степень развития и обеспечивающих получению экологически чистой продукции и достижению выгодности производства.

3. Высокоинтенсивные (ресурсосберегающие) — наукоемкие технологии современного поколения, позволяющие оптимизации выгодности производства при минимизации производственных расходов. Выработка и сбыть мер по освоению современных ресурсосберегающих технологий аграрного производства является ключевым фактором стабильного развития садово-виноградарческого подкомплекса страны, при этом возможности их освоения устанавливается с учетом биоклиматических условий хозяйствования, отличиями производства и экономического уровня развития отдельных сельскохозяйственных предприятий.

В целях стимулирования инновационного развития садоводческого производства, внедрения ресурсосберегающих технологий, для оценки эффективности использования субсидии на возмещение части процентной ставки по краткосрочным кредитом на развитие растениеводства в качественные показатели результативности должен использоваться объем производства — продукции садово-виноградарческого подкомплекса в стоимостном выражении.

Основными потенциалами применениями в садоводстве и виноградарстве, являются материальные, трудовые и финансовые, отсюда мобилизация ресурсосбережения

в садоводстве и виноградарстве должны быть отношений с оптимально возможной экономией именно этих форм потенциалов. По нашему мнению в садоводстве и виноградарстве приоритетными считаются направления ресурсосбережения, обеспечивающие одновременному уменьшению расходов нескольких видов потенциалов. Например, освоение туровых отелов —материальные и финансовые; повышение продолжительности пастбищного периода показывает экономии всех видов потенциалов (схема 1).

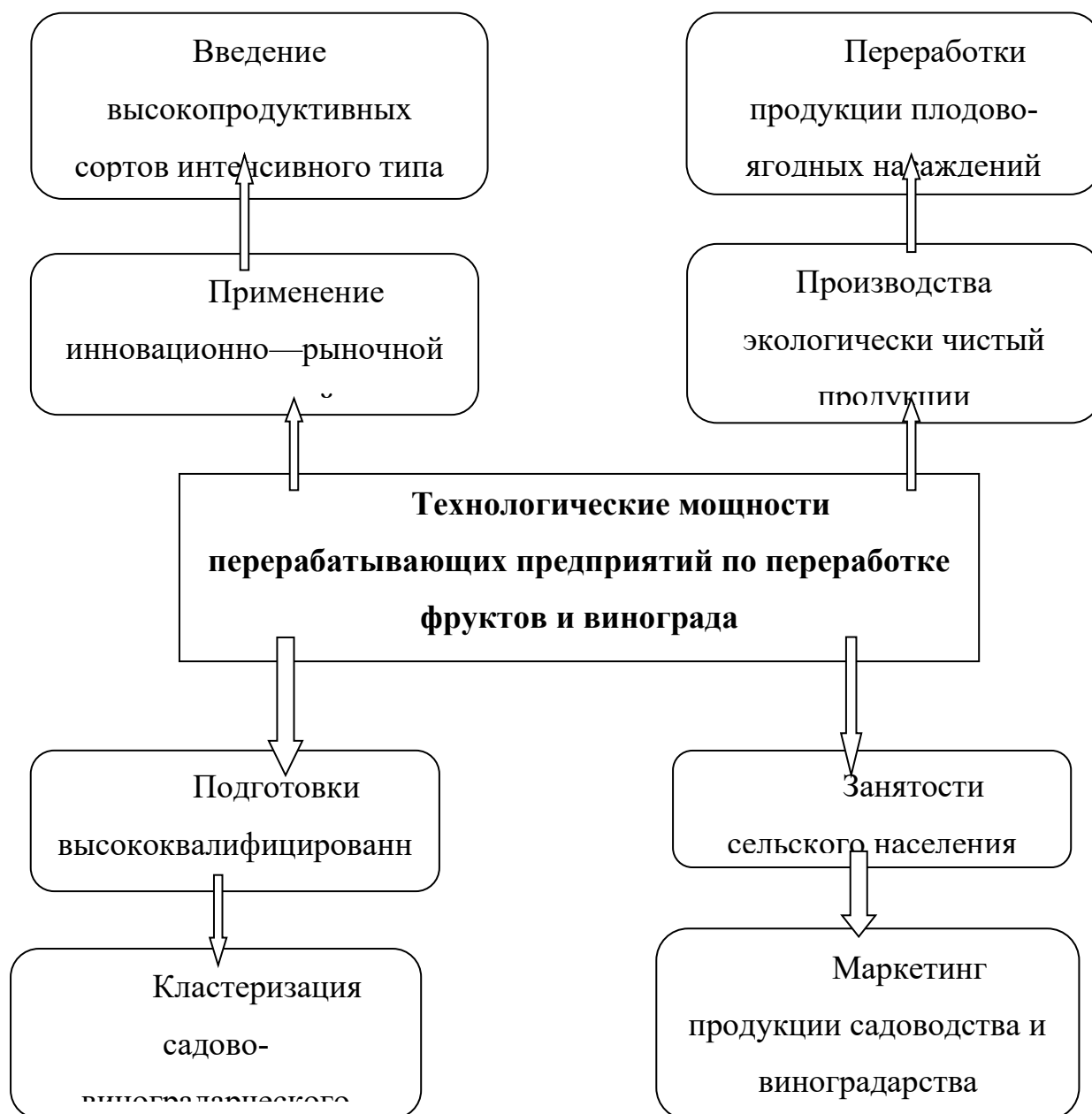

Схема 1. Основные элементы ресурсосберегающие технологии

По мере укрепления сырьевой базы, роста урожайности и улучшения качества винограда значительно увеличились технологические мощности перерабатывающих предприятий.

В заключении отметить, что с развитием многоукладной формы собственности и частного предпринимательства, дехканских (фермерских) хозяйств, развития аграрного предпринимательства, агробизнеса и бизнеса, занятых производством и сбытом сельхозпродукции, играют важную роль.

Вышесказанное показывает, что материально-техническая база аграрной экономики не является временным явлением, а является реальным и требует нового показателя вызванной периодом организации инновационной технологии, что стало массового использоваться в экономической литературе.

В связи с постановкой проблемы хотели бы выделить ряд значительных особенностей рыночной экономики, имеющей целью достижения экономического роста в рыночных условиях. Безусловно существенным фактором требующим, укрепление политики материально-технической базы аграрного сектора с точки зрения обеспечения общественной выгоды продолжает, оставаться малоземелье и труд избыточность страны.

Основной задачи на нынешнем этапе развития может быть достижение последовательного создания современного экономического методов активизации в плодосеконсервном комплексе, управление деятельностью подкомплекса с поддержкой рыночных рычагов.

ЛИТЕРАТУРА

1. Ахмедов Д.Х., Бобоазиззода Ш.А. Проблемы эффективности садово-виноградарческого подкомплекса Таджикистана. Монография. Душанбе – 2019.сах. 128.
2. Ахмедов Д.Х., Бобоазиззода Ш.А. Механизми рушди устувори боғу тоқпарварӣ дар вилояти Хатлон//Паёми ДОТ ба н.Айни №5 (66) 2015. Сах. 110-114.
3. Богданова Е.А. Эволюция« интегрированных форм хозяйствования в агропромышленном1 комплексе: формирование кластерных систем: дис....канд. экон. наук / Е.А. Богданова. - Орёл, 2007 - С. 81.
4. Бондарев В.П., Суятинов И.А. Индустриальная технология возделывания высокоштамбовых широкорядных виноградников //Пути решения продовольственной программы в виноградарстве: Сб. научн. тр. / ВНИИ виноградарства и виноделия «Магарах». 1985. - Т. 22. - С.9-20.
5. Баутин В М., Козлов В.В. .и др.Устойчивое развитие сельских террито-рии. Вопросы стратегии и тактики. - М: ФГНУ Росинформагротех, 2004. С.312.

6. Долгошей Г. Экономический механизм межхозяйственной кооперации и агропромышленной интеграции, - Экономика сельского хозяйства - 1981, с. 80-87.
7. Мадаминов А.А., Бобоазиззода Ш.А., Ахмедов Д.Х. Состояние и развития продуктов растениеводства в Республике Таджикистан. Сборник научных статей Теоретический и научно –практический журнал «Земледелец» Таджикского аграрного университета им. Шириншоха Шотемур пр. Рудаки 146, Душанбе, 2018. №4 - С-170-175.
8. Махмудова Ш. Х. Формирование и развитие рынка садоводческой продукции Республики Таджикистан. Диссертация -81стр. Душанбе -2009.
9. Курски Л., Брунцвик Я. Итеграционные связи между сельским хозяйством и перерабатывающей промышленностью в ЧССР. - Экономика сельского хозяйства, 1983, с. 81-83. Садоводство 1965. Грозный.
10. Садриддинов Н.Т. Роль садово-виноградарческого комплекса а республике. Кишоварз. №1, 2016. Ст – 65-67;
11. Серова Е.В. Аграрная экономика. Оценка экономической эффективности садоводства. Москва. 1995. Стр.506.
12. Шарифов З.Р. Основы рыночной экономики и формирование хозяйственного механизма АПК. Изд. «Ирфон-2008». С-359;
13. Ш.Рахимов. Состояние и перспективны развития виноградарства в Узбекистане . [www. Ifsc.uz/cbeddce](http://www.Ifsc.uz/cbeddce).
14. Эргашов А.Э., Исмаилов А.С. Современные формы становления и развития многообразия форм собственности в аграрном секторе экономики.– Душанбе, 2004.- 188 с;

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ГОСУДАРСТВЕННОГО СИСТЕМЫ СОЦИАЛЬНОГО СТРАХОВАНИЯ

Ормонова Мохро Мохаммадиевна – ассистент кафедры страховой деятельности факультета экономики и бизнеса Таджикского государственного финансово-экономического университета. Адрес: г. Душанбе, п. Сино 2 ем 13. Телефон. +992917-19-55-85. Электронная почта: mohru89@mail.ru

Тагаева Робия Гулмуродовна – к.э.н., доцент кафедры страхования факультета экономики и бизнеса Таджикского государственного финансово-экономического университета. Тел. +992907-51-12-01. Электронная почта: robiymoh@mail.ru

В современной рыночной экономике страхование рассматривается как система экономических отношений, включающая образование за счет предприятий, организаций и населения специального фонда средств и его использование для возмещения ущерба в имуществе от стихийных бедствий и других неблагоприятных случайных явлений, а также для оказания гражданам (или их семьям) помощи при наступлении различных событий в их жизни (достижение определенного возраста, болезнь, утрата трудоспособности, смерть). Доказано, что усовершенствовать механизм государственного регулирования социального страхования следует в плоскости активного социального диалога между государством, профсоюзами и работодателями с целью выработки согласованного видения современной системы социальной защиты в Республики Таджикистане. Для качественной имплементации передовых достижений экономически развитых стран обобщен зарубежный опыт функционирования системы социального страхования в контексте его применения в отечественной практике.

Ключевые слова: социальное пособие, страховой выплата, материальный услуги, социальное страхование, страхование безработицы, социальное пенсии, трудовая пенсия, государственная пенсия.

THEORY FORMATION OF SOCIAL INSURANCE IN THE MODERN MARKET ECONOMY

Ormonova Mohro Mohammadievna - assistant of the department of insurance activities of the Faculty of Economics and Business of the Tajik State University of Finance and Economics. Address: Sh. Dushanbe, n. Sino. Ispechak 2 em 13. Phone. +992917-19-55-85. Email: mohru89@mail.ru

Tagaeva Robiya Gulmurodovna - c.e.s., associate professor of the Department of Insurance, Faculty of Economics and Business, Tajikistan State University of Finance and Economics Phone. +992907-51-12-01. Email: robiymoh@mail.ru

In the modern market economy, insurance is considered as a system of economic relations, including the formation of a special fund of funds at the expense of enterprises, organizations and the population and its use to compensate for damage to property from natural disasters and other adverse accidental phenomena, as well as to provide citizens (or their families) assistance in the event of various events in their lives (reaching a certain age, illness, disability, death). It has been proven that the mechanism of state regulation of social insurance should be improved in the area of active social dialogue between the state, trade unions and employers in order to develop an agreed vision of a modern social protection system in the Republic of Tajikistan. For high-quality implementation of the advanced achievements of economically developed countries, foreign experience in the functioning of the social insurance system in the context of its application in domestic practice is summarized. .

Keywords: social benefit, insurance payment, material services, social insurance, unemployment insurance, social pension, labour pension, State pension.

**АСОСҲОИ НАЗРИЯВИИ ТАШАККУЛЁБИИ НИЗОМИ СУҒУРТАИ
ИҶТИМОӢ ДАР ШАРОИТИ ИҚТИСОДИ МУОСИР**

Ормонова Моҳрӯ Муҳаммадиевна - ассистенти кафедраи фаъолияти суғуртаи факултети иқтисод ва бизнеси Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон.
Суроға: ш. Душанбе, н. Сино. Испечак 2 эм 13. Телефон. +992917-19-55-85. Email: mohru89@mail.ru

Тагаева Робия Гулмуродовна – н.и.и., дотсенти кафедраи фаъолияти суғуртаи факултети иқтисод ва бизнеси Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон
Телефон. +992907-51-12-01. Email: robiymoh@mail.ru

Дар шароити иқтисоди бозорӣ суғурта ҳамчун системаи муносибатҳои иқтисодӣ ба ҳисоб меравад, ки аз ҳисоби корхонаҳо, ташкилотҳо ва аҳоли ташаккул додани фонди махсуси маблағҳо ва истифодаи он барои қуброни зарари молу мулк аз офатҳои табиӣ ва дигар ҳодисаҳои номусоиди тасодуфӣ, инчунин барои расонидани кӯмак ба шаҳрвандон (ё оилаҳои онҳо) ҳангоми руҳ додани ҳодисаҳои гуногуни ҳаёти онҳо (ба синни муайян расидан, беморӣ, маъҷубӣ, марг). Исбот шудааст, ки механизми танзими давлатии суғуртаи иҷтимоӣ бояд дар самти муколамаи фаъоли иҷтимоии давлат, иттифоқҳои касаба ва корфармоён бо мақсади таҳияи дидгоҳи ҳамохангшудаи

системаи муосири хифзи иҷтимоии Ҷумҳурии Тоҷикистон такмил дода шавад. Барои бо сифати баланд ба амал баровардани комёбиҳои пешқадами мамлакатҳои аз ҷиҳати иқтисодӣ тараққиқкарда таҷрибаи хориҷии фаъолияти системаи суғуртаи иҷтимоӣ дар заминаи татбиқи он дар амалияи ватанӣ ҷамъбасти карда шудааст.

Калидвожаҳо: кумакпулиҳои иҷтимоӣ, пардохти суғуртавӣ, хизматрасонии моддӣ, суғуртаи иҷтимоӣ, суғуртаи бекорӣ, суғуртаи беморӣ, нафақаи иҷтимоӣ, нафақаи суғуртавӣ, нафақаи меҳнатӣ, нафақаи давлатӣ.

В системе современных рыночных отношений трудно переоценить роль социального страхования. Оно является основной формой социальной защиты населения по объему финансовых ресурсов, массовости охвата, разнообразию оказываемых социальных услуг и выплат. Однако к настоящему времени в процессе его становления обозначились существенные проблемы, являющиеся препятствием для дальнейшего развития как непосредственно социального страхования, так и социально-экономических отношений в стране в целом.

В отечественной системе социального страхования недостаточно функционируют собственно страховые механизмы и принципы, в силу чего она является не системой страхования, а системой социального обеспечения, или, точнее, - неким конгломератом из элементов обеих систем. Налоговый механизм сбора страховых средств в условиях перегруженности системы дополнительными нестраховыми функциями и обязательствами последовательно разрушает институт социального страхования в стране, сводя расходы на социальную защиту населения к минимальному уровню. Целенаправленное снижение социальной нагрузки на работодателей в виде уменьшения единого социального налога не явилось достаточным стимулом для легализации заработной платы и увеличения доходов социальных внебюджетных фондов, следствием чего стала значительная нехватка финансовых ресурсов для обеспечения требуемых видов и объемов социальных гарантий работающим гражданам. Одной из наиболее существенных проблем, сдерживающих дальнейшее развитие социального страхования в Таджикистане, является его чрезмерная государственная регламентация. Конечно, государство должно устанавливать «правила игры» и определять важнейшие решения в данной сфере, однако здесь еще довольно слаб голос социальных партнеров, поскольку в системе не работает принцип участия работодателей и работников в управлении средствами социального страхования и контроле за их использованием.

Усиление страховых принципов в функционировании социального страхования требует новых методологических подходов на основе актуарных расчетов и персонализированного учета движения страховых средств, что в настоящий момент затруднено ввиду неполной «прозрачности» финансовых потоков социального страхования и сложности определения стоимости одного страхового года.

В связи с этим дальнейшее исследование сущности и вопросов функционирования социального страхования, разработка перспективных направлений его дальнейшего

развития, которые способствовали бы решению обозначенных проблем и становлению его на прочную страховую основу, представляются весьма актуальными в теоретическом и практическом аспектах.

Мировой финансовый кризис нарушил многочисленные экономические и социальные проблемы таджикских общины и показал, что сейчас в Таджикистане система социального страхования недостаточно эффективной, ведь механизмы регулирования, заложенные в ее основу, на практике слабо дееспособны и не функционируют должным образом.

Содержание понятия	Автор
«...система мер по материальному обеспечению населения в старости, в случае заболевания или потери трудоспособности в трудоспособном возрасте, в случае безработицы, поддержки материнства и детства в условиях страховой медицины, выходе на пенсию и т.д.»	В. Базилевич
«... форма социальной защиты населения, система мер по материальному обеспечению и социальному обслуживанию в старости, на случай временной или постоянной потери трудоспособности, потери кормильца, безработицы и в других случаях, предусмотренных законодательством»	В. Безугла, Д. Загирняк, Л. Шаповал
«... совокупность всех форм и видов страхования, имеющих целью обеспечение широких масс населения на случай различных социальных рисков»	Н. Внукова, Н.Кузьминчук
«...обязательная государственная программа защиты работников, а также руководителей от потерь дохода присущих рыночной экономике – особенно вследствие несчастных случаев, болезней, выхода на пенсию»	А. Голдсмит
«... важнейший элемент государственной социальной политики в сфере управления рисками воспроизводства населения и выполняет функции социальной защиты, обеспечения финансирования социальной помощи, регулирования доходов и уровня жизни разных групп населения, предупреждения и профилактики последствий наступления социальных рисков»	В. Плиса
«...Важная составная часть социальной защиты населения, центром которого является человек и его потребности, а качество их удовлетворения влияет на уровень экономического развития государства» [270, с.16]. «... выражает экономические отношения, возникающие в процессе перераспределения ВВП путем формирования фондов денежных средств и их использования для обеспечения граждан в старости, на случай постоянной или временной потери трудоспособности, безработицы, поддержки материнства, а также здравоохранения»	С. Юрий, М.Шаварина, Н. Шаманская
«... установлена государством система права по предоставлению социальных услуг и материальному обеспечению гражданам в случае болезни, полной, частичной или временной потери трудоспособности, потери кормильца, безработицы по независимым от	И. Ярошенко

гражданина причинам, старости и в других случаях, предусмотренных законом, за счет денежных средств, формируемые путем уплаты страховых взносов работодателями и наемными работниками, а также бюджетных ассигнований в случаях, определенных законодательством»	
--	--

Фонды социального страхования постоянно нуждаются в государственной финансовой поддержке, а сокращение доходов государственного бюджета и увеличение его дефицитности не позволяют их обеспечивать сполна, без уменьшения общего уровня доходов и углубления дифференциации разных слоев населения по этому критерию, таким образом, это приводит к увеличению слоя общества, что нуждается в социальной защите и претендует на социальные трансферты.

Социальное страхование является неоднозначным явлением в финансовой системе государства.

Следует отметить что страхование некоторых видов социальных рисков является одним из видов страхования как перераспределительного звена финансовой системы, кроме того ресурсы общеобязательного государственного социального страхования формируют государственные целевые фонды, выступающие звеном государственных финансов.

Таким образом, общеобязательное государственное социальное страхование и добровольное страхование социальных рисков являются важным элементом финансовой системы страны.

Наиболее распространенные трактовки категории "социального страхования" отражены в табл.

Как видно из таблицы, четко выделяют социальное страхование как составляющую или форму социальной защиты В. Безугла, Д. Загорняк, М. Шаварина, Н. Шаманская, Л. Шаповал, С. Юрий.

Несколько иной подход применяемый учеными Н. Внуковой и Н. Кузьминчук, которые видят социальное страхование элементом перераспределительного звена страхования, то есть совокупностью форм и видов страхования в социальных целях.

Обычно социальному страхованию присущи основные черты страхования, однако, по мнению профессора Массачусетского университета А. Голдсмита социальное страхование является элементом фискальной политики и налоговой системы: "В большинстве индустриальных стран наемные работники и работодатели должны платить налоги на заработную плату (которые часто эфемерно называют ») на социальное страхование» Частично такое утверждение верно, в частности в части изъятия создаваемого общественного продукта, осуществления нагрузки на фонд

оплаты труда и т.д., однако с другой стороны все же платежи являются взносами, ведь направляются в определенный целевой фонд, а не в бюджет и имеют конкретное назначение. [4].

Отечественный ученый В. Плиса и американский исследователь А. Голдсмит под социальным страхованием понимают часть государственной социальной программы защиты населения или составляющую социальной политики государства. Однако ошибочной, по нашему мнению, является трактовка социального страхования В. Плисой как источника финансирования социальных пособий, в то время как основой социальных пособий выступает бюджетное финансирование, а финансовой базой социального страхования служат преимущественно страховые взносы.

С финансовой стороны социальное страхование характеризует дефиниция, предложенная Тернопольской школой (С. Юрием, М. Шавариной, Н. Шаманской) как система отношений по поводу перераспределения общественного продукта в виде взносов для накопления и выплат в случае наступления социальных случаев.

Юридический аспект социального страхования представлен в определении, предложенном И. Ярошенко, как системы прав по предоставлению социальных услуг и материального обеспечения гражданам [8].

Нельзя также, на наш взгляд, исключать и институциональный эффект социального страхования, ведь создаются новые институты – фонды социального страхования.

Таким образом, по результатам анализа сущности и задач, реализуемых в процессе государственного регулирования развития системы социального страхования, выделены его основные формы проявления, дополненные институциональной составляющей (табл. 2.).

Таблица 2.-Формы проявления государственного регулирования социального страхования

Форма проявления	Характеристика
Социальная	заключается в создании универсальной и всеобъемлющей системы защиты всех слоев населения от всех факторов нестабильности
Экономическая	закключается в обеспечении занятости, дохода, перераспределения ВВП, защищенности от рисков и угроз формирования и воспроизводства трудовых ресурсов
Финансовая	является системой экономических отношений, возникающих при распределении и перераспределении ВВП путем формирования денежных фондов и их использования на обеспечение социальных гарантий граждан

Правовая	представляет собой систему юридических норм, регламентирующих социальную защиту при наступлении страховых случаев
Институциональная	проявляется в формировании страховых институтов (Пенсионный фонд Республики Таджикистан, Фонд социального страхования от несчастных случаев на производстве и профессиональных заболеваний, Фонд общеобязательного государственного социального страхования Республики Таджикистан на случай безработицы, Фонд социального страхования по временной потере трудоспособности).

Источник: составлен автором

Следовательно, социальное страхование является многогранной экономической категорией, ведь с одной стороны – это совокупность страховых институтов, с другой – это система экономических отношений по поводу перераспределения ВВП путем аккумуляции вкладов (начислений и удержаний) в фонды денежных средств и дальнейшее их использование для обеспечения граждан при наступлении страховых случаев в результате социальных рисков.

Дальнейшее провозглашение «новой экономической политики» позволило несколько восстановить социальное страхование по таким страховым случаям, как временная и полная потеря трудоспособности, безработицы, смерти, источником финансирования которых выступали взносы работодателей. Через страховые кассы осуществлялось обеспечение медицинской помощи населению.

Таким образом система социального страхования, пройдя длительный путь эволюции, модифицировалась в соответствии с потребностями времени, однако и сейчас происходят изменения и адаптация отдельных ее элементов и механизмов в соответствии с потребностями настоящего.

ЛИТЕРАТУРА

1.Ашуров, Г.Д. Совершенствование системы оказания страховых услуг в Республике Таджикистан: дис. на соис. уч. степ. 08.00.05. /Г.Д.Ашуров. – Душанбе, 2012. – 134с.

2.Андреева, Е.В. Страховая деятельность и ее регулирование на современном страховом рынке / Е.В. Андреева, О.И.Русакова. -Иркутск: Байкальский государственный университет, 2016. - 160 с.

3. Абрамова, Т.Г. Особенности развития страхового рынка в России: дисс. на соис. уч. ст. к.э.н. //Т.Г.Абрамова. – Москва, 2020. – 143 с.

4.Деднков, С.В. Обязательное страхование автогражданской ответственности /С.В. Деднков. – СПб.: Юрнлн тсский Центр ПРЕСС, 2020. - 330с.

5.Ефремова, П.И. Роль государственного регулирования в концентрации капитала в страховом финансовом рынке /П.И. Ефремова // Страховое дело. - 2020 - №10. - С.3-8.

6.Кузнецова, И.А. Страхование жизни и имущества граждан: практическое пособие/И.А.Кузнецова. - М.: Дашков и К, 2018. - 228с.

7.Котлобовский, И.Б. Государственное регулирование страхового рынка России в условиях вступления в ВТО/И.Б. Котлобовский, А.И. Саган //Финансы. - 2018. - №12. - С. 47 – 53.

8.Махдиева, Ю.М. Перспективы развития добровольного личного страхования в Республике Дагестан/Ю.М. Махдиева//Финансы и кредит. - 2020. - №11 (587). - С.53 - 57.

**УСУЛИ КОМПЮТЕРИИ ИСТИФОДАБАРИИ ТАҒЙИРЁБАНДАҶОИ
СОХТА ДАР МОДЕЛҶОИ ЭКОНОМЕТРИКӢ**

Саъдонов Алидод Гуломович – Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон, муаллими калони кафедраи моделсозии математикӣ ва иттилоотӣ. Суроға: 734067, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш.Душанбе, кӯчаи Наҳимова 64/1. Тел: 900234470.

Мақолаи мазкур ба истифодаи тағйирёбандаҳои сохта дар моделҳои эконометрикӣ бахшида шудааст. Дар мақола оиди тағйирёбандаҳои сохта маълумоти пурраи назариявӣ оварда шуда мафҳуми иқтисодии онҳо шарҳ дода шудааст. Сабабҳо ва тарзҳои воридкунии тағйирёбандаҳои сохта нишон додашуда ҷиораҳои ин тағйирёбандаҳо низ фаҳмонда дода шудаанд. Инчунин дар раванди барасӣ намудани истифодабарии тағйирёбандаҳои сохта тарзи компютери ба модел воридкунии онҳо оварда шудааст. Дар мақола тарзи истифода ва номгуӣ функцияҳо фармоишҳои барномаи MS Excel, ки ҳангоми таҳлил кор фармуда мешаванд, нишон дода шудааст. Алгоритми истифодабарии компютери моделҳо ба тағйирёбандаи сохта ба таври возеҳ оварда шудааст. Майдонҳои коррелятсионии модел ба тағйирёбандаи сохта ва тағйирёбандаи сохтадор оварда шуда фарқияти байни онҳо нишон дода шудааст.

Муаллиф инчунин пешниҳоди худро дар мақолаи мазкур оиди интиҳоб ва миқдори омилҳои сифатӣ, ки мазмун ва шарҳи иқтисодии моделро пурра мегардонанд пешкаш намуданд.

Калидвожа: омилҳои сифатӣ, тағйирёбандаи сохта, тарзи воридкунӣ, алгоритм, функцияҳо ва фармоишҳо, модел, сифати модел, майдони коррелятсионӣ, таҳлили эконометрикӣ.

**КОМПЬЮТЕРНЫЙ МЕТОД ПРИМЕНЕНИЕ ФИКТИВНЫХ ПЕРЕМЕННЫХ
В ЭКОНОМИЧЕСКИХ ИСЛЕДОВАНИЯ**

Саъдонов Алидод Гуломович – Таджикского государственного финансово экономического университета, старший преподаватель кафедры математическое и информационное моделирование. **Адрес:** 734067 Республика Таджикистан, г. Душанбе ул. Нахимова 64/1. Тел: 900234470

Данная статья посвящена применением фиктивных переменных в экономических моделях. В статье привидинно полное теоретическое понятие фиктивных переменных

объяснено их экономических смысл. Показано причины и способы введение фиктивных переменных в модели, а также их выражение. Также показано компьютерный способ применение таких переменных в модель. В статье рассмотрены функции и команды программы MS Excel которые применяются при построение моделей с фиктивными переменными. Четко показано алгоритм построение модели. Провидено анализ и сравнение модели с фиктивными переменными и без них. Построено корреляционные поля обеих моделей.

Автор в статье предлагает конкретные предложения ввода в модели качественных факторов.

Ключевые слова: качественные факторы, фиктивные переменные, способ ввода, алгоритм, функции и команды, модель, качество модели, корреляционное поле.

COMPUTER METHOD APPLICATION OF DUMMY VARIABLES IN ECONOMIC RESEARCH

Sadonov Alidod Ghulomovich – The Tajik state University of Finance and Economics, senior lecturer of mathematical and Information investigation department, **Address:** 734067, Republic of Tajikistan, Dushanbe Nakhimov str. 64/1. Tel: 900234470

This article is devoted to the use of dummy variables in economic models. The article provides a comprehensive theoretical concept of dummy variables and explains their economic meaning. The reasons and methods for introducing dummy variables into models, as well as their expression, are shown. A computer method for applying such variables to the model is also shown. The article discusses the functions and commands of the MS Excel program that are used when building models with dummy variables. The algorithm for constructing the model is clearly shown. An analysis and comparison of the model with and without dummy variables is provided. The correlation fields of both models were constructed. The author in the article offers specific proposals for entering qualitative factors into the model.

Key words: qualitative factors, dummy variables, input method, algorithm, functions and commands, model, model quality, correlation field.

Ҳолатҳое мешавад, ки дар раванди моделиронии эконометрикӣ тадқиқотчи ба сифати тағйирёбандаҳои фаҳмондадиҳанда натавонад омилҳои микдорӣ, балки тавсифдиҳандаҳои сифатиро низ истифода мебаранд. Омилҳои сифатиро ҳамчун тағйирёбандаҳои сохта ба модел ворид менамоянд.

Тағйирёбандаҳои сохта – тағйирёбандаҳои мебошанд, ки танҳо яке аз ду қимат 0 ё 1 – ро қабул менамояд. Ин тағйирёбандаҳо инчунин тағйирёбандаҳои бинарӣ низ меноманд [8, 341].

Воридкунии тағйирёбандаҳои сохта барои ҳалли мушкилоти омилҳои самараноки қайдшуда, ки ҳангоми таҳлил аз назар дур мемонанд, нақши муҳим дорад.

Барои ба модели регрессионӣ ворид намудани тағйирёбандаҳои сохта ишораҳои зеринро ворид менамоем.

$d_i^{(2)}$ – тағйирёбандаи сохта, ки ба як баробар аст, агар омил ба объекти дуюм дахл дошта бошад, дар ҳолати акс баробари нол мебошад.

$d_i^{(3)}$ – тағйирёбандаи сохта, ки ба як баробар аст, агар омил ба объекти сеюм дахл дошта бошад, дар ҳолати акс баробари нол мебошад.

.....

$d_i^{(n)}$ – тағйирёбандаи сохта, ки ба як баробар аст, агар омил ба объекти n -ум дахл дошта бошад, дар ҳолати акс баробари нол мебошад.

Ин тағйирёбандаҳои сохта ҳангоми арзёбии коэффитсиентҳои муодила чунин истифода бурда мешаванд.

Агар муодила намуди

$$y_{it} = \beta \cdot x_{it} + \mu_i + \varepsilon_{it} \quad (*) \text{ дода шуда бошад}$$

онро дар намуди

$$y_{it} = \beta \cdot x_{it} + \mu_i + (\mu_2 - \mu_1)d_i^2 + (\mu_3 - \mu_1)d_i^3 + \dots + (\mu_n - \mu_1)d_i^{(n)} + \varepsilon_{it} \quad (**)$$

менависем [2, 542].

Ба осони дидан мумкин аст, ки муодилаи (**) ба муодилаи (*) эквивалент мебошад. Дар ҳақиқат агар муодиларо барои объекти якум нависем ($i = 1$), ҳамаи тағйирёбандаҳои сохта ба сифр баробар мешаванд ва муодилаи

$$y_{1t} = \beta \cdot x_{1t} + \mu_1 + \varepsilon_{1t}$$

Агар муодиларо барои объекти дуюм ($i = 2$) тартиб диҳем, он гоҳ

$$d_1^{(0)} = d_1^{(n)} = \dots = d_i^{(n)} = 0$$

Муодила намуди

$$y_{2t} = \beta x_{2i} + \mu_1 + (\mu_2 + \mu_1) + \varepsilon_{2t},$$

$$y_{2t} = \beta x_{2i} + \mu_2 + \varepsilon_{2t}.$$

Ба ҳамин тариқ барои ба назар гирифтани омилҳои қайдшудаи самаранок ба муодила доимӣ ва $(n-2)$ тағйирёбандаи сохтаро ворид намудан кифоя мебошад. Дар натиҷаи мушкilot бо омилҳои қайдшудаи самаранок аз байн меравад ва UKX – и муқаррарӣ баҳои коэффитсиентҳои назди тағйирёбандаҳои лозимаро дода метавонад.

Агар муодиларо дар намуди ишораҳои нисбатан паҳнгардида ифода намоем, чунин мешавад:

$$y_{2t} = \beta_0 + \beta_1 x_{it} + \beta_2 d_i^{(2)} + \beta_3 d_i^{(3)} + \dots + \beta_n d_i^{(n)} + \varepsilon_{it},$$

Ин модели бо тағйирёбандаи сохта ном дорад.

Дар ин модел R^2 -ро LSDV- R^2 меноманд.

Ин коэффитсиент дар амалия нисбатан қимати калонтарро қабул менамояд, зеро миқдори тағйирёбандаи вобастаро мефаҳмонад.

Дар ин муносибат маҳдудиятҳои воқеӣ ҷой дорад. Модел бо тағйирёбандаҳои сохта коэффитсиентҳои назди тағйирёбандаҳое, ки бо вақт дигар намешаванд, индентификатсия кардан имкон надорад. Дар ҳолати ба модел ворид намудани чунин тағйирёбандаҳо дар он мултиколиниарнокӣ ба вучуд меояд. Аз ин сабаб миқдори тағйирёбандаҳои сохта бояд маҳдуд бошад.

Масалан: ба арзиши хона натавонанд масоҳати зисти он ва масофа то истгоҳи наздиктарин инчунин масолеҳи сохтмоние, ки аз он хона сохта шудааст ё мавҷудияти телевизиони кабелӣ низ таъсир мерасонад; ба бузургии музди меҳнат натавонанд собиқаи корӣ (тағйирёбандаи миқдорӣ) балки мавҷудияти маълумоти олий (тағйирёбандаҳои сифатӣ) низ таъсир мерасонанд. Дар ҳамаи чунин ҳолатҳо истифодаи тағйирёбандаҳои сохта (фиктивные) кулай мебошад.

Маълумотҳои омории оиди арзиши иҷораи хона, ки барои 69 ҳуҷра гузаронида шудааст дида мебароем. Дар ҷадвали 1. маълумотҳои омории арзиши иҷораи ҳуҷра оварда шудааст.

Ҷадвали 1. - Арзиши иҷораи ҳуҷра

№ n/n	Y	X	D	№ n/n	Y	X	D	№ n/n	Y	X	D
1	13	63	1	24	20	63	1	47	25	73	1
2	14	68	1	25	20	76	1	48	25	84	0
3	14	54	0	26	20	73	1	49	25	80	1
4	15	71	0	27	20	58	1	50	25	70	1
5	15	50	0	28	20	60	1	51	25	90	1
6	16	50	0	29	20	80	1	52	25	74	1
7	20	78	0	30	20	70	1	53	25	57	1
8	17	55	1	31	20	67	0	54	25	78	1
9	17	58	0	32	20	68	1	55	25	60	0

10	17	55	1	33	20	58	1	56	25	65	1
11	18	55	0	34	20	88	1	57	25	90	1
12	18	66	0	35	20	60	1	58	25	75	0
13	18	60	1	36	20	60	1	59	25	83	1
14	18	70	1	37	20	63	1	60	25	66	1
15	18	63	1	38	21	65	1	61	25	68	0
16	18	60	1	39	21	75	1	62	29	65	1
17	19	74	0	40	22	70	1	63	30	75	1
18	19	54	1	41	23	57	1	64	31	78	1
19	20	70	0	42	23	67	1	65	28	75	1
20	20	74	1	43	23	56	1	66	34	72	1
21	18	75	1	44	23	51	1	67	35	75	1
22	20	60	1	45	24	60	1	68	35	80	1
23	20	60	1	46	24	69	1	69	35	87	1

Бо мақсади сохтани модели регрессионӣ ишораҳои зеринро ворид менамоем.

Y – нархи иҷораи хона;

X – масоҳати хучра;

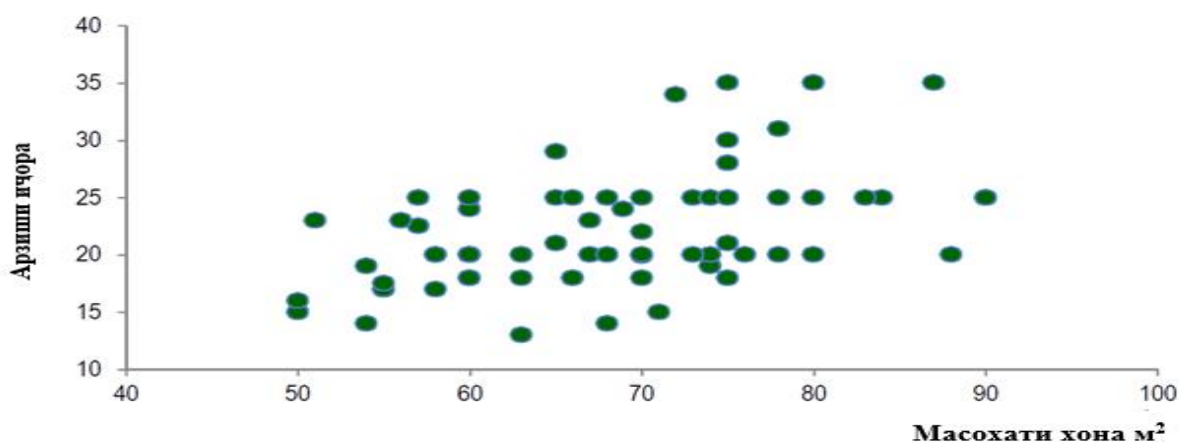
D - мавҷудияти телевизиони кабелӣ;

O – мавҷуд нест.

Барои иникоси таъсири тағйирёбандаи сохта (тағйирёбандаи сунъӣ) D – ба арзиши иҷораи хучра D – ро истифода мебарем.

Усули истифодаи модели регрессионӣ бо тағйирёбандаи сохтаро қадам ба қадам нишон медиҳем.

Қадами 1. Барои маълумотҳои додашуда майдони коррелятсиониро месозем. Дар тири ОУ арзиши иҷораи хона ва тири ОХ – масоҳати хучраро ҷойгир менамоем. Барои сохтани майдони коррелятсионӣ дар муҳити MS Excel фармоишҳои зеринро иҷро намудан лозим аст: «Вставка/точечная/ точечная с маркерами».

Расми 1. Диаграммаи вобастагии арзиши иҷораи хонаи 3- хучрага

Аз рӯи ҷойгиршавии нуктаҳо дар майдони коррелятсионӣ вобастагии хаттӣ байни нишондиҳандаҳо аён мебошад. Коэффитсиенти коррелятсияро аз чадвали электронии MS

Excel тавассути функсияи КОРРЕЛ муайян менамоем. Бо ин мақсад маълумотҳои авваларо бе сарлавҳа интихоб намудан лозим аст. Барои маълумотҳои ҷадвали додашуда коэффитсиенти коррелятсияи хаттӣ ба 0,49 баробар мебошад. Ҷадвали 2.

	B72		fx =КОРРЕЛ(B2:B70;C2:C70)			
	A	B	C	D	E	F
1	№	Y	X	D		
63	62	29	65	1		
64	63	30	75	1		
65	64	31	78	1		
66	65	28	75	1		
67	66	34	72	1		
68	67	35	75	1		
69	68	35	80	1		
70	69	35	87	1		
71						
72	r=	0,49				

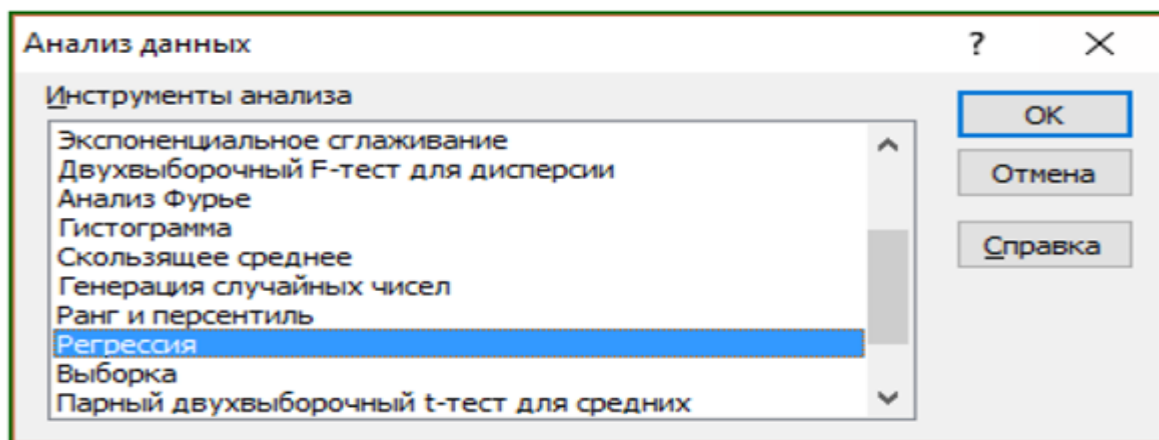
Расми 2. Татбиқи функсияи КОРРЕЛ

Мантиқан маълум аст, ки ба арзиши иҷораи хучра мавҷудияти телевизионии кабелӣ низ таъсир мерасонад. Аз ин ҷост, ки барои тартиб додани модели эконометрикӣ ду тағйирёбандаи новобастаро истифода бурдан лозим аст, яъне масоҳати хучраи истиқоматӣ ва мавҷудияти телевизионии кабелӣ.

Муодилаи регрессионии назариявӣ намуди зерин мегирад [5, 73].

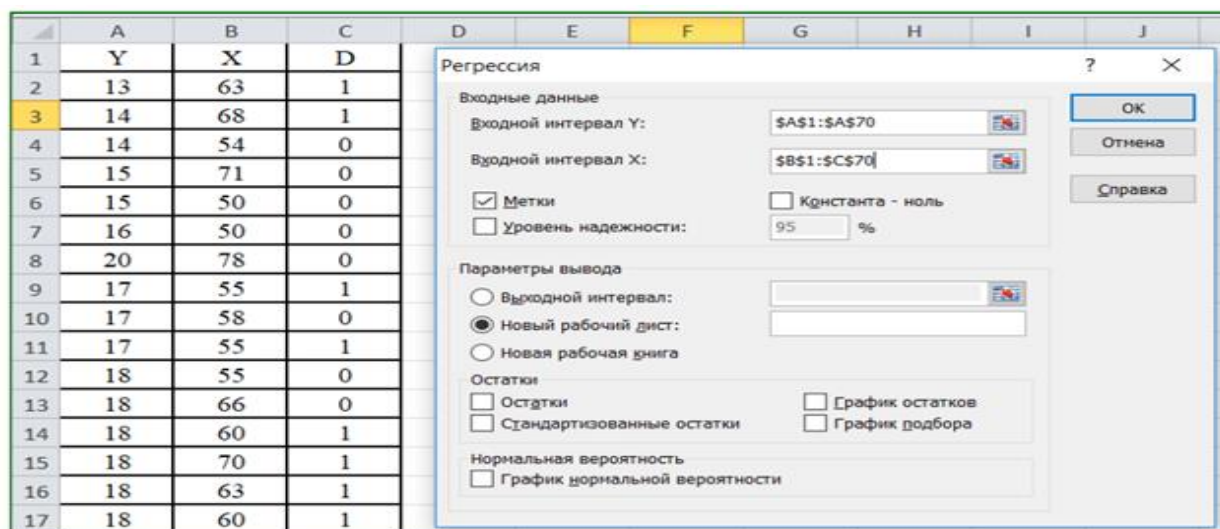
$$y = b_0 + b_1x + c_1d + \varepsilon$$

Қадами 2. Коэффитсиентҳои регрессияи маҷмӯиро тавассути «Анализ данных» «Регрессия» баҳо медиҳем. Барои ин **Данные/анализ данных/регрессия** –ро интихоб менамоем.

Расми 3. Восити таҳлили маълумотҳо «РЕГРЕССИЯ»

Қадами 3. Дар равзанаи «Регрессия» дар майдони муколамаи «Входной интервал Y» қиматҳои арзишии иҷораи ҳучра у ва дар майдони муколамаи «Входной интервал X» якбора қиматҳои масоҳати ҳучра ва мавҷудияти телевизиони кабелиро интихоб менамоем (X, D) расми 4.

Расми 4. Барқароркунии воситаи таҳлили маълумотҳо «РЕГРЕССИЯ» ҳангоми арзёбии муодилаи регрессионӣ маҷмӯӣ

Қадами 4. Натиҷаи таҳлили маълумотҳо «Регрессия» дар расми 5 оварда шудааст. Муодилаи регрессионӣ намуди зерин дорад.

$$y = 4,48 + 0,23x + 2,55D$$

Коэффитсиентҳои b_1 ва c_1 бо назардошти он, ки Р аз қимати сатҳи қиматнокии қабулшудаи α (0,05) камтар аст, омори қиматнок мебошанд. Азбӯи озод b_0 нишон медиҳад, ки дар ҳолати зиёд шудани масоҳати хона ба $1m^2$ арзиши иҷора ба 0,23 воҳиди пулӣ дар як моҳ ба шарти бетағйир мондани омили телевизиони кабелӣ зиёд мешавад.

Коэффитсиенти c_1 нишон медиҳад, ки нархи иҷора бо мавҷуд будани телевизиони кабелӣ ба 2,55 воҳиди пулӣ қиматтар мебошад.

	A	B	C	D	E	F	G	H	I
1	ВЫВОД ИТОГОВ								
2									
3	Регрессионная статистика								
4	Множественный R	0,533							
5	R-квадрат	0,285							
6	Нормированный R-квадрат	0,263							
7	Стандартная ошибка	4,239							
8	Наблюдения	69							
9									
10	Дисперсионный анализ								
11		df	SS	MS	F	Значимость F			
12	Регрессия	2	471,74	235,87	13,12	1,59E-05			
13	Остаток	66	1186,15	17,97					
14	Итого	68	1657,89						
15									
16		Коэффициенты	Стандартная ошибка	t-статистика	P-Значение	Нижние 95%	Верхние 95%	Нижние 95,0%	Верхние 95,0%
17	Y-пересечение	4,48	3,58	1,25	0,21	-2,66	11,62	-2,66	11,62
18	X	0,23	0,05	4,39	0,00	0,12	0,33	0,12	0,33
19	D	2,55	1,25	2,05	0,04	0,06	5,04	0,06	5,04

Расми 5. Натиҷаи арзёбии муодилаи регрессионии маҷмӯӣ бо тағйирёбандаҳои сохта

Коэффициенты детерминация R^2 ба $-0,285$ баробар мебошад модели тартибодашуда дар умум аз ҷиҳати омӯрӣ қиматнок шуморида мешавад, зеро ки нишондиҳандаи «қиматнокӣ F» аз сатҳи қабулгардидаи қиматнокӣ (0,05) камтар мебошад. Қайд кардан ба маврид аст, ки қобилияти фаҳмондадиҳии модели мазкур на он қадар калон мебошад. Вариатсияи арзиши иҷораи хона танҳо 28,5% аз вариатсияи масоҳати зист ва мавҷудияти телевизиони кабелӣ вобаста мебошад. Дар оянда албатта кушиш намудан лозим аст, ки тағйирёбандаҳои фаҳмондадиҳандаҳои иловагиро интихоб намуд, ки қобилияти фаҳмондадиҳии моделро афзун гардонад.

Қайд: модели регрессионии баҳододашуда ба синфи моделҳои ANCOVA (моделе, ки ҳам тағйирёбандаи миқдорӣ ва ҳам тағйирёбандаи сифатиро дар бар мегирад) дохил мешаванд.

Қадами 5. Қиматҳои ҳисобии арзиши иҷораи хонаро аз рӯи муодилаи

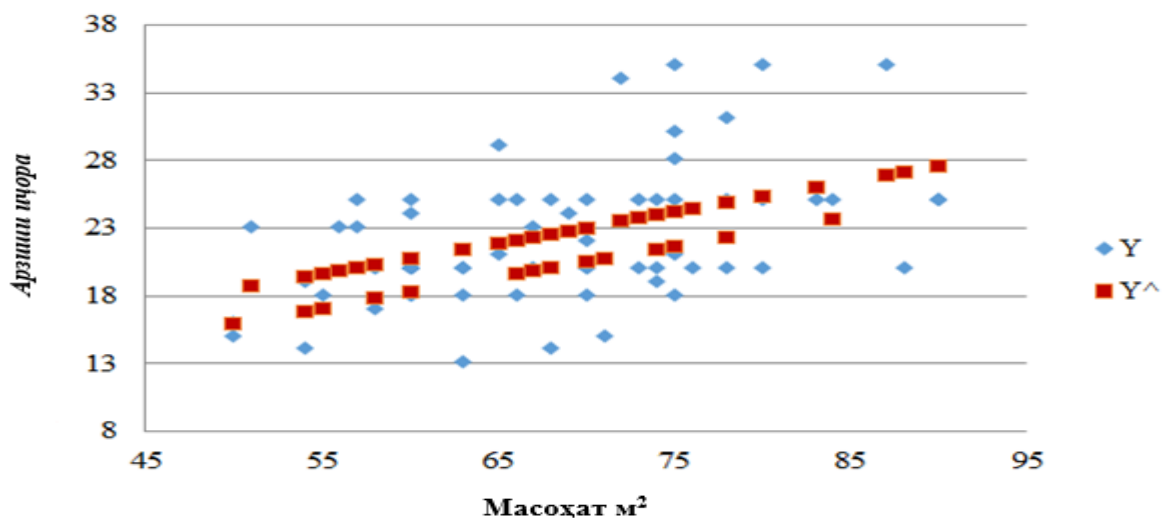
$$y = 4,48 + 0,23x + 2,55D \text{ ҳисоб менамоям.}$$

Бо ин мақсад дар сутуни иловагӣ ҳисобкунӣҳо бо додани баҳои коэффициентҳои регрессия нишонаи махсус (F4) гузаронида мешаванд. Расми 6.

ЛИНЕЙН					=SG\$17+SG\$18*B2+SG\$19*C2			
	A	B	C	D	E	F	G	H
1	Y	X	D	Y^		ВЫВОД ИТОГОВ		
2	13	63	1	=SG\$17+SG\$18*B2+SG\$19*C2				
3	14	68	1	22,5985		Регрессионная статистика		
4	14	54	0	16,892		Множественный R	0,530049926	
5	15	71	0	20,754		R-квадрат	0,280952924	
6	15	50	0	15,9833		Нормированный R-квадрат	0,259163619	
7	16	50	0	15,9833		Стандартная ошибка	4,244968257	
8	20	78	0	22,3442		Наблюдения	69	
9	17	55	1	19,6452				
10	17	58	0	17,8007		Дисперсионный анализ		
11	17	55	1	19,6452			df	SS
12	18	55	0	17,1192		Регрессия	2	4
13	18	66	0	19,6181		Остаток	66	11
14	18	60	1	20,7811		Итого	68	
15	18	70	1	23,0529				
16	18	63	1	21,4627		Коэффициенты		
17	18	60	1	20,7811		Y-пересечение	4,624536181	3,1
18	19	74	0	21,4355		X	0,227175467	0,4
19	19	54	1	19,4181		D	2,526061966	1,1

Расми 6. Ёфтани қиматҳои ҳисобии тағйирёбандан вобаста

Барои сохтани майдони коррелятсионӣ бо қиматҳои ҳисобии нишондиҳандаҳои натиҷавӣ зарур аст, ки сутунҳоро бо чунин тартиб $X, Y, \hat{Y}$, ҷойгир намоем. Маълумотҳои сутунҳои номбаршударо ба воситаи мушак интихоб намуда диаграммаи нуқтавиро месозем.

Расми 7. Майдони коррелятсионӣ бо хати эмперикии регрессионӣ бо мавҷудияти тағйирёбандии сохта дар муодила

Хулоса. Мақолаи мазкур ба истифодаи тағйирёбандаҳои сохта дар моделҳои эконометрикӣ бахшида шудааст. Дар мақола оиди тағйирёбандаҳои сохта маълумоти пурраи назарияви оварда шуда мафҳуми иқтисодии онҳо шарҳ дода шудааст.

Сабабҳо ва тарзҳои воридкунии тағйирёбандаҳои сохта нишон дода шуда, ишораҳои ин тағйирёбандаҳо низ фаҳмонда дода шудаанд. Инчунин дар раванди барасӣ намудани истифодабарии тағйирёбандаҳои сохта тарзи компютерӣ ба модел воридкунии онҳо оварда шудааст.

АДАБИЁТ

1. Практикум по эконометрике. Под ред. И.И.Елисеевой. – М.: Финансы и статистика, 2005.
2. Саторов А.С. Основы эконометрики: Душанбе: «ЭР-граф», 2015, 624с.
3. Учебник по дисциплине “Эконометрика” / Н.П. Тихомиров, Е.Ю. Дорохина. – М.: Изд-во Рос. экон. акад., 2002. 640 с.
4. Фестер Э., Ренц Б. Методы корреляционного и регрессионного анализа: руководство для экономистов. - М.: Финансы и статистика, 1983.
5. Эконометрика в табличном редакторе MS Excel [Электронный ресурс] : практикум / Е.Г. Репина, А.П. Цыпин, Н.А. Зайчикова, С.Ю. Ширнаева. - Самара : Изд-во Самар. гос. экон. ун-та, 2019.
6. Эконометрика: Учебник /Под ред. И.И. Елисеевой. - М.: Финансы и статистика, 2002. -480 с.
7. Эконометрика: Учебник. / Под ред. И.И. Елисеевой. – 2-е изд.– М.: Финансы и статистика, 2005. – 276 с.

УДК: 338

ФАЪОЛИЯТИ СОҲИБКОРӢ ҲАМЧУН ШАРТИ МУҲИМИ РУШДИ НИЗОМИ HOҶАГИДОРИИ МУОСИР

Субҳонзода Икром Субҳон — номзади илмҳои иқтисодӣ, дотсент, дотсенти кафедраи “Фаъолияти бонкӣ”-и Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон, Сурога: 734067, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, кӯчаи Наҳимов 64/14. Почтаи электронӣ: isubhonzoda@yandex.tj Телефон: (+992) 900-84-84-84

Дар мақолаи мазкур самтҳои фаъолияти соҳибкорӣ, соҳибкорӣ ҳамчун категорияи иқтисодӣ ва асосҳои методологии соҳибкорӣ ва фаъолияти маркетингӣ мавриди баррасӣ ва таҳлил қарор дода шудааст.

Ҳамзамон, маълумоти таҳлиلى оид ба низоми хронологии ташаккули самтҳои фаъолияти соҳибкорӣ бо назардошти рақобатнокии мунтазам гузариши сиёсати соҳибкорӣ аз истеҳсолоти оммавӣ тадриҷан ба фурӯши маҳсулот оварда шудааст.

***Калидвожаҳо:** фаъолияти соҳибкорӣ, соҳибкор, категорияи иқтисодӣ, мафҳум ва моҳияти соҳибкорӣ, арзёбии таваккал, шаклҳои соҳибкорӣ, рақобатнокӣ, омилҳои истеҳсолот, сармоядор, назарияи арза*

ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСКАЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ КАК ВАЖНЕЙШЕЕ УСЛОВИЕ РАЗВИТИЯ СОВРЕМЕННОЙ ХОЗЯЙСТВЕННОЙ СИСТЕМЫ

Субҳонзода Икром Субҳон - кандидат экономических наук, доцент, доцент кафедры “банковское дело” Таджикского государственного финансового и экономического университета, Сурога: 734067, Республика Таджикистан, город Душанбе, ул. Нахимова 64/14. Все права защищены.: email: isubhonzoda@yandex.tj Телефон: (+992) 900-84-84-84

В данной статье рассматриваются и анализируются направления предпринимательской деятельности, предпринимательство как экономическая категория и методологические основы предпринимательства и маркетинговой деятельности.

При этом были представлены аналитические данные по хронологической системе формирования направлений предпринимательской деятельности с учетом постоянной конкурентоспособности перехода предпринимательской политики от массового производства постепенно к реализации продукции.

Ключевые слова: *предпринимательская деятельность, предприниматель, экономическая категория, понятие и сущность предпринимательства, оценка рисков, формы предпринимательства, конкурентоспособность, факторы производства, капитализм, теория стоимости*

ENTREPRENEURIAL ACTIVITY AS THE MOST IMPORTANT CONDITION FOR THE DEVELOPMENT OF A MODERN ECONOMIC SYSTEM

Subhonzoda Ikrom Subhon -Candidate of Economic Sciences, Associate Professor, Associate Professor of the Department of BankingTajik State Financial and Economic University, Suroga: 734067, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Nakhimov str. 64/14. All rights reserved.: email: isubhonzoda@yandex.tj Phone: (+992) 900-84-84-84

This article discusses and analyzes the areas of entrepreneurial activity, entrepreneurship as an economic category and the methodological foundations of entrepreneurship and marketing activities.

At the same time, analytical data were presented on the chronological system of formation of business directions, taking into account the constant competitiveness of the transition of entrepreneurial policy from mass production gradually to the sale of products

Keywords: *entrepreneurial activity, entrepreneur, economic category, understanding and essence of entrepreneurship, risk assessment, forms of entrepreneurship, competitiveness, factors of production, capitalism, theory of values*

Масоили соҳибкорӣ ҳам дар мамолики дорои иқтисоди тараққикардаи бозоргонӣ ва ҳам дар кишварҳои дорои иқтисодиёти рӯ ба тараққӣ дар маркази диққати илми иқтисодӣ қарор доранд, зеро дар ин мамолик ҳарчи бештар дарк менамоянд, ки иқтисоди бозорӣ моҳиятан иқтисоди соҳибкорӣ мебошад. Шакли соҳибкорию муносибатҳои иқтисодӣ озодии иқтисодӣ, мустақилият ва масъулиятнокии бизнесро дар ҳама самтҳо, аз он ҷумла дар таҳиясозии стратегия ва тактикаи рақобат, сармоягузорӣ ва пӯшонидани сармояи гузошташуда, муайянкунии талабот, арзёбии вазъи бозор ва натиҷаҳои хоҷагидорӣ дар назар дорад.

Соҳибкор фановарию навро ҷорӣ карда, барои расидан ба ҳадафҳои гузошташуда бошуурона ба таваккал даст мезанад. Соҳибкорӣ ба рушди неқӯаҳволии иҷтимоӣ мусоидат карда, шароити мусоидро барои амалисозии манфиатҳои иқтисодӣ ва қобилиятҳои аъзоёни ҷамъият фароҳам оварда, дар як вақт ба равандҳои ҳамгироӣ низ мувофиқат мекунад. Ҳар як роҳбари корхона бояд қобилиятҳои муайяни соҳибкориро доро бошад, аз ҷумла воситаҳои истеҳсолот, меҳнат, захираҳои молиявӣ

ва табиӣ-иқлимиро барои афзудани арзиши умумии онҳо муттаҳид карда тавонад. Дар иртибот бо ин, соҳибкорӣ раванди ҷустуҷӯ ва дастбӣ барои муҷтамеъи самараноктарини омилҳои асосии истеҳсолот бо мақсади гирифтани фоида мебошад. Аҳамияти фаъолияти соҳибкорӣ натавонад дар афзудани даромадҳо ва маҳсулоти нисбист, балки вай барангезандаи пешрафтҳои таркибӣ дар муҷтамаи хоҷагии халқу инфрасохтори он мебошад, ки ба сифати кафил ва шартӣ ҳатмии рушди иқтисодӣ баромад мекунад.

Дар адабиёти илмӣ шарҳи зиёди мазмунан мухталифи мафҳуми «соҳибкорӣ» мушоҳида мешавад ва ин имкон медиҳад, ки шаклҳои гуногуни ошкоршавӣ ва фаъолияти ин зухурот муайян карда шаванд ва мавҷудияти анвои зиёди равишҳои гуногунро оид ба таҳқиқи моҳият ва мазмуни дохилии он тавсиф кунанд. Моҳиятро наметавон яктарафа аз рӯи мутахаррикии бандубасти мафҳумии он, ки зухуроти гуногуни онро дар шароити мухталиф дарҷ мекунад, муайян кард, зеро соҳибкорӣ зухуроти ҷудогона набуда, бо соҳаҳои гуногуни ҳаёти ҷамъиятӣ: иқтисодӣ, иҷтимоӣ, сиёсӣ, иҷтимоӣ-равонӣ ва фарҳангӣ робитаҳои зич дорад.

Тасаввурот дар бораи соҳибкорӣ дар тӯли замони мутамаддид пайдо шуда, таҳти таъсири маҷмӯи омилҳои мухталиф, аз қабилӣ: сатҳи тараққиёти қувваҳои истеҳсолкунанда ва муносибатҳои истеҳсолӣ, муносибат ба моликият, рушди шаклҳои гуногуни ташкили истеҳсолот, чораҳо оид ба тамаркузи он, усулҳо ва шаклҳои пешрафти илмӣ-техникӣ, сатҳи тараққиӣ бозор, шиддати муборизаи рақобатнок ва амсоли он тағйир ёфтааст.

Дар давраи рақобати озод иқтисодшиносон аввалин шарҳи муназзами категорияи «соҳибкорӣ»-ро пешниҳод намуданд. Нахустин шуда, мафҳуми «соҳибкорӣ»-ро дар илм Р.Кантилон ворид кардааст, ки онро ҳамчун «шакли махсуси фаъолияти бо таваккал алоқаманд» баррасӣ намуда, соҳибкорро бошад, ҳамчун «одаме, ки бо нархи муайян воситаҳои истеҳсолотро меҳарад, то ин ки маҳсулоти муайяне истеҳсол намуда, онро бо мақсади таъмини фоида фурӯшад ва касест, ки ўҳдадорӣ оид ба хароҷотро ба худ қабул карда, дар айнаи замон, наметавонад, ки онро бо кадом нарх мефурӯшад» [16, 23].

Асосгузори иқтисоди сиёсии классикӣ А. Смит соҳибкорро ҳамчун молике тасвир мекунад, ки барои гирифтани фоида саъй дорад ва ин тамоюл ўро ба таваккал водор месозад [8, 87]. Назарияи таваккал идомаи худро дар таҳқиқоти илмӣ ва осори Ф.Найт ёфтааст, ки ў мафҳумҳои «таваккал» ва «номуайянӣ»-ро маҳдуд карда, таҳти мафҳуми даромади соҳибкор фарқияти байни фоидаи воқеии пулӣ ва фоидаи

пешгӯишавандаро мефаҳмид [14, 260].

Дар таҳияи асосҳои методологии соҳибкорӣ ва фаъолияти маркетингӣ асарҳои иқтисодии машҳури фаронсавӣ Жан Батист Сей, ки ҳамчун муаллифи «қонуни Сей» ба таърихи афкори иқтисодӣ ворид шудааст, нақши муҳимро бозидоаст. Моҳияти ин қонун дар асосноккунии бартарии соҳаи истеҳсолот бар мубодила аст, яъне агар барои рушди самаранокии истеҳсолот шароит муҳайё карда шавад, пас дар соҳаи мубодила, аз он ҷумла ҳангоми фурӯши маҳсулот мушкилиро пайдо намешавад. Арзани самаранок тақозои самаранокро ба вуҷуд меорад. Бояд қайд кард, ки «қонуни Сей» ба сифати принсипи методологии «назарияи арза», ки дар солҳои 70-уми асри гузашта ташаккул ёфта, дар солҳои 80-ум дар таҳкурсии азнавташкилкунӣ механизми хоҷагидорӣ ИМА гузошта шудааст, қабул гардидааст. Ж. Б. Сей низ соҳибкорро ҳамчун шахсе баррасӣ менамояд, «ки аз ҳисоби худ бо таваккали худ ва барои гирифтани фоидаи худ ба истеҳсоли ягон намуди маҳсулот даст мезанад» [9, 148].

Иқтисодии фаронсавӣ Андре Маршал аввалин шуда ба се омили классикӣ истеҳсолот (замин, сармоя, меҳнат) омили чорум – ташкилро ҳамроҳ кард. Аз ҳамин лаҳза мафҳуми соҳибкорӣ васеътар мешавад.

Иқтисодии америкӣ Ч.Б. Кларк «формулаи сегона»-и Сэйро андаке тағйир дод. Ба ақидаи ӯ, дар ҷараёни истеҳсолот ҳамеша чор омил иштирок мекунад: 1) сармоя; 2) воситаҳои истеҳсолот ва замин; 3) қобилияти соҳибкорӣ; 4) меҳнати коргар. Бо вуҷуди ин ба ҳар як омил бояд ҳиссаи махсуси даромади истеҳсоли ҳисоб карда шавад: сармоя ба сармоядор фоида меорад; неъматҳои сармоявӣ – рента; фаъолияти соҳибкорӣ сармоядор фоида меорад; меҳнати коргар бошад, ба ӯ музди меҳнатро таъмин мекунад.

Дар солҳои сиюми асри XX афзалият дар сиёсати соҳибкорӣ аз истеҳсолоти оммавӣ тадриҷан ба фурӯши маҳсулот дода шуд, ки сабабаш афзоиши рӯзафзунӣ анвои маҳсулот ва хизматрасонӣ дар асоси муборизаи шиддатбанда барои истеъмолгар мебошад. Истифодабарии захираҳои нави бозор хеле душвор буда, фаъолияти соҳибкорӣ акнун ҳамчун омили муҳимтарини рушди иқтисодӣ ва мӯтадилгардӣ бозорҳои милли доништа мешуд. Усулҳои таҳқиқи равандро иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва фаъолияти хоҷагидорӣ корхона хеле тағйир ёфтанд. Усули ҷустуҷӯи динамикаи таҳқиқот дар аксар соҳаҳои дониш таҳлили омории вазъи мувозинатро танг карда баровард. Масалан, Й. Шумпетер қонуниятҳои пешрафти ҷамъиятиро таҳқиқ намуда, ба ақидае меояд, ки қувваи ҳаракатдиҳандаи рушди иқтисодии ҷомеа соҳибкор мебошад, ки фаъолияти ӯ «дар сохтан ва дар амал ҷорӣ

кардани комбинатсияи нав ифода меёбад» [6, 154]. Комбинатсияҳои таҳиягардида дар ниҳояти кор ба дастёбии низоми иқтисодӣ ба сатҳи нави мувозинат мусоидат карда, натиҷаҳои мушаххаси онҳо метавонанд коркард ва дар амал татбиқномаи навиғариҳои мутаносиб дошта бошанд, аз қабилӣ: таҳияи фановариҳои усулан ҷадид ва тарзҳои истифодабарии тиҷоратии молҳо, маҳсулоти истеҳсолшуда; истеҳсоли моли усулан нави ба истеъмолгар ҳанӯз номаълум; аз нав ташкилкунӣ истеҳсолот, аз он ҷумла барҳам додани монополияи рақиб, бунёди монополияи худӣ ва ғ.; истило ва азхудкунӣ бозорҳои нави фурӯш; бозёфт, коркард ва истифодабарии манбаъҳои нави ашёи хом.

Ақидаи Й. Шумпетер оид ба соҳибкор ва фаъолияти хоҷагидорӣ он дар бораи мавҷудияти омилҳои ҷиддӣ, ки барои дар тӯли замони мутамаддид боқӣ мондани соҳибкор дар чунин сифат монеа мешаванд шаҳодат медиҳанд. Аз ҷиҳати ба таври оммавӣ ҷорӣ кардани комбинатсияи нав дар истеҳсолот, субъекте, ки нахустин шуда, навиғарӣ мазкурро дар амалия ҷорӣ кардааст, имконияти ҳамчун соҳибкор номгузорӣ шуданро гум мекунад, ки ин ғайримустақиман ба имконнопазирии мавҷудияти синфи махсуси соҳибкорон далолат мекунад [7, 159].

Аз тарафи барандаи Ҷоизаи Нобелӣ Ф. А. фон Хайек як қатор ғояҳои пешниҳод карда шудаанд, ки минбаъд барои таҳқиқотҳои махсуси ҷанбаҳои мухталифи назарияи соҳибкорӣ асоси концептуалӣ гардидаанд. Ба иттилооти таҷрибавӣ бозорӣ така карда, соҳибкор ўҳдадор аст, ки қарорҳои мувофиқи амалӣ, аз он ҷумла, қарорҳои ба истифодабарии захираҳои маҳдуди истеҳсолӣ дар низоми сарбастаи истеҳсолӣ-тиҷоратӣ он дахлдорро қабул намояд. Хайек мақсади асосии соҳибкориро дар гирифтани фоидаи соҳибкорӣ, яъне дар тафриқаи байни арзиши маҳсулот ва нишондиҳандаҳои ҳамаҷонибаи миёнасоҳавӣ мебинад. Дар натиҷа, соҳибкор имконияти ба даст овардани бартариҳои муайяни рақобатиро нисбат ба рақибонаш меҷӯяд [13, 520].

Дар ҷиҳати соҳаҳои панҷоҳуми асри XX бисёр олимони ба ҳулюсае омаданд, ки давлат бояд фаъолона рушди соҳибкорӣ ва мабдаъҳои умдаи рақобатиро дар иқтисодиёт дастгирӣ намояд, пайдоиши ғояҳои нав ва инноватсияро ҳавасманд гардонад. Дар охири солҳои 50-ум кишварҳои дорои иқтисоди мутараққӣ ба давраи баъдисаноатикунӣ дохил шуданд. Дар ин давра омили асосии рушди бозаргонӣ инқилоби илмӣ-техникӣ мешавад, ки тамоюли системавӣ иқтисод ва равишҳои оид ба муайянкунӣ нақши соҳибкорӣ дар тараққиёти ҷамъиятиро қатъиян дигаргун кард. Ин пеш аз ҳама, моҳияти такрористеҳсоли васеъро тағйир дода, боиси ба навъи

сермахсул гузаштани он мешавад.

Шароити мазкур сабабгори ташаккулёбии «марҳалаи сифрӣ»-и махсус дар назди бахши воқеӣ шуданд: омодагии илмӣ-техникии истеҳсолот (меъёрҳои нави интиҳоби воситаҳои техникӣ, технологияҳо, ашёи хом, мавод ва ғ.) ва омӯзиши бозори омилҳои беруна, ки боиси рақобати сартосарӣ, маҷмӯи омилҳои номуайянӣ ва таваккал мегарданд. Корхонаҳое, ки дар чунин шароит ба муборизаи рақобатӣ ворид мешаванд, аввалан бо маҷмӯи фановариҳои ноошно; дуввум бо рақибони ғайриинтизор; саввум ба талаботи нави истеъмолӣ; чаҳорум ба андозаву ченакҳо ва вазифаҳои нави назорати иҷтимоӣ дучор меоянд.

Гуфтаҳои боло калиде барои дарки ҳолати муосири иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон ва соҳибкории ватанӣ дар шароити иқтисоди давраи гузариш мебошанд. Ин вазифаро бояд мушаххастар кард, зеро ҳар як давраи зикршуда метавонад модели махсуси бозории дорои равишҳои танҳо ба худ хоси таҳлили моҳият ва нақши соҳибкорӣ бошад. Ҳамин тариқ, дар мавриди мо, ба модели баъдисаноатикунонӣ такя кардан ба мақсад мувофиқтар аст. Аммо раванди мутобиқшавӣ ба модели мазкур бояд дар асоси истифодабарии навигариҳои дар давраҳои қаблии иқтисодиёт ташаккулёфта гузаронида шавад.

Як қатор вазифаҳо, ба монанди қабули қарор ва ҷавобгарӣ, соҳибкориро бо фаъолияти идоракунӣ алоқаманд мекунанд. Ҳамзамон соҳибкорро бо менеҷер баробар кардан лозим нест. Чунки мафҳуми соҳибкорӣ аз фаъолияти идоракунӣ васеътар мебошад. Аз дигар тараф, идоракунии самаранок – менеҷмент – бо ҳамаи вазифаҳои ҳозираи он – барои як соҳибкор мушкил аст. Сифати асосии менеҷер – қобилияти «ба ташкилоти таркибан пароканда муташаккилӣ даровардан» - на ҳамеша ҳатто ба соҳибкори моҳир хос аст. Бинобар ҳамин аксар вақт дар корхонаи нав, махсусан калон, соҳибкор-наоварро роҳбари хуб – менеҷер иваз мекунад. Гуфтан мумкин аст, ки дар шароити муосир мафҳуми «соҳибкор» ва «менеҷер» аксар вақт муқоиса карда мешаванд, ҳол он ки яке аз онҳо – моликиятдор ва дигараш – идоракунанда мебошад. Дар асл аксарияти моликиятдорон вазифаи менеҷерҳоро иҷро мекунанд, ва баъзе менеҷерон соҳиби корхонаи идорашаванда шуданд. Дар ин ҷо қайд кардан зарур аст, ки қобилияти идоракунӣ доштан, яъне менеҷер будан, дар қатори соҳибмулкӣ, ташаббускорӣ, наовар будан ва таваккалкорӣ – яке аз сифатҳои хоси соҳибкор аст.

Соҳибкорӣ - қисми ҷудонопазири фаъолияти хоҷагидорӣ роҳбарон ва мутахассисони корхонаҳо, ташкилотҳои тиҷоратӣ ва молиявӣ ба шумор меравад.

Вазифаи асосии соҳибкор дар гирифтани даромад аз меҳнат ва сармояи гузошташуда ифода меёбад.

Аз таҳлили таҳаввулоти истилоҳи «соҳибкор» ва «соҳибкорӣ» дар таърихи афкори иқтисодӣ бармеояд, ки дар давраҳои мухталифи рушди ҷомеаи вобаста ба моделҳои иқтисодӣ тадқиқотчиён ин мафҳумҳоро бо назардошти ин ё он хусусияти онҳо маънидод мекарданд. Дар китоби «Соҳибкорӣ»-и Горфинкел В.Я., Поляк Г.Б., Швандор В.А. таҳаввулоти истилоҳи «соҳибкор» ва «соҳибкорӣ» дар таърихи афкори иқтисод бори аввал ба низоми хронологӣ дароварда шудааст, ки чунинанд:

- соли 1725 Ричард Кантлон: соҳибкор – ин шахсест, ки дар шароити таваккал амал мекунад.

- соли 1797 Бодо: шахсест, ки барои кори пешгирифта ҷавобгар аст; шахсест, ки ба нақша мегирад, назорат мебарад, ташкил ва идора мекунад.

- соли 1876 Френсис Уокер: онҳоро, ки сармояи пешниҳод мекунанд ва барои ин фоиз мегиранд, ва онҳоро, ки ба туфайли (воситаи) қобилиятҳои ташкилотчиҳои худ фоида мегиранд, аз ҳам фарқ кардан лозим аст.

- соли 1934 Йозеф Шумпетер: соҳибкор – ин навоар мебошад.

- соли 1961 Дэвид Маклелланд: соҳибкор – ин шахси боғайрат мебошад, ки дар шароити таваккали мӯътадил амал мекунад.

- соли 1964 Питер Друкер: соҳибкор – ин шахсе мебошад, ки ҳар як имкониятро бо манфиати калон истифода мебарад.

- соли 1975 Алберт Шапиро: соҳибкор – ин шахсе мебошад, ки ташаббуси нишон медиҳад, механизмҳои иҷтимоӣ-иқтисодиро ташкил мекунад. Дар шароити таваккал амал карда, ӯ барои натиҷаҳои кор ҷавобгар аст.

- соли 1985 Роберт Хизрич: соҳибкорӣ - ҷараёни ба вуҷуд овардани ягон чиз нав мебошад, ки дорои арзиш аст, соҳибкор – бошад, ин шахсе мебошад, ки барои ҳамаи ин тамоми вақт ва қувваи худро сарф мекунад, тамоми эҳтимоли зарари молиявӣ, психологӣ ва иҷтимоиро ба ӯҳда гирифта, ба ивази он фоида мегирад ва бо он қаноатманд мешавад.

Мулоҳизаи танқидии шарҳҳои мухталифи мафҳуми «соҳибкорӣ» ба хулосае меорад, ки пеш аз ҳама, соҳибкориро бояд ҳамчун омили махсуси (нисбат ба замин, сармоя, меҳнат) истеҳсоли ҷамъиятӣ баррасӣ намуд. Хусусият ва вазифаҳои соҳибкорӣ дар он ифода меёбанд, ки субъекти фаъолияти соҳибкорӣ – соҳибкор метавонад омилҳои истеҳсолотро ба таври махсус муттаҳид карда комбинатсия созад. Соҳибкорӣ ҳамчун раванди мустақиман ба сифатҳои шахсии соҳибкор ҳамчун субъекти

асосии ин раванд алоқаманд аст.

Соҳибкорӣ ҳамчун раванд «занҷираи» мураккаби амалиёти ҳадафмандонаи соҳибкоронро аз лаҳзаи ташкилбӣ (пайдоиш) –и ғояи соҳибкорӣ то дар амалия дар шакли лоиҳаи мушаххаси соҳибкорӣ татбиқ шудани он ифода мекунад. Соҳибкорӣ – раванди эҷоди маҳсулоти нав, кор, хизматрасониест, ки барои истеъмолгарон арзишманданд; раванди таъминкунии талаботи рӯзафзун аст; раванди дар асоси комбинатсияи доимии омилҳои истеҳсолот, истифодабарии самараноки захираҳои мавҷуда, дастбӣ ба натиҷаҳои беҳтарин аст. Ин раванд бетанаффус буда, пайваста таҷдид мегардад, зеро доимо талаботҳои, ки аз тарафи соҳибкорон қонеъ карда мешаванд, тағйир ёфта меистанд. Ин раванд хароҷоти зиёди тамоми омилҳои истеҳсолотро тақозо мекунад, аксар вақт ба нокомии муваққатӣ дучор меояд, аммо дар ниҳояти кор ба соҳибкор даромади пулии (фоидаи) ба дастоварда қаноатмандӣ меорад. Аз ин ҷост, ки соҳибкорӣ ҳамчун раванд дар худ ҷустуҷӯи ғояҳои нави эҷодӣ, таҳлил ва арзёбии онҳо аз назари талаботи бозор ва фоидаи иқтисодӣ, ташаккулёбии ҳадафҳо оид ба татбиқи ғояҳо дар корхонаи ҷадид, сохтану азхудкунии истеҳсолоти нав, яъне амалисозӣ ва татбиқкунии ғояҳо барои натиҷаи мушаххас (маҳсулот, мол, технология ва ғ.), ки ба соҳибкор фоида меорад, шомил мебошад.

Бояд қайд кард, ки соҳибкорӣ яке аз навъҳои бозоргонӣ мебошад. Аммо дар фарқ аз дигар навъҳои бозоргонӣ, соҳибкорӣ комбинатсияи оқилонаи омилҳои истеҳсолот, муносибати инноватсиониро ба ҳалли мушкилот тақозо намуда, ба сифатҳои шахсии соҳибкор таъяминад ва ҳадафи гирифтани даромади (бар зами даромади миёна) иловагиро дорад. Дар ин робита ҳақ ба ҷониби Комилов С.Ҷ. ва Забиров Н.Х. мебошад, ки навиштаанд: «соҳибкорӣ – ин шакли махсуси инноватсионии истеҳсолот буда, дар шароити мувофиқи таърихӣ ва иҷтимоӣ-иқтисодӣ афзалиятнок шуда, ба ин восита пӯёии кофии такрористеҳзоли ҷамъиятиро таъмин мекунад. Чун қоида асоси фаъолияти соҳибкориро навовариҳо дар соҳаи истеҳсоли маҳсулот ё хизматрасонӣ, ташкили меҳнат ва идоракунӣ ташкил мекунанд, ки имкон медиҳад, бозори нав бунёд карда, талаботи нав қонеъ гардонида шаванд. Инноватсияҳо ҳамчун олооти махсуси соҳибкорӣ хизмат мекунанд, зимнан инноватсияҳо худ ба худ не, балки ҷустуҷӯи муташаккили раवонакардашудаи навовариҳо» [12, 15].

Моҳияти соҳибкориро баррасӣ намуда, бояд ба он диққат дод, ки дар адабиёти иқтисодӣ аз тарафи иқтисодчиёни алоҳида он ҳамчун навъи фаъолнокии иқтисодӣ [11, 7], ҳамчун бахши иқтисод [3, 82] ва ҳамчун раванди инноватсионӣ тафсир карда

мешавад [4].

Тамоми ин тавсифоти соҳибкориро ҳамчун зухуроти мураккаб ва бисёрҷанбаи иқтисодӣ ҷамъбаст намуда, дар асоси мулоҳизаи танқидии таърифи моҳияти дар адабиёти иқтисодӣ мавҷудаи соҳибкорӣ мо ба хулосае омадем, ки соҳибкорӣ фаъолияти инноватсионист, ки ба эҷоди маҳсулоти нав ва ё замонавизатсияи сифатҳои маҳсулоти (хизматрасониҳои) мавҷуда тавассути омезиши омилҳои истеҳсол ва амалисозии ғояҳои нав барои ба ҳадди максимали боло бурдани ғоидаи бадастоянда ва таъмини рақобатпазирии корхона нигаронида шудааст.

Дар қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи ҷимоя ва дастгирии давлатии соҳибкорӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон» қайд карда мешавад, ки «**Соҳибкорӣ** - фаъолияти мустақилона ва таваккалӣ худ амалишавандаи шахсони ба чунин сифат бо тартиби муқаррарнамудаи қонун бақайдгирифташудае мебошад, ки барои мунтазам ба даст даровардани ғоида аз истифодаи молу мулк, истеҳсол, фурӯши мол, иҷрои кор ё хизматрасонӣ равона карда шудааст» [5, 57]. Фаъолияти соҳибкорӣ дар қонунгузориҳои амалкунанда бо фаъолияти корхона алоқаманд аст, ки дар натиҷаи он «статуси соҳибкор» пас аз бақайдгирии давлатии корхона ба даст оварда мешавад. Аммо фаъолияти соҳибкории фардӣ бе ташкили шахси ҳуқуқӣ, ки дар ҷорҷӯбаи қоидаҳои умумии соҳибкорӣ ба амал бароварда мешавад, пешбинӣ карда шудааст.

Дар иқтисодиёти бозоргонии мутараққӣ соҳибкорӣ ҳамчун маҷмӯи ҳамгирошудаи ташкилотҳои соҳибкорӣ вазифаҳои зеринро иҷро мекунад: умумииқтисодӣ, эҷодӣ-ҷустуҷӯӣ (инноватсионӣ), захиравӣ, иҷтимоӣ, ташкилотчигӣ.

Ба ақидаи мо, дар иқтисодиёти бозории инкишофёфта вазифаи умумииқтисодӣ муайянкунанда мебошад, ки сабабгори айёнии он нақши ташкилотҳои соҳибкорӣ ва соҳибкорони инфиродӣ ҳамчун субъектҳои бозор аст. Фаъолияти соҳибкории ба истеҳсоли маҳсулот (иҷрои корҳо, расонидани хизматҳо) ва то истеъмолкунандагони мушаххас - хоҷагиҳои хусусӣ, дигар соҳибкорон, давлат - расонидани онҳо нигаронида шуда, дар навбати аввал вазифаи умумииқтисодиро муқаррар мекунад.

Зимнан фаъолияти соҳибкорӣ аз тарафи субъектҳои он таҳти таъсири тамоми низоми қонунҳои иқтисодӣ (қонунҳои арза ва тақозо, рақобат, арзиш ва ғ.) иҷро мешавад, ки асоси объективии зоҳиршавии вазифаи умумииқтисодӣ мебошад. Рушди рӯзафзуни соҳибкорӣ яке аз омилҳои муайянкунандаи рушди иқтисодӣ, афзудани ҳаҷми маҷмӯи маҳсулоти дохилӣ ва даромади миллӣ буда, ҳамчун зоҳиршавии вазифаи умумииқтисодӣ дар низоми муносибатҳои хоҷагидорӣ баромад мекунад.

Вазифаи муҳимтарини соҳибкорӣ вазифаи захиравии он мебошад. Рушди

соҳибкорӣ истифодабарии самараноки ҳам захираҳои истеҳсолшаванда ва ҳам захираҳои маҳдудро дар назар дорад, ки дар таҳти мафҳуми захира бояд тамоми шароит ва омилҳои моддӣ ва ғайримоддӣ истеҳсолотро фаҳмид. Табиист, ки ин дар навбати аввал захираҳои меҳнатӣ (ба маънои васеи ин калима) замин ва сарватҳои табиӣ, тамоми воситаҳои истеҳсолот ва дастовардҳои илмӣ, инчунин истеъдоди соҳибкорист. Соҳибкор метавонад ба муваффақиятҳои бузург ноил гардад, агар дар ҳамон соҳае, ки ӯ фаъолияти хуदाстро ба роҳ мондааст, ғояҳои илмӣ-техникӣ ва навовариҳоро қорӣ карда тавонад, аз қувваи қонун соҳибтахассус истифода барад, тамоми навъҳои захираҳои дар ихтиёраш бударо самаранок кор фармояд. Аммо, давидан аз паси даромади (фоидаи) максималӣ соҳибкдоронро бисёр вақт ба истифодаи бераҳмонаи захираҳо водор месозад. Ин хел соҳибкдорон бо фаъолияти худ ба муҳити атроф ва аҳоли зарар мерасонанд. Дар робита бо ин, нақши танзимкунандаи давлат аҳамияти муҳимро касб менамояд, ки шаклҳои масъулияти соҳибкдоронро барои истифодаи нодурусти функсияҳои захиравӣ, ки мутазод асту сифати духӯра дорад, муқаррар менамояд. Соҳибкор ҳамчун молики захираҳо дар истифодабарии оқилонаи онҳо манфиатдор буда, дар айни замон метавонад, ки ба захираҳои ҷамъиятӣ муносибати бераҳмона дошта бошад. Таърихи рушди соҳибкорӣ ва таърихи инқилобҳои илмӣ-техникӣ, ки барои инсоният оқибатҳои пуртазод овардаанд, дар ин бора гувоҳӣ медиҳанд.

Ба соҳибкорӣ ҳамчун тарзи нави зидди бюрократии хоҷагидорӣ иқтисодӣ вазифаи эҷодӣ-чустучӯй, инноватсионӣ хос аст, ки натавонад бо истифодабарии ғояҳои нава дар раванди фаъолияти соҳибкорӣ, инчунин бо таҳияи воситаҳо ва омилҳои нава барои расидан ба ҳадафҳои гузошташуда алоқаманд аст. Вазифаи эҷодии соҳибкорӣ бо дигар вазифаҳои робитаи зич дошта, аз сатҳи озодии иқтисодии субъектҳои фаъолияти соҳибкорӣ, шароити қабули қарорҳои идорӣ вобаста аст.

Дар раванди ташаккулёбии иқтисодиёти бозорӣ соҳибкорӣ вазифаи иҷтимоиро низ касб мекунад, ки дар имконияти соҳиби қори худ будани ҳар як фарди қобили фаъолият, бо тамоми қувва, истеъдод ва имкониятҳои инфиродӣ худро истифода бурдан зоҳир мегардад. Ин вазифа бештар дар ташаккулёбии табақаи нави одамон – шахсони корчаллони ба фаъолияти мустақилонаи хоҷагидорӣ-иқтисодӣ майлдошта, шахсони дорои қобилияти ташкил намудани қори худ, тавони муқовимати муҳитро рафъ кардан ва расидан ба ҳадафҳои гузошташуда дошта ифода меёбад. Ҳамзамон, шумораи коргарони қироя зиёд мешавад, ки онҳо дар навбати худ аз устувории фаъолияти соҳибқорӣ ширкат вобастагии иқтисодӣ ва иҷтимоӣ доранд.

Чӣ қадаре ки ташкилотҳои соҳибкорӣ фаъолияти самаранок дошта бошанд, ҳамон андоза воридоти маблағҳои онҳо ба буҷетҳои сатҳҳои гуногун бештар мешавад. Дар айни замон рушди соҳибкорӣ афзоиши ҷойҳои корӣ, пастравии сатҳи бекорӣ, болоравии дараҷаи некӯаҳволии аҳолиро таъмин менамояд.

Вазифаи муҳимтарини соҳибкорӣ вазифаи ташкилотчиғии он мебошад, ки дар қабул кардани қарорҳои мустақилона оид ба ташкили кори худ, гуногунсозии он, дар ҷорӣ кардани соҳибкории дохилиширкатӣ, дар ташаккули идоракунии соҳибкорӣ, дар бунёди сохторҳои мураккаби соҳибкорӣ, дар тағйир додани стратегияи фаъолияти соҳибкорӣ ва амсоли он зоҳир мегардад. Вазифаи ташкилотчиғӣ махсусан дар рушди босуръати соҳибкории хурд ва миёна, инчунин дар «соҳибкории муштарак (шабакавӣ)», дар бунёди корхонаҳои дастаҷамъӣ бараъло маълум мешавад.

Бинобар ин, моҳияти соҳибкорӣ бештар дар омезиши тамоми вазифаҳои ба ӯ хос, ки объективона ба соҳибкории мутамаддин хосанд, ба таври маҷмӯӣ зоҳир мегардад, аммо дар бисёр маврид аз ҳуди субъектҳои фаъолияти соҳибкорӣ, аз низоми дастгирии давлатӣ ва танзими давлатии соҳибкорӣ вобаста мебошанд.

Барои он, ки вазифаҳои дар боло зикршудаи соҳибкорӣ пурра ба амал бароварда шавад бояд шароитҳои муайяни иқтисодӣ, ҳуқуқӣ, иҷтимоӣ ва сиёсӣ дар давлат мавҷуд дошта бошанд, яъне онҳо муҳити солими соҳибкориро тақозо менамоянд.

Муҳити соҳибкорӣ ин як низоми муайяни ягона ва яклухти ба таркиби шароитҳои рушди соҳибкорӣ мутобиққунанда мебошад [10, 25]. Соҳибкорон дар шароитҳои муайян, ки дар маҷмӯъ муҳити соҳибкориро ташкил мекунад фаъолият менамоянд. Муҳити соҳибкорӣ маҷмӯи омилҳои (объективӣ ва субъективӣ) гуногунро ифода мекунад, ки ба соҳибкорон дар амалигардонии мақсадҳои гузошташуда, амалигардонии лоиҳаҳои соҳибкорӣ, гирифтани ғоида ва ба муваффақият ноил шудан имконият медиҳад. Муҳити соҳибкорӣ ҳамчун низоми мураккаб ба муҳити берунӣ, ки ба ҳуди соҳибкорон вобаста нест ва муҳити дохилӣ, ки вобаста аз тарафи ҳуди соҳибкорон ташаккул меёбад, тақсим мешавад [1,82].

Ба муҳити дохилии соҳибкорӣ омилҳои зерин мансуб мебошанд: мавҷудияти ҳаҷми зарурии сармояи худӣ, интиҳоби дурусти шакли ташкилӣ-ҳуқуқии корхона, интиҳоби предмети фаъолият, интиҳоби шарикон, донишмандони бозор ва гузаронидани тадқиқотҳои бозоршиносӣ, интиҳоби кадрҳо ва идоракунии ҳайат, механизми нигоҳдории сирри соҳибкорӣ ва ғайра. Ташаккули муҳити дохилии соҳибкорӣ аз донишу малака ва сатҳи маълумотнокии аҳоли, аз он ҷумла соҳибкорон вобаста буда,

зарурати баланд бардоштани сатҳи маълумотнокии аҳолии мамлакат, инкишоф додани шабакаи курсҳои тайёр ва баланд бардоштани донишҳои касбии соҳибкорон, ривож додани фирмаҳои махсусии маслиҳатдиҳӣ (консультативӣ), ҷоннок кардани ассосиатсияҳои соҳибкорон ва беҳтар намудани иттилооти иқтисодию тиҷоратӣ барои соҳибкоронро тақозо мекунад.

Муҳити берунии соҳибкорӣ аз чунин омил ва унсурҳои объективӣ, ки аз фаъолияти соҳибкорон вобаста намебошанд ба монанди озодии иқтисодӣ, мустақилияти пурраи хоҷагидорӣ, гуногуншаклии моликият ва баробарҳуқуқии онҳо, тартиботи иқтисодӣ, бозор, рақобат, вазъи иқтисодӣ, сиёсӣ ва иҷтимоӣ-иқтисодии мамлакат, муҳити ҳуқуқӣ, муҳити маданӣ, муҳити илмӣ-техникӣ, технологӣ, муҳити институтсионалӣ-ташкилӣ, танзим ва дастгирии соҳибкорӣ аз тарафи давлат, сиёсати фаъолияти берунаи иқтисодӣ ва ғайраҳо иборат мебошад.

Унсурҳои муҳити берунии соҳибкорӣ танҳо дар шароити низоми иқтисоди бозорӣ, ки дар натиҷаи ислохотҳои иқтисоди давраи гузариш ба вучуд меояд, ташаккул меёбад. Ташаккули муҳити самараноки соҳибкорӣ - вазифаи муҳимтарини давраи гузариш ба иқтисоди бозорӣ буда, ҳамаи ислохотҳои иқтисодӣ, ҳуқуқӣ ва институтсионалӣ барои ҳалли он равона карда мешавад.

Бояд қайд кард, ки иқтисоди бозорӣ ва соҳибкорӣ робитаи зичи мутақобила доранд. Иқтисоди бозорӣ - ин муҳити нумӯдиҳандаи соҳибкории озод, яъне тавсиабахшандаи бизнес мебошад. Аз ин лиҳоз, ба иқтисоди бозорӣ гузаштани Тоҷикистон ба он меорад, ки қисми зиёди аҳоли ба намудҳои гуногуни соҳибкорӣ машғул мешаванд. Махсусиятҳои амали иқтисоди бозорӣ (озодии иқтисодӣ, гуногуншаклии моликият ва хоҷагидорӣ, нархҳои озод, танзими давлатии иқтисодиёт, рақобати озод, ташаккулёбии низоми бозорҳо ва ғайра) дар навбати худ ҳамчун унсурҳои муҳими муҳити соҳибкорӣ баромад меkunанд. Аз тарафи дигар, рушди соҳибкорӣ ба устуворшавии иқтисоди бозорӣ ва ҳалли масъалаҳои иҷтимоию иқтисодӣ ба монанди шуғли аҳоли, кам кардани сатҳи камбизоатӣ, таъмини суръати баланди афзоиши иқтисодӣ ва ғайи гардонидани буҷаи давлат мусоидат мекунад. Аз ин рӯ дар адабиёти иқтисодии ватанӣ ва хориҷӣ иқтисоди бозориро ҳамчун иқтисоди соҳибкори озод маънидод меkunанд.

Чӣ тавре ки маълум аст, вазифаи муҳимтарини иқтисоди давраи гузариш ташаккули субъектҳои иқтисоди бозорӣ мебошад. Дар ҳалли ин масъала бояд тарафҳои мазмунӣ ва шаклиро аз ҳам фарқ кард. Мазмун ин ҳалли масъала аз рӯи моҳият, яъне ташаккули миқдори зарурии субъектҳои иқтисоди бозорӣ, шакл – чӣ

гуна ин корро бояд анҷом дод. Дар бисёр маврид роҳҳои ташаккули субъектҳои иқтисоди бозориро танҳо бо хусусигардонӣ марбут медонанд, ки он қадар дуруст нест. Аксарияти иқтисодчиён ақда бар онанд, ки барои ташаккули субъектҳои иқтисоди бозорӣ ба хусусигардонии оммавӣ ва ғаврий зарурат нест. Балки таъмин намудани тиҷоратикунонии корхонаҳои давлатӣ ва озодии соҳибкорӣ кофист, яъне озодии бунёди корхонаҳои нави хусусиро таъмин намудан басандааст, ки бозор ташаккул шавад. Ба ин ишора карда, иқтисодчии ғарбӣ П.Мюрелл қайд мекунад, ки «хусусигардонӣ мақоми аз ҳад муҳимро дар байни ҳадафҳои иқтисодӣ ишғол кардааст. Гузашта аз ин, ҳадафи қомилан мувофиқтар бунёди бахши нави хусусӣ мебошад. Хусусигардонӣ – танҳо яке аз роҳҳои имконпазири дастёбӣ ба ин ҳадаф, зимнан роҳи гаронқимат асту бас. Ба амалигардонии хусусигардонӣ истифодабарии маблағҳои барои бунёди бахши хусусӣ, яъне маҳз барои рушди корхонаҳои нави хусусӣ ҷудошуда монеа мешавад» [15, 80].

Рушди бахши хусусиро дар иқтисоди давраи гузариш ҳам бо роҳи бунёди корхонаҳои нави хусусӣ дар заминаи соҳибкории озод («бахши нави хусусӣ») ва ҳам бо роҳи хусусигардонии корхонаҳои давлатӣ таъмин намудан мумкин аст. Роҳи якуми рушди бахши хусусӣ дар Тоҷикистон дар солҳои бозсозӣ ва то амалисозии барномаҳои миёна ва қалони хусусигардонӣ (солҳои 1986-1995) ба таври васеъ қор фармуда мешуд. Дар ин давра дар ҷумҳурӣ, дар асоси либерализатсияи ғаволияти хоҷагидорӣ кооперативҳо, корхонаҳои хурд ва ғаволияти инфиродии аҳоли бошиддат рушд карда, ба ташаккули миқдори зарурии субъектҳои бозор ва гузариши тадриҷӣ ба иқтисоди бозорӣ оварда расонид. Ин он ақидаеро собит менамояд, ки дар барқароршавӣ ва рушди муносибатҳои бозорӣ нақши асосӣ ба соҳибкорӣ тааллуқ дорад. Бо мавҷудияти дастгирии мувофиқи давлатӣ соҳибкорӣ метавонад ба тағйирёбии талаботи истеъмолӣ воқуниши ҳассостар дошта бошад, ба ташаккули муносибатҳои рақобатии бозорӣ ғаволон таъсир расонад, ба бозсозии сохтори иқтисод мусоидат намояд, майлон ва равандҳои инноватсиониро аниқ дарёбад, ҷойҳои нави қорӣ фароҳам орад, табақаи моликон ва соҳибқорони ғаволро ба вучуд оварад.

Рушди самараноки ғаволияти соҳибкорӣ пеш аз ҳама ба таъмини риояи принципҳои ташкили он вобаста мебошад. Дар адабиёти муосири иқтисодӣ бо назардошти таҷрибаи чандинсолаи мамлакатҳои тараққикардаи ҷаҳон ва моҳияти мафҳуми ғаволияти соҳибкорӣ принципҳои зерини ташкили он муайян карда шудааст: [2, 64]

1. Интихоби озоди ихтиёронаи намудҳои фаъолият ва шаклҳои ташкил-хукукии он;
2. Интихоби озоди шарикон ва дигар субъектҳои бозор;
3. Мустақилона таҳия ва амалӣ намудани барномаҳои фаъолият ва муайянкунии нархҳо мувофиқи хароҷотҳои истеҳсолӣ бо риояи қонунгузори амалкунанда;
4. Озодона кирои кардани коркунон дар асоси озмон;
5. Таъмини ҳукукии имконияти ҷалб намудан ва истифодабарии захираҳои моддӣ-техникӣ, молиявӣ меҳнатӣ, табиӣ ва дигар захираҳои, ки истифодабарии онҳо аз тарафи қонунгузори амалкунанда манъ ё маҳдуд карда нашудааст;
6. Озодона бе даҳолати мақомотҳои давлатӣ тақсимои фоидаи холис;
7. Мустақилона пеш бурдани фаъолияти берунаи иқтисодӣ ва истифодабарии даромади асёр мувофиқи нақшаи ҳуди соҳибкор;
8. Таъмини ҳимояи судии манфиатҳои соҳибкор;
9. Танзими давлатӣ ва дастгирии фаъолияти соҳибкорӣ;
10. Таъмини нигоҳдории сири соҳибкорӣ.

Риояи принципҳои ташкили фаъолияти соҳибкорӣ кафолати ноил гаштан ба мақсадҳои дарпешгузошта мебошад, зеро онҳо аз моҳият ва махсусиятҳои фаъолияти соҳибкорӣ бармеоянд. Бояд қайд кард, ки башарте дар фаъолияти шаклҳои гуногуни ташкилию-хукукии соҳибкорӣ принципҳои номбурда риоя карда нашаванд ин фаъолият ҳамчун шакли соҳибкорӣ мазмуни худро гум мекунад.

АДАБИЁТ

1. «Асосҳои соҳибкорӣ» Фаррухи Раҳимбердӣ - Душанбе: Ирфон, 2009. – с.82.
2. «Асосҳои ташкилии фаъолияти соҳибкорӣ» Мочерний С.В., Некрасова В.В. - М., 2006. - С.64
3. «Бозор, соҳибкорӣ, кадрҳо» Иванов Ю., Русинов Ф.М. - М., 1992, с. 82
4. «Иқлими соҳибкорӣ дар Руссия» Котляр Э.//Деловой мир., 1993 - 30января
5. Қонуни ҶТ «Дар бораи ҳимоя ва дастгирии давлатии соҳибкорӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон» Душанбе, 23 апрели соли 2002 №289 (тағиру иловаҳо аз 25.03.11с. №701)
6. «Назарияи рушди иқтисодӣ» Й.Шумпетер - М.: Прогресс, 1982, с. 154
7. «Назарияи рушди иқтисодӣ» Й.Шумпетер - М.: Прогресс, 1982, с.159-160

8. «Пажӯҳиш оид ба табиат ва сабабҳои боигарии халқҳо» А. Смит – М.: Наука, 1993, с. 87
9. «Рисола дар бораи иқтисоди сиёсӣ» Ж.Б. Сей - М.: Экономика. 1986, с. 148-149
10. «Соҳибкорӣ ва менеҷменти рушди фаъолияти навҷорисозӣ (инноватсионӣ)» Комилов С.Ҷ., Алиева Г.Ш. - Душанбе: Ирфон, 2008. – с.25.
11. «Соҳибкорӣ: курси ибтидоӣ» Бусигин А.В. - М., 1992, с. 7
12. «Соҳибкорӣ: масоили рушд ва танзими давлатӣ» Комилов С.Ҷ., Забиров Н.Х. Душанбе, 2004, с. 15
13. «Соҳибкорӣ» М.Г. Лапуста – М., 2002, с. 520
14. «Таваккал, номуайяни ва ғоида» Ф.Х.Найт - М.: Издательство «Дело». 2003, с. 260.
15. «Ташаккули иқтисоди бозорӣ дар давлатҳои Аврупои Шарқӣ» М.,1994, с. 80
16. Эссе дар бораи табиати умумии тиҷорат» Р.Контилон - М.: Наука, 1975, с. 23-27

УДК: 338.2

РОЛЬ ИННОСТРАННЫХ ИНВЕСТИЦИЙ В РАЗИТИИ ЭКОНОМИКИ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН И ПУТИ ИХ ПРИВЛЕЧЕНИЯ

Урунбаева Нигина Абдумухторовна - кандидат экономических наук, старший преподаватель кафедры экономики предприятий и предпринимательства ТГФЭУ. Адрес: Республика Таджикистан, 734067, г. Душанбе, улица Нахимова, 64/14. Телефон: 555 56 21 95. E-mail: urunbaevan@list.ru.

В статье рассмотрены привлечение и эффективное использование инвестиций в экономику республики. Приведены формы и методы государственной политики привлечения международного капитала, способных оказать положительное влияние стимулированию развития экономического потенциала.

Также приведены формы и методы государственной политики привлечения международного капитала, способных оказать положительное влияние стимулированию развития экономического потенциала. Рассмотрены пути улучшения инвестиционного климата, выявлены факторы и барьеры, сдерживающие инвестиционный процесс в стране. А также разработаны предложения по активизации инвестиционного процесса и эффективному использованию инвестиций в экономике республики.

Ключевые слова: *инвестиции, иностранные инвестиции, мировая экономика, рыночная экономика, инвестиционная политика, инфляция, внешнеэкономическая деятельность, свободные экономические зоны, инвестиционный климат.*

НАҚШИ САРМОЯГУЗОРИҲОИ ХОРИҶӢ ДАР РУШДИ ИҚТИСОДИЁТИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН ВА РОҲҲОИ ҶАЛБИ ОНҲО

Урунбаева Нигина Абдумухторовна - номзади илмҳои иқтисодӣ, муаллими калони кафедраи иқтисоди корхонаҳо ва соҳибкории ДДМИТ. Сурога: Ҷумҳурии Тоҷикистон, 734067, шаҳри Душанбе, кӯчаи Наҳимов, 64/14. Телефон: 555 56 21 95. E-mail: urunbaevan@list.ru.

Дар мақола ҷалб ва истифодаи самараноки сармоягузорӣ ба иқтисодиёти ҷумҳурӣ баррасӣ карда мешавад. Шаклҳо ва усулҳои сиёсати давлатии ҷалби сармояи байналмилалӣ оварда шудаанд, ки метавонанд ба ҳавасмандгардонии рушди иқтисодии таъсири мусбат расонанд.

Инчунин шаклҳо ва усулҳои сиёсати давлатии қалби сармояи байналмилалӣ оварда шудаанд, ки метавонанд ба ҳавасмандгардони рушди иқтисодӣ таъсири мусбат расонанд. Роҳҳои беҳтар кардани фазои сармоягузорӣ баррасӣ карда шуданд, омилҳо ва монеаҳои, ки раванди сармоягузорию дар кишвар бозмедоранд, ошкор карда шуданд. Инчунин пешниҳодҳо оид ба фаъолгардони раванди сармоягузорӣ ва истифодаи самараноки сармоягузорӣ дар иқтисодиёти ҷумҳурии таҳия карда шуданд.

Калидвожаҳо: сармоягузорӣ, сармоягузорию хориҷӣ, иқтисоди ҷаҳонӣ, иқтисоди бозорӣ, сиёсати сармоягузорӣ, таваррум, фаъолияти иқтисодии хориҷӣ, минтақаҳои озоди иқтисодӣ, фазои сармоягузорӣ.

THE ROLE OF OTHER INTERNATIONAL INVESTMENTS IN THE ECONOMY OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN AND THEIR WAYS OF ATTRACTING

Urunbaeva Nigina Abdumukhtorovna - candidate of economic sciences, senior lecturer at the department of enterprise economics and entrepreneurship at TSFEU. Address: Republic of Tajikistan, 734067, Dushanbe, Nakhimova street, 64/14. Phone: 555 56 21 95. E-mail: urunbaevan@list.ru.

The article considers the attraction and effective use of investments in the economy of the republic. The forms and methods of the state policy of attracting international capital that can have a positive impact on stimulating the development of economic potential are presented.

The forms and methods of the state policy of attracting international capital that can have a positive impact on stimulating the development of economic potential are also presented. The ways of improving the investment climate are considered, the factors and barriers constraining the investment process in the country are identified. Proposals have also been developed to enhance the investment process and the effective use of investments in the economy of the republic.

Keywords: investments, foreign investments, world economy, market economy, investment policy, inflation, foreign economic activity, free economic zones, investment climate.

Потребности формирования глобальной системы международного производства способствуют активному вовлечению в процесс инвестирования капитала все более широкого круга участников.

Глобализация экономических процессов вызывает острую необходимость глубоких структурных изменений в экономике, и динамика этих изменений во многом определяется

темпом экономического роста, который может быть обеспечен лишь в условиях притока в экономику широкомасштабных инвестиций.

Исходя из этого, нужно отметить, что в условиях глобализации экономики одной из форм взаимопроникновения в экономику других стран являются иностранные инвестиции. По сути, сегодняшняя миграция капитала через осуществление зарубежных инвестиций является формой существования вывоза капитала.

Среди многообразных форм экономической деятельности в современных условиях все большее значение приобретает осуществление иностранных инвестиций, становящихся одним из важнейших элементов инвестиционной составляющей в экономике различных стран. Суммарный объем этих инвестиций в мире растет ежегодно значительно более высокими темпами, чем объем совокупного валового продукта стран мира [10].

В современных условиях вывоз капитала активизируется под воздействием изменившегося характера мирохозяйственных связей. Интернационализация производства, обусловившая взаимосвязь и взаимозависимость национальных экономик, способствует переливу капитала из одной страны в другую. Развитие транснациональных корпораций постоянно привлекает капиталы в создаваемые в разных странах филиалы. Тесное сотрудничество отдельных предприятий в рамках международной кооперации также стимулирует движение капиталов между странами.

В настоящее время привлечение иностранных инвестиций стало реальностью развития мировой экономики и международных экономических отношений; в нем заинтересованы как развитые, так и развивающиеся страны. Формирование экономических связей в глобальном масштабе способствует повышению эффективности производства, росту конкурентоспособности выпускаемой продукции, снижению издержек производства. Практически ни одна страна мира с рыночной экономикой не в состоянии эффективно развиваться без привлечения иностранных инвестиций.

После плановой экономики и становления на рыночные отношения Республики Таджикистан пришлось кардинально изменить структуру экономики и ориентироваться на мировую экономику. Для того, чтобы поднять свою конкурентоспособность и завоевать позиции на мировых рынках, Республике Таджикистан потребуются инвестиции из всех источников. Несмотря на то, что все регионы страны испытывают острую потребность в инвестициях, состояние отдельных территорий по их различным характеристикам не являются идентичными, что отражает их различия по климату, географическому положению, плотности населения, сочетанию национальностей, историческим традициям.

Инвестиции окажут существенное воздействие на ход экономических преобразований и предлагают объективно оценить возможные негативные и позитивные

последствия привлечения внешних факторов производственного развития, выработать инвестиционную политику, отвечающую интересам Таджикистана, его народа, обеспечивающую преодоление кризисных явлений и достижение перспективных целей.

Как было отмечено в послании Лидера нации, Президента Таджикистана Эмомали Рахмона Маджлиси Оли Республики Таджикистан от 2019 года “ Правительство Таджикистана уделяет особое внимание вопросу инвестирования сфер экономики как основного средства ускоренной индустриализации, и осуществляет конкретные меры в направлении улучшения инвестиционного климата и большего привлечения прямых зарубежных инвестиций.

В 2013-2019 годах в различные сферы нашей экономики поступило 57,3 миллиарда сомони зарубежных инвестиций, почти 30 миллиарда из которых составляют прямые инвестиции.

В соответствии с принятыми документами объем привлечения частного капитала должен увеличиваться и в 2020 году его доля в валовом внутреннем продукте должна быть доведена до 10 процентов.

Для реализации приоритетов, определенных в программах, в течение в 2013-2019 годов были реализованы более 80 государственных инвестиционных проектов, и в экономику страны было направлено государственных инвестиций на более чем 13,2 миллиарда сомони.

В настоящее время в стране реализуются 66 государственных инвестиционных проектов, и общая их сумма составляет 32,4 миллиарда сомони.

В 2020 году начнется реализация еще 23-х новых государственных инвестиционных проектов на сумму 3,8 миллиарда сомони.” [8]

Инвестиционная политика является важнейшим элементом экономической стратегии страны и определяется ее целями и задачами. Государственная политика привлечения международного капитала и инвестиций в соответствии с логикой экономических реформ исходит из необходимости максимального ее содействия структурной перестройке производства в условиях кризиса и высокой инфляции, а также развитию рыночных преобразований, существенному повышению инвестиционной активности государственных и частных инвесторов.

На современном этапе развития Республики Таджикистан как нового независимого государства, ориентирующегося на рыночные отношения, главным направлением экономических реформ становится выработка и реализация инвестиционной политики государства, нацеленной на обеспечение высоких темпов экономического роста и повышение эффективности экономики.

Для решения этих задач, а также для обеспечения структурных преобразований экономики на основе программы действий правительства по углублению реформ и в условиях ограниченности внутренних источников финансирования исключительно важное значение приобретает привлечение иностранного капитала в экономику республики. Привлечение и эффективное использование иностранных инвестиций в экономику республики является основой, одним из направлений взаимовыгодного экономического сотрудничества Республики Таджикистан с зарубежными странами.

В процессе перехода Республики Таджикистан на рыночные отношения параллельно создавалась и нормативно – законодательная база в области инвестиций. Либерализована внешняя торговля, ценообразование и валютные операции. Функционирует универсальная товарно-сырьевая биржа и межбанковский валютный рынок.

12 мая 2007 был принят Закон Республики Таджикистан «Об инвестициях» [4]. Целью этого закона является привлечение и эффективное использование в экономике Республики Таджикистан материальных и финансовых ресурсов, передовой техники и технологии, управленческого опыта; обеспечение прозрачности и стабильности условий деятельности инвесторов, а также условий для свободного использования, владения и распоряжения инвестициями со стороны инвесторов; соблюдение норм международного права и международной практики инвестиционного сотрудничества.

Принятие Закона «Об инвестициях» будет способствовать улучшению инвестиционного климата Республики Таджикистан, так как он определяет правовые и экономические основы осуществления инвестиционной деятельности в Республике Таджикистан.

Правительство Республики Таджикистан четко осознает, что одним из важнейших условий устойчивого роста экономики является привлечение инвестиций, в первую очередь, иностранных, являющихся основным движущим фактором и катализатором развития. Учитывая это обстоятельство, Республика Таджикистан предпринимает последовательные шаги по созданию благоприятной инвестиционной среды, которая могла бы всячески стимулировать иностранных инвесторов для инвестиционной и другой активности в Таджикистане.

Иностранным инвесторам и предприятиям с иностранными инвестициями предоставлены права осуществления любых видов деятельности, которые не запрещены законодательством Республики Таджикистан, реинвестировать прибыль, предоставлены права пользования земель, включая её аренду. Им также предоставлены права самостоятельно устанавливать цены на производимую ими продукцию, определять порядок ее реализации и выбирать поставщиков продукции, приобретать акции и другие виды

ценных бумаг. Законы Республики Таджикистан защищают иностранных инвесторов и предприятий с иностранными инвестициями от национализации и реквизиции и других насильственных действий.

При осуществлении реинвестирования иностранные инвесторы пользуются в полном объеме правовой защитой, гарантиями и льготами, установленными законодательством Республики Таджикистан.

“Одним из основных путей привлечения иностранных капиталов является создание Свободных экономических зон (СЭЗ) в различных формах, превратившихся в неотъемлемый структурный элемент мирового хозяйства. Создание СЭЗ чаще всего рассматривается как способ активизации внешнеэкономической деятельности за счет увеличения иностранных инвестиций, использования новой техники и технологии и повышения конкурентоспособности национальной продукции. В некоторых случаях СЭЗ создаются с целью оживления экономики депрессивных регионов и расширение поставок товаров на внутренний рынок.” [5]

Сегодня наряду с принятием основополагающих нормативно-правовых актов в Таджикистане создается благоприятный климат предпринимательской деятельности по привлечению внутренних и внешних инвестиций в национальную экономику. К числу таких мер можно отнести создание свободных экономических зон в регионах Таджикистана. Исходя из экономического и социального положения республики, достижение устойчивого уровня экономического развития в нынешних условиях Таджикистана станет реальностью с широким привлечением иностранных инвестиций и эффективного их использования в производственной сфере страны.

Закон «О свободных экономических зонах» Республики Таджикистан определяет организационные, правовые, экономические основы создания, управления, функционирования и ликвидации свободных экономических зон на территории Республики Таджикистан и регулирует порядок и условия применения специального правового режима в предпринимательской и инвестиционной деятельности в СЭЗ с целью создания на их территориях благоприятного инвестиционного климата. В настоящее время в Таджикистане созданы пять свободных экономических зон – «Сугд», «Пяндж», «Дангара», «Ишкашим» и «Куляб».

Целями создания СЭЗ в республике являются: стимулирование развития экономического потенциала путем привлечения инвестиций, внедрение передового опыта управления и менеджмента, эффективное вовлечение экономики региона в международное разделение труда, развитие торгово-экономического сотрудничества с зарубежными странами, увеличение экспортного потенциала, развитие градостроительства на

территориях, прилегающих к СЭЗ, создание современной инженерно-транспортной, телекоммуникационной, производственной и социальной инфраструктуры, обеспечение занятости населения страны в целом.

Необходимо отметить, что в условиях Таджикистана привлечение иностранных инвестиций – это залог восстановления и развития национальной экономики. В республике есть сырьевые ресурсы и дешевая рабочая сила, но не хватает капитала и новых технологий.

Поэтому задачи оздоровления экономики республики в настоящее время связаны с притоком иностранного капитала. Он позволит построить большое количество предприятий по переработке сырьевых ресурсов, наладить выпуск готовых изделий, что в свою очередь решит и проблемы безработицы и бедности.

По данным доклада Всемирного Банка «Экономика восстанавливается, сложности остаются» в 2007-2020 годы в экономику Таджикистана было привлечено свыше \$10,3 млрд. из 65 стран мира, около 30% из которых приходится на Китай.

Две трети поступившего в этом году прямого иностранного капитала в республику приходится на горнодобывающую промышленность, за которой с большим отрывом следуют транспорт и строительство (6-7%)».

Также отмечается, инвестиции из России сократились примерно до 7% от общего объема и были вторым по величине источником ПИИ.

Пандемия COVID-19 оказала крайне отрицательное влияние на прямые зарубежные инвестиции, которые и без того были невысокими. Объем внутренних ПЗИ упал более чем на 70% в годовом исчислении до 59,8 млн. долларов или 1,8% ВВП в первой половине 2020 года. Больше всего ПЗИ потеряли горнорудная промышленность, промышленное производство и финансовое посредничество. [2]. По данным Госкомитета по инвестициям и управлению госимуществом, в 2020 году объем прямых иностранных инвестиций в экономику Таджикистана составил \$162,5 млн, что на 53% меньше показателя 2019 года. В первой половине нынешнего года зафиксирован рост прямых иностранных инвестиций на 43,7% – до \$118 млн.

В целом в 2007-2020 годы в экономику Таджикистана было привлечено свыше \$10,3 млрд. из 65 стран мира. Россия инвестировала в страну \$1,6 млрд., США – \$703 млн., Великобритания – \$694 млн., Казахстан (\$577 млн.)

По мнению западных экспертов, инвестиционный климат в Таджикистане в целом благоприятен, но серьезные преграды в виде финансовых рисков, недостатков в налоговом законодательстве и администрировании, недостаточно развитой правовой инфраструктуры в сфере страхования, залогов и т.д. могут начать сдерживать процесс притока иностранного капитала и инвестиций. С другой стороны, Таджикистан считается для зарубежных

инвесторов привлекательным рынком по самым базовым параметрам делового климата; республике свойственны крупный рыночный потенциал, изобилие природных и трудовых ресурсов. Потенциальная прибыльность инвестиций выступает существенным фактором для инвесторов, ожидающих получить больше прибыли от инвестиций в Таджикистане.

Все это в определенной мере послужило тому, что зарубежный капитал стал сегодня серьезнейшим фактором в экономике. Практически весь достигнутый значительный рост в экономике связан с иностранным капиталом, занявшим серьезную и долгую нишу в экономическом развитии страны. Закупки товаров, строительство крупных объектов на средства международных кредитов, участие зарубежного капитала в прямой форме - эти и другие события стали неотъемлемой частью экономической жизни республики.

В то же время следует отметить, что достигнутые результаты далеки от потенциальных. Роль и отношение к зарубежному капиталу и инвестициям до сих пор не осознаны на концептуальном, государственном и политическом уровне.

Наиболее глубокие принципиальные различия затрагивают уровень промышленного развития, структуру рынка, рабочей силы, состояние окружающей среды. Регионы различаются и по наличию ценных природных ресурсов и энергии. Политический климат и законодательство играют существенную роль. Таким образом, становится очевидной актуальность инвестиционной поддержки, которая заключается в обдуманном использовании форм и методов, способных оказать положительное влияние на инвестиционный процесс в целом.

Привлечение и эффективное использование иностранных инвестиций в экономику Республики Таджикистан является основой, одним из направлений взаимовыгодного экономического сотрудничества с зарубежными странами. С помощью иностранных инвестиций можно реально улучшить производственную структуру экономики Таджикистана, создать новые высокотехнологические производства, модернизировать основные фонды и технически перевооружить многие предприятия, подготовить специалистов и рабочих, внедрить передовые достижения менеджмента, маркетинга и ноу-хау, наполнить внутренний рынок качественными товарами отечественного производства с одновременным увеличением объемов экспорта в зарубежные страны.

Чтобы наш инвестиционный климат стал более благоприятным, а Таджикистан вышел в лидеры по объему и качеству привлеченных иностранных инвестиций, нам нужны политическая воля и реальные действия. Необходимо также проявить высочайшее мастерство в использовании инструментов, необходимых для привлечения как можно большего количества известных миру инвесторов. Требуется эффективное использование потока инвестиций, направленных на создание новых производств и развитие

обрабатывающего сектора экономики, а также контроль властей за реализацией принципов по повышению прозрачности деятельности добывающих отраслей промышленности.

Таким образом, улучшение инвестиционного климата и привлечение инвестиций является приоритетным направлением стратегии Правительства Таджикистана в сфере экономического развития и сокращения бедности. Правительство страны осознает, что в настоящий момент, для экономики страны наступил критически важный момент для развития частного сектора, и поэтому готов предпринять серьезные меры по его развитию и улучшению инвестиционного климата. В настоящий момент существуют значительные препятствия, которые замедляют ход и рост инвестиционных потоков в частный сектор, и поэтому стратегия Правительства направлена на решение этих вопросов с помощью международного сообщества доноров и иностранных инвесторов.

ЛИТЕРАТУРА

1. Агентство по статистике при Президенте Республики Таджикистан – Душанбе, 2021г.
2. Доклад об экономике Таджикистана, осень 2020: Экономика восстанавливается, сложности остаются / Группа Всемирного банка. – 2020г. – 22 с.
3. Белых Л.П. Финансовый анализ в оценке инвестиций привлекательности предприятий // Бухгалтерский учет. 1999.- №10.
4. Закон Республики Таджикистан «Об инвестициях» от 12 мая 2007 года №260. «Ахбори Маджлиси Оли Республики Таджикистан», 2007 год, №5, статья 365.
5. Зубченко Л.А. Иностранные инвестиции//Учебное пособие. Москва: КНИГО ДЕЛ. – 2016.
6. Ливенцев Н.Н., Буглай В.Б., Международные экономические отношения. Москва: РОССПЭН - 2001.
7. Назаров В. Экономическая роль иностранных инвестиций//Экономист. - 2001.
8. Послание Лидера нации, Президента Таджикистана Эмомали Рахмона Маджлиси Оли Республики Таджикистан. Душанбе – 2019.
9. Сухарев О.С. и др. Экономическая оценка инвестиций / О.С. Сухарев, С.В. Шманев, А.М. Курьянов. - М.: Альфа-Пресс, 2010. - 244 с.
10. Хазанович Э.С. Иностранные инвестиции//Учебное пособие. КНОРУС. Москва, -2013.

**РЕГИОНАЛЬНЫЕ ОСОБЕННОСТИ НАЛОГООБЛАЖЕНИЯ:
НАЦИОНАЛЬНЫЙ ОПЫТ И МЕЖДУНАРОДНЫЕ ПРАКТИКИ**

Попов Николай Анатольевич – кандидат экономических наук, доцент ТГФЭУ.
Тел: 907960096 E-mail n.popov.tj@mail.ru

Файзуллоев Комилджон Джумаевич - ассистент кафедры финансового менеджмента Таджикский государственный финансово-экономический университет, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Нахимова 64/14+ (992) 985313191

Налогообложение — это один из ключевых инструментов экономической политики, влияющий на развитие регионов, привлечение инвестиций и социальное благополучие. Для Республики Таджикистан, как и для многих развивающихся стран, правильно построенная налоговая система является важным элементом устойчивого экономического роста и финансовой стабильности. Разнообразие экономических условий в регионах страны, различия в их уровне развития, а также внешнеэкономические связи создают уникальные вызовы и возможности для формирования эффективной налоговой политики.

С развитием экономики и глобализацией Таджикистан сталкивается с новыми задачами в сфере налогообложения. Это включает необходимость адаптации к международным стандартам, предотвращение уклонения от уплаты налогов и координацию с другими странами для поддержания финансовой прозрачности. В данной статье автором рассмотрены особенности налогообложения в различных регионах Таджикистана, а также проанализированы международные практики, которые могут быть полезны для дальнейшего совершенствования налоговой системы страны.

Ключевые слова: налогообложение, региональные налоги, налог бюджет, экономика, регион, льготы, доходы, финансирование, трансферт, инструмент.

**REGIONAL PECULIARITIES OF TAXATION: NATIONAL EXPERIENCE
AND INTERNATIONAL PRACTICES**

Popov Nikolay Anatolyevich - Candidate of Economic Sciences, Associate professor of TSFEU Tel.: 907960096 E-mail n.popov.tj@mail.ru

Fayzulloev Komiljon Dzhumayevich-Assistant of the Department of Financial Management Tajik State University of Finance and Economics, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Nakhimov str. 64/14+ (992) 985313191

Taxation is one of the key instruments of economic policy that affects the development of regions, attracting investment and social well-being. For the Republic of Tajikistan, as for many developing countries, a properly structured tax system is an important element of sustainable economic growth and financial stability. The variety of economic conditions in the regions of the country, differences in their level of development, as well as foreign economic relations create

unique challenges and opportunities for the formation of an effective tax policy.

With the development of the economy and globalization, Tajikistan is facing new challenges in the field of taxation. This includes the need to adapt to international standards, prevent tax evasion, and coordinate with other countries to maintain financial transparency. In this article, the author examines the peculiarities of taxation in various regions of Tajikistan, as well as analyzes international practices that may be useful for further improvement of the country's tax system.

Keywords: taxation, regional taxes, budget tax, economy, region, benefits, income, financing, transfer, instrument

ХУСУСИЯТҲОИ МИНТАҚАВИИ АНДОЗБАНДӢ: ТАҶРИБАИ МИЛӢ ВА ТАҶРИБАҲОИ БАЙНАЛМИЛАӢ

Попов Николай Анатольевич - номзади илмҳои иқтисодӣ, дотсенти ТГФЭУ.
Тел: 907960096 E-mail n.popov.tj@mail.ru

Файзуллоев Комилджон Джумаевич-ассистент кафедраи финансового менеджмента Таджикский государственный финансово-экономический университет, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Нахимова 64/14+ (992) 985313191

Андозбандӣ яке аз воситаҳои асосии сиёсати иқтисодӣ мебошад, ки ба рушди минтақаҳо, ҷалби сармоягузорӣ ва неқӯаҳволии иҷтимоӣ таъсир мерасонад. Барои Ҷумҳурии Тоҷикистон, чун барои бисер кишварҳои рӯ ба тараққӣ, низомии андозсупориш дуруст сохтани унсурҳои муҳими рушди устувори иқтисодӣ ва суботи молиявӣ мебошад. Гуногунии шароити иқтисодӣ дар минтақаҳои кишвар, тафовут дар сатҳи рушди онҳо, инчунин робитаҳои иқтисодии хориҷӣ барои ташиқули сиёсати самараноки андоз мушкилот ва имкониятҳои беназирро ба вуҷуд меорад.

Бо рушди иқтисодият Ва ҷаҳонишавӣ Тоҷикистон бо мушкилоти нав дар соҳаи андозбандӣ рӯ ба рӯ мешавад. Ин зарурати мутабиқ шудан ба стандартҳои байналмилалӣ, пешгирии саркашӣ аз андоз ва ҷамоҳангсозӣ бо дигар кишварҳоро барои нигоҳ доштани шаффофияти молиявӣ дар бар мегирад. Дар ин мақола муаллиф хусусиятҳои андозбандӣ дар минтақаҳои гуногуни Тоҷикистонро баррасӣ намуда, инчунин амалияҳои байналмилалиро, ки метавонанд барои тақмили минбаъдаи низомии андози мамлакат муфид бошанд, таҳлил намудааст.

Калимаҳои асосӣ: андозбандӣ, андозҳои минтақавӣ, андоз буҷет, иқтисод, минтақа, имтиёзҳо, даромадҳо, маблағгузорӣ, интиқол, восита.

Налогообложение является важнейшим инструментом регулирования экономики на региональном уровне. Оно напрямую влияет на способность регионов развивать свои экономики, предоставлять социальные услуги, строить инфраструктуру и привлекать

инвестиции. В Республике Таджикистан, где уровень экономического развития различается между регионами, налоговая политика играет ключевую роль в обеспечении баланса между социальными и экономическими интересами.

1. Формирование бюджетов регионов

Основной функцией налогообложения является обеспечение поступления доходов в бюджет регионов. Эти средства направляются на финансирование социальной сферы, развитие инфраструктуры, поддержку малого и среднего бизнеса, а также на создание рабочих мест. В Таджикистане, как и в других странах, налоговые поступления составляют почти 70% долю доходов бюджета, что обеспечивает устойчивое функционирование государственных органов и социальных институтов.

Для регионов с развивающейся экономикой, таких как многие области Таджикистана, налоги играют решающую роль в поддержании стабильности и решении социально-экономических проблем, таких как бедность, безработица и низкий уровень доступности инфраструктуры. Без адекватной налоговой базы региональные бюджеты становятся зависимыми от центрального финансирования, что может ограничить самостоятельное развитие регионов.

2. Инвестиционная привлекательность регионов

Налоговая политика существенно влияет на привлекательность региона для инвесторов. Прогрессивная и прозрачная налоговая система может стать важным фактором для привлечения как внутренних, так и иностранных инвестиций. В республике на уровне регионов внедряются налоговые льготы для стимулирования инвестиций в приоритетные отрасли экономики, такие как сельское хозяйство, энергетика и туризм. Эти льготы помогают развивать экономику отдалённых и менее развитых регионов, где инвестиции особенно необходимы.

Например, в Таджикистане предлагаются налоговые послабления для иностранных инвесторов, работающих в свободных экономических зонах (СЭЗ), что способствует развитию промышленности и экспорта. Этот подход помогает региональным властям повышать конкурентоспособность своих территорий на международной арене.

3. Снижение неравенства между регионами

Важной задачей налоговой политики является смягчение социально-экономического неравенства между регионами. В Таджикистане, как и в других странах, существует значительный разрыв в уровне развития между столицей и периферийными областями. Эффективное перераспределение налоговых поступлений может способствовать выравниванию условий для регионов и обеспечению равного доступа к ресурсам и возможностям.

Например, государственные программы субсидирования и трансферты из республиканского бюджета в более бедные регионы помогают поддерживать их социально-экономическое развитие. Это особенно важно для сельских и горных районов Таджикистана, где ограниченные возможности для ведения бизнеса и сложные природные условия требуют поддержки через государственное перераспределение.

4. Стимулирование экономического роста через налоги

Налоговая система также может быть инструментом стимулирования экономического роста в регионах. Разработка гибкой налоговой политики, которая учитывает потребности местного бизнеса и способствует созданию рабочих мест, может ускорить экономическое развитие регионов. В Таджикистане активно применяются налоговые стимулы для малого и среднего бизнеса, что помогает поддерживать рост экономики и улучшать уровень жизни населения.

Следовательно, налогообложение в республике является важным фактором регионального развития, влияя на бюджетную стабильность, инвестиционную привлекательность и снижение социального неравенства. Эффективная налоговая политика может стать мощным двигателем экономического роста, особенно в тех регионах, которые нуждаются в дополнительной поддержке для повышения своего уровня развития.

Налогообложение в Республики Таджикистан, как и в любой другой стране с региональной структурой управления, имеет свои уникальные особенности. Основная цель региональной налоговой политики заключается в создании условий для экономического роста, поддержки бизнеса и привлечения инвестиций. При этом важно учитывать неравномерное развитие регионов, различные природные, социальные и экономические условия.

1. Двухуровневая налоговая система

В Таджикистане действует двухуровневая налоговая система, которая включает налоги поступающие, как в республиканский, так и в местные бюджеты. Правительство отвечает за установление ключевых налогов, таких как налог, на прибыль, НДС, подоходный налог и акцизы, которые собираются по всей стране. Однако местные органы государственной власти¹⁵ могут, законно установленным порядком увеличить, свой доход, которые помогают регулировать финансовые потоки и адаптировать налоговую нагрузку.

¹⁵ Конституционный закон Республики Таджикистан «О местных органах государственной власти» //Ахбори Маджлиси Оли Республики Таджикистан. -2004. -№5, ст. 339; 2006. -№11, ст. 472; 2009. -№12, ст.814; 2010. -№12, ч-1, ст. 800; 2013. -№3, ст.179; №7, ст.500.

Местные налоги¹⁶ включают земельные и имущественные налоги, которые формируют значительную часть доходов местного бюджета. Эти налоги напрямую связаны с экономической активностью местных органов государственной власти, что позволяет им лучше учитывать локальные потребности.

2. Экономические различия между регионами

Таджикистан имеет значительное экономическое и географическое разнообразие. В стране можно выделить несколько регионов с разным уровнем экономического развития, включая столицу Душанбе, которая концентрирует основную часть промышленности и бизнеса, и менее развитые сельские и горные районы. Эти различия отражаются и на налоговой базе регионов.

Более развитые регионы, такие как Душанбе и областные центры, имеют более высокие налоговые поступления благодаря активному предпринимательству и плотностью населения концентрации бизнеса. Здесь выше собираемость налогов и возможность введения дополнительных налогов. В то же время, менее развитые регионы, такие как Горно- Бадахшанская область и отдалённые сельские районы, которые зависимы от сельского хозяйства и часто получают меньшие налоговые доходы, что вынуждает их опираться на финансовую поддержку от государственного бюджета через субсидии и трансферты.

3. Налоговые льготы для стимулирования развития регионов

В Таджикистане на основе постановления Правительство Республики Таджикистан активно используются налоговые и таможенные льготы¹⁷ для стимулирования экономического роста в менее развитых и удалённых регионах.

Например, как исходит от статистических сведений за 2021 г. налоговые льготы за этот период составляет 5860,3 млн. сомони по сравнению ВВП 11,4%, а по текущих доходов 2,6%. Если в 2013 году финансовые средства налоговых и таможенных льгот к субъектам предпринимательской деятельности составляет 3.3. млрд. сомони, который по сравнению ВВП составляет 8,2%, а по текущих доходов 35,2%, Данный показатель в 2021 году равняется к 12,8 млрд. сомони, т.е. равняется 10,9% ВВП и 50, 6% текущих доходов государственного бюджета¹⁸.

Необходимо отметить, что исследования по налоговым льготам показывает, что самые отличительные отрасли за рассматриваемый период являются птицеводства и

¹⁶ Закон Республики Таджикистан о принятие Налогового кодекса от 23. 12.2021 г. //Ахбори Маджлиси Оли Республики Таджикистан, 2021 г№1-3, ст.27.

¹⁷ Реестр налоговых и таможенных льгот. Утвержден Постановления Правительство Республики Таджикистан от 31 от 31 декабря 2020 г., №670

рыбоводства. Как показывает статистические показатели рыбоводства во всех его хозяйствующих субъектах производства рыбного мяса увеличилось на 2,8 раз за 2018-2021 гг. А количество хозяйствующих субъектов за этот период на 95 штук стало больше т.е., число с 277 увеличилось до 372 по сравнению 2018 года.

С такими положительными показателями, которые также исходят от статистических отчетов можно ознакомиться с птицеводством, где финансово повлияло на государственные доходы. Это подтверждается налоговыми отчетами и декларациями поступивших в Налоговый комитет от субъектов производителей птицеводства, если их общий доход за 2017 г. составляет 149,8 млн. сомони, то этот показатель за 2021 г. равняется к 2651,1 млн. сомоней, который данный показатель на 17,8 раз стало больше. За этот период денежные средства подсчитанной налоговой сферы повысился на 3 раза, т.е. от 9,5 млн. сомони в 2017 г. превратился к 28,8 млн. сомони в 2021 г.¹⁹

Выше приведенные показатели еще раз свидетельствуют от приемлемости налоговых льгот, предоставляемым Правительством с целью стимулирования экономического роста регионов для хозяйствующих субъектов, который могут стать примером того, что исполнительные органы государственной власти на местах организовали подобных хозяйств с целью пополнении казни и обеспечением новых рабочих мест и чтобы приобрели налоговые доходы.

Государство также предоставляет налоговые послабления для инвесторов, развивающих проекты в свободных экономических зонах (СЭЗ), расположенных в различных частях страны. Эти зоны созданы для привлечения инвестиций и создания рабочих мест, в ключевых секторах экономики, таких как производство, сельское хозяйство и энергетика.

Льготы могут включать временное освобождение от налога на прибыль, НДС и таможенных пошлин, что делает такие регионы более привлекательными для бизнеса. Этот механизм помогает нивелировать неравенство между регионами и способствует выравниванию экономических условий.

4. Финансовая помощь менее развитым регионам

Одной из особенностей налогообложения в Таджикистане является перераспределение доходов между более и менее развитыми регионами. Правительства активно использует межбюджетные трансферты и субсидии для поддержки слабых в экономическом плане регионов. Это помогает менее развитым регионам обеспечивать

¹⁹ Анализ Министерства финансов Республики Таджикистан по эффективности действующих налоговых и таможенных льгот. – Душанбе, 2021. – С.31-36.

базовые государственные услуги и развивать инфраструктуру, которая является основой для экономического роста.

Финансовая поддержка с республиканского бюджета часто направляется на реализацию государственных программ в таких областях, как здравоохранение, образование, транспорт и социальная поддержка, что позволяет поддерживать уровень жизни в отдалённых районах и стимулировать их развитие.

Хотя налоговая система Таджикистана централизована, различия в экономическом и социальном развитии регионов создают необходимость в её адаптации для решения специфических проблем. Внутренние различия между регионами включают:

В развитых регионах с высоким уровнем экономической активности, таких как Душанбе и Согдийская область, налоговая база шире, что позволяет собирать больше налогов с компаний и физических лиц. В то же время в отдалённых регионах налоговая нагрузка может быть меньше, а собираемость налогов — ниже из-за ограниченной предпринимательской деятельности и наличия теневой экономики.

Системы налогообложения варьируются в зависимости от политического и экономического устройства страны, а также от уровня децентрализации власти. В рамках этого раздела мы рассмотрим национальные практики налогообложения на примере нескольких стран, чтобы выявить общие принципы и особенности регулирования налогов на региональном уровне.

В России региональные налоги и особенности их регулирования играют ключевую роль в обеспечении финансовой устойчивости субъектов Федерации и адаптации налоговой политики к местным условиям. Рассмотрим, как в разных частях страны регулируются такие налоги, и какие особенности влияют на сборы и расходование налоговых доходов.

Для более глубокого понимания, как различные страны подходят к налогообложению, мы также рассмотрим практики в других странах. В США система налогообложения делится между федеральным и местным уровнями, что создаёт сложную и многослойную налоговую структуру. Германия, с её федеративным устройством, демонстрирует, как налогообложение на уровне земель может влиять на финансовое положение и развитие регионов. Мы также рассмотрим примеры из Канады и Индии, чтобы увидеть, как разные федеративные и централизованные системы налогообложения могут быть организованы для решения специфических экономических и социальных задач.

Этот обзор поможет лучше понять, как различные страны адаптируют свои налоговые системы к местным условиям и какие практики могут быть полезны для оптимизации налогообложения на региональном уровне.

Российская Федерация, как государство с федеративной системой управления, обладает многослойной структурой налогообложения, где региональные налоги играют важную роль в формировании доходов субъектов Федерации. В России, как и в Таджикистане, регионы существенно различаются по уровню экономического развития, что отражается на особенностях регулирования и собираемости налогов. При этом региональные налоги и сборы, установленные законодательством, позволяют местным органам власти гибко реагировать на специфические потребности и экономические условия своих территорий.

1. Система региональных налогов в России

В России налоговая система разделена на три уровня: федеральный, региональный и местный. Региональные налоги являются важным источником доходов для субъектов Федерации, таких как республики, области и края. Основные налоги, которые регулируются на региональном уровне, включают:

Налог на имущество организаций. Этот налог взимается с юридических лиц и рассчитывается на основе стоимости имущества компании. Величина налога и порядок его уплаты могут варьироваться в зависимости от региона. Органы власти субъектов Федерации могут устанавливать льготы для определённых категорий налогоплательщиков, таких как предприятия, занимающиеся инновационной деятельностью или социально значимыми проектами.

Транспортный налог. Этот налог взимается с владельцев транспортных средств и направляется в региональные бюджеты. Его ставка устанавливается региональными властями в пределах, предусмотренных федеральным законодательством, что позволяет учесть специфику транспортной инфраструктуры и социальные потребности конкретного региона. В некоторых регионах могут вводиться льготы для определённых категорий граждан, например, для многодетных семей или ветеранов.

Налог на игорный бизнес. Данный налог является одним из самых гибких инструментов регионального налогообложения. Он взимается с доходов, получаемых от организации и проведения азартных игр, и регулируется властями субъектов Федерации, которые могут варьировать ставки налога в зависимости от местных условий.

Эти налоги играют ключевую роль в формировании региональных бюджетов, особенно в тех регионах, где развита промышленность, транспортная инфраструктура и другие сектора, которые облагаются региональными налогами.

2. Особенности регулирования региональных налогов

Особенность российской системы налогообложения заключается в том, что федеральное законодательство устанавливает основные параметры налогообложения,

однако субъекты Федерации могут самостоятельно определять ставки, сроки и условия уплаты налогов в рамках установленных пределов. Это позволяет регионам адаптировать налоговую политику под свои экономические и социальные условия. Например, в экономически развитых регионах, таких как Москва или Санкт-Петербург, ставки налогов могут быть выше, чем в менее развитых субъектах, что способствует перераспределению налоговой нагрузки в пользу регионов с низкими доходами.

Кроме того, в некоторых регионах вводятся налоговые льготы и освобождения для стимулирования экономического роста. Это особенно актуально для слаборазвитых и депрессивных регионов, где налоговые льготы могут стать инструментом привлечения инвестиций и создания новых рабочих мест. В таких регионах могут применяться льготные ставки по налогу на имущество для новых предприятий или полное освобождение от транспортного налога для определённых категорий бизнеса.

3. Федеральная поддержка и межбюджетные трансферты

Несмотря на то, что региональные налоги являются важным источником доходов, многие регионы России сталкиваются с дефицитом бюджета из-за недостаточно развитой налоговой базы. Это особенно касается удалённых и депрессивных регионов, таких как Северный Кавказ, Сибирь и Дальний Восток, где экономическая активность ниже, чем в центральных и западных частях страны. Для обеспечения сбалансированности бюджетов таких регионов применяется система межбюджетных трансфертов, когда средства перераспределяются из федерального бюджета в пользу регионов с низкими доходами.

Федеральное правительство предоставляет дотации, субсидии и субвенции регионам, где налоговые поступления недостаточны для финансирования необходимых расходов. Это помогает обеспечивать стабильность региональных бюджетов и финансировать социальные программы, строительство инфраструктуры и другие нужды, которые не могут быть покрыты за счёт местных налогов.

4. Примеры региональных налоговых инициатив

В некоторых регионах России успешно реализуются инициативы по снижению налоговой нагрузки для определённых отраслей экономики. Например, в ряде регионов Дальнего Востока введены налоговые льготы для резидентов территорий опережающего социально-экономического развития (ТОСЭР). Эти зоны созданы для привлечения инвестиций и включают в себя такие меры, как снижение ставок налога на прибыль и освобождение от ряда других налогов на несколько лет.

Другой пример — Московская область, где активно применяются налоговые льготы для предприятий, занимающихся инновационной деятельностью, а также для крупных инвестиционных проектов, связанных с развитием транспортной инфраструктуры и

логистики. Эти меры помогают стимулировать экономический рост и способствуют созданию рабочих мест в регионе.

США: система местных и федеральных налогов

Система налогообложения в Соединённых Штатах Америки представляет собой сложный и многослойный механизм, который сочетает в себе федеральные, государственные и местные налоги. Такая структура налогообложения обусловлена федеративным устройством страны, где полномочия и ответственность по установлению налогов распределены между разными уровнями власти. Рассмотрим основные аспекты системы местных и федеральных налогов в США, а также их взаимодействие и особенности.

1. Федеральные налоги

Федеральное правительство США обладает полномочиями устанавливать и администрировать ряд ключевых налогов, которые представляют собой основной источник доходов федерального бюджета. Основные федеральные налоги включают:

- **Налог на доходы физических лиц (Individual Income Tax):** Этот налог является основным источником доходов федерального бюджета и взимается с доходов граждан и резидентов США. Налоговая система прогрессивная, с несколькими уровнями ставок в зависимости от уровня дохода. Налогоплательщики обязаны подавать годовые налоговые декларации и уплачивать налоги на основании своих доходов.
- **Налог на прибыль юридических лиц (Corporate Income Tax):** Этот налог взимается с прибыли компаний и корпораций. Ставка налога устанавливается федеральным законодательством, но компании могут также обременяться налогами на уровне штатов и местных властей.
- **Социальные налоги (Social Security and Medicare Taxes):** Эти налоги предназначены для финансирования программ социального обеспечения и медицинского страхования. Они взимаются с заработной платы и доходов сотрудников, а также с самозанятых лиц. Налоги на социальное обеспечение и медицинское страхование имеют фиксированные ставки и взимаются в рамках федеральной системы.

2. Государственные налоги

Каждый из 50 штатов США имеет свои полномочия в области налогообложения, что позволяет им устанавливать собственные налоговые ставки и правила. Основные виды налогов, взимаемых на уровне штатов, включают:

- **Налог на доходы физических лиц (State Income Tax):** Многие штаты взимают налог на доходы физических лиц. Ставки и правила могут сильно различаться. Например,

Калифорния имеет высокие ставки, в то время как штаты, такие как Техас и Флорида, не взимают налог на доходы физических лиц.

- **Налог на прибыль юридических лиц (State Corporate Income Tax):** Штаты также устанавливают налоги на прибыль компаний. Ставки и правила могут различаться, и компании обязаны уплачивать этот налог в каждом штате, где они ведут бизнес.

- **Налог с продаж (Sales Tax):** Этот налог взимается с продаж товаров и услуг. Ставки налога могут варьироваться в зависимости от штата и даже от конкретного местного правительства. Например, в Нью-Йорке существует и государственный, и местный налог с продаж.

3. Местные налоги

Местные власти в США имеют право устанавливать собственные налоги, которые помогают финансировать местные услуги и инфраструктуру. Эти налоги могут включать:

- **Налог на имущество (Property Tax):** Один из основных источников доходов местных бюджетов. Налог на имущество взимается с владельцев недвижимости на основании оценочной стоимости их имущества. Этот налог используется для финансирования местных школ, полиции, пожарной охраны и других общественных услуг.

- **Налог с продаж (Local Sales Tax):** Местные правительства могут вводить дополнительные ставки налога с продаж, которые добавляются к государственным ставкам. Это позволяет муниципалитетам получать дополнительное финансирование для местных нужд.

- **Налог на доходы (Local Income Tax):** Некоторые местные юрисдикции взимают налоги на доходы физических лиц, которые добавляются к федеральным и государственным налогам. Эти налоги могут использоваться для финансирования местных проектов и услуг.

4. Финансовое перераспределение и межбюджетные трансферты

Финансовое перераспределение и межбюджетные трансферты играют ключевую роль в уравнивании налоговых доходов между федеральным и местным уровнями власти в США. Эти механизмы позволяют компенсировать различия в доходах и расходах между богатыми и бедными регионами, а также поддерживать финансирование ключевых общественных услуг.

- **Федеральные трансферты:** Федеральное правительство осуществляет ряд программ трансфертов, направленных на поддержку штатов и местных органов власти. Эти трансферты могут быть как целевыми, так и блоковыми. Целевые трансферты направлены на финансирование конкретных программ и проектов, таких как образование, здравоохранение и инфраструктура. Блоковые гранты предоставляются штатам с большей

свободой в расходовании средств, что позволяет адаптировать финансирование к местным потребностям.

- **Программы финансовой помощи:** В рамках программ финансовой помощи, таких как Medicaid (медицинское страхование для малоимущих) и Title I (финансовая поддержка школ в бедных районах), федеральные средства распределяются среди штатов и местных органов власти для выполнения социальных обязательств. Эти программы помогают компенсировать расходы на социальные услуги и снизить финансовую нагрузку на менее обеспеченные регионы.

- **Распределение налоговых доходов:** В некоторых случаях налоговые доходы, собранные на местном уровне, перераспределяются между регионами для уравнивания бюджетов. Это может включать перераспределение доходов от налога на продажу или налога на имущество, что позволяет более равномерно распределить ресурсы и снизить финансовые диспропорции между регионами.

- **Финансовое выравнивание:** В США существуют механизмы финансового выравнивания, направленные на улучшение финансового состояния менее развитых штатов и местных органов власти. Это включает как федеральные программы поддержки, так и внутренние программы штатов, которые помогают компенсировать недостаток доходов и финансировать необходимые социальные услуги и инфраструктурные проекты.

Эти механизмы способствуют более справедливому распределению финансовых ресурсов, помогают справляться с неравенством между регионами и обеспечивают более устойчивое финансирование для ключевых общественных нужд. В результате, правительство играет важную роль в поддержке финансового здоровья местных органов власти и обеспечении их способности выполнять свои функции.

Германия: федерализм и налогообложение на уровне земель

Германия — федеративная республика, где налогообложение организовано на двух уровнях: федеральном и земельном. Земли (Bundesländer) имеют значительные полномочия в области налогообложения и могут устанавливать собственные налоговые правила в рамках федерального законодательства. Эта система позволяет учитывать региональные особенности и обеспечивает финансовую автономию земель.

1. Федеральные и земельные налоги

В Германии налоги распределяются между федеральным правительством и землями, что позволяет сбалансировать финансовые потоки и учитывать местные экономические условия. Основные налоговые полномочия разделены следующим образом:

- **Федеральные налоги:** Основные источники доходов федерального бюджета включают налог на прибыль корпораций, налог на доходы физических лиц (на уровне

федерации, в том числе социальные взносы), и акцизы на потребление. Эти налоги собираются на федеральном уровне и распределяются между разными регионами на основе различных формул.

- **Земельные налоги:** Земли имеют право устанавливать собственные налоги, включая налог на имущество, налог на наследство и дарение, а также налог на доходы от капитала. Каждая земля может устанавливать свои ставки и правила, что позволяет учитывать региональные экономические условия и особенности.

В Германии действует система финансового выравнивания, которая обеспечивает перераспределение налоговых доходов между федеральным и земельными уровнями. Основные принципы включают:

- **Финансовое выравнивание (Finanzausgleich):** Это система, направленная на уравнивание финансовых возможностей между богатыми и бедными землями. Федеральное правительство осуществляет перераспределение средств через различные фонды, чтобы поддерживать финансовое равновесие и обеспечить финансирование основных социальных и инфраструктурных проектов.

- **Совместное налогообложение:** Налоги, такие как налог на доходы физических лиц и налог на прибыль корпораций, делятся между федеральным правительством и землями. Доля, которая остаётся у земель, может варьироваться в зависимости от налоговых формул и договоренностей.

- **Целевые гранты и субсидии:** Земли также могут получать целевые гранты и субсидии от федерального правительства для финансирования специфических проектов и программ. Это включает поддержку для развития инфраструктуры, образования и здравоохранения.

В разных странах мира также существуют интересные примеры систем налогообложения, где региональные и местные власти играют значительную роль в управлении налогами. Рассмотрим систему налогообложения в Канаде и Индии.

Канада — федеративная страна, где налогообложение делится между федеральным и провинциальным уровнями:

- **Федеральные налоги:** Основные федеральные налоги включают налог на доходы физических лиц, налог на прибыль корпораций и налог на товары и услуги (GST). Эти налоги взимаются на уровне всей страны и обеспечивают основные доходы федерального бюджета.

- **Провинциальные налоги:** Провинции имеют право устанавливать собственные налоги, включая налог на доходы физических лиц, налог на прибыль компаний и налог на

продажи (PST). Провинции могут устанавливать свои ставки и правила налогообложения, что позволяет учитывать местные экономические условия.

- **Финансовое выравнивание:** В Канаде существует система перераспределения доходов, где федеральное правительство осуществляет трансферты провинциям для уравнивания финансовых ресурсов и поддержки менее обеспеченных регионов.

Индия — федеративная республика, где налогообложение также делится между федеральным правительством и штатами:

- **Федеральные налоги:** Федеральное правительство взимает налог на доходы физических лиц, налог на прибыль корпораций, налог на товары и услуги (GST) и акцизы. Эти налоги формируют основную часть федерального бюджета.

- **Штатные налоги:** Штаты могут устанавливать собственные налоги, такие как налог на продажи (в некоторых случаях), налог на имущество и налог на акцизы на алкоголь. Штаты также имеют полномочия по определению ставок и правил в рамках федеральных норм.

- **Система перераспределения доходов:** В Индии существует система перераспределения ресурсов между центром и штатами через разные фонды и механизмы, направленные на поддержку менее развитых штатов и уравнивание бюджетных дефицитов.

Эти примеры показывают, как различные страны адаптируют свои налоговые системы для учёта региональных особенностей и обеспечения финансовой стабильности. Каждый подход имеет свои уникальные черты и механизмы, которые помогают справляться с экономическими вызовами и поддерживать эффективное финансирование на всех уровнях власти.

Изучение практик налогообложения в разных странах может предоставить полезные идеи для улучшения налоговой системы Таджикистана. Каждая страна имеет свои уникальные подходы, которые можно адаптировать в зависимости от специфики экономического и социального контекста. Рассмотрим, какие из международных практик могут быть наиболее полезны для Таджикистана.

1. Финансовое выравнивание и межбюджетные трансферты

Пример из Германии и Канады: В Германии и Канаде эффективные системы финансового выравнивания позволяют уравнивать бюджетные ресурсы между более развитыми и менее развитыми регионами. В Германии используется система финансового выравнивания, которая помогает компенсировать экономическое неравенство между землями через перераспределение средств и целевые гранты. В Канаде федеральное

правительство также осуществляет трансферты провинциям для поддержки менее обеспеченных регионов.

Рекомендации для Таджикистана: Таджикистан, учитывая своё разнообразие в уровнях экономического развития между регионами, может внедрить подобные механизмы перераспределения ресурсов. Создание системы межбюджетных трансфертов и целевых грантов, направленных на поддержку менее развитых регионов, может помочь уравновесить бюджетные дефициты и стимулировать экономическое развитие в регионах с низким уровнем доходов.

2. Гибкость регионального налогообложения

Пример из США: В США штаты имеют значительные полномочия в области установления собственных налоговых правил, что позволяет учитывать местные особенности и адаптировать налогообложение под региональные нужды. Это включает в себя возможность устанавливать разные ставки налога на доходы, продажи и имущество.

Рекомендации для Таджикистана: Для Таджикистана может быть полезно рассмотреть возможность предоставления регионам большей автономии в установлении некоторых местных налогов. Это позволит лучше учитывать местные экономические условия и специфические потребности регионов, способствуя более эффективному налоговому регулированию.

3. Развитие налоговых льгот и стимулов

Пример из Индии: В Индии штаты имеют возможность предоставлять налоговые льготы и стимулы для привлечения инвестиций и поддержки определённых секторов экономики. Эти льготы могут включать снижение налоговых ставок или полное освобождение от налогов для новых или стратегически важных предприятий.

Рекомендации для Таджикистана: Таджикистан может использовать подобные инструменты для стимулирования экономического роста и привлечения инвестиций в ключевые сектора экономики. Введение налоговых льгот для инвестиционных проектов и стратегически важных отраслей, таких как сельское хозяйство, энергетика и инфраструктура, может помочь улучшить экономическую ситуацию в стране.

4. Улучшение администрирования налогов

Пример из Германии и США: В Германии и США особое внимание уделяется эффективному администрированию налогов и использованию современных технологий для повышения прозрачности и снижения уровня налогового мошенничества. Это включает в себя использование информационных технологий для автоматизации налогового администрирования и повышения точности расчётов.

Рекомендации для Таджикистана: Таджикистан может улучшить администрирование налогов, внедряя современные информационные системы и технологии. Это поможет повысить эффективность сбора налогов, снизить коррупцию и улучшить прозрачность налоговых процедур. Разработка и внедрение электронных платформ для подачи налоговых деклараций и мониторинга налоговых поступлений могут значительно улучшить налоговую систему страны.

Налогообложение играет ключевую роль в развитии регионов, предотвращая сдерживание местных бюджетов и стимулируя экономический рост. Опыт разных стран, таких как Россия, США, Германия, Канада и Индия, позволяет адаптировать налоговую систему к региональным особенностям и социально-экономическим условиям. Эти примеры показывают, что успешные системы включают в себя баланс между федеральными уровнями и уровнями власти, гибкость в налоговой политике, механизм перераспределения доходов, а также стимулирование ключевых отраслей экономики через налоговые льготы.

Таджикистан страна, обладающая развитыми экономическими технологиями и определяющими особенности, важно применять передовые мировые практики с учетом местных условий. Разработка эффективной системы межбюджетных трансфертов, внедрение региональных налоговых стимулов, а также повышение эффективности налогового администрирования могут способствовать развитию экономики и сокращению налогов между регионами.

Таким образом, модернизация налоговой системы Таджикистана в сторону большей гибкости, прозрачности и справедливого распределения доходов позволит не только усилить финансовую устойчивость страны, но и создать условия для долгосрочного социально-экономического прогресса.

Литература

1. Анализ Министерства финансов Республики Таджикистан по эффективности действующих налоговых и таможенных льгот. – Душанбе, 2021. – С.6.
2. Анализ Министерства финансов Республики Таджикистан по эффективности действующих налоговых и таможенных льгот. – Душанбе, 2021. – С.31-36.
- Закон Республики Таджикистан о принятии Налогового кодекса от 23. 12.2021 г. //Ахбори Маджлиси Оли Республики Таджикистан, 2019 г., №12, ч.1, ст. 681; 2020 г., №1-3, ст. 18; 2021 г., №1-3, ст.27.
4. Конституционный закон Республики Таджикистан «О местных органах государственной власти» //Ахбори Маджлиси Оли Республики Таджикистан. -2004. -№5,

ст. 339; 2006. -№11, ст 472; 2009. -№12, ст.814; 2010. -№12, ч-1, ст. 800; 2013. -№3, ст.179; №7, ст.500.

5. Реестр налоговых и таможенных льгот. Утвержден Постановления Правительство Республики Таджикистан от 31 от 31 декабря 2020 г., №670

ВАЗЪИ МУОСИРИ НИЗОМИ БОНКИИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Чориева Фариза Маҳмадназирова – унвонҷӯи кафедраи фаъолияти бонкии Доишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон. Суроға: 734067, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе кӯчаи Нахимов 64/14. Телефон: (+992)102-10-10-49. E-mail: nabieva.fariza@mail.ru

Ин мақола вазъи кунунии низоми бонкии Ҷумҳурии Тоҷикистонро таҳқиқ менамояд. Дар мақола ҷанбаҳои асосии фаъолияти низоми бонкӣ, аз ҷумла сохтори бонкҳо, нақши онҳо дар иқтисодиёти кишвар, инчунин мушкилот ва мушкилоти асосии он таҳлил карда мешаванд. Тадбирҳои андешидаи мақомот барои рушди баҳии бонкӣ ва баланд бардоштани самаранокии он таҳқид карда мешаванд. Муаллифони мақола инчунин таъсири тамоюлҳои байналмилалӣ молиявӣ ва иқтисодиро ба низоми бонкии Тоҷикистон таҳлил намуда, ҷиҳати беҳтар намудани устуворӣ ва рушди он дар дарозмуддат тавсияҳо пешниҳод менамоянд.

Вожакалидҳо: Низоми бонкӣ, бонкҳо, портфели қарзӣ, сиесати қарзӣ, ташкилотҳои молиявӣ, танзим, қарздиҳӣ, пардохтпазирӣ, амалиёти асзорӣ, сармоягузорӣ, субот, хавфҳои қарзӣ, ҳамкориҳои байналмилалӣ, рақамисозӣ, рушди технологияҳои молиявӣ.

СОВРЕМЕННОЕ СОСТОЯНИЕ БАНКОВСКОЙ СИСТЕМЫ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН

Чориева Фариза Махмадназировна – соискатель кафедры банковской деятельности Таджикского государственного финансово-экономического университета. Адрес: 734067, Республика Таджикистан, г. Душанбе, улица Нахимова 64/14 Телефон: (+992)102-10-10-49. E-mail: nabieva.fariza@mail.ru

Данная статья исследует современное состояние банковской системы Республики Таджикистан. В статье анализируются основные аспекты функционирования банковской системы, включая структуру банков, их роль в экономике страны, а также основные вызовы и проблемы, с которыми она сталкивается. Освещаются меры, принимаемые властями для развития банковского сектора и повышения его эффективности. Авторы статьи также анализируют влияние международных финансовых и экономических трендов на банковскую систему Таджикистана и предлагают рекомендации по улучшению её устойчивости и развитию в долгосрочной перспективе.

Ключевые слова: Банковская система, банки, кредитный портфель, кредитная политика, финансовые институты, регулирование, кредитование, ликвидность, валютные операции, инвестиции, стабильность, кредитные риски, международное сотрудничество, цифровизация, развитие финансовых технологий

THE CURRENT STATE OF THE BANKING SYSTEM OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

Chorieva Fariza Makhmadnazovna is a candidate of the Department of Banking at the Tajik State University of Finance and Economics. Address: 64/14 Nakhimov Street, Dushanbe, 734067, Republic of Tajikistan Phone: (+992)102-10-10-49. E-mail: nabieva.fariza@mail.ru

This article examines the current state of the banking system of the Republic of Tajikistan. The article analyzes the main aspects of the functioning of the banking system, including the structure of banks, their role in the country's economy, as well as the main challenges and problems it faces. The measures taken by the authorities to develop the banking sector and improve its efficiency are highlighted. The authors of the article also analyze the impact of international financial and economic trends on the banking system of Tajikistan and offer recommendations for improving its stability and development in the long term.

Keywords: Banking system, banks, loan portfolio, credit policy, financial institutions, regulation, lending, liquidity, currency transactions, investments, stability, credit risks, international cooperation, digitalization, development of financial technologies.

Таҳлили вазъият ва тамоюли рушди низоми бонкии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар шароити бӯҳронӣ солҳои 2015-2020-ро дар бар мегирад ва аз ҷониби мо дар муқоиса бо нишондиҳандаҳои асосии рушди иқтисоди миллии Тоҷикистон барои ҳамин давраи соли гузашта анҷом дода шуд. Маълумот дар давраи баррасишаванда аз суръати мусбат ва баланди рушди иқтисоди миллӣ шаҳодат медиҳанд, аммо бо афзоиши таҳдидҳо ва хатарҳои макроиқтисодӣ ва молиявӣ, таъсири бӯҳрон ба низоми бонкии ватанӣ ва фаъолияти ғайрисамараноки бонкҳои ташкилкунандаи он, ки метавонанд омилҳои маҳдудкунандаи рушди устувори иқтисодӣ ва неқӯаҳволии аҳолии кишвар гарданд.

Ҳамин тариқ, таҳлили маълумот динамикаи устувори нишондиҳандаҳои асосии макроиқтисодии рушди иқтисоди миллии Ҷумҳурии Тоҷикистонро дар давраи солҳои 2015-2020 нишон медиҳад. Ҳамин тариқ, ММД номиналӣ бо нархҳои қорӣ 1,7 маротиба (аз 48 401 млн. сомонӣ дар соли 2015 то 82 540 млн. сомонӣ дар соли 2020 ё 34 139 млн. сомонӣ) афзуд. Афзоиши истеҳсоли маҳсулоти саноатӣ 2,3 маротиба ё аз 12 миллиону 196 миллион сомонӣ ба 30 миллиону 890 миллион сомонӣ ё 18 миллиону 694 миллион сомонӣ ва рушди соҳаи кишоварзӣ аз 3,2 ғоизи соли 2015 то 8,8 ғоизро ташкил дод. Дар ин давра гардиши савдои хориҷии кишвар аз 4327 миллион доллари соли 2015 то ба 4557,8 миллион доллари ИМА дар соли 2020 ё 105 ғоиз афзуд. Дар баробари ин афзоиши ҳаҷми содирот аз 891 миллион доллар то 1406,9 миллион доллар дар соли 2020 ё 1,6 маротиба дар заминаи коҳиши ҳаҷми воридот аз 4363 миллион доллари соли 2015 то ба 3150,9 миллион доллар дар соли 2020 миллион доллари амрикоӣ ё 9,2% ташкил медиҳад. Ҳамзамон, дар ин давра

дар пасманзари суръати афзоиши босуръати беш аз 7,0 фоиз пастравии суръати рушди иктисодӣ дар солҳои 2015-2016 то 6,0 ва 6,9 фоиз ва дар соли 2020 то 4,5 фоиз мушоҳида мешавад. Динамикаи афзоиши ММД бо доллари ИМА бештар маълумотнок аст, ки дар ин давра 7% коҳиш ёфтааст (аз 7851,0 млн. доллари ИМА дар соли 2015 то 7304,4 млн. доллари ИМА дар соли 2020 ё 547 млн. доллари ИМА)[2, 67]. Яъне, нишондиҳандаҳои дар боло зикршуда дар баробари инъикоси тамоюли мусбати афзоиши шумораи макрониишондиҳандаҳо барои Тоҷикистон, ҳамзамон мавҷудияти давраҳои афзояндаи ноустувориро дар сатҳи макро, таҳти таъсири маҷмӯи омилҳои берунӣ ва дохилӣ инъикос менамоянд.

Ҷадвали 1. Динамикаи муҳимтарин нишондиҳандаҳои молиявӣ ва пулии Тоҷикистон барои солҳои 2015-2020*.

Нишондиҳандаҳо	Воҳиди ченак.	20015	2016	2017	2018	2019	2020	Ченаки 2020/2015 (+,-) п.п.
Даромади буҷети давлатӣ	млн. сомонӣ	16586,5	18405,2	19995,5	23925,5	23469,4	25065,0	+8478,5
Хароҷоти буҷети давлатӣ	млн. сомонӣ	16277,4	18294,3	22264,2	24187,4	23806,6	24812,5	+8535,1
+ Профицит/ - дефицит	млн. сомонӣ	309,1	110,9	2308,7	-261,9	-337,2	252,5	-56,6
Ҳиссаи профицит/дефицит нисбат ба ММД	%	0,3	0,2	3,6	0,4	0,4	0,3	0,0 п.п.
Қарзи беруна	млн. доллар	2194,5	2274,1	2879,0	2924,2	2849,74	2921,77	+ 727,27
Ҳиссаи қарзи беруна дар ММД.	дар %	27,9	32,7	40,3	38,9	35,3	40	12,1 п.п.
Таваррум, аз рӯи ИНИ	дар %	5.1	6.1	6.7	5,4	7,9	9,4	+ 4,3 п.п.
Интиқоли пул	млн. доллар	2300,0	1930,0	2550,0	22568,0	2731,0	2558,0	+ 258
Қурби расмӣ асъор	сомонӣ/дол. ИМА	6.1630	7.8770	8.8211	9.4236	9,68	11,3	+ 5,137
Пешниҳод и васеи пул мувофиқи М4	млн. сомонӣ	10 790	14 788	18 018	18 949	22155	26 139,9	+15 350

Сатҳи монетизатсия	дар % ба ММД	22.29	27.15	29.49	27.52	28,6	31,7	+ 9,41 п.п.
Пули нақд дар муомилоти тибқи М0	млн. сомонӣ	4 591	7 588	10 950	12 196	15332	18058,5	+ 13 468
Меъёри бозтамвил	%	8.00	9.77	15.13	14.24	13,75	12,00	+ 4 п.п.
Меъёрҳои фоида аз рӯи пасандозҳо	дар %	2.30	2.23	2.78	3.01	9,23	8,15	+ 5,85 п.п.
- аз рӯи қарзҳо	%	25.17	25.06	29.28	26.02	22,72	14,83	- 10,34 п.п.
Қарзи софидохилӣ	млн. сомонӣ	13 121,8	15 339,3	13 600,9	14 104,6	14 541,1	16 644,7	+ 3,522,9
Ҳиссаи қарзи софидохилӣ дар ММД	%	27,1	28,1	22,3	20,4	18,8	20,1	- 7,0 п.п.
Маблағҳои пардохтпазирӣ ташкилотҳои қарзӣ	млн. сомонӣ	3925	6048	5713	5869	5018	6969,45	+ 3 044,5
Сатҳи пардохтпазирӣ, нисбат ба ММД	%	8,11	11,10	9,35	8,53	6,49	8,44	+ 0,3 п.п.

Сарчашма: *Аз ҷониби муаллиф дар асоси маълумот ҳисоб карда шудааст: Бюллетени омили бонкӣ, 2012 (208)-саҳ. 9-21; 2014 (223) - с. 9-20; 2019, саҳ. 8-20.; мувофиқи Омили солони Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2019 ва 2020. Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. ; ****- тибқи Ҳисоботи қарзи давлатӣ барои солҳои 2018 ва 2020. сомони Вазорати молияи Ҷумҳурии Тоҷикистон.

Ҳамин тариқ, таҳлили маълумоти чадвал нишон медиҳад, ки сарфи назар аз афзоиши даромади буҷети давлатӣ 1,51 маротиба (аз 16586,5 млн. сомонӣ дар соли 2015 то 25065,0 млн. сомонӣ дар соли 2020 ё 8478,5 млн. сомонӣ), вале хароҷоти буҷети давлатӣ 1,53 маротиба зиёд шудааст. Ҳарчанд расман дар ин давра дефисити буҷети давлатӣ танҳо барои солҳои 2018 ва 2019 (мутаносибан 261,9 ва 337,2 миллион сомонӣ) ба мушоҳида мерасад, аммо профитсит дар солҳои 2015, 2016, 2017 ва 2020 аз ҳисоби секвестрсозии хароҷоти буҷети давлатӣ ва грантҳои беруна аз шарикони байналмилалӣ барои дастгирии буҷет хароҷоти иловагӣ ба даст омадааст. Ҳамин тариқ, барои пӯшонидани дефисити буҷет, бахусус дар давраҳои таъсири омилҳои беруна ба иқтисоди хурди қушоди Тоҷикистон ва дар давраи шиддат ёфтани бӯҳрони қарзии кишварҳои ҳавзаи Европа (2015-2017), сустшавии суръати афзоиши иқтисодиёти миллӣ (то 4,5% ММД), кам шудани

даромади субъектҳои хоҷагии халқ, аз ҷумла кам шудани даромади буҷети давлатӣ, ба амал омад. Он ҳамчунин боиси ҷалби захираҳои иловагӣ барои дастгирии фаъолияти сармоягузори аз ҳисоби афзоиши ҳаҷми қарзи хориҷии давлатӣ гардид. Ҳамин тариқ, афзоиши қарзи хориҷии Тоҷикистон 1,3 маротиба аз 2194,5 миллион доллар ба 2921,77 миллион доллар ё 727,27 миллион долларро ташкил дод. Дар ин давра ҳиссаи қарзи беруна нисбат ба ММД аз 27,9 фоизи соли 2015 то 32,7 фоиз дар соли 2016 тағйир ёфт; то 40,3% дар соли 2017, то 38,9% дар соли 2018; дар соли 2019 ба 35,3 фоиз ва дар соли 2020 ба 40,0 фоиз расид. Дар маҷмӯъ қарзи беруна дар давраи баррасӣ 12,1 фоиз афзуд.

Таҳлили муфассали рушди низоми бонкии Тоҷикистон дар давраи бӯҳронии солҳои 2015-2020 (Ҷадвали 2.) нишон медиҳад, ки ҳарчанд дороиҳои ташкилотҳои бонкӣ 1,4 маротиба (аз 18,3 млрд. сомонӣ дар соли 2015, то 26,3 млрд. сомонӣ дар соли 2020) афзоиш ёфта бошанд ҳам, ҳиссаи онҳо дар ММД аз 38,51% дар соли 2015, то 31,87% дар соли 2020 коҳиш ёфтааст, ё ба 6,6 банди фоизӣ (п.п.) афзуд [2]. Яъне раванди регрессия ба амал меояд, ки бо камшавии саҳми дороиҳои бонкӣ ба динамикаи рушди иқтисодии иқтисодиёти миллӣ инъикос меёбад.

Ҷадвали 2. Динамикаи нишондиҳандаҳои асосии рушди сегменти бонкии Тоҷикистон барои солҳои 2015-2020, млн. сомонӣ*

Нишондиҳандаҳо	2015	2016	2017	2018	2019	2020	Тағйирот 2020/2015, дар %, (+/-) дар б.ф. (п.п.)
Дороиҳо	18639	21187	20932	21201	21976	26307	141,1%
- ҳиссаи дороиҳо, бо % дар ММД	38,51	38,86	34,26	30,80	28,41	31,87	-6,6 п.п.
Дороиҳои пардохтпазир	4484	6482	6283	6472	6068	7916	176,5%
- ҳиссаи онҳо бо % дар ММД	9,26	11,90	10,26	9,40	7,84	9,59	+0,33 п.п.
Қарзҳо	11229	9823	8508	8677	9703	10882	96,9%
- ҳиссаи онҳо бо % дар ММД	23,20	18,03	13,92	12,60	12,54	13,18	-10,02 п.п.
Қарзҳои таъхиршуда	2039	3441	2014	1994	1476	1278	62,7%
Фонд барои талафоти эҳтимолии қарзҳо	-1547	-1673	-1696	2027	1869	1843	-119%
Сармояҳо	276	1604	2172	2427	2232	2672	9 раз
Маблағҳои асосӣ	1991	3176	4200	4207	4149	4616	231%
Ўҳдадориҳо	16222	15690	15207	15287	15749	19131	117,9%
Амонатҳо	8614	9244	9283	9724	9682	11414	132,5%
- ҳиссаи онҳо бо % дар ММД	17,80	16,97	15,19	14,12	12,52	13,83	-3,97
Амонатҳои дарҳостӣ	2682	3313	4274	4885	4699	5931	221%
Амонатҳои дигар	5392	5931	5009	4838	4964	5482	101,6%
Қарзҳои мутамарказ	279	304	91	78	72	116	41,5%
Қарзҳои байнибонкӣ	1157	972	1461	776	953	2122	183,4%
Векселҳо барои пардохт	2882	3146	2966	3123	3120	477	16,5%

Сармоя	2417	5497	5725	5913	6226	7177	296%
- ҳиссаи дороиҳо, бо % дар ММД	4,99	10,09	9,37	8,59	8,05	8,69	+3,7

Сарчашма:* Аз ҷониби муаллиф дар асоси маълумоти Бюллетени омили бонкӣ 2018-2021 ҳисоб карда шудааст. Сомонаи Бонки миллии Тоҷикистон, www.nbt.tj.

Чунин тамоюли манфӣ дар ҳиссаи қарзҳои ба иқтисодиёт додашуда, ки аз 23,2 фоизи ММД дар соли 2015, то 13,18 фоизи ММД дар соли 2020 ё 10,02 банди фоизӣ ба таври назаррас коҳиш ёфтааст, низ мушоҳида мешавад. Аммо дар ин замина мушкilot боз ҳам бо сабабе, ки бақияи қарзҳои ба иқтисодиёт додашуда аз 11,2 миллиард сомонӣ дар соли 2015, то ба 10,9 миллиард сомонӣ дар соли 2020 ё 347 миллион сомонӣ қомилан коҳиш ёфтааст, шадидтар гардидааст.

Дар заминаи ҷалби пасандозҳо, дар ташкилотҳои қарзӣ тӯли солҳои 2015-2020 тамоюлҳои зиддунақиз ба вучуд омадаанд. Ҳамин тариқ, бо афзоиши ҳаҷми мутлақи пасандозҳои ҷалбшуда аз 8614 миллион сомонӣ дар соли 2015, то 11414 миллион сомонӣ дар соли 2020 ва ё 2800 миллион сомонӣ ҳиссаи онҳо дар ММД, аз 17,8 фоизи соли 2015 то 13,83 фоиз дар соли 2020, ё ки дар ҳаҷми 3.97 банди фоиз (п.п.), коҳиш ёфт. Мутаносибан, имконияти бонкҳо дар додани қарз ба субъектҳои хоҷагии халқ ба таври назаррас коҳиш ёфта, имкони рушди устувори онҳоро бозмедорад. Чунин ҳолат ба вучуд омад, ки берун аз бонкҳо дар муомилот (аз рӯи маҷмӯи пулии М0) зиёда аз 15 миллиард сомонӣ маблағҳои озода аҳоли ва шахсони ҳуқуқӣ, қарор дошт. Яъне зерсегменти бонкӣ, ки дар ҳолати бӯҳронӣ қарор дошт, вазифаи сафарбаркунии пасандозҳои дохилӣ ва табдили онҳо ба сармоягузорию пурра ва муассир иҷро накард. Дар баробари ин, бад шудани нишондиҳандаҳои молиявии низоми бонкӣ, ки аз ҳадди беҳатарӣ берун рафта буд, боиси афзоиши нобоварии ҳам аз ҷониби аҳоли ва ҳам аз ҷониби субъектҳои соҳибкорӣ ва кам шудани маҳзани захираҳои имкониятҳои қарздиҳӣ барои иқтисодиёт гардид.

Сарфи назар аз афзоиши сармояи ташкилотҳои қарзӣ дар давраи баррасишаванда (4,7 млрд. сомонӣ) ва ҳиссаи онҳо дар ММД (3,7 банди фоизӣ), ташкилотҳои қарзӣ бинобар афзоиши хавфҳо натавонистанд ҳаҷми сармоягузорию қарзиро ба иқтисодиёт афзоиш диҳанд. Яъне, дар давраи баррасишаванда раванди афзоиши ҳиссаи дороиҳои бонкӣ, ки даромад намедиҳанд, мушоҳида мешавад. Ҳамин тариқ, ҳаҷми фондҳои асосӣ барои солҳои 2015-2020 аз ҳисоби ба тавозуни баҳисобгирии амволи ғайриманкули қарзгирандагон барои баргардонидани қарзҳои батаъхиргузориашон 2625 миллион сомонӣ ё 2,3 баробар афзоиш ёфт. Ин раванд ҳам боиси коҳиши заминаи даромади бонкҳо, аз сабаби ба даст наомадани даромади назарраси фоизӣ ва ҳам афзоиши иловагии хароҷоти нигоҳдориву фурӯши минбаъдаи онҳо, бо назардошти хароҷоти судӣ мегардад[3].

Ҳаҷм ва ҳиссаи дороиҳои пардохтпазир дар тавозуни ташкилотҳои қарзӣ, ки барои амалиёти спекулятивӣ истифода мегардиданд, зиёд шуд. Ин боиси афзоиши ноустувории пули миллий ва афзоиши хатарҳои асъорӣ гардид. Ҳамин тариқ, ҳаҷми онҳо аз 4,5 миллиард сомонӣ дар соли 2015 то 7,9 миллиард сомонӣ дар соли 2020 ё 3,4 миллиард сомонӣ афзоиш ёфтааст. Ҳамзамон, барои ин дороиҳо аз 9,26% дар соли 2015, то 9,59% дар соли 2020 ё 0,33 банди фоизӣ (п.п.) афзоиш ёфт. Илова бар ин, бо тарси хатар аз даст додани пардохтпазирӣ ва муфлисшавии эҳтимолӣ, бисёр ташкилотҳои қарзӣ, бахусус бонкҳои тижоратӣ, ки ҳиссаи зиёди пасандозҳои аҳоли дар ӯҳдадориҳои худ доранд, ба раванди барориши захираҳои иловагӣ барои пардохти пасандозҳо, аз ҷумла бо роҳи коҳиш додани барориши қарзҳои нав ва пеш аз мӯҳлат ситонидани қарзҳои қаблан додашуда ба қарзгирандагон, шуруъ намуданд.

Яъне, дар баҳши бонкии бозори молиявии Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳам дар мавриди пардохтпазирӣ ва ҳам додани қарзҳо барои солҳои 2015-2020 вазъи бӯҳронӣ вучуд дорад [1]. Фактҳои мазкур аз мавҷудияти на танҳо бӯҳрони қарзӣ ва амонатии маҳаллӣ, балки аз як бӯҳрони системавӣ дар дохили низоми бонкии ватанӣ шаҳодат медиҳанд, ки таъсири омилҳои берунӣ ва дохилӣ ба вучуд омадааст.

Дар шароити бад шудани сифати сандуқи қарзии бонкҳои ватанӣ, дар баробари омилҳои беруна (пастшавии нархҳо ва ҳаҷми истеҳсоли молҳои содиротӣ, даромади содироткунандагон-қарзгирандагон коҳиш ёфт, муносибатҳои молиявии онҳо бо таъминкунандагон-қарзгирандагони дохилии бонкҳо ҳалалдор шуданд, кам шудани интиқоли маблағҳо ва воридоти сармоягузори хориҷӣ боиси кам шудани даромади умумии субъектҳои хоҷагидорӣ ва иқтисодии сармоягузори онҳо, якбора боло рафтани қурби асъори хориҷӣ ва ғайра гардид), омилҳои дохилӣ низ таъсири манфӣ расониданд. Аз ҷумла қонуншиканиҳо, ба мисли вайрон кардани фарҳанги корпоративӣ ва менеҷмент, ки дар вайрон кардани расмиёти қарзӣ, афзоиши ғасод дар додани қарз ба субъектҳои дорои иқтисодии пасти қарзӣ, бад шудани мониторинги қарзҳо ва андешидани чораҳои зиддибӯҳронӣ, боиси афзудани қарзҳои таъхиршуда ва бад шудани ҳолати молиявии низоми бонкӣ, бахусус сабаби бад шудани фаъолияти бонкҳои калон ва аз ҷиҳати системавӣ муҳим, гаштанд [5]. Ин омил аз ҷониби БМТ ва Ҳукумати Тоҷикистон тақозо намуд, ки маҷмӯи тадбирҳои зиддибӯҳронӣ ва мукамалгардонии низоми бонкиро, дар шакли барномаҳои миллий ва соҳавии зиддибӯҳронӣ қабул намоянд.

Ҳамин тариқ, маҷмӯи санадҳо, аз ҷумла барномаи зиддибӯҳронии ба ҳадди ақалл кам кардани таъсири манфӣ омилҳои беруна ба иқтисодиёти Тоҷикистон дар сатҳи миллий қабул гардид, ки дар онҳо солимгардонии низоми бонкӣ нақши махсус ва афзалиятнок дошт. Ҳамзамон, барномаи зиддибӯҳронии умумисоҳавӣ оид ба беҳтаргардонии фаъолияти

Бонки миллии Тоҷикистон ва барномаи раҳой аз бӯҳрону солимгардонии ду бонки аз ҷиҳати системавӣ муҳими кишвар, аз ҷумла ҚСҚ «Агроинвестбанк» ва ҚСҚ «Тоҷиксодиротбанк», дар сатҳи микро қабул карда шуданд.

Татбиқи маҷмӯи барномаҳои зиддибӯҳронӣ имкон дод, ки таъсири манфии омилҳои беруна ба иқтисоди Тоҷикистон ба ҳадди ақалл кам карда шавад ва аз гузариши он ба марҳилаи бӯҳрони иқтисодӣ пешгирӣ карда шавад, ҳарчанд раванди сустшавии суръати рушди иқтисодӣ, ки қаблан оиди он зикр гардида буд, ба назар мерасид. Дар ин ҷода кумакҳои берунаи ҷомеаи ҷаҳонӣ, ки баҳри нигоҳ доштани мувозинати буҷет равона шуда буд, низ нақши муҳимро бозид.

Аммо, тадбирҳо оид ба татбиқи барномаҳои зиддибӯҳронӣ дар сатҳи бонкҳои аз ҷиҳати системавӣ муҳим, бо як қатор сабабҳо натиҷаи мусбӣ надоданд, ки дар натиҷа иҷозатномаи ғайриқонунии ду бонки аз ҷиҳати системавӣ муҳими кишвар, аз ҷумла ҚСҚ «Агроинвестбанк» ва ҚСҚ «Тоҷиксодиротбанк» бо барҳамдиҳии минбаъдаи онҳо, лағв карда шуд. Омили мазкур, ки тавре дар қисми назариявии рисола тадқиқ гардида буд, дар баробари дигар омилҳо боиси ба вуқӯъ омадани бӯҳрони бонкӣ дар иқтисодиёти Тоҷикистон гардид, ки таҳлили динамикаи нишондиҳандаҳои асосии устувории молиявии Тоҷикистон дар зерсегменти бонкӣ барои солҳои 2015-2020 низ, аз он шаҳодат медиҳад. Ҳамин тариқ, муҳимтарини онҳо маҷмӯи нишондиҳандаҳои мебошанд, ки ба ҷаҳор гурӯҳ дохил мешаванд: кифоятии сармоя, сифати дороиҳо, даромаднокии ва пардохтпазирӣ. Таҳлил ва ҳисобҳои муаллиф нишон медиҳад, ки гарчанде дар давраи баррасишаванда арзишҳои расмӣ нишондиҳандаҳои сармояи танзимшавандаи дараҷаи якум ва сармояи танзимкунанда барои система, бо назардошти хавф ба инобат гирифта шудаанд, гарчанде ки онҳо дар доираи микро-пруденсиалӣ қарор доранд, дар баробари ин, онҳо воқеан талаботи муқаррариро вайрон мекунанд, ки ин омил боиси афзоиши хавфҳо ва муфлисшавӣ мегардад. Ҳамин тариқ, сармояи танзимшавандаи вобаста ба хавф бо арзиши ҳадди ақали нишондиҳандаи 12% дар давраи солҳои 2015-2020 расман дар ҳудуди аз 13,1 то 26% тағйир ёфт, аммо бо назардошти бениҳоят бад шудани сифати сандуқи қарзӣ он воқеан паст буд (5%), ва ба таври нопурра захираҳо ташаккул ёфта, маҳзани даромад низ, кам шуд.

Ҳисобҳо нишон медиҳанд, ки арзиши воқеии нишондиҳандаҳои сармояи танзимшавандаи сатҳи якум ва сармояи танзимшаванда аз нишондиҳандаҳои зарурӣ барои ду бонки аз ҷиҳати системавӣ муҳим, ба мисли ҚСҚ «Агроинвестбанк» ва ҚСҚ «Тоҷиксодиротбанк» хеле паст аст. Омили иловагии мавҷудияти таҳрифи маълумоти расмӣ он аст, ки мавҷудияти муносибати корпоративии асосноки роҳбарияти ташкилотҳои қарзӣ ҷиҳати ороиш додан ва беҳтар намудани нишондиҳандаҳои асосии молиявии онҳо барои пешниҳод ба сармоягуздорон, сармоягуздорон ва кредиторон, инчунин мақсади гирифтани

мукофотпулӣ, подошҳо ва дивидендҳо аз чониби роҳбарият ва кормандон бо баҳодихии субъективии ҳолати воқеии корҳо алоқаманд аст. Вазъияти мазкур, аз ҷумла оид ба самаранокии пасти БМТ вобаста ба иҷрои вазифаҳои назоратӣ ва баҳодихии нокифояи фаъолияти бонкҳо аз чониби ташкилотҳои аудиторӣ, аз ҷумла ширкатҳои хориҷии аккредитатсияшуда, ки дар бозори дохилии бонкӣ амал мекунанд, вобаста аст.

Ҳамин тариқ, таҳлили амиқи омилӣ ва комплексӣ, аз ҷумла таҳлили таъсири нишондиҳандаҳои ду бонки аз ҷиҳати системавӣ муҳими ватанӣ ба системаи бонкӣ, дар маҷмӯъ мавҷудият ва афзоиши таҳдидҳои назарраси системавӣ тавассути манбаҳои мухталиф, бадтар шудани вазъии нишондиҳандаҳои умумии низоми бонкиро нишон медиҳанд [7].

Вобаста ба ин, агар арзиши сатҳи ҳадди қабули сифати қарзро (на бештар аз 5 фоизи қарзҳои батаъхирافتода аз сандуқи қарзии ташаққулёфта дар маҷмӯъ) ба инобат гирем, барои фаъолияти устувори низоми бонкӣ, дар асл арзиши он аз даврае, ки мо таҳлил мекунем ба таври қобили мулоҳиза, баландтар аст. Аз ин лиҳоз, ҳиссаи қарзҳои таснифшуда дар сандуқи қарзии умумии сегменти бонкӣ дар соли 2015 – 26,3%, 47,6% дар соли 2017, 36,5% дар соли 2018, 31% дар соли 2018, 1%, дар соли 2019 27,0% ва дар соли 2020 23,8%²-ро ташкил меод. Яъне, дар тамоми давраи баррасишаванда арзиши ин нишондод аз доираи иҷозатдода берун буда, аз 6 то 8 маротиба зиёдтар буд. Ба ташаққули чунин таҳдид ҳаҷм ва сифати пасти сандуқи қарзии ду бонки аз ҷиҳати системавӣ муҳими ватанӣ таъсири калон расонд. Ҳамин тариқ, мақоми танзимкунанда дар давраи солҳои 2015-2020 дар бораи зарурати маҳдуд кардани фаъолияти бонкҳои аз ҷиҳати системавӣ муҳим, дар робита ба манъи додани қарзҳои нав, самти имтиёзҳои қарзҳои мавҷуда ва батаъхирافتода барои баргардонидану пардохтани пасандозҳо ба бонк, ҳамчун воситаи асосии иҷрои ӯҳдадорихи молиявӣ дар назди амонатгузoron ва сармоягузoron қарзӣ тавассути сафарбар намудани захираҳои дохилии ин бонкҳо, қарор қабул кард [6].

Дар натиҷа, дар солҳои 2015-2020 ҳаҷми умумии қарзҳо ба низоми бонкӣ аз 10 миллиону 955 миллион сомонӣ дар соли 2015, то ба 10 миллиону 882 миллион сомонӣ дар соли 2020 ё 73 миллион сомонӣ коҳиш ёфт. Омили мазкур инчунин аз сабаби он ба вучуд омад, ки БМТ вазифаҳои худро, ки дар назария яке аз василаҳои муҳимтарини нигоҳдории суботи молиявии низоми бонкӣ ва пардохтпазирии он ба ҳисоб меравад, ба таври пурра иҷро накардааст. Бо дарназардошти мавҷудияти маҳдудиятҳои қонунгузорӣ дар фаъолияти БМТ ҳамчун «бонки бонкҳо» ва кредиторӣ марҳилаи ниҳой, инчунин вазъии душвори молиявии худ танзимкунанда, барои нигоҳ доштани пардохтпазирии бонкҳои аз ҷиҳати системавӣ муҳим маблағҳои иловагӣ ҷудо карда нашуданд, аз ҷумла ба ҶСК «Агроинвестбанк» ва ҶСК «Тоҷиксодиротбанк». Бо дарназардошти микёсу ҳаҷми

муомилоти қарзӣ, амонатӣ, дигар амалиётҳои молиявӣ ва ҳиссаи онҳо дар низоми бонкӣ якбора коҳиш ёфтани базаи даромади бонкҳои аз ҷиҳати системавӣ муҳим аз ҳисоби кам шудани даромади ғоизӣ, инчунин бад шудани пардохтпазирии онҳо, ба хуруҷи иловагии пеш аз мӯҳлат ва оммавии қарзҳои байнибонкии хориҷии қаблан ҷалбшуда бинобар сабаби бад шудани нишондиҳандаҳои молиявӣ, оварда расонид. Ин омилҳо боиси тезутунд шудани бӯҳрон дар низоми бонкии Ҷумҳурии Тоҷикистон гардиданд. Ҳамин тариқ, раванди коҳиши ҳаҷми сандуқи қарзӣ дар солҳои 2016, 2017, 2018 ва 2019, бо афзоиши андаке барқароршавӣ танҳо дар соли 2020, ба амал омад. Ин нишондиҳандаҳо аз он шаҳодат медиҳанд, ки низоми бонкӣ дар давраи солҳои 2015-2020 дар ҳолати бӯҳронӣ қарор дошта, дар анҷоми он раванди раҳой аз бӯҳрон ва барқароршавии низоми бонкӣ мушоҳида мешавад.

Бар асари таъсири омилҳои беруна, аз қабili коҳиши ММД-и ҷаҳонӣ, тағйирёбии қурби асъор ва беқурбшавии шадиди пули миллий, поин рафтани нархҳо ва ҳаҷми истехсоли маҳсулоти содиротӣ, коҳиши даромад ва ҳаҷми тиҷорат, вазнинии қарз ба қарзгирони бонкҳо, ки қисми зиёди он дар бонкҳои аз ҷиҳати системавӣ муҳим қарор дошта буданд. Омили мазкур ба он оварда расонд, ки дар давраи баррасишаванда ҳиссаи қарзҳои таснифшуда ё батаъхирарфта дар низоми бонкӣ, дар соли 2015 то 38,2 ғоиз, дар соли 2016 то 59,40 ғоиз, дар соли 2017 то 43,2 ғоиз, то 40,8 % дар соли 2018, то 28,9% дар соли 2019 ва то 23,74% дар соли 2020, дар маҷмӯъ азоиш ва мутараддид ёфт. Сарфи назар аз он, ки дар давоми солҳои 2015-2020 он 14,48 банди ғоизӣ коҳиш ёфтааст, аммо то ҳол аз сатҳи беҳатарӣ якҷанд маротиба (дар соли 2020 зиёда аз 4 маротиба) зиёд мебошад. Ҳамин тариқ, маҳз дар солҳои 2015-2020 ба бонкҳои аз ҷиҳати системавӣ муҳим, ки дар солҳои қаблӣ ҳам пасандозҳо ва ҳам сандуқи қарзиро зиёд карда буданд, аз сабаби паст шудани сифати қарзҳо бештар осеб دیدанд [11].

Омили дигари берунае, ки афзоиши бӯҳрони низоми бонкиро дар маҷмӯъ ба таври назаррас суръат бахшид, ин сатҳи баланди долларикунонии амалиёти асосии бонкӣ мебошад. Чунин омил махсусан бо ғаъолияти бонкҳои аз ҷиҳати системавӣ муҳим алоқаманд буда ва дар бахшҳои ҷалби амонатҳо, қарзҳо ва қарзҳои байнибонкӣ бартарӣ доштанд, ки бо аъори хориҷӣ ифода ёфта, зиёда аз 80% тамоми бозори бонкиро дар сегментҳои дар боло зикршуда ташкил медиҳад. Таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки дар солҳои 2015-2020 аз ҳисоби афзоиши қурби асъор ва хароҷоти молиявии хизматрасонии пасандозҳо бо аъори хориҷӣ, ҳаҷми онҳо 930 миллион сомонӣ ё 15,7 ғоиз кам шудааст, ҳаҷми қарзҳо бо аъори хориҷӣ бошад 2561 миллион сомонӣ ё 35,8 ғоиз кам шудааст. Ҳаҷми қарзҳои байнибонкӣ бо аъори хориҷӣ бошад, каме 155 миллион сомонӣ ё ҳамагӣ 11,1 ғоиз афзуд. Яъне, тағйирёбии қурби асъор ва беқурбшавии якбораи пули миллий ба

коҳиши ҳаҷми муомилоти қаблан зикршуда дар низоми бонкӣ, асосан таҳти таъсири бад шудани нишондиҳандаҳои бонкҳои аз ҷиҳати системавӣ муҳим таъсир расониданд (тафсилоти бештар дар сарҳати оянда).

Дар баробари ин, ҳиссаи пасандозҳо бо аъёри хориҷӣ дар ҳаҷми умумии онҳо дар давраи таҳлил коҳиш ёфт. Ҳамин тариқ, агар ҳиссаи ин нишондиҳанда дар соли 2015 69,47 фоизро ташкил дода бошад, пас дар соли 2020 ин нишондод 44,2 фоизро ташкил медиҳад, ки 25,3 банди фоизӣ камтар мебошад [2].

Барои ҷамъбасти гуфтаҳои боло, дар заминаи татбиқи минбаъдаи бахши молиявӣ ва ислоҳоти низоми бонкӣ стратегияи ҷамаҷониба таҳия ва татбиқи он зарур аст, ки унсурҳои муҳими зеринро дар бар мегирад:

- рушди ҷамаҷонибаи бахши молиявӣ дар маҷмӯъ, имкон медиҳад, ки доираи васеи воситаҳои молиявӣ ва захираҳо бо ҳадди ақали хароҷот ва хатарҳо, доираи васеи воситаҳои муҳофизати ҷама гуна хавфҳои молиявӣ (ликвидӣ, қарзӣ, аъёрий ва ғ.);

- муттаҳидсозии бахши бонкӣ бо роҳи кам кардани шумораи бонкҳои тижоратии ноустувор, аз ҷумла қатъ намудани фаъолияти бонкҳои ғайри қобили амал ва муттаҳид намудани онҳо бо бонкҳои устувор;

- тақмили заминаи қонунгузорӣ тавассути ворид намудани тағйиру иловаҳо ва қабули қонунҳо ва санадҳои меъёрии нав, ки фаъолияти бонкиро танзим мекунанд;

- таҳкими иқтидори қонунгузорӣ ва молиявии БМТ ҳамчун танзимгари асосии бахши молиявӣ, ки ба таври фаъол бонкҳои сатҳи дуюм, бахусус бонкҳои аз ҷиҳати системавӣ муҳимро дастгирӣ ва ҳифз намояд;

- пурзӯр намудани назорати бонкӣ тавассути дастгирии методӣ ба фаъолияти бонкҳои сатҳи дуюм, махсусан бонкҳои аз ҷиҳати системавӣ муҳим, назорати қатъии иҷроиши стандартҳои микропруденсиалӣ, тафсири дурусти онҳо, таҳия ва татбиқи нақшаҳои зиддибӯҳронии корпоративӣ;

- тақмили идоракунии бонкҳои тижоратӣ, бахусус бонкҳои аз ҷиҳати системавӣ муҳим тавассути рушди низоми идоракунии корпоративӣ, ташаккули менечменти замонавӣ ва оmodасозии мунтазами он, аз ҷумла амалҳо дар ҳолатҳои бӯҳронӣ, ҷорӣ намудани стресс-санҷишҳо ва идоракунии тадбири фаъолияти онҳо;

- баланд бардоштани шаффофияти фаъолияти бонкҳо, бахусус бонкҳои аз ҷиҳати системавӣ муҳим;

- ташкили системаи муносиби мукаммали идоракунии бӯҳрон, ки ба мушкилоти муосир мувофиқ аст, аз ҷумла ҷамоҳангсозии фаъолиятҳо байни ҷамаи ҷузъҳои он, аз ҷумла ташкилотҳои воломиллӣ (ХБА, Шӯрои суботи молиявӣ, Кумитаи Базел ва ғ.), миллӣ (Ҳукумати кишвар, Агентии суғуртаи пасандозҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон, Шӯрои миллии

суботи молиявии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва ғ.), соҳавӣ (БМТ, аз ҷумла Кумитаи суботи молиявии БМТ, Вазорати молияи Ҷумҳурии Тоҷикистон, в ғ.), ҷамъиятӣ (Ассотсиатсияи банкҳои Тоҷикистон, Амфот ва ғайра), субъектҳои хурд (банкҳо, БСМ, раёсатҳои қарзӣ, фондҳои хеджӣ, биржаҳои суғуртавӣ ва ғ.).

АДАБИЁТ

1. Беляева М. И. Анализ методов управления кредитным портфелем в коммерческих банках России / М. И. Беляева // Менеджмент в России и за рубежом. – 2020. – Т. 13. – № 2. – С. 40-47.
2. Бюллетени омили бонкӣ солҳои 2018-2021.
3. Кондратьев В. И. Управление кредитными рисками коммерческого банка / В. И. Кондратьев. – М.: Банки и банковское дело, 2016. – 240 с.
4. Левина М. Г. Оценка кредитного риска и управление кредитным портфелем: учебное пособие. – М.: Юрайт, 2015. С. 212.
5. Махшуров С.Ҷ. Масъалаҳои назариявии низоми қарздиҳии хурд дар кишварҳои дар ҳоли гузариш қарордошта / А.Ш. Ёфтаков // Паёми молия ва иқтисод. Душанбе, 2021, №4-1(29). С. 194-198.
6. Раҳимзода Ш. Вазъи бозори хизматрасониҳои бонкӣ ва омилҳои ба он таъсиррасон дар шароити пандемия (COVID-19) / Ш. Раҳимзода// Паёми молия ва иқтисод. Душанбе, 2020, №4-1(29). С. 7-16.
7. Рудык Н. Б. Методы управления кредитным портфелем коммерческих банков / Н. Б. Рудык // Финансы и кредит. – 2019. – Т. 25. – № 8. – С. 40-46.
8. Солодовников В. П. Формирование и управление кредитным портфелем коммерческого банка: монография. – М.: Финансы и статистика, 2018.
9. Сухов, А. В. Анализ основных аспектов и методов оценки эффективности управления кредитным риском портфеля однородных ссуд / А. В. Сухов // Транспортное дело России. – 2008. – № 4. – С. 51-53.
10. Хикматов, У. С. Основные источники финансирования кредитного портфеля ипотечных жилищных кредитов в Республике Таджикистан / У. С. Хикматов, Р. Р. Рахимов // Вестник Таджикского государственного университета права, бизнеса и политики. Серия общественных наук. – 2021. – Т. 89, № 4. – С. 37-46.
11. Цибарт, Н. Г. Характеристика методов управления кредитным портфелем банка / Н. Г. Цибарт // Школа университетской науки: парадигма развития. – 2013. – № 2(9). – С. 249-253.

УДК: 338

ТАҲЛИЛИ ВАЗЪИ СОҶАИ КИШОВАРЗӢ ВА НИЗОМИ ҚАРЗДИҲӢ ДАР ШАРОИТИ МУОСИР

Куватзода Саидхон - муаллими калони молия ва фаъолияти бонкии Донишгоҳи давлатии Дангара. **Суроға:** 735320, Ҷумҳурии Тоҷикистон, вилояти Хатлон, ноҳияи Дангара, кӯчаи Марказӣ, 25. Телефон: +992907737878. E-mail: saidhon1992@mail.ru

Вазъи мураккаби ҷомеаи ҷаҳони дар самти таъмини амнияти озуқаворӣ тамоми давлатҳоро ба он водор месозад, ки дар баробари тамоми соҳаҳои муҳими иқтисодию ҷамъиятӣ ба соҳаи кишоварзӣ таваҷҷуҳи махсус зоҳир намоянд. Албатта ин масъала дар самти амнияти гизоӣ ва таъмини аҳоли бо гизои хушсифат вазифаи асосии сохторҳои дахлдор ва махсусан вазифаи бонкҳо ва дигар ташилотҳои қарзии ғайрибонкӣ мебошад. Дар шароити имрӯзаи Ҷумҳурии Тоҷикистон сатҳи пасти дастрасӣ ба захираҳои қарзӣ, баланд будани меъёри фоизи қарз, барҳамхурии бемавриди субъектҳои иқтисодӣ яке аз масъалаҳои меҳвари мақолаи илмӣ мо мебошад. Илова бар ин дар мақолаи мазкур вазъи имрӯзаи субъектҳои иқтисодӣ, сатҳи қарздиҳии соҳаи кишоварзӣ ва як қатор масъалаҳои дигар мавриди таҳлил ва баррасӣ қарор дода шудаанд.

Калидвожаҳо. Субъектҳои иқтисодӣ, соҳаи кишоварзӣ, ташилотҳои қарзӣ, самаранокии қарзӣ, сарчашмаҳои маблағгузорӣ, бонкҳои тижоратӣ, самаранокии қарзӣ.

АНАЛИЗ СИТУАЦИИ СЕЛЬСКОГО ХОЗЯЙСТВА И РЕГУЛИРОВАНИЯ КРЕДИТА В СОВРЕМЕННЫХ УСЛОВИЯХ

Куватзода Саидхан — старший преподаватель кафедры финансов и банковского дела Дангаринского государственного университета. Адрес: 735320, Республика Таджикистан, Хатлонская область, Дангаринский район, улица Маркази, 25. Телефон: +992907737878. Электронная почта: saidhon1992@mail.ru

Сложная ситуация мирового сообщества в направлении обеспечения продовольственной безопасности заставляет все страны уделять особое внимание аграрному сектору наряду со всеми другими важными экономическими и общественными сферами. Конечно, этот вопрос в направлении продовольственной безопасности и обеспечения населения качественными продуктами питания является основной задачей соответствующих структур, и особенно задачей банков и других небанковских кредитных организаций. В современных условиях Республики Таджикистан низкий уровень доступа к кредитным ресурсам, высокая процентная ставка по кредитам, необоснованный крах хозяйствующих субъектов является одним из центральных вопросов нашей научной статьи. Кроме того, в данной статье анализируется и обсуждается современное состояние хозяйствующих субъектов, уровень задолженности в аграрном секторе и ряд других вопросов.

Ключевые слова. *Хозйствующие субъекты, аграрный сектор, кредитные организации, кредитная эффективность, источники финансирования, коммерческие банки, кредитная эффективность.*

ANALYSIS OF THE SITUATION OF AGRICULTURE AND CREDIT REGULATION IN MODERN CONDITIONS

Kuvatzoda Saidkhon is a senior lecturer at the Department of Finance and Banking at Dangara State University. Address: 735320, Republic of Tajikistan, Khatlon region, Dangara district, Markazi street, 25. Phone: +992907737878. Email: saidhon1992@mail.ru

The difficult situation of the world community in the direction of ensuring food security forces all countries to pay special attention to the agricultural sector along with all other important economic and social spheres. Of course, this issue in the direction of food security and providing the population with quality food products is the main task of the relevant structures, and especially the task of banks and other non-bank credit organizations. In the modern conditions of the Republic of Tajikistan, a low level of access to credit resources, a high interest rate on loans, an unjustified collapse of business entities is one of the central issues of our scientific article. In addition, this article analyzes and discusses the current state of business entities, the level of debt in the agricultural sector and a number of other issues.

Keywords. *Business entities, agricultural sector, credit organizations, credit efficiency, sources of financing, commercial banks, credit efficiency.*

Дар ҳама шароит ва давру замон соҳаи кишоварзӣ яке аз соҳаҳои муҳими ҳаёти ҷомеа ва муҳаррики асосии пешбарандаи иқтисодиёти ҳар як давлати алоҳида маҳсуб меёбад. Дар доираи таъмини амнияти озуқаворӣ кишвар ҳамеша ба масъалаи рушди бахшҳои гуногуни соҳаи кишоварзӣ аҳамияти авалиндарача медиҳанд. Гузариш ба иқтисоди бозорӣ аз ҳамаи субъектҳо зарурати истифодаи шакл ва усулҳои нави хоҷагидориро ҷиҳати муайян намудани ҷой ва мақоми худ дар пешрафти ҷамъиятӣ талаб менамояд. Аз он ҷумла, дар ташкилотҳои қарзие, ки бо додани қарзҳои хурд машғуланд. Ташкилотҳои қарзӣ мустақилона дар асоси истифодаи оқилонаи сармояи пулиашон ва васеъ намудани фаъолияти соҳибкорӣ, самаранокӣ ва устувории иқтисодиашонро дар бозори дорои рақобати озод таъмин менамоянд[2.154].

Новобаста аз он, ки дар шароити имрӯза сатҳи хавфҳои соҳаи кишоварзӣ бланд мебошад, дар баробари ин афзалияти ин соҳа руз то руз бештар мегардад. Таҷриба нишон меҳад, ки соҳаи кишоварзӣ дар браобари хусусияти балани иқтисодӣ доштан арзишҳои баланди исёсӣ ва иҷтимоиро низ дорбо мебошад. Зеро ба воситаи

рушди соҳаи кишоварзӣ фарогирии меҳнати аҳолиро балан намуда ба воситаи ин сатҳи даромади пулиро баланд намудан имконпазир мебошад. Твасути фаро гирифтани аҳоли ба соҳаҳо ва самтҳои гуногун кишоварзӣ метавон суботи ҷомеа таъмин намуд. Аз ин хотир дар сатҳи муносибатҳои ҷомеа соҳаи кишоварзӣ ҳамеша ба тақмили механизмҳои ғирасон дар сатҳи захираҳои молиявӣ ғайримолиявӣ ҳамеша эҳтиёҷ дорад. Дар иқтисодиёти имрӯзаи Ҷумҳурии Тоҷикистон кишоварзӣ яке аз бахшҳои муҳимтарини давлат буда, ҳамчун муҳаррик рушди иҷтимоӣ иқтисодии давлат ва амнияти озуқаворӣ онро таъмин менамояд. Аз ин лиҳоз дастгирии бахши кишоварзӣ бояд вазифаи аввалиндараҷаи тамоми мақомотҳои таъсиррасон ва дахлдор аз он ҷумла низоми бонкӣ бошад. Дар шароити имрӯза низоми бонкӣ яке аз сохторҳои марказӣ ва асоси дар бахши кишоварзӣ махсуб ёфта тавасути пешниҳоди қарзҳо ба ин соҳа таъсири худро мерасонад. Дар шароити имрӯзаи кишвар вобаста ва мутобиқ набудани механизмҳои молиявӣ қарздиҳӣ бо вазъи воқеӣ дар самти рушду самаранокии фаъолияти соҳаи кишоварзӣ боиси дастрас набудани захираҳои қарзӣ дар аксари хоҷагҳои деҳқонӣ ва корхонаҳои кишоварзӣ гардидааст. Хоҷагҳои деҳқонӣ ва корхонаҳои кишоварзӣ қисмати ками қарзҳоро мустақиман танҳо дар асоси дороиву имкониятҳои худ мегиранд. Аз ин лиҳоз, дар соҳаи кишоварзӣ манбаъҳо ва ниҳодҳои берунӣ аз рӯйи имкониятҳои молиявӣ худ барои соҳа метавонанд ҳамчун як механизми самараноки қарзӣ ё манбаъҳои қарздиҳӣ дар асоси дастрасии одӣ хизмат намоянд. Новобаста аз он, ки дар самти қарздиҳии хоҷагҳои деҳқонӣ, ки асоси фаъолияти онҳоро кишоварзӣ ташкил медиҳад дар баробари дигар корхонаву соҳаҳои дигар тамоили зиёдшавии бештарро доро мебошанд ва ин масъала дар минтақаҳои алоҳидаи кишвар тамоили гуногун дорад. (ҷадвали 1)

Ҷадвали 2. Нишондиҳандаи минтақавии хоҷагҳои деҳқонӣ ва соҳибкорони инфиродии минтақаҳои алоҳидаи тоҷикистон²⁰

Номгӯи минтақаҳо	Тибқи шаҳодатнома	Хоҷагҳои деҳқонӣ	Тибқи патент	Ҳамагӣ
Ҳамагӣ	37264	161376	105401	304041
ВМКБ	1137	896	2295	4328
Бо %	3,05%	0,55%	2,17%	1,42%
Вилоряти хатлон	6717	63044	26801	96562
Бо %	18,01%	39,06%	25,4%	31,7%
Вилояти Суғд	11532	64077	35792	111401
Бо %	30,9%	39,7%	33,9%	36,6%
шаҳри Душанбе	11141	6	23756	34903

²⁰ 30-соли Истиқлоли давлатӣ. Маҷмуаи оморӣ. Агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, 2021. Саҳ 359

Бо %	39,9%	0,003%	22,5%	11,4%
Ноҳияҳои Тобеи Ҷумҳури	6737	33353	16757	56847
Бо %	18,0%	20,6%	15,8%	18,6%

Сарчашма. Дар асоси маълумотҳои Тоҷикистон:30-соли Истиқлоли давлатӣ. Маҷмуаи оморӣ. Агентии оморӣ назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, 2021. Саҳ 358

Фароҳам овардани шароит дар минтақаҳои ҷиҳати рушди соҳаи кишоварзӣ яке аз шартҳои асосӣ ба ҳисоб рафта ба воситаи ин сатҳи таъминоти маҳсулотҳои кишоварзӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон таъмин мегарданд. Рушди соҳаи кишоварзӣ дар минтақаҳои алоҳида вобаста ба имкониятиҳои истеҳсолии онҳо, ки яке аз дигар вобаста ба навъҳои гуногуни маҳсулот бартарӣ доранд мувофиқи мақсад мебошад. Аз таҳлили маълумотҳои ҷадвали мазкур бар меояд, ки рушди соҳаи кишоварзӣ дар муқоиса бо дигар корхонаҳои хусусияти иқтисодидошта афзалияти бештар дошта сатҳи рушди он нисбат ба дигар соҳаҳо зиёдтар мебошад.

Таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки ҳиссаи хоҷагиҳои деҳқонии ВМКБ дар маҷмӯи умумии хоҷагиҳои 0,55%, Вилояти Хатлон 39,06%, Вилояти Суғд 29,7%, шаҳри Душанбе 0,003% ва ноҳияҳои тобеи ҷумҳурӣ 20,6% ро ташкил медиҳад. Рушди хоҷагиҳои деҳқонӣ дар Вилояти Хатлон, Вилояти Суғд ва ноҳияҳои тобеи ҷумҳурии бартарии бештар дорад ва имкониятҳои рушди соҳаи кишоварзӣ дар минтақаҳои дерин бартарии бештар дорад. Илова бар ин қайд кардан зарур аст, ки тибқи маълумотҳои ҷадвали мазкур рушди хоҷагиҳои деҳқонӣ дар муқоиса бо рушди фаъолияти субъектҳои соҳибкори дар ҳама минтақаҳои ҷумҳурӣ афзалияти бештар дорад.

Вобаста ба таҳлили нишондиҳандаҳои мазкур дар сатҳи минтақавии рушди соҳаи кишоварзӣ ҳамеша бояд мақсадҳои зерин масъалаи асосӣ бошад;

- Фароҳам овардани шароит ҷиҳати рушди соҳаи кишоварзӣ дар минтақаҳои алоҳидаи Ҷумҳурии Тоҷикистон вобаста ба истеҳсолот, фурӯш ва боркашонии маҳсулотҳои истеҳсолшуда;

- Назорати ҷиддӣ аз рӯи истеҳсоли маҳсулотҳои воридотивазкунанда ва ба содирот нигаронидашуда боназардошти имтиёзҳои гуногун;

- Зиёд намудани шарикии бахши давлат дар истеҳсоли маҳсулотҳои ниёзи аввал тавасути маблағҳои давлатӣ;

- Фароҳам овардани шароити ҳамгирошуда байни истеҳсолкунандагони маҳсулотҳои кишоварзӣ ва корхонаҳои коркард ва нигоҳдории маҳсулотҳои кишоварзӣ;

- Зиёд намудани қарзҳои лизингӣ ба соҳаи кишоварзӣ ва интирок дар самти истифодаи самараноки қарзҳои лизингӣ;

- Додани қарзҳои имтиёзнок ба соҳаҳои гуногуни кишоварзӣ ва фароҳам овардани шароити соддаи қарздиҳӣ ба соҳаи кишоварзӣ;

- Зиёд намудани ҳаҷми қарздиҳӣ ба соҳаи кишоварзӣ бо роҳи ҷалби сармояи арзон ва муҳлати нисбатан зиёд;

Қайд кардан зарур аст, ки сарчашмаи тамоми мувафакиятҳои соҳаи кишоварзӣ ва бахшҳои ёрирасони он аз захирахори пулию қарзӣ вобастагии зиёд дорад. Вобаста ба ин қайд кардан зарур аст, ки бар замми мавҷудияти як қатор имкониятҳо, дар маҷмӯъ ҳолати қарздиҳӣ ба хоҷагиҳои деҳқонӣ ва корхонаҳои кишоварзӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дар ҳолати мушкил боқӣ мемонад. Дар айни замон муносибатҳои қарзӣ, ки байни хоҷагиҳои деҳқонӣ ва корхонаҳои кишоварзӣ ва банкҳои тижоратӣ дигар ниҳодҳои қарздиҳанда ба вуҷуд меоянд, одатан дар заминаи боварии мутақобила сурат мегиранд. Лекин аз тарафи банкҳои қарздиҳанда ба соҳаи кишоварзӣ бинобар костагӣ дар дороиҳои моддӣ ва набудани муҳосиботи ягонаю шаффоф таваҷҷуҳи зарурӣ зоҳир карда намешавад.

Қарзҳои бонкӣ бояд дастрас ва самаранок бошанд, то ки маблағи қарзи дархостшуда ба имкониятҳои вазъи молиявии соҳаи кишоварзӣ мувофиқ карда шавад ва даромади иловагиро таъмин карда тавонад. Дар шароити имрӯза бо назардошти вобастагии соҳаи кишоварзӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон ба тамоми соҳаҳои муҳимтарини кишвар новобаста ба самти фаъолияти онҳо бояд заминаҳои густариши дастгирии соҳаро ба қадри кофӣ дар байни институтҳое, ки имконияти молиявӣ қарздиҳӣ доранд, мувофиқи имкон тақсим намуд. Масъулинро зарур аст, ки ҷиҳати дастгирӣ ва рушди ҳамаҷонибаи соҳаи кишоварзӣ, ки таъминкунандаи бозори дохилии кишвар бо маҳсулоти аз лиҳози стандартҳои экологӣ тоза мебошад, чораҳои зарурӣ андешанд. Ба ақидаи мо, рушди соҳаи кишоварзӣ яке аз маҳакҳои асосии таъминкунандаи ҳадафи чоруми стратегияи кишвар - саноатикунонии босуръат мебошад. Қайд кардан зарур аст, ки новобаста аз он, ки хавф дар соҳаи кишоварзӣ баланд мебошад аз рӯйи сатҳи пасти коҳишёбии шумораи хоҷагиҳои деҳқонӣ гуфтан мумкин аст, ки дар айни замон хочагиҳои деҳқонӣ фаъолияти устувор дошта имконияти баландӣ қарзадоқунӣ доранд. Таҳлило нишон медиҳад, ки шумораи барҳамхурии субъектҳои соҳибкорӣ дар муқоиса ба хоҷагиҳои деҳқонӣ бамаротиб зиёд мебошад. (Ҷадвали 2)

Ҷадвали 2 Тамоили бақайдгирӣ ва барҳамхурии шумораи субъектҳои соҳибкорӣ ва хоҷагиҳои деҳқонӣ дар ҳудуди Ҷумҳурии Тоҷикистон (ҳазор адад)

Номгуи минтақаҳо	Тибқи шаҳодатнома	Хоҷагиҳои деҳқонӣ	Тибқи патент	Ҳамагӣ
------------------	-------------------	-------------------	--------------	--------

Ҳамагӣ бақайдғирифташуда	82388	171691	338715	592794
Соҳибкорони амалкунанда	37264	161376	105401	304041
Соҳибкорони барҳамхурда	45124	10315	233314	288753
Ҳиссаи соҳибкорони барҳамхурда дар шумораи умумии соҳибкорон	54,7%	6,0%	68,8%	48,7%

Сарчашма. Ҳисоби муаллиф дар асоси маълумотҳои Тоҷикистон: 30-соли Истиқлоли давлатӣ. Маҷмуаи оморӣ. Агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, 2021. Саҳ 357

Қайд кардан зарур аст, ки то як андоза фароҳам овардани шароит чихати рушди соҳаи кишоварзӣ сатҳи ҳавасмандгардонии хоҷагиҳои деҳқонӣ баланд гардад дар натиҷа сатҳи коҳишёбии онҳо дар муқоиса бо дигар соҳаҳо, аз он ҷумла бахши субъектҳои соҳибкорӣ камтар мебошад. Аз таҳлили маълумотҳои ҷадвали мазкур бар меояд, ки сатҳи барҳамхурии хоҷагиҳои деҳқонӣ дар соли таҳлилшаванда 6%ро ташкил медиҳад, ки ин нишондиҳандар дар дигар соҳаҳо тамоили баланд дорад. Ин аст, ки дар сатҳи ҷумҳурии истеҳсоли маҳсулотҳои серталаби кишоварзӣ дар ҳоли зиёдшавӣ қарор дорад ва ин масъала аз ғайрияти самарони хоҷагиҳои деҳқонӣ ва фароҳам овардани имкониятҳои молиявии онҳо вобастагии зиёд дорад. Таҳлилҳо нишон медиҳад, ки як қатор маҳсулотҳои истеҳлошаванди бодарназардошти заруриятҳои истеҳсоли тамоили болорравӣ доранд. (ҷадвали 3)

Ҷадвали 3. Тамоили тағйирёбии истеҳсоли маҳсулотҳои асосии кишоварзӣ дар солҳои 2010-2020 (тонна)

Манбаъ. Ҳисоби муаллиф дар асоси маълумотҳои Тоҷикистон: 30 – соли

Номгӯи нишондиҳандаҳо	Солҳо							Нисбат ба соли 2010 (+/-)
	2010	2015	2016	2017	2018	2019	2020	
Ғалла	1261,1	1392,7	1434,8	1447,6	1296,2	1414,6	1561,4	123,8
Нахи пахта	95,2	98,4	85,0	112,0	98,2	102,7	101,6	106,7
Картошка	760,1	887,4	898,1	782,9	964,6	994,4	1022,5	134,5
Сабзавот	1142,6	1666,6	1748,3	1859,1	2119,4	2182,6	2479,4	2,1 мар.
Полизи озуқаворӣ	482,4	529,4	594,2	631,4	641,7	701,2	756,9	1,6 мар

Истиқлолияти давлатӣ – маҷмуаи оморӣ. Саҳ 434

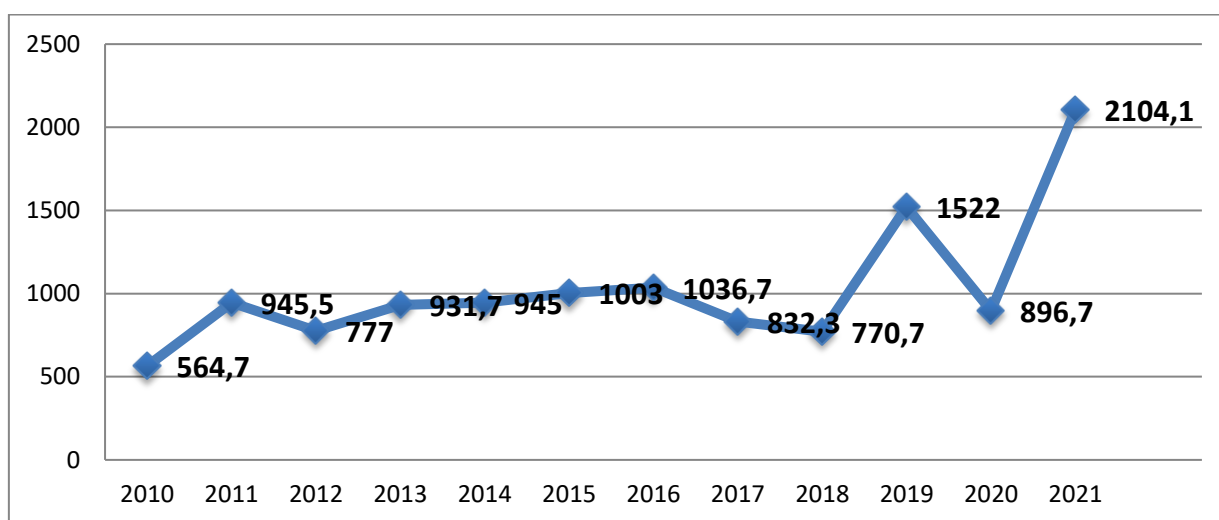
Қонё намудани талаботи рӯзафзуни ҷомеа ба маҳсулотҳои кишоварзӣ дар баробари ҳамчун ҳадафи стратегии давлат буданаш ин пеш аз ҳама вазифаи хоҷагиҳои деҳқонӣ кишоварзӣ буда, чихати татбиқи ин масъала дастгирии низоми бонкӣ асосӣ ва зарурӣ мебошад. Зеро таҳлилҳо нишон медиҳад, ки талабот дар бозори дохилӣ рӯз аз рӯз зиёд гардида он аз ҳисоби субъектҳои кишоварзӣ қонё гардонида мешавад.

Таҳлили ҷадвали мазкур нишон медиҳад, ки агар дар соли 2010 истеҳсоли ғалладонагӣ 1261,1 тоннаро ташкил намуда бошад пас ин нишондиҳанда дар соли 2020 ба 1561,4 тоннаро ташкил намуд, ки дар муқоиса ба соли таҳлилшаванда 123,8%-

ро ташкил намуда истеҳсоли картошка бошад 106,7, сабзавот 2,1 маротиба ва полизӣ озукаворӣ бошад ба андозаи 1,6 маротиба афзоиш ёфтааст. Алббата рушди соҳаи ва сатҳи истеҳсолоти масъалаи мазкурро бидуни дастгирии бонкҳо ва қарздиҳии онҳо тасаввур ардан ғайриимкон мебошад. Вобаста ба масъалаҳои муҳими соҳаи кишоварзӣ қайд карда зарур аст, ки фаъол гардонидани бахши институционалии низоми бонкӣ шартӣ асосӣ ва зарурӣ буда чихати ҳавасмандгардонии онҳо ба субъектҳои кишоварзӣ шартӣ зарурӣ мебошад. Зарурияти маблағгузорӣ ва қарздиҳии субъектҳои кишоварзӣ аз рушди соҳаи кишоварзӣ бар меояд ва ин масъала аз тарафи бонкҳои тичоратӣ ва дигар ташкилотҳои қарзӣ амалӣ карда мешавад.

Дуруст қайд гардидааст, ки баъди васеъ шудани доираи фаъолияти субъектҳои иқтисодӣ ва афзоиши сатҳи талабот ба қарз дар бозори бонкӣ чихати ба амал баровардани маҳсулоти ниёзи аввал тавассути дастгирии низоми бонкӣ як фишанги асосӣ маҳсуб меёбад[3.42]. Аз таҳлилҳо бар меояд, ки рушди низоми қарздиҳии соҳаи кишоварзӣ аз тарафи бонкҳо ва дигар ташкилотҳои қарзии ғайрибонкӣ тамоили болоравӣ дорад, ки натиҷаи онро дар диаграммаи 1 мушоҳида кардан мумкин аст.

Диаграммаи 1. Динамикаи рушди қарздиҳии низоми бонкӣ ба соҳаи кишоварзӣ дар солҳои 2010-2021 (млн.сомонӣ)

Сарчашма. Ҳисоби муаллиф маълумотҳои бюллетени омили бонкӣ 2014, №12 (233), 2016, №12 (257), 2018, № 12 (281), 2020, №12 (305), 2021 №12 (316)

Қайд кардан зарур аст, ки бӯҳрони молиявии ҷаҳонӣ ва бемории ҳамагири COVID-19 бори дигар собит намуд, ки ба масъалаи рушди соҳаи кишоварзӣ ва таъминии амнияти озукавории кишвар аҳамияти аввалиндараҷа дода шавад. Зеро ягон роҳи баромадан аз бумбасти гуоуснагӣ ва фароҳам овардани шароити хуби созгор дар сатҳи ҷомеа ин рушди соҳаи кишоварзӣ ва саноат мебошад. Вобаста ба ин таҳлилҳо

нишон маедихад, ки рушди низоми қарздиҳии соҳаи кишоварзӣ баъд аз соли 2021 тамоили болоравии чашмрасро касб намуд.

Илова бар гуфтаҳои боло қайд кардан зарур аст, ки ба миён овардани шароити созгор ба соҳаи кишоварзӣ, таҳияи механизмҳои самараноки сарчашмаҳои маблағгузори соҳа ва дарёфти механизмҳои имтиёзноки қарздиҳӣ бояд ҳамчун масъалаи стратегӣ дар назди давлату банкҳои тижоратӣ ва дигар ташкилотҳои қарзии ғайрибанкӣ қарор дошта бошад. Дар баробари ин, зарурати масъулиятнокӣ ва дарёфти сарчашмаҳои сиёсатҳои фарогири тамоми ҷанбаҳои фаъолияти соҳа аз таъмини бехатарӣ то нишондиҳандаҳои рушд бояд нақшаи мушаххаси худро дошта бошад.

Дар шароити имрӯзаи Ҷумҳурии Тоҷикистон мушкилот ва муаммоҳо дутарафа мебошанд, ки ин масъала басъулияти баланди банкҳои тижоратӣро дар қарздиҳӣ ва хоҷагиҳои деҳқониро дар бозпасгардонии қарзҳо дучанд мегардонад. Аз ин хотир тамоюлҳои доимотағйирёбандаи авзои иқтисодӣ ва равандҳои босуръати ҷаҳонишавӣ тамоми сохторҳои иқтисодиро водор менамояд, ки стратегияи бехатарии фаъолияти худро таҳия намуда, амалиётҳои иқтисодиро дар сатҳи дуруст пеш баранд[5.198]. Илова бар ин мушкилот дар фаъолияти банкҳои тижоратӣ, ба монанди надоштани захираи пулии кофӣ, кам будани воситаҳои худӣ, ба муҳлати қўтоҳ зиёд ҷалб намудани маблағҳои муваққатан озоди шахсони ҳуқуқию воқеӣ, ба муҳлати зиёд дода натавонистани қарз, бо ғоизи баланд қабул намудани амонату пасандозҳо, баланд будани меъёри ғоизи қарз ва ғайра мавҷуд мебошад.

Ташаккули механизмҳои ба ҳам баробари корхонаҳои кишоварзӣ ва истехсоли маҳсулоти кишоварзӣ воқеияти баробарарзишӣ дорад, зеро рушди соҳахоро бидуни вучуд надоштан ё ба қадри кофӣ рушд наёфтан тасаввур кардан душвор аст. Ҷараёни такрористехсол дар корхонаҳои кишоварзӣ аз ҳисоби истехсолкунандагони маҳсулоти кишоварзӣ ва хоҷагиҳои гуногунсоҳа таъмин карда мешавад. Қайд кардан зарур аст, ки барои то ҳади имкон баланд кардани қобилияти қарзадокунии субъектҳои кишоварзӣ ва дастрасии бештар ба қарз то ҳади имкон андешидани чораҳои зарурӣ мувофиқи мақсад мебошад:

- сохтани корхонаҳои коркард ва ба маҳсулоти тайёр табдил додани маҳсулоти истехсолшавандаи соҳаи кишоварзӣ;
- вобаста кардани истехсолкунандагони маҳсулоти кишоварзӣ ба корхонаҳои алоҳидаи коркарди онҳо;
- дарёфти имкониятҳои самараноки ҳамкории тижоратӣ ба таври доимӣ дар дохил ва хориҷи кишвар;
- риояи меъёрҳои агротехникии коркард ва истехсоли маҳсулоти соҳа.

Аз тарафи бонкҳои тижоратӣ фароҳам овардани шароит барои додани қарзҳои имтиёзнок ба соҳаи кишоварзӣ дар шароити имрӯза ва ҳолати феълии фаъолияти бонкҳои тижоратӣ ҳамчун мушкилоти асосии бонкҳо ва истехсолкунандагони маҳсулоти кишоварзӣ боқӣ мемонад. Дар пешниҳоди қарзҳои имтиёзнок муаммоҳои зерин ҷой доранд:

- қўтоҳ будани муҳлати захираҳои қарзӣ;
- зиёд будани ҳиссаи воситаҳои ҷалбкардашуда аз захираҳои худӣ;
- ба ҳам мувофиқ наомадани вақти додани қарз ва муҳлати баргардонидани он.

Пайвастагии рушди соҳаи кишоварзии мамлакат ба ду ҳадафи стратегияи давлат - таъмини амнияти озуқаворӣ кишвар ва саноатикунории босуръат пайвастагии ноғуастани дошта, заминаҳои самараноки ташаккул ва рушди он вазифаи тамоми ниҳодҳои амалкунандаи молиявӣ ғайримолиявӣ дохилию хориҷӣ мебошад. Дар асоси таҳлилҳои рисолаи илмӣ гуфтан мумкин аст, ки маҳдудияти соҳаи кишоварзии Ҷумҳурии Тоҷикистон ба омилҳои зерин вобастагии зич дорад:

1. Харочоти умумии раванди тағйирёбии гуногун, ки ин тамоюл барои ба таври мукамал пеш бурдани соҳа ҷиҳати ғанигардонии бозори озуқаворӣ монеа эҷод мекунад.

2. Муаммоҳои ҷараёни қарздиҳӣ, ки раванди зиёд будани талаботи ташкилотҳои қарзӣ ба ҳуҷҷатҳои тасдиқкунанда имконияти рушди соҳаро кошта мегардонад.

3. Баланд будани меъёри фоизи қарз боиси мушкилот дар фаъолияти аксари субъектҳои кишоварзӣ мебошад.

4. Муҳлати истифодаи қарз яке аз фишангҳои асосии рушди соҳаи кишоварзӣ мебошад, ки имконияти соҳаро маҳдуд месозад. Қўтоҳ будани муҳлати қарзҳои дошуда дар соҳа яке аз мушкилоти дигари рушди соҳа мебошад.

5. Мушкилоти дигари субъектҳои кишоварзӣ аз тарафи бонкҳо ва ташкилотҳои қарзии ғайрибонкӣ заминро ҳамчун гарав қабул карда натавоништан аст. Зеро замин дар Ҷумҳурии Тоҷикистон моликияти давлат мебошад.

6. Дар сатҳи нокифоя қарор доштани кафолати давлатӣ ҷиҳати дастгирии рушди субъектҳои кишоварзӣ.

Дар сурати ба таври мусбат ҳал намудани муаммоҳои боло Ҷумҳурии Тоҷикистон имконияти батадриҷ рушд додани соҳаи кишоварзиро ба даст оварда ҳавасмандии субъектҳои кишоварзиро дар ин самт зиёд мегардонад. Илова бар ин қайд кардан зарур аст, ки тақмили механизмҳои имконпазири рушди соҳаи кишоварзӣ

дар Ҷумҳурии Тоҷикистон аз қарздиҳии низоми бонкӣ вобаста буда дар айни замон роҳҳои такмили ин масъала шартӣ зарурӣ ва асосӣ мебошад.

АДАБИЁТ

1. Бонкдорӣ ва сиёсати пулию қарзӣ (1991-2011) саҳ 49
2. Варфоломеева В.А. Роль и значение денег в современной экономике / В.А. Варфоломеева // Актуальные проблемы экономики и управления. - 2021. - №2 (30). - С. 3-7.
3. Гогохия Д.Ш. Некоторые сюжеты из истории внешней торговли в контексте теории денег / Д.Ш. Гогохия // Экономическая теория. ВТЭ. – 2020. - №4. - С. 19-28.
4. Дастурамали №215 “Дар бораи тартиби ташкил ва истифодаи захира ва фонди пушонидани талафоти имконпазир аз рӯи дороиҳо” Бо Қарори Раёсати Бонки Ҷумҳурии Тоҷикистон миллии Тоҷикистон №558 “г”, аз 3 июни соли 2016 “тасдиқ шудааст”
5. Махшулов С.Дж. Устойчивость национальной валюты, ее теория и методология / С.Дж. Махшулов // Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. - 2018. - №9. - С. 174-179.
6. Тупик Н.В. Деньги в экономике меняют свою роль / Н.В. Тупик // Международный журнал прикладных и фундаментальных исследований. - 2011 - № 6-1. - С. 137-139.
7. Раҳимзода Ш. Иқтисодиёту бонкдорӣ ва рушди онҳо дар шароити ҷаҳонишавӣ / Ш. Раҳимзода., С.Ҷ., Махшулов // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои иҷтимоӣ–иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. - 2021. - №7. – С. 193

ИДОРАКУНИИ РУШДИ ИНФРАСОХТОРИ ИННОВАТСИОНИИ САНОАТ ДАР ШАРОИТИ ГУЗАРИШ БА ИҚТИСОДИЁТИ РАҚАМӢ

Қодиров Немаматҷон Ҳабибович – унвонҷӯи кафедраи иқтисодиёти корхонаҳо ва соҳибқориш Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Адрес: 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, проспект Рудаки, 17. E-mail: habibzoda0303@gmail.com

Камолзода Юсуф Олим - докторанти кафедраи менеҷмент ва маркетинги Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. 734025, Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ 17; Тел: (+992) 709-00-00-00; e-mail: kamolzodayusuf1998@mail.ru

Дар мақола ҷанбаҳои назариявӣ ва амалии идоракунии рушди инфрасохтори инноватсионии саноат дар шароити гузариш ба иқтисодиёти рақамӣ баррасӣ шудааст. Тамоюлҳои асосии трансформатсияи рақамии саноат ва зарурати рушди инфрасохтори инноватсионӣ муайян карда шуданд. Ҷанбаҳои асосии рушди инфрасохтори инноватсионӣ дар шароити гузариш ба иқтисодиёти рақамӣ таҳлил карда шудаанд. Самтҳои афзалиятноки ташаққул ва рушди инфрасохтори инноватсионӣ дар асоси истифодаи шарикии давлат ва бахши хусусӣ пешниҳод шудаанд. Самтҳои рушди унсурҳои инфрасохтори инноватсионӣ, аз қабili бизнес-инкубаторҳо, паркҳои технологӣ ва марказҳои инноватсионӣ низ асоснок карда шудаанд.

Калидвожаҳо: инноватсия, саноат, инфрасохтори инноватсионӣ, парки технологӣ, рақамизатсия, иқтисодиёти рақамӣ, трансформатсияи рақамӣ.

УПРАВЛЕНИЕ РАЗВИТИЕМ ИННОВАЦИОННОЙ ИНФРАСТРУКТУРЫ ПРОМЫШЛЕННОСТИ В УСЛОВИЯХ ПЕРЕХОДА К ЦИФРОВОЙ ЭКОНОМИКЕ

Кодиров Немаматҷон Ҳабибович – аспирант кафедри эконоимики предприятия и предпринимательства Таджикского национального университета. Адрес: 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, проспект Рудаки, 17. E-mail: habibzoda0303@gmail.com

Камолзода Юсуф Олим – докторант кафедри менеҷмента и маркетинга Таджикского национального университета. 734025, г. Душанбе, Таджикистан, проспект Рудаки 17; e-mail: kamolzodayusuf1998@mail.ru

В статье исследованы теоретические и практические аспекты управления развитием инновационной инфраструктуры промышленности в условиях перехода к цифровой экономике. Определены основные тенденции в области цифровой трансформации промышленности и необходимости развития инновационной инфраструктуры. Проанализированы ключевые аспекты развития инновационной инфраструктуры в условиях перехода к цифровой экономике. Предложены приоритетные направления формирования и развития инновационной инфраструктуры на основе использования государственно-частного партнерства. Также обоснованы направления развития элементов инновационной инфраструктуры такие как бизнес-инкубаторы, технопарки и инновационные центры.

Ключевые слова: инновация, промышленность, инновационная инфраструктура, технопарк, цифровизация, цифровая экономика, цифровая трансформация.

MANAGEMENT OF INNOVATIVE INDUSTRIAL INFRASTRUCTURE DEVELOPMENT IN THE CONTEXT OF TRANSITION TO A DIGITAL ECONOMY

Kodirov Nematjon Khabibovich – postgraduate student of the Department of Economics of Enterprise and Entrepreneurship of the Tajik National University. Address: 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Avenue, 17. E-mail: habibzoda0303@gmail.com

Kamolzoda Yusuf Olim – PhD student of the Department of Management and Marketing of the Tajik National University. 734025, Dushanbe, Tajikistan, Rudaki Avenue, 17; e-mail: kamolzodayusuf1998@mail.ru

The article examines the theoretical and practical aspects of managing the development of innovative industrial infrastructure in the context of transition to a digital economy. The main trends in the field of digital transformation of industry and the need to develop innovative infrastructure are identified. The key aspects of the development of innovative infrastructure in the context of transition to a digital economy are analyzed. Priority areas for the formation and development of innovative infrastructure based on the use of public-private partnerships are proposed. The directions of development of elements of innovative infrastructure such as business incubators, technology parks and innovation centers are also substantiated.

Key words: innovation, industry, innovative infrastructure, technology park, digitalization, digital economy, digital transformation.

Дар марҳилаи муосири рушди иқтисодиву иҷтимоии Ҷумҳурии Тоҷикистон яке аз масъалаҳои муҳими ислоҳоти иқтисодӣ ин гузариш ба иқтисодиёти рақамӣ мебошад. Бо ин мақсад дар кишвар Консепсияи иқтисоди рақамӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон таҳия карда шудааст, ки аз он ҷумла фарогири татбиқи технологияҳои рақамӣ дар соҳаи саноат мебошад. Дар Консепсияи мазкур қайд шудааст, ки шартҳои асосии гузаронидани саноат ба иқтисодиёти рақамӣ ин мавҷуд будани инфрасохтори зарурӣ мебошад. Вобаста ба ин, ташаккули низоми таъмини инфрасохтори рушди инноватсионии саноат бояд бо назардошти ташаккули инфрасохтори рақамии инноватсионӣ сурат гирад.

Дар Барномаи миёнамуҳлати рушди иқтисодиву иҷтимоии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2021-2025 низ дар мавриди ташаккули инфрасохтори инноватсионӣ дар сатҳи миллий ва митақавӣ пешбинӣ карда шудааст. Дар Барнома ҳавасмандсозии ҳамкориҳои байни илм, маориф ва бахши хусусӣ дар асоси тақвияти иқтидорҳои муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ ва пажуҳишгоҳҳои илмию таҳқиқотӣ бо мақсади ҷалби онҳо таъсиси инфрасохтори инноватсионӣ ва соҳибкорӣ дар асоси истифодаи механизмҳои шарикӣ давлат ва бахши хусусӣ пешбинӣ карда шудааст.

Қобили қайд аст, ки айни замон дар Ҷумҳурии Тоҷикистон инфрасохтори рақамӣ дар марҳилаи ибтидоии ташаккул қарор дошта, дар ин самт мувофиқи барномаҳои давлатӣ бояд корҳои муайян ба анҷом расонида шаванд. Аз он ҷумла, дар ин самт таҷдиди шохроҳи каналҳои оптикӣ алоқа бо қобилияти гузарониши на камтар аз 10 Гбит/сония, таъсиси маркази иловагии иттилоотӣ, пайвасти ҳамаи марказҳои

маъмурии идоракунии давлатӣ бо шаҳри Душанбе тавассути хатҳои алоқаи оптикӣ, чалби сармояи ватанию хориҷӣ барои бунёди инфрасохтори зарурӣ ва татбиқи лоиҳаҳои сармоягузорӣ дар сатҳи миллий ва минтақавӣ (Digital CASA) пешбинӣ карда шудааст.

Бояд таъкид сохт, ки мувофиқи Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи фаъолияти инноватсионӣ» яке аз самтҳои муҳими сиёсати давлатии инноватсионӣ ин дастгирии давлатии субъектҳои фаъолияти инноватсионӣ ва ташаккули инфрасохтори инноватсионӣ ба ҳисоб меравад [3]. Ҳамчунин таҳия, татбиқ ва маблағгузори барномаҳои мақсадноки инноватсионӣ ва дигар барномаҳо, аз ҷумла дар самти ҳавасмандгардонии рушди фаъолият ва инфрасохтори инноватсионӣ аз ҷумлаи самтҳои муҳими танзими давлатии фаъолияти инноватсионӣ мебошад.

Мувофиқи қонунгузори амалкунанда дар Ҷумҳурии Тоҷикистон яке аз самтҳои асосии дастгирии давлатии фаъолияти инноватсионӣ ин ташаккули инфрасохтори инноватсионии илм, истеҳсолот ва хизматрасонӣ мебошад. Вобаста ба ин дар қонуни мазкур барои ташкил ва рушди инфрасохтори инноватсионӣ чораҳои зарурӣ меандешад ба сифати салоҳияти Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соҳаи фаъолияти инноватсионӣ эътироф шудааст.

Бояд қайд намуд, ки ҳанӯз дар Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба Маҷлиси олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 26.01.2021 қад гардида буд, ки «бо мақсади таҳкими асосҳои институтсионалии иқтисоди рақамӣ, рушди инфрасохтори иттилоотиву коммуникатсионӣ дар тамоми қаламрави кишвар, рақамикунонии соҳаҳои иқтисоди миллий ва вусъатбахшии раванди амалӣ намудани “ҳукумати электронӣ” ба Ҳукумати мамлакат ва сохтору мақомоти дахлдор супориш дода мешавад, ки доир ба таъсис додани Агентии инноватсия ва технологияҳои рақамии назди Президенти Тоҷикистон чораҷӯӣ намоянд» [4].

Новобаста аз ин ҳанӯз ҳам сохтори мазкур таъсис дода нашуда, сиёсати давлатӣ дар самти технологияҳои инноватсионӣ ва рақамӣ аз ҷониби вазорату идораҳои алоҳида бидуни ҳамоҳангӣ пеш бурда мешавад. Дар аксар кишварҳои собиқ шӯравӣ, аз он ҷумла дар Федератсияи Россия, Ҷумҳурии Қазоқистон ва Ҷумҳурии Ўзбекистон чунин сохторҳо таъсис дода шудаанд, ки дар татбиқи сиёсати инноватсионӣ ва рақамӣ нақши бузург доранд.

Дар натиҷаи таҳлили назариявӣ мо мураккабӣ ва ғайрихаттӣ будани раванди инноватсиониро исбот намудем, ки бинобар он зарурати ҷорӣ намудани дастгоҳи мушовирон оид ба сиёсати илмю техникӣ ва рушди инноватсионӣ дар сохтори Вазорати саноат ва технологияи нави Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон ба миён меорад. Зимнан бояд ташаккул ва инкишофи

инфрасохтори рушди инноватсионии саноат бояд тамоми марҳилаи раванди инноватсиониро фаро гирифта, унсурҳои он дар ҳамоҳангӣ, аз он ҷумла дар заминаи таҳкими робитаҳои байналмилалӣ фаъолият кунанд.

Дар шароити рушди индустриалию инноватсионӣ ташаккули инфрасохтори инноватсионӣ яке аз механизмҳои муассири ҳавасмандгардонии рушди инноватсионии корхонаҳои саноати, аз он ҷумла субъектҳои соҳибкории хурду миёна ба ҳисоб меравад. Шароите, ки давлат дар доираи ташкили минтақаҳои озоди иқтисодӣ барои бахши хусусӣ фароҳам овардааст, ба ташкилотҳо имкон медиҳад, ки захираҳои инфрасохторӣ ҷалб намуда аз имтиёзҳои андозӣ ва гумуркӣ истифода баранд.

Дар ин замина дар шароити Ҷумҳурии Тоҷикистон истифодаи механизми шарикии давлат ва бахши хусусӣ аҳамияти муҳим дорад. Аз ин рӯ, ба андешаи мо нақши шарикии давлат ва бахши хусусӣ дар ташаккул ва рушди инфрасохтори инноватсионӣ ҳалкунанда буда, истифодаи самараноки он метавонад ба фаъолгардонии инноватсионии саноат муосидат кунад. Ба андешаи мо сиёсати давлатӣ дар самти тавсеаи инфрасохтори саноатӣ бояд ба танзими шароит барои рушди унсурҳои мавҷуда муосидат кунад.

Таҳлили мушкилоти ҷойдошта нишон медиҳад, ки дар шароити Ҷумҳурии Тоҷикистон рушди минбаъдаи унсурҳои мавҷудаи инфрасохтори инноватсионӣ ва ташкили ҷузъҳои нави он бе дастгирии давлатӣ ғайриимкон аст. Вобаста ба ин пешниҳод карда мешавад, ки рушди минбаъдаи инфрасохтори инноватсионӣ бояд дар доираи сиёсати давлатии инноватсионӣ ва саноатӣ таъмин карда шуда, дар ин самт истифодаи таҷрибаи шарикии давлат ва бахши хусусӣ дорои аҳамияти калон мебошад.

Таҷрибаи ҷаҳонӣ нишон медиҳад, ки яке аз роҳҳои асосии инкишофи инфрасохтори инноватсионӣ ин ташкили минтақаҳои саноатӣ мебошад. Таҳқиқот нишон медиҳад, ки дар Ҷумҳурии Тоҷикистон сиёсати ягонаи системавӣ оид ба ташкили минтақаи саноатӣ вучуд надорад. Аз ин рӯ, рушди инфрасохтори инноватсионӣ дар асоси ташкили минтақаҳои саноатӣ бояд меъёрҳои мушаххаси ташкили онҳоро муайян карда, системаи комплекси идоракунии давлатии онҳо ба роҳ монда шавад.

Яке аз самтҳои асосии тақмили механизми дастгирии давлатии инкишофи низомии таъмини инфрасохтории рушди инноватсионии саноат ин дастгирии давлатии технопаркҳо мебошад. Таҳқиқоти анҷомдодаи мо нишон дод, ки мушкилоти асосии рушди технопаркҳо дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ин набудани фаҳмиши ягона ва дақиқи рисолат ва вазифаҳои онҳо мебошад. Вобаста ба ин, ҳаминро таъкид месозем, ки бидуни фаҳмиши дақиқи моҳияти технопаркҳо таъмини рушди устувори онҳо ғайриимкон мебошад.

Ба ақидаи олимони ватанӣ мавҷудияти паркҳои технологӣ дар сохтори як қатор муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ ба ҳеҷ ваҷҳ наметавонад далели мавҷудияти инфрасохтори инноватсионӣ бошад, зеро онҳо аз нигоҳи иқтисодӣ, таҳқиқотӣ, ташкилӣ ва дигар меъёрҳои мавҷуда ба стандартҳои байналмилалӣ ҷавобгӯй нестанд [5.44].

Дар ин замина бояд таъкид намоем, ки баланд бардоштани нақши технологияҳои иттилоотӣ ва компютерӣ дар равандҳои идоракунӣ, пеш аз ҳама дар технологияи таҳия, қабул ва татбиқи қарорҳои идоракунӣ инъикос меёбад. Унсuri асосии ташкилоти муосири иқтисодӣ қор бо маълумот, истифодаи дониш ва салоҳиятҳои шахсӣ бо истифодаи системаҳои иттилоотӣ ва коммуникатсионӣ мебошад. Истифодаи технологияҳои рақамӣ, ки дар низоми инфрасохтори рақамӣ муттаҳид шудаанд имкон медиҳанд, ки автоматикунони пурраи марҳилаҳои алоҳидаи технологияи қабули қарорҳои идоракунӣ, инчунин амалӣ намудани тадқиқоти амиқ ва муфассал имконнопазир гардад. Ҳамин тариқ, инфрасохтори рақамӣ барои рушди фаъолияти инноватсионӣ замина гузошта, сатҳи рушди инфрасохтори рақамӣ самаранокии тамоми раванди идоракуниро муайян ва таъмин менамояд.

Дар самти ташаккул ва инкишофи инфрасохтори рақамӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон як қатор пешравиҳо дида мешавад. Ба ақидаи муҳаққиқони ватанӣ ташкили саҳифаҳои мақомотҳои давлатӣ, рушди шабакаҳои интиқоли мавҷи радио ва телевизион, рушди алоқаи барқӣ ва дастрасӣ ба интернет аз ҷумлаи дастовардҳои соҳа ҳисобида мешаванд [5.41].

Дар шароити муосир технопаркҳо яке аз унсурҳои асосии инфрасохтори инноватсионӣ ва татбиқи сценарияи индустриалию инноватсионии Стратегияи милли рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030 мебошад. Таъсис ва рушди минбаъдаи технопаркҳо барои ҳалли вазифаҳои асосии ташаккули бахшҳои рақобатпазирӣ иқтисодиёт, аз қабилӣ таҳкими робитаи илм бо истеҳсолот, қорӣ намудани технологияҳои муосир, баланд бардоштани ҳосилнокии меҳнат дар саноат ва истеҳсоли маҳсулоти баландтехнологӣ ба ҳисоб меравад. Дар ин замина бояд концепсияи рушди технопаркҳо таҳия ва татбиқ карда шавад, ки дар он самтҳои асосии сиёсат ва дастгирии давлатии онҳо мушаххас карда мешавад.

Таҳлили анҷомдодаи муҳаққиқони ватанӣ [1.167] нишон медиҳад, ки технопаркҳое, ки дар сохтори муассисаҳои таҳсилоти олии таъсис дода шудаанд танҳо дорои утокҳои қорӣ алоҳида ва номгӯи маҳдуди технологияҳои компютерӣ буда, аз рӯи сохтор ва таърихи фаъолият ба концепсияи маъмули ташаккул ва рушди технопаркҳо муҳолифат мекунанд. Вобаста ба ин, пешниҳод менамоем, ки рушди минбаъдаи технопаркҳо дар заминаи риояи равишҳои зерини системавӣ сурат гирад:

- ташкили базаи таҷрибавию истеҳсолӣ дар инфрасохтори технопаркҳо;
- тавсеаи фаъолият вобаста тарғиби истифода аз технологияҳои воридотӣ ва паҳн кардани фарҳанги инноватсионӣ;
- дар тамоми марҳилаҳои раванди инноватсионӣ қорӣ намудани механизмҳои самараноктарини фаъолият.

Яке аз унсурҳои фаъолияти инноватсионӣ, чи тавре қайд шуда буд, ин бизнес-инкубаторҳо мебошанд. Таҷриба нишон медиҳад, ки бизнес-инкубаторҳое, ки имрӯз дар Ҷумҳурии Тоҷикистон фаъолият мекунанд, фаъол набуда, ҳамчунин сиёсати маркетингӣ надоранд. Дар амалия чунин сохторҳо асосан марказҳои стандартии дастгирии инфрасохторӣ бо тамаркузи ташкилотҳое мебошанд, ки биноҳоро ба иҷора мегиранд, хидматрасонии коммуналиро пардохт мекунанд ва хидматҳои асосии онҳо ба пешниҳоди устои қорӣ барои иҷора ва пешниҳоди хидматҳои машваратӣ нигаронида шудаанд.

Бизнес-инкубаторҳо яке аз унсурҳои инфрасохтори соҳибқорӣ буда, дастгирӣ ва ҳавасмандии аввалиндараҷаи давлат, ташкилотҳои байналмиллалӣ ва ҷамъиятӣ, корхонаҳои калон, аз ҷумла низомсозро тақозо мекунанд. Нишондиҳанда ва ченаки асосии қори самараноки бизнес-инкубаторҳо бояд шумораи корхонаҳои хурди нави дар сегменти соҳа таъсисёфта бошад, ки дар бозор ба мавқеи каму беш устувор расидаанд ва метавонанд минбаъд мустакилона рушд кунанд.

Фаъолияти бизнес-инкубаторҳо ҳамчун унсури инфрасохтори инноватсионӣ бояд дар шакли биноҳои истеҳсолӣ, таҷҳизот ва хизматрасониҳои марбута, аз ҷумла тадқиқоти таҳлилӣ ва маркетингӣ ҳангоми таҳияи нақшаи бизнес, хизматрасонии машваратӣ амалӣ карда шавад. Мақсади асосии бизнес-инкубаторҳо дастгирии соҳаҳои инноватсионии баландтехнологӣ, инчунин иншооти истеҳсолӣ дар бахши қоркарди саноат мебошад.

Яке аз самтҳои муҳими рушди инфрасохтори инноватсионӣ ин истифодаи механизми шарикии давлат ва бахши хусусӣ мебошад. Дар ин самт дар таҷрибаи байналмилалӣ якҷанд намуди шарикии давлат ва бахши хусусӣ истифода карда мешавад. Яке аз навиҳои натиҷабарори равиши ҳамқорҳои бахшҳои давлативу хусусӣ ин аст, ки давлат сармоягузори хусусиро барои бунёди объекти инфрасохторӣ қалб мекунанд. Механизм дорои як қатор бартариятҳо мебошад, ки дар байни онҳо мӯҳлати тези сохтмони биноҳои инфрасохторӣ, дар молиқияти давлатӣ боқӣ мондани онҳо ва назорати давлатӣ ба ҳисоб мераванд.

Аҳамияти истисноии шарикии давлат ва бахши хусусӣ ҳамчун воситаи муассири татбиқи сиёсати инноватсионӣ бо рушди инфрасохтори инноватсионӣ, баланд бардоштани самаранокии истифодаи молиқияти давлатӣ ва хароҷоти буҷет, аз ҷумла

маблағҳое, ки барои дастгирии инноватсия чудо карда мешаванд ва ҳавасмандгардони бахши хусусӣ барои рушди фаъолияти соҳибкорӣ дар бахши инфрасохтори инноватсионӣ тавсиф дода мешавад. Яъне аз нуқтаи назари тичоратикунонии инноватсияҳо, ҳамкориҳои бахши давлативу хусусӣ дар робита бо объектҳои инфрасохтори инноватсионии метавонад ба тақвияти фаъолияти инноватсионии дар саноат мусоидат намуда, тавассути афзалиятҳои худ барои ташаккули инфрасохтори инноватсионӣ замина фароҳам созад (Расми 1.).

Расми 3.3.1. Ташаккули инфрасохтори инноватсионӣ дар заминаи шарикии давлат ва бахши хусусӣ (таҳияи муаллифон)

Истифодаи механизми шарикии давлат ва бахши хусусӣ яке аз роҳҳои воқеии коҳиш додани хатарҳо ва мӯҳлатҳои татбиқи лоиҳаҳои илмӣ ва техникаӣ ва инноватсионӣ мебошад.²¹ Зарурати рушди ҳамкориҳои бахшҳои давлативу хусусӣ дар соҳаи инноватсионӣ дар ҳуҷҷатҳое, ки самтҳои сиёсати давлатиро дар соҳаи илму инноватсия муайян мекунанд, зикр шудаанд. Дар ин самт метавона Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030, Барномаи миёнамуҳлати рушди иқтисодиву иҷтимоии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2021-2025, Стратегияи миллии рушди маориф барои давраи то соли 2030 ва ғайраро номбар намуд, ки дар онҳо шарикии давлат ва бахши хусусӣ ҳамчун омили рушди

²¹ Ульянова О.Ю., Никифорова М.Е. Развитие государственно-частного партнерства как формы финансирования инновационных инфраструктурных проектов // Российское предпринимательство. – 2007. – Том 8. – № 9. – С. 60-64.

инфрасохтори инноватсионӣ эътироф шудааст.

Рушди индустриалию инноватсионии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва татбиқи ҳадафи саноатикунони босуръат ба ташаккул ва инкишофи соҳибкории инноватсионӣ дар саноат вобаста мебошад. Дар ин замина, ҳадафи стратегии рушди соҳибкории инноватсионӣ дар саноати миллии Ҷумҳурии Тоҷикистон ин таъсиси системаи самараноки инноватсионии минтақавӣ мебошад, ки аз як тараф талаботи истеъмолкунандагони дохилию хориҷиро ба маҳсулот ва хизматрасониҳои илмӣ технологӣ таъмин менамояд ва аз тарафи дигар бошад дар рушди инфрасохтори инноватсионӣ саҳми назаррас мегузорад.

Вобаста ба ин, дар натиҷаи таҳқиқоти илмӣ самтҳои асосии тақмили механизми дастгирии давлатии рушди инфрасохтори инноватсионии саноатро муайян намудем, ки он дар ҷадвали 1. оварда шудаанд.

Ҷадвали 1. - Самтҳои асосии тақмили механизми дастгирии давлатии рушди инфрасохтори инноватсионӣ дар асоси истифодаи лоиҳаҳои шарикии давлат ва бахши хусусӣ

Меъёри тасниф	Мазмунҳои ҷорабинӣ
Институтсионалӣ	таҳия ва мунтазам тақмил додани сиёсати инноватсионӣ ва саноатӣ.
	танзими заминаҳои институтсионалӣ барои фаъолияти илмӣ ва инноватсионӣ бо назардошти ҳадафҳои рушди милли, аз он ҷумла саноатикунони босуръати иқтисодӣ.
	таҳияи барномаҳои соҳавии рушди ШДБХ дар самти ташкили инфрасохтори зарурии инноватсионӣ.
	тақмили сиёсати давлатӣ дар самти андоз ва гумрук, аз он ҷумла бо мақсади пешниҳоди имтиёзҳои бештар дар самти ташкили инфрасохтори инноватсионӣ.
	ташаккули унсурҳои муҳити институтсионалии ҳамкории бахшҳои давлативу хусусӣ, аз он ҷумла тавассути таъсиси фондҳои махсуси сармоягузорӣ, кафолати сармоягузориҳо, муассисаҳои таҳликунандаи лоиҳаҳо ва пешниҳоди машварат.
Ташкилию иқтисодӣ	таҳияи лоиҳаҳои шарикии давлат ва бахши хусусӣ ҷиҳати таъсиси инфрасохтори инноватсионӣ дар асоси принципҳои ғоиданокӣ ва пардохтпазирӣ;
	истифодаи шаклҳои нави ҳамкории байни давлат ва бахши хусусӣ дар самти таъсиси инфрасохтори инноватсионӣ;
	таъсиси инфрасохтори инноватсионӣ (марказҳои технологӣ, паркҳои технологӣ, марказҳои истифодаи дастаҷамъонаи таҷҳизот, марказҳои интиқоли технологияҳои саноатӣ, минтақаҳои озоди иқтисодӣ ва ғайра).
	маблағгузориҳои давлатӣ барои рушди фондҳои венчурӣ, бизнес-фариштаҳо ва краундфандинг.
	дастгирии давлатии соҳибкории хурду миёнаи инноватсионӣ.
	омода намудани мутахассисон ва менеҷерони касбӣ дар самти фаъолияти инноватсионӣ ва сармоягузорӣ
	муайян намудани муносибатҳои молиявии байни давлат ва бахши хусусӣ

Меъёри тасниф	Мазмуни чорабинӣ
Иттилоотӣ	мусоидат, пешбурд ва паҳн кардани донишу таҷриба дар бораи ҳамкориҳои бахшҳои давлативу хусусӣ.
	гузаронидани чорабиниҳо чихати баланд бардоштани эътимод байни шарикон ва рушди фарҳанги ҳамкориҳои шарикони давлатӣ ва хусусӣ
	ҳамкориҳои байналмилалӣ дар самти таъсиси инфрасохтори инноватсионӣ бо истифода аз механизмҳои шарикии давлат ва бахши хусусӣ

Таҳияи муаллифон

Самтҳои асосии дар ҷадвал овардашуда ба тавсеаи таҷрибаи истифодаи шарикии давлат ва бахши хусусӣ дар самти ташаккул ва инкишофи инфрасохтори инноватсионӣ мусоидат намуда, чараёни гузариш ба иқтисодиёти инноватсионӣ ва рақамиро суръат мебахшад. Ба андешаи мо ҳалли ин масъалаҳо аз мақомоти давлатӣ ва бахши хусусӣ тақозо мекунад, ки дар заминаи ҷустуҷӯи роҳҳои ҳал ва баргарафсозии мушкилоти мавҷуда чораҷӯӣ намоянд.

Ҳамин тариқ, давлат тавассути татбиқи лоиҳаҳои бахши давлативу хусусӣ бори гарони хароҷоти сармоягузорӣ ва нигоҳдории амволи худро ба бахши хусусӣ вогузор намуда, дар ин замина аз таҷриба, дониш ва ташаббуси эҷодии соҳибкорон истифода мекунад.

Бояд қайд намуд, ки рушди шарикии давлат ва бахши хусусӣ ҳамчун механизми ҳамкориҳои созандаи ҳукумат ва соҳибкорӣ дар рушди як қатор бахшҳои инфрасохтори ҷумҳурӣ аллакай ба амал омадааст. Ба андешаи мо, зарурати ҳоси чунин шарикӣ дар самти рушди индустриалӣ-инноватсионии иқтисоди кишвар ба илму инноватсия тааллуқ дорад. Гузашта аз ин, чунин ҳамкориҳои давлат ва бахши хусусӣ имрӯз ҷузъи асосии дигаргунсозии инноватсионии ҷомеа ба ҳисоб меравад.

Дар доираи барномаҳои ҷорӣ рушди иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар кишвар самтгирии соҳавӣ ва минтақавӣ аз рӯи нишондиҳандаҳои фаъолияти инноватсионӣ коҳиш меёбад. Барои муваффақ шудан зарур аст, ки стратегияҳои инноватсионии давлатӣ, пажӯҳишгоҳҳои давлатӣ, донишгоҳҳо ва муассисаҳои давлатӣ ҳамоҳанг карда шаванд. Зеро то ҳол ин тадбирҳо ба сохтори институтсионалӣ, оқибатҳои иҷтимоӣ иқтисодӣ таъсир намерасонанд.

Дар ин дурнамо, шарикии давлат ва бахши хусусӣ метавонад шартӣ ҳалкунанда барои рушди инноватсия, фароҳам овардани фазои тадқиқотӣ ва таҷрибавӣ берун аз сохторҳои давлатӣ гардад, ки барои инноватсия фазои мусоид фароҳам меорад [2.64]. Шарикӣ барои васеътар ҷалб намудани истеъдод ва маҳорат ба раванди инноватсионӣ, инчунин ба вучуд овардани фарҳанг ва масъулиятшиносии корӣ дар ин самт мусоидат мекунад.

Муҳити мусоидтарин барои рушди шабакаи давлат ва бахши хусусиро метавон бахши технологияҳои информатсионӣ коммуникатсионӣ арзёбӣ кард. Аксари навоариҳое, ки дар бахшҳои гуногуни тичорати иқтисодиёт ҷорӣ мешаванд, аз технологияҳои инноватсионӣ вобастаанд. Ҳамин тариқ, аз як тараф, модели ҳамкориҳои бахшҳои давлативу хусусӣ метавонад як механизми идеалии маблағгузориҳои лоиҳаҳои инноватсионӣ бошад, ки ба рушди инфрасохтори зарурӣ бо дараҷаи муайяни кафолати бозгашти сармоягузорӣ мусоидат намояд. Аз тарафи дигар, хадамоти иттилоотӣ ва коммуникатсионӣ дар доираи дастрасии миллионҳо истеъмолкунандагон дар деҳот ва шаҳрҳо пешниҳод карда мешаванд. Бо назардошти ин, ҳадафҳои хидматрасонии бахши давлатӣ метавонанд ба осонӣ бо ҳадафҳои хидматрасонии иттилоотӣ коммуникатсионӣ алоқаманд бошанд.

Татбиқи стратегия саноатикунонӣ, ки дар шароити муосир ба ташаккули омилҳои зеҳнӣ алоқамандии бевосита дорад, ба мавҷудияти кадрҳои баландихтисоси соҳа вобаста мебошад. Аз ин рӯ, омода кардани кадрҳои баландихтисос, аз ҷумла кадрҳои техникӣ, муҳандисӣ, технологҳо ва менеҷерони корхонаҳои саноатӣ афзалияти хос пайдо мекунад. Вобаста ба ин таъкид шуда буд, ки дар муассисаҳои таҳсилоти оливу миёнаи касбӣ ва корхонаҳои истеҳсолии мамлакат омода намудани мутахассисони техникӣ сатҳи баланд ва бо кадрҳои миллии баландихтисос таъмин намудани корхонаҳои саноатӣ вазифаи вазоратҳои саноат ва технологияҳои нав, маориф ва илм мебошад.

Яке аз вазифаҳои асосии давлат дар раванди танзими фаъолияти системаҳои миллии инноватсионӣ ин дастгирии рушди инфрасохтори инноватсионӣ мебошад. Модели мавҷудаи фаъолияти инфрасохтори инноватсионии кишвар дар сатҳи макро бевосита аз фароҳам овардани шароити иқтисодӣ, ташкилӣ, ҳуқуқӣ ва иҷтимоӣ аз ҷониби давлат тавассути пешниҳоди дастгирии молиявӣ қарзӣ, андоз, патент, сиёсати истеҳлоқ ва дигар сиёсатҳои вобаста аст, ки ба таъсис, татбиқ ва паҳншавии навоариҳо мусоидат мекунад. Сатҳи рушди инфрасохтори инноватсионӣ яке аз омилҳои асосии ноил шудан ба муваффақият дар соҳаи фаъолияти инноватсионӣ мебошад. Ташаккули модели инноватсионии рушди иқтисодӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ба дастгирии давлатии инфрасохтори инноватсионӣ, махсусан дар сатҳи байнисоҳавӣ ва минтақавиро тақозо мекунад.

Дар оянда бо муайян кардани нақши асосии чунин шаклҳои фаъолияти инноватсионӣ, ба монанди технопаркҳо, технополисҳо, бизнес-инкубаторҳо, фондҳои венчурӣ, зарур аст, ки мушкилоти унсурҳои инфрасохтори инноватсионии кишвар ва минтақаҳо бартараф карда шаванд. Дар таҷриба объектҳои танзими давлатии дастгирии инфрасохтори рушди инноватсионии кишвар на танҳо корхонаҳои

алоҳидаи илмӣ ё истеҳсолӣ, ки хизматрасониҳои инноватсиониро пешниҳод мекунанд, инчунин мунтазам ва пайвастагии фаъолияти онҳо дар тамоми марҳилаҳои раванди инноватсионӣ мебошанд.

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон сиёсати давлатии инноватсионӣ, қонунгузорӣ ба фаъолсозии равандҳои инноватсионӣ, ҳавасмандгардонии ташкили шаклҳои гуногуни моликият дар соҳаҳои гуногун, ки ба рушди маҳсулот, хизматрасонӣ ва технологияҳои инноватсиониро маблағгузорӣ мекунанд, назаррас нестанд. Тағйирот дар сиёсати иқтисодӣ ва рақобат боиси пайваста ҷустуҷӯ кардани технологияҳои инноватсионии самараноктар, захираҳои алтернативӣ ва коркарди маҳсулоти инноватсионӣ мегардад. Вобаста ба ин сиёсати давлатӣ оид ба ташаккул ва фаъолияти инфрасохтори инноватсионии Ҷумҳурии Тоҷикистон бояд ба такмили заминаҳои меъёрию ҳуқуқӣ, аз ҷумла дар заминаи рушди илмию техники, инноватсионӣ ва соҳибкорӣ ҳамчун ҷузъи системаи миллии инноватсионӣ нигаронида шаванд.

Ҳамин тавр, рушди инфрасохтори инноватсионӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дар заминаи мавҷудаи меъёрию ҳуқуқӣ бояд тавассути таъмини самаранокии зерсистемаҳои молиявию иқтисодӣ ва истеҳсолӣ-технологӣ амалӣ карда шавад. Бо дарназардошти хатарҳои баланди сармоягузорӣ ба лоиҳаҳои инноватсионӣ, хароҷоти назарраси молиявӣ ва мӯҳлати тӯлонии бозгашти сармоягузорӣ, зарур аст, ки дастгирии назаррас ва устувори молиявии фаъолияти инноватсионӣ тавассути ташаккули зерсистемаи молиявию иқтисодии инфрасохтори инноватсионӣ, ки ба қадри кофӣ инкишоф наёфтааст, таъмин карда шавад. Бо вучуди ин, инчунин бояд қайд кард, ки самаранокии фаъолияти зерсистемаи молиявию иқтисодӣ аз рушди зерсистемаи васеи истеҳсолӣ-технологӣ вобаста буда, ташаккули модели шабакаи идоракунии рушди инноватсиониро дар сатҳҳои макро ва микро тақозо мекунанд.

Адабиёт

1. Кодиров, Ф.А. Некоторые вопросы ускоренной индустриализации и инновационной активности университетских технопарков / Ф.А. Кодиров // Таджикистан и современный мир. – 2020. – № 4(72). – С. 160-172.
2. Комилов, С. Д. Концептуальные основы развития государственно-частного партнерства в инновационной сфере Таджикистана / С. Д. Комилов // Вестник университета (Российско-Таджикский (Славянский) университет). – 2017. – № 2(58). – С. 61-66.
3. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи фаъолияти инноватсионӣ» аз 16 апрели соли 2012, № 822. <http://mmk.tj>
4. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ» 26.01.2021. <http://www.president.tj/node/25005>
5. Тошматов, М. Н. Технологический парк как важный инструмент в формировании инновационной экономики республики Таджикистан / М. Н. Тошматов, Н. Т. Мирзорахимов // Международный журнал прикладных и фундаментальных исследований. – 2016. – № 4-2. – С. 442-446.

6. Тошматов, М.Н. Предпосылки и факторы формирования инновационной экономики Республики Таджикистан / М.Н. Тошматов, Н.Т. Мирзорахимов // Вестник Института экономики Российской академии наук. – 2018. – № 3. – С. 40-49.

7. Ульянова О.Ю., Никифорова М.Е. Развитие государственно-частного партнерства как формы финансирования инновационных инфраструктурных проектов // Российское предпринимательство. – 2007. – Том 8. – № 9. – С. 60-64.

ПРИНЯТИЕ МСФО И ЕГО ВЛИЯНИЕ НА КАЧЕСТВО ФИНАНСОВОЙ ОТЧЕТНОСТИ В РЕСПУБЛИКЕ ТАДЖИКИСТАН

Асоев Камолитдин Рахимович – докторант PhD кафедры бухгалтерского учета, Таджикский национальный университет, пр. Рудаки 17, 735025, г. Душанбе, Республика Таджикистан

Целью данного исследования было установить, связаны ли международные стандарты бухгалтерского учета (IAS), международные стандарты финансовой отчетности (IFRS) и нормативные акты республики Таджикистан с повышением качества финансовой отчетности компаний, представляющих публичный интерес. В исследовании применялся смешанный исследовательский подход. В качестве инструментов исследования для сбора первичных данных использовались анкеты и неструктурированные интервью. Контент-анализ также применялся для триангуляции результатов. Целевой аудиторией были компании, представляющие публичный интерес. Исследование выявило значительную отрицательную взаимосвязь между добровольным применением IFRS и управлением доходами компаний, представляющими публичный интерес. Отрицательная взаимосвязь может указывать на то, что IFRS не способствует управлению доходами компаний, добровольно применяющих IFRS, что подразумевает повышение качества финансовой отчетности. Рекомендуется, чтобы высшее руководство, внешние аудиторы и регулирующие органы, являющиеся ключевыми участниками разработки стандартов, работали сообща и ужесточили соблюдение требований, чтобы влияние IFRS было более ощутимым.

Ключевые слова: МСФО, качество, стандарты, учет, отчетность, компании, публичный интерес, аудит, регулирование.

ҚАБУЛИ СБҲМ ВА ТАЪСИРИ ОН БА СИФАТИ ҲИСОБОТИ МОЛИЯВӢ ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Асоев Камолитдин Раҳимович докторанти PhD кафедраи ҳисоби бухгалтерии донишгоҳи миллии Тоҷикистон, хиебони Рӯдакӣ 17, 735025, Шаҳри Душанбе, Ҷумҳурии Тоҷикистон

Мақсади ин тадқиқот муайян кардани он буд, ки ое стандартҳои байналмилалӣ баҳисобгирӣ (IAS), стандартҳои байналмилалӣ ҳисоботи молиявӣ (IFRS) ва санадҳои меъерии ҷумҳурии Тоҷикистон бо баланд бардоштани сифати ҳисоботи молиявӣ

ширкатиҳои мавриди таваҷҷӯҳи ҷамъиятӣ алоқаманданд ғайр. Дар тадқиқот усули омехтаи тадқиқотӣ истифода шудааст. Саволномаҳо ва мусоҳибаҳои сохторнашуда ҳамчун воситаи тадқиқот барои ҷамъовариҳои маълумоти ибтидоӣ истифода шуданд. Таҳлили мундариҷа инчунин барои секунҷаи натиҷаҳо истифода шудааст. Шунавандагони мақсаднок ширкатиҳои таваҷҷӯҳи ҷамъиятӣ буданд. Тадқиқот робитаи назарраси манфии байни истифодаи ихтиёрии IFRS ва идоракунии даромади ширкатиҳои мавриди таваҷҷӯҳи омму ошкор кард. Муносибати манфӣ метавонад нишон диҳад, ки IFRS ба идоракунии даромади ширкатиҳо, ки ifrs-ро ихтиёрӣ истифода мебаранд, мусоидат намекунад, ки ин сифати ҳисоботи молиявиро баланд мебардорад. Таъсия дода мешавад, ки роҳбарияти олии аудиторҳои беруна ва танзимгарон, ки ширироқчиени асосии таҳияи стандартҳо мебошанд, яқоя қор қунанд ва роияи талаботро сахттар қунанд, то таъсири IFRS беиштар эҳсос шавад.

Калимаҳои асосӣ: СБҲМ, сифат, стандартҳо, баҳисобгирӣ, ҳисоботдиҳӣ, ширкатиҳо, манфиати ҷамъиятӣ, аудит, танзим.

ADOPTION OF IFRS AND ITS IMPACT ON THE QUALITY OF FINANCIAL STATEMENTS IN THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

Asoev Kamolidin Rakhimovich – PhD student of the Accounting Department, Tajik National University, 17 Rudaki Ave., 735025, Dushanbe, Republic of Tajikistan

The purpose of this study was to determine whether international Accounting Standards (IAS), International Financial Reporting Standards (IFRS) and regulatory acts of the Republic of Tajikistan are related to improving the quality of financial statements of companies of public interest. The study used a mixed research approach. Questionnaires and unstructured interviews were used as research tools to collect primary data. Content analysis was also used to triangulate the results. The target audience was companies of public interest. The study revealed a significant negative relationship between the voluntary application of IFRS and revenue management of companies of public interest. A negative relationship may indicate that IFRS does not contribute to income management of companies that voluntarily apply IFRS, which implies improving the quality of financial statements. It is recommended that senior management, external auditors and regulators, who are key participants in the development of standards, work together and tighten compliance so that the impact of IFRS is more tangible.

Keywords: IFRS, quality, standards, accounting, reporting, companies, public interest, audit, regulation.

Международные стандарты бухгалтерского учета (IAS)/МСБУ и нормативные акты вызывают большой интерес у политиков и исследователей из-за их важности для качественной финансовой отчетности. После обязательного принятия МСФО в многих регионах мира большое внимание уделяется связи между стандартами бухгалтерского учета и качеством бухгалтерской отчетности [2]. Они обнаружили, что распространенность управления доходами не снизилась после введения Международных стандартов финансовой отчетности (МСФО) в Великобритании и Австралии и даже увеличилась во Франции, что свидетельствует о том, что принятие МСФО не приводит к улучшению качества информации. Даске и др. соглашались с Джэндженом, утверждая, что единый набор стандартов может быть не подходящим для всех условий и, таким образом, не может равномерно улучшить качество финансовой отчетности из-за различий между странами. В то время как большинство исследований сосредоточено на влиянии принятия МСФО, немногие исследователи изучали другие факторы, связанные с характером процессов финансового регулирования, которые также прямо и косвенно влияют на качество финансовой отчетности. Сан и др. утверждают, что финансовые регламенты улучшают качество финансовой отчетности и продолжают это делать на ключевых рынках капитала. Они также утверждают, что соблюдение бухгалтерских норм связано с качеством финансовой отчетности, поскольку строгие нормы уменьшают случаи финансовой отчетности и связанные с ней мошенничества, что, в свою очередь, повышает надежность финансовых отчетов [1].

В отличие от предыдущих исследований, данное исследование стремилось связать два независимых переменных (стандарты бухгалтерского учета и нормативные акты) с качеством финансовой отчетности компаний, представляющие публичный интерес, поскольку Минэкономразвития выразил озабоченность тем, что финансовые отчеты компаний, представляющие публичный интерес, не приносят никакой пользы, так как не содержат достаточной информации, которую инвесторы должны знать (Financial Gazette 29/08/13). Наблюдатели отрасли отметили, что увеличение числа пересмотров было ожидаемым следствием большего внимания к качеству финансовой отчетности со стороны руководства компании, комитетов по аудиту, внешних аудиторов и регуляторов. Следует также подчеркнуть, что низкое качество финансовой отчетности препятствует как иностранным, так и местным инвестициям. В своем отчете для инвесторов за июнь 2013 года Минэкономразвития сообщил о снижении инвестиций с 47% в декабре 2012 года до 40% в марте 2013 года из-за плохой финансовой отчетности, которая не восстанавливает доверие инвесторов. Оно также привлекло панель экспертов, для рассмотрения уровня раскрытия информации компаниями, представляющими публичный интерес.

Минэкономразвития РТ подчеркивает, что компании, представляющие публичный интерес, должны будут представлять свои результаты в комитет по рассмотрению, который будет проверять финансовые отчеты перед их публикацией. В 2011 году министерство также привлекла иностранных и местных экспертов для изучения состояния полугодовых и годовых финансовых результатов.

Тема данного исследования заключалась в том, чтобы определить, стало ли управление доходами менее распространенным в результате принятия Международных стандартов бухгалтерского учета и восприятия соблюдения нормативной базы компаниями, представляющими публичный интерес, в Таджикистане.

Международные стандарты бухгалтерского учета предназначены для улучшения качества финансовой отчетности. Однако, несмотря на принятие стандартов бухгалтерского учета и предполагаемое соблюдение нормативных требований компаниями, представляющими публичный интерес, несколько компаний были исключены из листинга за последние пять лет из-за несоответствия требованиям по раскрытию информации в финансовой отчетности. Министерство выразило озабоченность тем, что финансовые отчеты компаний, представляющие публичный интерес, не приносят никакой пользы, так как не содержат достаточной информации, которую инвесторы должны знать. Поэтому вызывает беспокойство, что мало сделано для понимания причин устойчивого низкого качества отчетности компаниями, представляющими публичный интерес.

В настоящем исследовании мы намерены достичь следующих целей:

- проанализировать взаимосвязь между стандартами бухгалтерского учета и качеством финансовой отчетности;
- изучить взаимосвязь между нормативными актами и качеством финансовой отчетности;
- проанализировать взаимосвязь между стандартами бухгалтерского учета, нормативными актами и качеством финансовой отчетности.

В этом исследовании первичные данные собирались с помощью анкет и личных интервью. Это исследование использовало источники сбора первичных данных, так как эти источники предоставляют информацию, надежную для исследования, и информацию, соответствующую потребностям и целям исследователей.

Вторичные данные, использованные в исследовании, включали документы и отчеты о членстве, бюджеты, отчеты торговой палаты и журналы, а также другие документы, опубликованные на рынке капитала. Вторичные данные использовались, так как они избегают конфронтационных предвзятостей, встречающихся в интервью. Они также экономят средства, менее затратны по времени и удобны.

Следует заметить, что уровень отклика определяется как процент участников, которые завершили исследовательские инструменты, по сравнению с количеством участников, которым они были предложены. Уровень отклика в нашем исследовании оценивается следующим образом: 50% считается удовлетворительным, 60% - хорошим, 70% - очень хорошим, а 80% и выше - отличным. Вопросники и неструктурированные интервью использовались для сбора первичных данных в этом исследовании. Вопросники были предоставлены персоналу бухгалтерского отдела и отделам внутреннего аудита.

Таблица 1. Количество ответов на вопросник

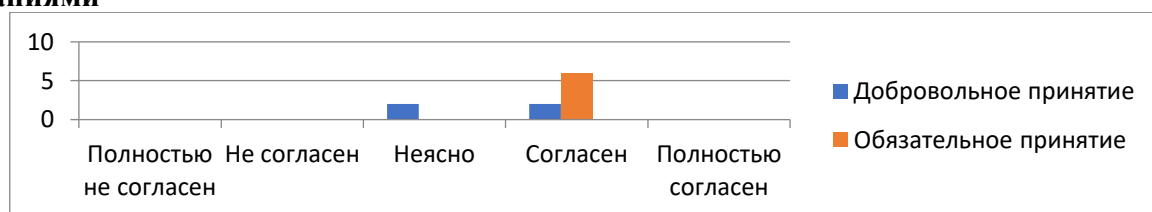
Категория участников	Распространенный вопросник	Завершено и возвращено	Частота ответов
Сельское хозяйство	2	2	100%
Промышленные технологии	1	1	100%
Конгломераты	1	0	0%
Страхование	2	2	100%
Розничная торговля	4	3	75%
Финансы	4	3	75%
Отель и место отдыха	1	1	100%
Итого	15	12	80%

Таблица 1 выше показывает, что из 15 распространенных анкет 12 были заполнены и возвращены, а 3 не были заполнены, что представляет собой уровень отклика в 80%, что значительно выше 67%, рекомендованных. В подтверждение вышеизложенного, также предполагаем, что уровень отклика 75% или более является подходящим и может обеспечить достоверность и надежность используемых инструментов.

Мнения респондентов о критериях принятия, используемых компаниями, котирующимися на бирже.

Респондентов попросили указать, какой критерий принятия использовался их компаниями - добровольное или обязательное принятие. Ответы респондентов представлены на следующем графике:

Фигура 1. Мнение респондентов о критериях принятия МСФО, используемых компаниями

Компания А согласилась, что обязательное принятие МСФО использовалось компанией. Компания В не была уверена, какой критерий принятия использовался для принятия МСФО. Компания С согласилась, что обязательное принятие использовалось её

компанией. Компания D согласилась, что компания использовала добровольное принятие МСФО. В итоге 60% согласились, что использовалось обязательное принятие, 20% согласились, что использовалось добровольное принятие, и 20% не были уверены. Приведенные выше ответы указывают на разные критерии принятия среди выбранных компаний, представляющих публичный интерес. Первым объяснением этих различных результатов может быть отсутствие эффективной коммуникации по вопросам внедрения МСФО в секторе. Вторым объяснением может быть недостаток знаний о МСФО среди компаний. В подтверждение вышеизложенного МСФО [8] утверждает, что МСФО были обязательны к принятию в 2002 году и юридически введены в том же году с публикацией нормативного акта. В том же духе постулируем, что обязательные критерии принятия использовались компаниями, представляющими публичный интерес.

Следующие две гипотезы будут сначала проверены с использованием, как количественных вторичных данных, так и первичных данных, полученных в поле.

H1: Стандарты бухгалтерского учета имеют значительную положительную связь с управлением доходами

H2: Стандарты бухгалтерского учета имеют значительную отрицательную связь с управлением доходами

Качество финансовой отчетности измеряется управлением доходами, которое, в свою очередь, измеряется способностью фирм соответствовать ожиданиям инвесторов по доходам. Модель регрессии, используемая в этом исследовании, выглядит следующим образом:

$$Em = a + a(Ma) + b(VO) + c(C)$$

где Em - обозначает управление доходами, Ma - обозначает обязательное принятие, VO - обозначает добровольное принятие, а C - обозначает конвергенцию МСФО.

Мнения респондентов о том, как обязательное принятие МСФО влияет на качество финансовой отчетности.

Таблица 2. Результаты регрессии для обязательного принятия

Соответствовать ожидаемым доходам	Коэф.	t	T2	P>t	95% Конф.	Интервал
Обязательное принятие	0.25	0.497389	2,3	0.629	-0.89698	1.396981
_cons	2.75	2.300928	1.2	0.266	-2.55595	8.05595
R ² =0.73						

Данные таблицы показывают результаты статистических вычислений, выполненных с помощью Excel. Основная цель заключается в проверке гипотезы о значительной взаимосвязи между МСФО/МСБУ и управлением доходами. Для

вышеуказанных вычислений управление доходами рассматривается как зависимая переменная, а добровольное принятие МСФО – как независимая переменная. Результаты показывают, что существует значительная положительная взаимосвязь между обязательным принятием МСФО и управлением доходами. Это указывается положительным коэффициентом вариации 0,25, что составляет 25% ($0,25 \cdot 100$) и значением t-статистики 2,3, что согласно правилу большого пальца для T2 указывает на значимую связь, если значение t больше (+2). В подтверждение вышеизложенных результатов, можем утверждать, что точность управления доходами не уменьшилась в результате обязательного введения МСФО. В том же контексте Зегаль в 2011 изучал влияние обязательного принятия МСБУ/МСФО на качество финансовой отчетности во Франции и обнаружил, что обязательное принятие МСФО связано с увеличением управления доходами и, следовательно, снижением качества финансовой отчетности. Значение R² составляет 0,73, что предполагает, что около 73% вариации в управлении доходами объясняется переменными, использованными в модели, что является хорошей подгонкой.

Мнения респондентов о том, как добровольное принятие МСФО влияет на качество финансовой отчетности.

Таблица 3. Результаты регрессии для добровольного принятия

Соответствовать ожидаемым доходам	Коэф.	t	T2	P>t	95% Конф.	Интервал
Добровольное принятие	-0.66667	0.430332	-2.55	0.219	-2.03617	0.70284
_cons	4.333333	1.905159	2.27	0.107	-1.72973	10.3964
R ² =0.75						

Приведенные выше результаты показывают значительную отрицательную взаимосвязь между добровольным принятием и управлением доходами. Управление доходами рассматривается как зависимая переменная, а добровольное принятие – как независимая переменная. В подтверждение вышеуказанных результатов, [3] также обнаружили снижение управления доходами у компаний, которые добровольно приняли МСФО, но увеличение управления доходами у тех компаний, которые обязательны к принятию МСФО в Германии. В отношении адекватности модели результаты показывают, что около 75% вариации в управлении доходами объясняется добровольным принятием.

Мнения респондентов о том, как конвергенция МСФО влияет на качество финансовой отчетности.

Таблица 4. Результаты регрессии для сближения МСФО

Соответствовать ожидаемым доходам	Коэф.	t.	T2	P>t	95% Конф.	Интервал
--------------------------------------	-------	----	----	-----	--------------	----------

Конвергенция МСФО	0.333333	0.860663	0.39	0.724	-2.40568	3.072347
cons	2.333333	3.810317	0.61	0.584	-9.7928	14.45946
			Отрегулированный $R^2=0.72$			

Согласно приведенным выше результатам, существует положительная взаимосвязь, что указывается положительным коэффициентом вариации 0,33. Однако взаимосвязь не является значимой, поскольку значение t составляет 0,39, что значительно ниже порогового значения по правилу большого пальца для t , равного 2. Это означает, что конвергенция МСФО не может значительно вызвать изменения в управлении доходами. Это также было указано [4] и [5], которые обнаружили сходство в управлении доходами до и после конвергенции МСФО в Германии. Результаты также показывают, что модель хорошая, поскольку около 72% вариации зависимой переменной объясняется независимой переменной.

Следующие гипотезы будут проверены для определения направления и характера взаимосвязи между нормативной базой, регулирующей компании, котирующиеся на бирже, и качеством финансовой отчетности:

H3: Существует значительная положительная взаимосвязь между нормативной базой и качеством финансовой отчетности.

H4: Существует значительная отрицательная взаимосвязь между нормативной базой и качеством финансовой отчетности.

Следующие показатели используются для измерения качества финансовой отчетности:

Панель А - релевантность, Панель В - надежность, Панель С - сопоставимость и Панель D - понятность.

Таблица 5. Результаты регрессии

	Качество финансовой отчетности	Значительный уровень
Панель А		
Актуальность как показатель нормативной базы FRQ 0.69		0.12
Закон о акционерных обществах	0.543	0.01
Закон о безопасности	0.321	0.03
ПААБ	0.623	0
Аудиторское бюро	0.024	0.04
Панель В		
Актуальность как показатель нормативной базы FRQ 0.31		0.01
Закон о акционерных обществах	-0.342	-0.88
Закон о безопасности	0.235	-0.38
ПААБ	0.225	-0.05

Аудиторское бюро	0.421	0.03
Панель С		
Актуальность как показатель нормативной базы FRQ 0.56		0.14
Закон о акционерных обществах	0.447	1.23
Закон о безопасности	0.555	0.77
ПААБ	0.547	1.23
Аудиторское бюро	0.394	0.07
Панель D		
Актуальность как показатель нормативной базы FRQ 0.157		0.27
Закон о акционерных обществах	-0.156	0.07
Закон о безопасности	0.152	-0.73
ПААБ	0.054	1.23
Аудиторское бюро	0.123	-0.88

Приведенные выше результаты регрессии, показанные в таблице 5, указывают на положительную взаимосвязь между нормативными актами и качеством финансовой отчетности компаний, представляющие публичный интерес. Результаты панели А показывают, что существует положительный коэффициент 0,69 (69%) между предполагаемым соблюдением нормативных актов и качеством финансовой отчетности. Значимость определяется на уровне 1%, поэтому третья гипотеза, утверждающая, что существует значительная положительная взаимосвязь между нормативными актами и качеством финансовой отчетности, подтверждается. Результаты панели А также показывают, что все компоненты нормативной базы положительно связаны с надежностью финансовых отчетов. Результаты в панели В также показывают, что все элементы нормативных актов положительно связаны с качеством финансовой отчетности, но взаимосвязь не является значимой, что указывается более низким коэффициентом вариации 0,31 (31%). Панель С использует сопоставимость как показатель качества финансовой отчетности, и результаты показывают, что существует значительная положительная ассоциация между нормативными актами и качеством финансовой отчетности на уровне 0,56 (56%).

В данном исследовании использовались структурированные интервью, и нижеприведенная таблица показывает уровень отклика на интервью:

Таблица 6. Процент ответов на интервью

Опрошенные	Запланированное собеседование	Проведено собеседование	Процентный ответ
------------	----------------------------------	----------------------------	---------------------

Бухгалтеры и отчетные работники	15	12	80%
---------------------------------	----	----	-----

Из проведенных интервью исследователями, 12 из 15 (80%) интервью были проведены, что также выше рекомендованных (75%).

Вопрос 1.

Какие проблемы сталкиваются компании при внедрении МСФО в Таджикистане?

Компания А утверждала, что изменения в существующих законах являются основным препятствием для плавного внедрения по всей стране. Это также поддержала Финансовый контролер компании В, отметив, что МСФО не признает существование нормативной базы, регулирующей бухгалтерскую практику в Таджикистане, поэтому полное соблюдение МСФО затруднительно без обхода положений таких местных законов. Тот же взгляд высказал бухгалтер компании С, подчеркивая, что хотя существующие местные нормативы акты, регулирующие финансовую отчетность предприятий, представляющие публичный интерес, имеют ту же цель, что и МСФО, необходимо постоянное оценивание, поскольку законы изменяются. Это также поддержали [3], которые обнаружили аналогичные проблемы в своем исследовании.

Один из внутренних аудиторов компании А предположил, что в Таджикистане профессиональные бухгалтеры (САР) имеют мандат на обеспечение успешного внедрения МСФО. Соответственно, бухгалтеры, финансовые аналитики, аудиторы, регуляторы, преподаватели бухгалтерского учета, государственные служащие и многие другие нуждаются в обучении по МСФО, так как они все ответственны за успешное внедрение МСФО. Проблема в том, что в Таджикистане недостаточно ресурсов для обучения. Финансовый бухгалтер компании D поддержал эту точку зрения, отметив, что полное внедрение МСФО требует финансовых ресурсов для обучения всех заинтересованных сторон, и это является проблемой для развивающихся стран. [6] также обнаружил аналогичные проблемы для компаний, представляющие публичный интерес в соседних странах.

Бухгалтер компании А утверждает, что план перехода на МСФО и его последствия для пользователей финансовой отчетности, регуляторов, составителей финансовой отчетности, акционеров не были эффективно сообщены и скоординированы. Аудиторский отдел компании Е выразил аналогичное мнение, утверждая, что МСФО – это значительный шаг к улучшению качества финансовой отчетности, однако необходимо эффективно информировать всех заинтересованных сторон. Финансовый менеджер компании В также

упомянул ту же проблему, отмечая, что уровень осведомленности о МСФО необходимо повысить для обеспечения полного принятия.

Вопрос 2.

Считаете ли вы, что IAS/IFRS помогает улучшить качество финансовой отчетности?

Компания Е согласилась с тем, что принятие МСФО может улучшить качество финансовой отчетности при условии успешного внедрения. Руководитель финансового отдела компании F поддержал ту же точку зрения, отмечая, что МСФО – это лучший шаг для повышения уровня финансовой отчетности, поскольку он улучшает сопоставимость финансовых отчетов между странами. Бухгалтер компании G возразил, что простое принятие МСФО не обязательно улучшает финансовую отчетность. Он отметил, что для улучшения финансовой отчетности требуются смелость и приверженность. Бухгалтер компании H также отметил, что предоставление стимулов является важным фактором, определяющим качество отчетности. Финансовый менеджер компании I утверждал, что это зависит от критериев принятия МСФО, при этом добровольное принятие приводит к повышению качества отчетности. Финансовый менеджер компании J был не уверен в этом вопросе.

Вопрос 3.

Считаете ли вы, что предполагаемое соблюдение нормативной базы улучшает качество финансовой отчетности?

Член финансового отдела компании Е согласился с тем, что существует положительная взаимосвязь между предполагаемым соблюдением нормативной базы и качеством финансовой отчетности, поскольку это ограничивает возможности, доступные руководству. Финансовый контролер компании А отметил, что не все компоненты нормативной базы улучшают качество финансовой отчетности, но соблюдение САР и Закона об аудиторской деятельности может улучшить финансовую отчетность. Представитель компании D согласился, что соблюдение улучшает качество отчетности. Финансовый менеджер компании H возразил, что соблюдение нормативных актов не улучшает качество финансовой отчетности, так как руководство должно иметь достаточные полномочия для принятия решений по любым вопросам бухгалтерского учета.

Основные выводы, сделанные на основании анкетирования касательно влияния стандартов бухгалтерского учета на качество финансовой отчетности.

Исследование выявило значительную положительную взаимосвязь между обязательным принятием МСФО и управлением доходами. Это означает, что обязательное принятие позволяет компаниям управлять доходами, что снижает качество финансовой отчетности.

1. Обязательное принятие МСФО и управление прибылью:

Исследование выявило значительную положительную взаимосвязь между обязательным внедрением МСФО и управлением прибылью. Это означает, что обязательное внедрение позволяет компаниям управлять прибылью, тем самым снижая качество финансовой отчетности.

2. Добровольное принятие МСФО и управление доходами:

Исследование выявило значительную отрицательную взаимосвязь между добровольным принятием МСФО и управлением доходами компаний, представляющими публичный интерес в Таджикистане. Отрицательная взаимосвязь может означать, что МСФО не способствует управлению доходами для добровольных участников, что подразумевает улучшение качества финансовой отчетности.

3. Конвергенция МСФО и управление доходами:

Исследование выявило положительную взаимосвязь между конвергенцией МСФО и управлением доходами; однако, эта взаимосвязь не является значимой. Это означает, что конвергенция МСФО не обязательно приводит к изменению качества финансовой отчетности.

Далее рассмотрим влияния нормативных актов на качество финансовой отчетности.

Исследование выявило положительную взаимосвязь между всеми компонентами нормативной базы и качеством финансовой отчетности. Это означает, что предполагаемое соблюдение нормативной базы связано с повышением качества финансовой отчетности.

Основные проблемы, с которыми сталкиваются отечественные компании для полного внедрения МСФО, включают:

- изменения в существующих законах,
- недостаточность ресурсов для обучения,
- уровень осведомленности и налоговая отчетность.

Вопреки ожиданиям, исследование не смогло найти систематических доказательств того, что простое принятие МСФО приводит к улучшению качества финансовой отчетности для обязательных участников за исследуемый период (2002-2021). Исследование выявило доказательства увеличения управления доходами для компаний, которые обязательны к принятию МСФО, и снижения качества финансовой отчетности для таких компаний по сравнению с компаниями, которые добровольно приняли МСФО. Исследование не выявило изменений в выполнении ожиданий по доходам для компаний, которые совмещают МСФО с местными стандартами. Результаты последовательно указывают на снижение качества финансовой отчетности со временем для компаний, которые обязательны к принятию МСФО, и на меньшее управление доходами для компаний, которые добровольно приняли

МСФО. Однако также возможно, что сильная нормативная база компенсирует улучшение качества финансовой отчетности.

Рекомендации:

- Ведущим менеджерам, внешним аудиторам и регуляторам, как ключевым игрокам в стандартах, необходимо работать вместе и ужесточить соблюдение, чтобы влияние МСФО было более ощутимым.

- Регуляторам и уполномоченным органам следует рассмотреть возможность пересмотра местных нормативов, регулирующих финансовую отчетность отечественных компаний, представляющих публичный интерес, чтобы они соответствовали МСФО.

- Уполномоченным органам следует также рассмотреть возможность доведения целей МСФО до сведения всех заинтересованных сторон.

- Следует провести информационную кампанию, чтобы обеспечить полное внедрение МСФО в корпоративном мире.

- Повышение осведомленности профессионалов, регуляторов и составителей отчетности для улучшения разрыва в знаниях.

Литература

1. Ball, R. (2006), "International Financial Reporting Standards (IFRS): Pros and Cons for Investors," *Accounting and Business Research* 36 (sup1): 56-65.

2. Daske, H., Hail, L., Leuz, C. and Verdi, R. (2009), "Mandatory IFRS Reporting Around the World: Early Evidence on the Economic Consequences," *Journal of Accounting Research*, 34: 23-30.

3. Hung, A. and Subramanyam, K.R. (2007), "Financial Reporting Effects of Adopting International Accounting Standards: The Case of Germany," *Review of Accounting Studies*: 12: 623-657.

4. Goodwin, J., Cooper, B.J. and Johl, S. (2008), "How Ready Was Australia for International Financial Reporting Standards? The Case of Listed Companies," *Australian Accounting Review*, 18 (1): 35-45.

5. Hail, L., Leuz, C. and Wysocki, P. (2010), "Global Accounting Convergence and the Potential Adoption of IFRS by the United States (Part I): Conceptual Underpinnings and Economic Analysis," *Accounting Horizons*, paper presented at the University of Miami, School of Business, February 2010.

6. Kang, V. (2013), "The Impact of Mandatory IFRS Adoption on Earnings and Earnings-Returns Association," *Applied Financial Economics*.

7. Sun, J., Cahan, S.F. and Emanuel, D. (2011), "How Would the Mandatory Adoption of IFRS Affect the Earnings Quality of U.S. Firms? Evidence from Cross-Listed Firms in the U.S.," *Accounting Horizons*, 25(4): 837-860.

8. Zeghal, D., Chtourou, S. and Sellami, Y.M. (2011), "An Analysis of the Effect of Mandatory Adoption of IFRS on Earnings Management," *Journal of International Accounting, Auditing and Taxation*, 20 (2): 61-72.

ТАҶРИБАИ ХОРИҶӢ ОИД БА ТАШАККУЛИ БОЗОРИ ОЗУҚАВОРӢ ДАР МИНТАҚА

Бобоев Ҷ. М. - унвонҷуи Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон. Суроға: Ҷумҳурии Тоҷикистон. ш. Душанбе, кучаи Нахимов 64/14. E-mail: jahongirboboev-@mail.ru Телефон : (+992) 904-12-14-15.

Дар мақола таҷрибаи хориҷӣ оиди ташаккул ва рушди бозори озуқаворӣ дар шароити минтақа мавриди омӯзиш қарор дода шуда, андешаҳои олимони ватанию хориҷӣ оид ба хусусиятҳои минтақавии ташаккули он дар шароити муосир оварда шудааст. Муаллиф ба масъалаи амалкарди бозори озуқаворӣ ва таъмини беҳатарии озуқаворӣ дар кишварҳои рушкардаи иқтисодӣ ва хориҷи наздик беҳтар така намудааст. Омилҳои асосии ташаккул ва рушди бозори озуқаворӣ, таъмини аҳоли бо гизои босифати аз нигоҳи экологӣ ва безарар аз ҳисоби истифодаи самараноки иқтисодии захиравӣ-табӣӣ мавриди таҳлил ва баҳогузорӣ қарор дода шуда, пешниҳодҳои мушаххас оиди такмили механизми дастгирии давлатии танзими бозори озуқаворӣ ва дастрасии аҳолии минтақа ба маҳсулотҳои асосии озуқаворӣ ва дар ҳаҷми зарурии барои саломати мардум ғайдаовар дар шароити муосир пешниҳод гардидааст.

Калидвожаҳо: иқтисоди минтақа, бозори озуқаворӣ, беҳатарии озуқаворӣ, иқтисодии захиравӣ-табӣӣ, заминҳои кишоварзӣ, самаранокии истеҳсолот, танзими давлатӣ, талабот ва таклифот ба маводҳои озуқаворӣ.

ЗАРУБЕЖНЫЙ ОПЫТ ФОРМИРОВАНИЕ ПРОДОВОЛЬСТВЕННОГО РЫНКА В РЕГИОНЕ

Бабаев Дж.М. - аспирант Государственный финансово-экономический университет Таджикистана. Адрес: Республики Таджикистан. г. Душанбе, улица Нахимова 64/14. E-mail: jahongirboboev-@mail.ru Телефон : (+992) 904-12-14-15.

В статье рассматривается зарубежный опыт формирования и развития продовольственного рынка в регионе с акцентом на взгляды отечественных и зарубежных ученых о специфике развитие продовольственного рынка. Основное внимание автор уделяет вопросу функционирования продовольственного рынка и обеспечения продовольственной безопасности в экономически развитых странах и ближнем зарубежье. Проанализированы и оценены основные факторы формирования и развития продовольственного рынка, обеспечивающего население экологически чистыми и безопасными продовольственными продуктами за счет эффективного использования природно-ресурсного потенциала, а также сделаны конкретные предложения по совершенствованию механизма государственной поддержки регулирования продовольственного рынка и доступа населения регионов к основным продовольственным продуктам, необходимом объеме полезной для здоровья населения в нынешних условиях.

Ключевые слова: региональная экономика, продовольственный рынок, продовольственная безопасность, природно-ресурсный потенциал, земель сельскохозяйственного назначения, эффективность производства, государственное регулирование, спрос и предложение на продовольственные продукты.

FOREIGN EXPERIENCE IN FORMING THE FOOD MARKET IN THE REGION

Babaev J.M. - postgraduate student of the State Finance and Economics University of Tajikistan. Address: Republic of Tajikistan. Dushanbe, Nakhimov street 64/14. E-mail: jahongirboboev-@mail.ru Phone: (+992) 904-12-14-15.

The article examines foreign experience in the formation and development of the food market in the region with an emphasis on the views of domestic and foreign scientists on the specifics of the development of the food market. The author pays special attention to the issue of the functioning of the food market and ensuring food security in economically developed countries and neighboring countries. The main factors of the formation and development of the food market, providing the population with environmentally friendly and safe food products due to the efficient use of natural resource potential, are analyzed and assessed, and specific proposals are made to improve the mechanism of state support for regulating the food market and access of the population of the regions to basic food products, the necessary volume of useful for the health of the population in the current conditions.

Keywords: regional economy, food market, food security, natural resource potential, agricultural land, production efficiency, government regulation, supply and demand for food products.

Масъалаи ташаккул ва рушди бозори озуқаворӣ дар шароити минтақа ин муаммои бисёрҷанба ва хеле муҳим буда, таъмини бехатарии озуқаворӣ ва сатҳи сифатии зиндагии аҳоли аз он вобастагӣ дорад. Дар ин раванд, ташаккули шаклҳои нави хоҷагидорӣ ва моликиятдорӣ ба замин, рушди соҳаи кишоварзӣ муҳим арзёбӣ гардида, органҳои мақомоти давлатӣ ва маҳаллӣ тавассути механизми иқтисодии дастгирии давлати рушди бозори дохилии озуқаворӣ ва занҷираи истеҳсолии коркарди саноатии ашёи хоми кишоварзӣ мусоидат менамоянд. Аз ин лиҳоз, омӯзиши таҷрибаи кишварҳои хориҷӣ бо тавачҷӯх ба рушди бозори озуқаворӣ ва истифодаи вариантҳои бехатарии он барои минтақаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон аз манфиат ҳолӣ нест.

Таҷрибаи кишварҳои пешқадами иқтисодӣ дар баҳши агрозуқаворӣ нишон медиҳад, ки дар аксарияти онҳо рушди бозори озуқаворӣ ва сатҳи баланди таъмини аҳоли бо маҳсулотҳои ғизоӣ дар ҷойи аввал меистад. Масалан, дар кишварҳои ИМА, Иттиҳоди Аврупо ва Ҷопону Чин ва як қисми кишварҳои собиқ Шӯравӣ рушди соҳаи кишоварзӣ муайянкунандаи нишондиҳандаҳои асосии рушди бозори озуқаворӣ ва таъмини бехатарии озуқаворӣ ба ҳисоб рафта, сиёсати аграрӣ, пеш аз ҳама, ба рушди ин соҳа ва занҷираи истеҳсолии комплекси агросаноатӣ нигаронида шудааст. Ин чораҳо, ба хотири таъмини аҳоли бо маҳсулотҳои хушсифатӣ аз нигоҳи экологӣ тоза ва вазъи ҳуби иҷтимоии аҳоли роҳандозӣ мегардад.

Мувофиқи маълумотҳои омории ҷаҳонӣ дар шароити муосир дар кураи замин зиёда аз 7,8 млрд. аҳоли зиндагӣ менамояд, ки аз он 1,8 млрд. дар кишварҳои рушкардаи иқтисодӣ умр ба сар бурда, сатҳи баланди даромад ба ҳар сар аҳоли

таъмин буда, ки аз он тақрибан 3,6 млрд. аҳоли сатҳи даромадашон ба ҳар сар аҳоли миёна ва зиёда аз 2,4 млрд. аҳоли бо сатҳи даромадашон ба ҳар сар аҳоли паст умр ба сар мебаранд. Аз миқдори умумии он тақрибан 800 миллион аҳоли дар ҳолати гуруснагии доимӣ қарор доранд [2, 79], ки он зарурати таъмини аҳоли бо маводҳои озуқаворӣ ва ташаккули бозори дохилиро тақозо менамояд.

Омузиши таҷрибаи ҷаҳонӣ гувоҳи он мебошад, ки ташаккули бозори озуқаворӣ бидуни рушди инфрасохтори бозорӣ, ба монанди, базаи меъёрӣ-ҳуқуқӣ, зерсохтори илмӣ-инноватсионӣ, иқтидори табиӣ-захиравӣ ва кадрӣ соҳаҳои КАС, бозори молиявӣ-қарзӣ, ширкатҳои миёнарав ва хизматрасонӣ, логистикӣ ва амсоли инҳо ғайримкон мебошад. Ин раванд, пеш аз ҳама, бо он асоснок карда мешавад, ки соҳаҳои комплекси агросаноатӣ (КАС), бахусус соҳаи кишоварзӣ ва рушди инфрасохтори бозорӣ нишондиҳандаи асосии муайянкунандаи ташаккул ва рушди бозори озуқаворӣ ба ҳисоб рафта, барои истехсоли маҳсулотҳои озуқаворӣ ватанӣ ва кам кардани воридоти маҳсулотҳои озуқаворӣ хизмат менамоянд.

Тибқи арзёбии Ташкилоти байналмилалӣ озуқаворӣ ва рушди соҳаи кишоварзӣ (ФАО) дар охири соли 2019 - 820 миллион нафар, яъне 8,9%-и аҳолии қураи замин пеш аз пандемияи COVID-19 ғизои кофӣ истифода намебурданд. Ва маълумотҳои нав дар бораи афзоиши аҳоли ва таъмини ғизои онҳо, ки аз ин натиҷаҳои пурсиши нави хонаводаҳо, ки ташкилоти ФАО гузаронидааст, нобаробарӣ дар истеъмоли озуқаворӣ дар 13 кишвари дунё, бахусус дар Ҷумҳурии Мардумии Чин, ки омори камғизоӣ, ки аз соли 2000 инҷониб дида баромада шудааст назарас буда, натиҷаи ин маълумотҳо оид ба баланд бардоштани шумораи умумии аҳолии камғизо дар ин кишвар гувоҳӣ медиҳад [8, 14].

Сабаби чунин вазъро мутахассисон бо он асоснок менамоянд, ки шумораи аҳолии Ҷумҳурии Мардумии Чин аз панҷ як ҳиссаи аҳолии қураи заминро ташкил медиҳад. Аммо, тамоюле, ки дар нашрияҳои қаблӣ омада, аз соли 2014 инҷониб шумораи одамоне, ки аз гуруснагӣ азият мекашанд, суст ҳам бошад афзудааст. Таҳлилҳои нави омӯрӣ тайи солҳои 2019-2021 нишон медиҳад, шумораи «аҳолии камғизо» дар Ҷумҳурии Мардумии Чин то инҷониб ба миқдори 60 миллион нафар афзудааст. Агар ин тамоюл ҳамин тавр идома ёбад, он гоҳ то соли 2030 шумораи одамони гурусна дар сайёра ба 840 миллион нафар хоҳад расид [1, 41]. Аз ин ҷо, ба хулосае омадан мумкин аст, ки бо назардошти гуруснагии аз ҳисоби пандемия (COVID-19) дар қураи Замин вақт нокифоягӣ менамояд, барои кам намудани шумораи гуруснагон аз ҳисоби ташакул ва рушди бозори озуқаворӣ ғайримкон мебошад.

Таҷрибаи аксарияти кишварҳои рушкардаи иқтисодӣ аз он гувоҳи медиҳанд, ки давлат ба соҳаи кишоварзӣ ва рушди бозори озуқаворӣ дохилӣ аҳамияти ҷиддӣ

медиҳанд. Масалан, дар кишвари ИМА ва Ҷопон вазъи таъмини озукаворӣ ҳамчун ченаки асосии таъмини бехатарии озукаворӣ баҳогузорӣ карда мешавад. Дар Ҷопон сиёсати маҳдудият барои ворид намудани маҳсулотҳои озукаворӣ гузаронида мешавад, ки воридоти баъзе маҳсулотҳои ғизоӣ, ба мисли биринҷ қатъиян манъ карда шудааст. Ин тадбирҳо дар мавриде пиёда сохта мешавад, ки «...давлат биринҷро аз хоҷагиҳо харидорӣ карда, дар дохили кишвар бо нархи 6-8 маротиба баландтар нисбат ба нархҳои ҷаҳонӣ мефурӯшад. Ин сиёсат ба он хотир амалӣ пиёда сохта мешавад, ки аввалан, давлат сиёсати протекционистиро ба роҳ мемонад (яъне ҳимояи истеҳсолкунандагони ватанӣ). Ва баъдан, талаботи рӯзафзуни аҳоли бо маводи озуқа, бахусус, биринҷи худӣ (ватанӣ), ки хӯроки асосии японҳо ба ҳисоб меравад, таъмин мегардад...» [3, 280].

Инчунин, дар ИМА, Ҷопон, Канада ва як қатор кишварҳои Иттиҳоди Аврупои қариб ҳамаи унсурҳои инфрасохтори бозорӣ, ба мисли кооперативҳои махсуси хизматрасонии бозорҳои озукаворӣ рушд кардааст, ки онҳо дар рушди соҳаи кишоварзӣ саҳми калон доранд. Илова бар ин, як қатор барномаҳои рушди ҳамкорӣ тавассути каналҳои махсус ройгон маблағгузорӣ гардида, барои чунин кооперативҳо қарзҳои имтиёзнок ва дарозмуҳлат пешниҳод карда мешавад. Дар ҷадвали 1 унсурҳои асосии рушди инфрасохтори бозорӣ дар кишварҳои хориҷӣ оварда шудааст.

Ҷадвали 1. - Унсурҳои асосии рушди инфрасохтори бозори озукаворӣ дар кишварҳои хориҷӣ

Номгуи чорабиниҳо	Кишварҳо									
	ИМА	Хитой	Япония	Шветсия	Германия	Дания	Нидерландия	Франсия	Канада	Дигар давлатҳои ИА
Сохторҳои давлатӣ оиди дастгирии истеҳсолкунандагони кишоварзӣ ватанӣ	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+
Институтҳои тадқиқоти илмӣ рушди соҳаи кишоварзӣ пешқадами технологӣ	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+
Муассисаҳои таълимӣ дар соҳаи APS	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+
Сохторҳои молиявӣ-қарзӣ барои нигоҳдории APS	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+
Кооперативҳои гуногун	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+
Бозори яклухти озукаворӣ	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+
Тиҷорати электронӣ	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+
Биржаи молӣ	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+
Марказҳои тақсимои озукаворӣ	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+
Музоюдаҳо	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+

Маълумотӣ ва машваратии низоми APS	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+
------------------------------------	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---

Сарчашма: Laborde, D., Martin, W. & Vos, R. 2020. Poverty and food insecurity could grow drama-tically as COVID-19 spreads.

Аз гуфтаҳои боло бар меояд, ки дар шароити иқтисоди нақшавӣ унсурҳои иқтисоди бозорӣ пурра амал накарда, ин раванд ба иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон низ хос мебошад. Мубодилаи молу амвол, бахусус ташаккули бозори озуқаворӣ, хадамоти иттилоотӣ ва машваратӣ, марказҳои дистрибутерӣ, тичорати электронӣ ҳамчун унсурҳои нави инфрасохтори бозорӣ барои рушди бозори озуқаворӣ дастнорас мебошанд. Ин ҷо, бояд қайд намуд, ки кам ғаъол будани ин унсурҳои инфрасохтори бозорӣ яке аз сабабҳои асоси на он қадар рушд намудани бозори озуқаворӣ дар минтақаҳо гардида, дар ин самт низ омӯзиш ва истифодаи таҷрибаи кишварҳои хориҷӣ аз манфиат холи нест.

Дар давлатҳои рушдкардаи иқтисодӣ бозори озуқаворӣ худро инкишоф дода, дараҷаи баланди худтаъминкунии озуқаро нигоҳ медоранд. Масалан, мутобиқи баъзе аз ченакҳо (маҳакҳо) сатҳи худтаъминкунии озуқа дар ИМА ва Фаронса зиёда аз 100%, Олмон - 93%, Италия - 78% ва ҳатто Ҷопон, ки на он қадар аз ҳисоби заминҳои кишти кишоварзӣ бой мебошад то 40% ва Федератсияи Россия - 30%-ро ташкил медиҳад [7, 4]. Лекин, дар муқоиса ин нишондиҳанда дар ҷумҳурии мо ҳамагӣ - 18%-ро ташкил медиҳад, ки яке аз омилҳои асоси ташаккул ва рушди сусти бозори озуқаворӣ дар минтақаҳои кишвар мебошад.

Таҷрибаи баъзе кишварҳо нишон медиҳад, ки онҳо қисман масъалаи истеъмоли озуқа ва рушди бозори минтақавии озуқавориро бо роҳи кумакҳои пулию қарзӣ (масалан, субсидия, ва субвенсияҳо ҳал менамояд), ки ба ин васила масъалаи таъмини бехатарии озуқаворӣ ва рушди минтақаҳои кишварро амалӣ мекунанд. Масалан, дар Ҷумҳурии исломии Эрон гандумро аз фермерҳо бо нархи тақрибан 70 сент ба ҳар як киллограмм меҳаранд. Ин ёрдампулиҳои дастаҷамъона барои истеъмоли нонро дар қисмати аҳолии камбизоат ва миёнаҳол ҷуброн намуда, илова бар ин кумакҳои молиявиро барои истифодаи обёрии заминҳои кишоварзӣ, ки яке аз боигариҳои нисбатан камёфт дар ин кишвар ба ҳисоб меравад, имтиёзҳо дода мешавад [5, 303].

Барои мисол, дар давлати Бангладеш дар соли 2017 ҳукумат барои баланд кардани воридот ва устувор кардани бозори дохили озуқаворӣ пас аз якҷанд обхезиҳои шадид, ки ба баландшавии нархҳои чакана барои маҳсулотҳои ғалладонагӣ ба зиёда аз 30% бурда расонида, бочи гумрукиро барои воридоти биринҷ коҳиш медиҳад. Ба ҳамин васила, дар Африқои Ҷанубӣ истехсолкунандаи ватанӣ ва содироткунандаи ҳолиси ҷуворимаққа бо мақсади коҳиш додани таъсири минбаъдаи

хушксолӣ ба наздикӣ воридотро зиёд намуданд. Ва дар гузориши ФАО гуфта мешавад, рушди бозорҳои озои озуқаворӣ, ташкили одилонаи бозорҳои байналмилалӣ ва минтақавӣ барои савдои тичорат, бо мақсади кӯмак расонидан ба таъмини амнияти озуқаворӣ ва мутобиқ намудани фазои мусоид мебошад, ки яке аз омилҳои асосии ғанӣ намудани бозорҳои озуқаворӣ хусусияти байналмилалӣ ва минтақавӣ дошта мусоидаткунанда ба ҳисоб мераванд [1, 43].

Таҷрибаи Ҷумҳурии мардумии Хитой, ки аҳолии худро бо маҳсулотҳои асосии озуқаворӣ таъмин намуда, боз аксарияти маҳсулотҳои худро ба хориҷ содирот менамояд хеле муҳим мебошад. Афзалияти танзими давлатӣ ва дастгирии фермерон дар ин кишвар тавассути барномаи стратегии рушди минтақаҳои кишоварзӣ ба роҳ монда мешавад. Кишвари Чин панҷаки аҳолии кураи замин (зиёда аз 1,4 милл. нафар) аҳоли дошта, танҳо аз 5-7% заминҳои қораи кишоварзиро дар ихтиёри худ дорад. Қамчинии захираҳои маъмур ва афзоиши бемайлони аҳоли навоариҳо ва аз худ намудани заминҳои наздиқӯҳӣ ва қӯҳиро дар ин кишвар дар мадди авал мегузорад [9, 45]. Масалан, соли 2017 ҳукумати Чин нақши ҳалли озуқаворӣ ва рушди кишоварзиро дар конфронси марказии рушди соҳаи кишоварзӣ таъкид намуда, раиси Ҷумҳурии кишвар Си Чин Пин ишора ба он андешаст, ки “қалиди навҷорсозии бахши кишоварзӣ ин рушди илму техника ба ҳисоб рафта, дар ислоҳоти соҳаи кишоварзӣ он нақши қалидӣ мебозад ва мо бояд ба дастовардҳои нави илмӣ-техникӣ ва рушди бозори озуқаворӣ кишвар диққати махсус диҳем”. [10,12]. Аз ин ҷост, ки дар нақшаи паҷсолаи сздаҳуми кишвари Чин оид ба рушди бахши кишоварзӣ ва навоариҳои илмӣ-техникӣ чунин самтҳо ҷой дода шудааст:

- тақмили бахши технологияи пешқадами рушди соҳаи кишоварзӣ ва таъмини бозори дохилии озуқаворӣ;
- таҳкими ҳамкориҳои байниминтақавӣ ва байналхалқӣ дар рушди соҳаи кишоварзӣ ва бозори озуқаворӣ минтақавӣ;
- истифодаи бештари навҷорсозии илмӣ-техникӣ дар минтақаҳои кишвар ва ғайра.

Дар таҷрибаи Федератсияи Руссия оид ба усулҳои самараноки танзими соҳаи кишоварзӣ ва рушди бозори озуқаворӣ хеле дуруст ташкил карда шудааст. Мақсади асосии ин раванд ташкили сохтори пешқадами хоҷагидорӣ дар тамоми марҳилаҳои истеҳсол, коркарди ашёи хом ва то ба истеъмолкунандаи ниҳоӣ расонидани маҳсулотҳои агроозуқаворӣ бо истифодаи усулҳои пешқадами хоҷагидорӣ таъмин мегардад. Илова бар ин, дар ҳар як минтақаи кишвар воридот ва содироти маҳсулотҳои озуқаворӣ аз ҷониби мақомотҳои давлатӣ ва маҳаллӣ танзим карда мешавад.

Дар Ҷумҳурии Узбекистон таъмини аҳоли бо маводҳои озуқаворӣ асосан аз ҳисоби захираҳои худӣ таъмин карда мешавад. Яке аз вазифаҳои асосии рушди иқтимоӣ-иқтисодӣ дар Ҷумҳурии Узбекистон таъмини аҳоли бо маҳсулотҳои асосии озуқаворӣ ва сифаташон баланд ба ҳисоб меравад. Ҳалли масъалаи танзими бозори озуқаворӣ ва рушди соҳаи кишоварзӣ тавассути технологияи нави парвариши зироатҳои кишоварзӣ ва рушди боғдорӣ ба роҳ монда шуда, имруз ин кишвар дар панҷгонаи тавлидкунандаи меваи хушк ворид гаштааст. Ҳалли масъалаи бехтари озуқаворӣ дар ин кишвар тавассути коркарди саноатии маҳсулотҳои озуқаворӣ, аз ҷумла истехсол ва фурӯши афшураи меваҳо ба роҳ монда мешавад, ки қисми зиёди он ба кишварҳои хориҷӣ содирот мегардад. Зиёда аз 50%-и ҳаҷми умумии маҳсулотҳои озуқаворӣ дар ин кишвар дар корхонаҳои саноати равшан ва озуқаворӣ истехсол карда шуда, ба масъалаҳои такмили низоми давлатии танзими бозори озуқаворӣ, стандартизатсия, метрология ва сертификатсияи маҳсулотҳои озуқаворӣ бо мақсади таъмини бозори дохилии озуқаворӣ бо маҳсулотҳои хушсифати ғизоӣ аҳамияти калон дода мешавад.

Дар шароити кунунӣ бозори озуқаворӣ дар кишвари Қазоқистон асосан тавассути молҳои воридотӣ ташаккул ва рушд ёфта, ин кишвар аз ҳисоби таъмини амнияти озуқаворӣ осебпазир мебошад. Дар кишвар ба танзими муносибатҳои бозорӣ тавассути хариди маҳсулотҳои асосии кишоварзӣ, муқарар намудани нархи хариди давлатӣ, гарави маҳсулоти кишоварзӣ, ҷудо намудани субсидяҳо барои хариди баъзе намудҳои маҳсулот, қарздиҳии имтиёзнок ва ғайра диққати махсус дода мешавад. Дар ҷумҳурӣ ба тағйир додани шабакаи савдои чакана дар форматҳои нав, ба мисли: бентамҳо, дисконтёрҳо, супермаркетҳо, марказҳои бузурги савдо ва ғайра диққати бештар дода мешавад.

Масъалаи ташаккул ва рушди бозори озуқаворӣ ва дар заминаи он таъмини аҳолии минтақаҳои кишвар ҳамма кишварҳои ҷаҳонро фарогир буда, моҳияти он пеш аз ҳама, дар таъмини дастрасии аҳоли ба миқдори кофӣ ва зарурии маҳсулотҳои ғизоии безарар таркиб ёфта, бо миқдор ва сифати муайян қонеъ гардонидани талаботҳои дохилии кишвар мебошад, татбиқи амалии он аз ҳалли ҷорабиниҳои зерин зарур мебошад:

- такмили баҳши инноватсионӣ-технологии рушди соҳаи кишоварзӣ ва ташаккули бозори дохилии озуқаворӣ. Ин вазифаю мақсадҳо тавассути самаранок истифодабарии захираҳои заминҳои кишоварзӣ, ки он дар навбати худ ба таъмини бехатарии озуқаворӣ ва ғизои сифати баланд, инчунин рушди бозори дохилии озуқаворӣ муносибат менамояд;

- ҳавасманднамоии молиявӣ-иқтисодии истеҳсолкунандагони ватанӣ, чалби бештари сармояҳо ба рушди минтақаҳои кишвар ва баланд бардоштани сатҳи некуаҳволии мардум дар доираи ҳамкорӣҳои байниминтақавӣ ва байналмилалӣ дар самти рушди бозори озуқаворӣ;

- ташкил ва инкишофи бозори яклухти фурӯши маҳсулотҳои озуқаворӣ дар қаламравӣ кишвар, аз ҷумла ташкили ярмаркаҳои доимии фурӯши маҳсулотҳои ниёзи аввалияи озуқаворӣ, ки он дар интиҳо ба танзими нарху нархгузорӣ ва фаровонии бозори дохилаи озуқаворӣ муосидат менамояд;

- рушди инноватсионӣ-технологии соҳаи кишоварзӣ дар минтақаҳои кишвар, ки ба он дар ниҳояти қор ба қорқрад ва фурӯши маҳсулотҳои озуқаворӣ, таъсиси ҷойҳои нави қорӣ ва қоҳиши бекорӣ ва дар ин замина баланд бардоштани сатҳи зиндагии аҳоли дар минтақаҳои кишвар равона мегардад;

- ташкил ва таъмини шаклҳои пешқадами тиҷорат ва омӯзишу истифодаи таҷрибаи кишварҳои рушқардаи иқтисодӣ дар самти танзими давлатии таъмини рушди бозори озуқаворӣ ва бехатарии озуқаворӣ ба хотири фаровон гардидани бозори дохили озуқаворӣ кишвар муосидат менамояд.

АДАБИЁТ

1. Глобальная экономическая рецессия, связанная с COVID-19: предотвращение голода должно быть в центре экономического стимулирования. Рим.ФАО. 2020.; Святова О.В., Жиляков Д.И., Плахутина Ю.В., Петрушина О.В., Лисицына Ю.В. Экспорт как этап дальнейшей реализации политики импорт замещения. //Международный сельскохозяйственный журнал. -М. -2021. -№5. - С.41-45.

2. Головина С., Петухова, М. Американское фермерство: особенности государственной поддержки. //АПК: Экономика, Управление. Ежемесячный теоритический и научно-практический журнал. -М. -2021. -№8. - С.78-88.

3. Исайнов Х. Р. Иқтисоди миллӣ. Китоби дарсӣ. - Душанбе: «Ирфон», 2018. - С. 281.

4. Ильина З. М. Основные направления формирования рынков продовольствия и сбыта продукции. Мн.: БелНИИЭИ АПК, 1996.

5. Лестер Р. Браун. Экоэкономика. Как создать экономику сберегающую планету/ Вступ. Сл. В. И. Данилова - Данильян, Пер. с англ. М.: Издательство, «Весь Мир», 2003. - С. 303.

6. Саталкина Е. В. Локальные рынки продовольственных товаров: инфраструктура и классификация // Налоги. Инвестиции. Капитал. 2007. № 5. С. 49-63.

7. Ушачев И. Г. Устойчивое развитие агропродовольственного сектора: основные направления и проблемы. Устойчивое развитие агропродовольственного сектора как важнейший фактор социально-экономической стабильности России. - Материалы Второго Всероссийского конгресса экономистов-аграрников, 13-15 февраля 2006г., Москва. – Ч.1. – М.: ФГНУ «Росинформагротех». - 2006. - С. 3-12.

8. Laborde, D., Martin, W. & Vos, R. 2020. Poverty and food insecurity could grow drama-tically as COVID-19 spreads.

СОҲИБКОРӢ ДАР НИЗОМИ ОМИЛӢОИ КОӢИШИ САТӢИ КАМБИЗОАТӢ

Қличев Зоҳиб Раҳматуллоев – докторант PhD-и Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон. Суроға: 734067, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯчаи Нахимов 64/14. Тел. + (992) 001 88 88 91. e-mail: zokhib@mail.ru.

Мақола ба таҳқиқи нақш ва аҳамияти фаъолияти соҳибкорӣ дар низоми омилҳои наст кардани сатҳи камбизоатӣ бахшида шудааст. Дар мақола таваҷҷуҳи хоса ба ташаккули тафаккури соҳибкорӣ ва маърифати молиявӣ зоҳир карда шуда, таъкид шудааст, ки омилҳои номбаршуда ба наст шудани сатҳи камбизоатӣ муосидат мекунанд. Дар баробари ин таъкид шудааст, ки бояд зимни наст кардани сатҳи камбизоатӣ ба масъалаи шугл, сарчашмаҳои нави даромад, истифодаи самараноки вақт ва захираҳои молиявӣ таваҷҷуҳ карда шавад. Пешиноҳод шудааст, ки бояд давлат бо мақсади наст кардани сатҳи камбизоати барои рушди фаъолияти соҳибкорӣ шароит фароҳам созад. Ҳамчунин, афзалият ва бартариятҳои рушди фаъолияти соҳибкорӣ дар самти наст кардани сатҳи камбизоатӣ асоснок ва пешиноҳод карда шудааст.

Қалидвожаҳо: соҳибкорӣ, камбизоатӣ, вақт, сармоя, қарз, шугл, бекорӣ, рушди устувор, инноватсия, маърифати молиявӣ, тафаккури соҳибкорӣ.

ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВО В СИСТЕМЕ ФАКТОРОВ СОКРАЩЕНИЯ БЕДНОСТИ

Кличев Зоҳиб Раҳматуллоев – докторант PhD Таджикского государственного финансово-экономического университета. Адрес: 734067, Республика Таджикистан, г. Душанбе, улица Нахимова 64/14. Тел. + (992) 001 88 88 91. Электронная почта: zokhib@mail.ru.

Статья посвящена исследованию роли и значения предпринимательства в системе факторов снижения уровня бедности. В статье особое внимание уделяется формированию предпринимательского мышления и финансовой грамотности, а также подчеркивается, что указанные факторы способствуют снижению уровня бедности. При этом было подчеркнуто, что при снижении уровня бедности следует уделять особое внимание вопросу занятости, новых источников дохода, эффективного использования времени и финансовых ресурсов. Предлагается, чтобы государство в целях снижения уровня бедности обеспечило условия для развития предпринимательской деятельности. Также обоснованы и предложены приоритеты и преимущества развития предпринимательской деятельности в направлении снижения уровня бедности.

Ключевые слова: предпринимательство, бедность, время, капитал, долг, занятость, безработица, устойчивое развитие, инновации, финансовая грамотность, предпринимательское мышление.

ENTREPRENEURSHIP IN THE SYSTEM OF POVERTY REDUCTION FACTORS

Klichev Zohib Rakhmatulloevich – PhD student of the Tajik State University of Finance and Economics. Address: 734067, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Nakhimov Street 64/14. Tel.: + (992) 001 88 88 91. E-mail: zokhib@mail.ru.

The article is devoted to the study of the role and importance of entrepreneurship in the system of poverty reduction factors. The article pays special attention to the formation of entrepreneurial thinking and financial literacy, and also emphasizes that these factors contribute to reducing poverty. At the same time, it was emphasized that when reducing poverty, special attention should be paid to the issue of employment, new sources of income, efficient use of time

and financial resources. It is proposed that the state, in order to reduce poverty, provide conditions for the development of entrepreneurial activity. The priorities and advantages of developing entrepreneurial activity in the direction of reducing poverty are also substantiated and proposed.

Keywords: *entrepreneurship, poverty, time, capital, debt, employment, unemployment, sustainable development, innovation, financial literacy, entrepreneurial thinking.*

Яке аз масъалаҳои муҳим ва меҳвари рушди иқтисодиву иҷтимоии Ҷумҳурии Тоҷикистон ин коҳиши сатҳи камбизоатӣ мебошад. Вобаста ба ин дар Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олӣ қайд карда шуд «Ҳукуматро, ҳамчунин, зарур аст, ки дар 7 соли оянда ... ҷиҳати ба 45 фоиз расонидани ҳиссаи табақаи миёнаи аҳоли ва то 18 фоиз паст намудани сатҳи камбизоатӣ нақшаҳои тасдиқгардидаро босифат амалӣ намояд» [7]. Вобаста ба ин, ба андешаи мо яке аз роҳҳои асосии коҳиши сатҳи камбизоатӣ ин рушди фаъолияти соҳибкорӣ мебошад. Аз ин рӯ, танзими шароит ва дастгирии рушди соҳибкорӣ метавонад дар паст кардани сатҳи камбизоатӣ ва татбиқи босифати сиёсати давлатӣ дар ин самт мусоидат кунад.

Камбизоатӣ яке аз мушкилоти бунёдӣ ва ҳалталаби ҷаҳони муосир ва сиёсати иқтисодию иҷтимоии давлатҳои миллӣ ба ҳисоб меравад. Бояд таъкид сохт, ки камбизоатӣ на танҳо мушкилоти иқтисодиву иҷтимоӣ, балки ҳолати мураккаби равонӣ буда, ба рушди босифати нерӯи инсонӣ ва ҷомеа дар маҷмӯъ таъсири манфӣ мерсонад.

Сабабҳо ва заминаҳои пайдоиш ва афзоиши сатҳи камбизоатӣ гуногун буда, он аз омилҳои гуногун вобаста мебошад. Барои мисол надоштани фарҳанги молиявӣ ва истифодаи нодурусти даромад метавонад ба сатҳи камбизоатӣ таъсир расонида, дар ин самт бояд пеш аз ҳама ба ташаккули маърифати молиявӣ ва соҳибкорӣ аҳамияти ҷиддӣ зоҳир карда шавад. Ташаккули маърифати молиявӣ ба истифодаи оқилонаи бучаи оила мусоидат намуда, тавассути ташаккули андӯхти пасандоз ва ё истифодаи оқилонаи даромади оила на танҳо ба коҳишёбии сатҳи камбизоатӣ мусоидат мекунад, балки метавонад даромади иловагиро ба вучуд орад.

Таҳлили сарчашмаҳои илмӣ нишон медиҳад, ки дар низоми паст кардани сатҳи камбизоатӣ тафаккури соҳибкорӣ низ аҳамияти муҳим дошта, дар ин самт бояд ҳар як фард ва ё оила ҷиҳати таъсиси сарчашмаҳои нави даромад кушиш намояд. Барои мисол истифодаи оқилонаи бучаи оила, идораи маблағҳои пулӣ, ҷустуҷӯи манбаъҳои иловагии даромад, ҷалб ва истифодаи самараноки маблағҳои қарзӣ, ташаккули фарҳанги таваккал кардан ва пешгирии сарфу харчи нолозим аз ҷумлаи унсурҳои муайянкунанда ба ҳисоб мераванд.

Ашмалиева Г. ҷанбаҳои иҷтимоии камбизоатӣ ва нақши соҳибкорию дар рафъи он таҳқиқ намуда, таъкид месозад, ки камбизоати мафҳуми васеъ буда, барои рафъи он механизмҳои гуногун истифода мешаванд. Муҳаққиқ таҷрибаи камбизоат эътироф кардани танҳо бекоронро танқид карда, чунин мешуморад, ки аксар нафарони дорои шуғл, ки даромади паст доранд, ба шумораи бекорон шомил мебошанд [1,51]. Аз ин рӯ, дар шароите, ки давлат имконияти таъмини шуғли пурра ва баланд бардоштани сатҳи даромади аҳолиро надорад, роҳи самараноки паст кардани сатҳи камбизоати дастгирии рушди фаъолияти соҳибкорӣ мебошад.

Дар шароити Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки қариб 75% аҳоли дар деҳот истиқомат мекунанд, тавсеаи асосҳои бунёди фаъолияти соҳибкорӣ, аз он ҷумла ташаккули тафаккури соҳибкорӣ хеле муҳим мебошад. Дар ин самт бояд ба масъалаи ҳадафгирии молиявӣ ва ташкили фаъолияти тижоратӣ таваҷҷуҳи хоса зоҳир карда шавад.

Чӣ тавре, ки болотар қайд намудем соҳибкорӣ дар рафъи камбизоатӣ ва паст кардани сатҳи он нақши бунёдӣ дорад. Вобаста ба ин таъкид менамоем, ки қадами нахустин ин ташаккули тафаккури соҳибкорӣ ва масъулияти молиявӣ мебошад. Дар баробари ин идоракунии даромад ва хароҷот, нақшагирии фаъолият, тақмили маълумоти молиявӣ тавассути иштирок дар семинарҳои молиявӣ ва вебинарҳои аҳамияти муҳим доранд.

Бояд қайд намуд, ки эҷоди манбаъҳои иловагии даромад низ ба ташаккули фаъолияти соҳибкорӣ алоқаманд мебошад. Дар ин самт, бояд на танҳо ба як сарчашма таъкид кард, балки диверсификатсияи сарчашмаҳои даромад вазъи молиявиро устувор гардонид, ба коҳиши сатҳи камбизоатӣ муосидат мекунад. Дар шароити муосир технологияҳои рақамӣ имконият медиҳанд, ки дар баробари машғул шудан ба ягон намуди фаъолият, ҳамчунин бо истифода аз имкониятҳои технологияи рақамӣ ба фаъолияти соҳибкорӣ машғул шудан мумкин аст.

Ба андешаи С.П. Калмиков ва Т.П. Родионова тавсеаи фаъолияти соҳибкорӣ ва таҳкими салоҳиятҳои соҳибкорию маърифати молиявӣ асоси ташаккули муҳими мусоиди соҳибкорӣ ва таъмини амнияти иқтисодӣ ба ҳисоб меравад. Ба ақидаи онҳо соҳибкорӣ ҳамчунин имконият медиҳад, ки меҳнати занон, ҷавонон, муҳассилин, нафақахурон ва шахсони дорои имконияти маҳдуд истифода карда шавад [2, 296].

Дар таҳқиқоти олимони ватанӣ низ масъалаи ташаккул ва рушди соҳибкорӣ ба коҳиши сатҳи камбизоатӣ таҳқиқ карда шудааст. Масалан, Қодиров Ф.А. ва Шодиев К.К. таъкид менамоянд, ки танзими шароит ва дастгирии рушди соҳибкорӣ дар деҳот ба тақвияти раванди саноатикунонии босуръат муосидат намуда, ба сатҳи камбизоатӣ таъсири мусбӣ мерасонад. Ба ақидаи муҳаққиқони мазкур рушди соҳибкорию хурду

миёна шартӣ асосии ташкили ҷойҳои нави корӣ, ташаккули сарчашмаи нави даромад ва коҳиши сатҳи камбизоатӣ ба ҳисоб меравад [3, 85].

Ш.Раҳимзода ва Хоҷаев Б.Б. низ таъкид менамоянд, ки рушди низоми қарздиҳии хурд низ метавонад ба рушди фаъолияти соҳибкорӣ дар деҳот мусоидат намуда, дар ниҳоят ба коҳиши сатҳи камбизоатӣ мусоидат мекунад.

Ташаккули фаъолияти соҳибкорӣ ба донишу таҷриба ва малакаҳои хос вобаста мебошад. Дар ин самт ҳамчунин бояд ба масъалаҳои касби таҷриба, истифодаи самараноки таҷриба ва машваратҳои соҳибкорони муваффақ, истифодаи иқтидор ва имкониятҳои шабакаҳои иҷтимоӣ, иштирок дар чорабиниҳои маҷозӣ ва мубодилаи таҷриба низ таваҷҷуҳ зоҳир карда шавад. Дар паст кардани сатҳи камбизоатӣ ва тавсеаи фаъолияти соҳибкорӣ идоракунии вақт аҳамияти муҳим дорад. Дар ин самт бояд истифодаи дурусту самараноки вақти корӣ ба роҳ монда шуда, ба масъалаҳои татбиқи лоиҳаҳои хурд, сармоягузориҳои кучак ва андушти пасандоз аҳамият зоҳир карда шавад.

Яке аз намудҳои асосии фаъолияти соҳибкорӣ, ки маъруфияти бештар дорад ин машғул шудан ба соҳибкории тижоратӣ мебошад. Дар шароити муосир ташаккул додани малакаҳои фурӯш як маҳорати арзишмандест, ки метавонад ба паст кардани сатҳи камбизоатӣ кӯмак расонад. Вобаста ба ин омӯзиши асосҳои фурӯши самарабахш, таҳия ва татбиқи ғояҳо, дарёфти мизоҷони эҳтимолӣ ва ташкили фаъолияти тижоратӣ аҳамияти муҳим дорад.

Солҳои охир дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ба масъалаҳои ташаккули нерӯи инсонӣ таваҷҷуҳи хоса зоҳир карда мешавад. Дар ин самт бо мақсади ташаккули фаъолияти соҳибкорӣ масъалаҳои сармоягузорӣ ба нерӯи инсонӣ мубрамият пайдо мекунад. Аз ин рӯ, ба андешаи мо, беҳтарин сармоягузорӣ ин сармоягузорӣ ба нерӯи инсонӣ буда, дониш ва малакаи зарурӣ шартӣ асосии тавсеаи фаъолияти соҳибкорӣ ба ҳисоб меравад.

Ташаккули малакаи соҳибкорӣ ва бо ин восита паст кардани сатҳи камбизоатӣ тақозо менамояд, ки ҳар як шахс дар курсҳо ва тренингҳо иштирок карда, таҳассуси худро беҳтар кунад. Дар баробари ин адабиёти касбӣ хонда, бо тамоюлҳои охирини соҳаи тижорат ва соҳибкорӣ шинос шавад. Дар шароити муосир ҳамчунин зарур аст, ки соҳибкор технологияҳои навро омӯхта, ба афзалияти саводнокии технологӣ таваҷҷуҳ зоҳир кунад.

Рушди фаъолияти соҳибкорӣ ҳамчунин ба қабули қарорҳои асоснок вобаста мебошад. Дар ин самт як қатор мушкилиҳо ба назар мерасанд, ки баръакс ба шумораи зиёди одамон таъсири манфӣ мерасонанд. Ба сифати мушкилоти асосӣ да ин самт ин

бояр кардан ба дарёфти пули осон ва зуд бой шудан ба ҳисоб меравад. Солҳои охир соҳибкорони инфиродӣ ва ширкатҳои пайдо шудаанд, ки аз рӯйи принципҳои аҳромҳои молиявӣ фаъолият карда, шумораи зиёди аҳолиро бо роҳи фиреб ба зарарҳои молиявии бузург рӯ ба рӯ мекунанд. Одатан дар ин самт аҳолии камбизоат тех ба ин даъватҳо дода шуда, аксарият дар ниҳоят вазъи худро мушкилтар месозанд. Бинобар ин, бояд зимни ташаккули тафаккури соҳибкорӣ ва маърифати молиявӣ ба ин масъалаҳои таваҷҷуҳи хос зоҳир карда шавад.

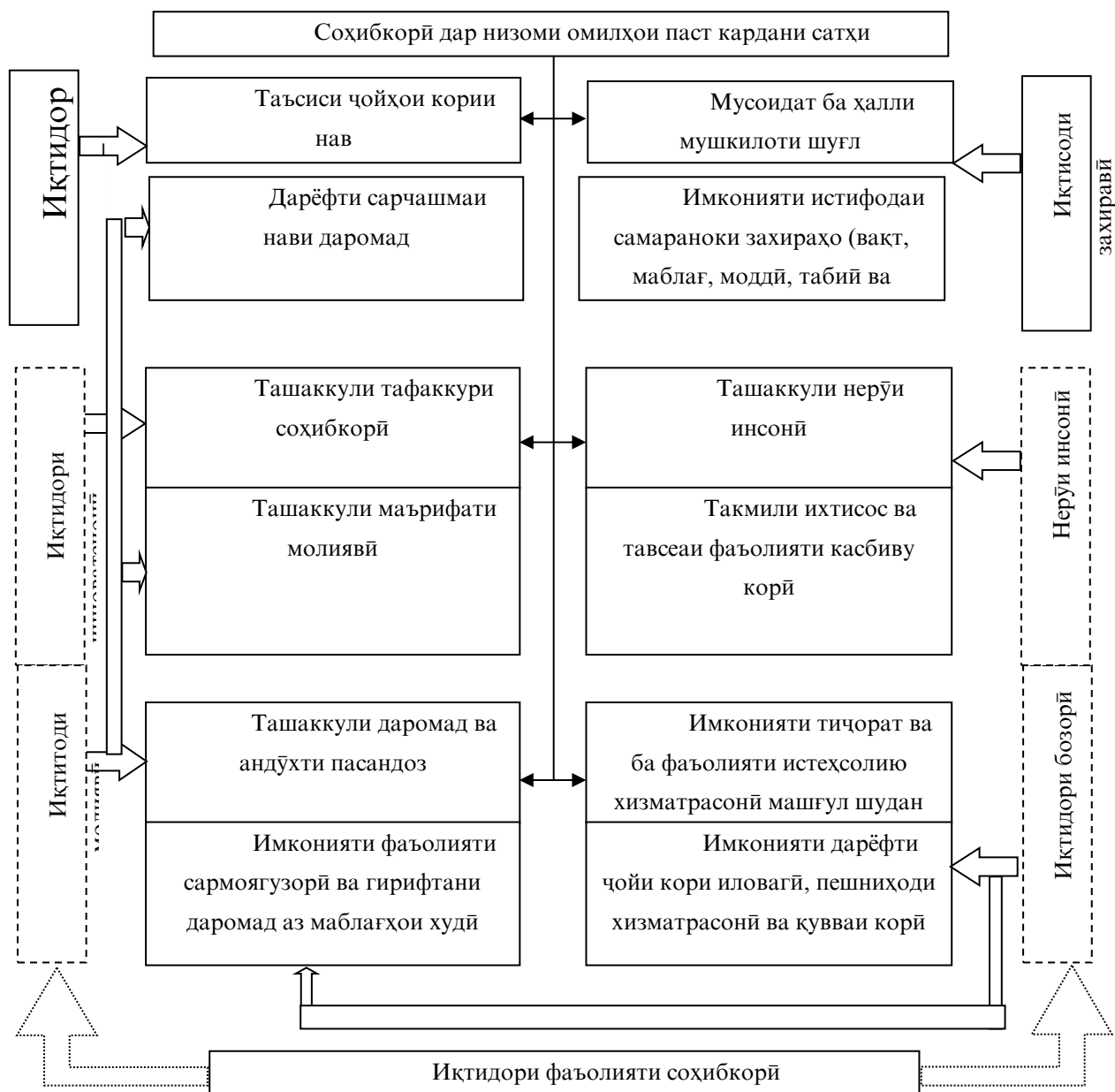
Дар паст кардани сатҳи камбизоатӣ мавҷудияти нақшаи муайян аҳамияти бунёдӣ дорад. Дар ин ҷо бояд ба стратегияҳои дарозмуддат таваҷҷуҳ карда, дарк намуд, ки самаранокӣ ва субот омили асосии рафъи камбизоатӣ мебошанд. Суботи молиявӣ ҷузъи муҳими суботи умумӣ буда, мавҷудияти захираҳои зарурии молиявӣ кафолати раҳӣ аз камбизоатӣ мебошад. Барои ин бояд захираҳои молиявӣ дар суратҳисоби алоҳида нигоҳ дошта шуда, ба ин суратҳисоб миқдори муайяни маблағ илова карда шавад.

Яке аз масъалаҳои муҳими шиддат гирифтани камбизоатӣ ин гирифтани ва нодуруст истифода кардани қарз мебошад. Бояд таъкид сохт, ки қарз яке аз бузургтарин монеаҳо дар роҳи озодии молиявӣ ва эҷоди мушкӣ дар зиндагӣ мебошад. Дар ин ҷо барои аз камбизоатӣ баромадан муҳим аст, ки дар доираи имконоти худ қарор қабул карда, аз хароҷоти зиёдатӣ канорагирӣ намуд.

Дар шароити муосир барои рушди малакаҳои, ки дар бозори меҳнат талабот доранд, бояд ҷорачуи карда шавад. Дар ин самт бояд муайян кард, ки кадом малакаҳо бештар арзишманданд ва тамоюлҳои бозори меҳнат чи гуна сурат мегиранд. Барои омӯختани малакаҳои нав истифодаи имконият ва иқтидори шабакаҳои иҷтимоӣ ва фазои маҷозӣ аҳамияти муҳим доранд.

Таҳқиқот собит сохт, ки раҳӣ аз камбизоатӣ як раванди душвор, вале имконпазир аст. Дар ин самт бояд ба масъалаҳои тағйир додани тафаккур, ташаккули малакаҳои нав дар самти соҳибкорӣ ва фарҳангӣ молиявӣ аҳамияти бунёдӣ доранд.

Соҳибкорӣ ҳамчун фаъолияти мустақилу эҷодкорона, ки барои гирифтани даромади шахсӣ равона карда шудааст, дар низоми омилҳои паст кардани сатҳи камбизоатӣ бо як қатор афзалияту бартариятҳо фарқ мекунад (Расми 1.).

Расми 1 – Нақши соҳибкорӣ дар паст кардани сатҳи камбизоатӣ (таҳияи муаллиф)

Чи тавре, ки аз расм дида мешавад, соҳибкорӣ тавассути иқтидори ҳеш имконият медиҳад, ки масъалаҳои шуғл, рушди нерӯи инсонӣ ва тавсеаи намудҳои гуногуни фаъолияти мустақил ҳал карда шавад. Дар барои ин бояд қайд намуд, ки соҳибкорӣ дар пайвастагӣ бо технологияҳои рақамӣ иқтидорӣ дигар пайдо мекунад, ки дар шароити муосир аз ҷумлаи афзалият ва бартариятҳои муҳими соҳибкорӣ дар ҳалли масъалаҳои паст кардани сатҳи камбизоатӣ ба ҳисоб меравад.

Ҳамин тавр, дар низоми омилҳои коҳиш додани сатҳи камбизоатӣ соҳибкорӣ мақоми марказиро ишғол мекунад. Вобаста ба ин кӯшишҳои назарраси давлат бо ҷалби механизмҳо ва воситаҳои муосир ба паст кардани сатҳи камбизоатӣ ва рушди фаъолияти соҳибкорӣ нигаронида шудааст. Дар ин самт бояд рушди истеҳсолоти кишоварзӣ, ҷорӣ намудани низоми тайёрии касбӣ ва бозомузии сокинони деҳот, ҷорӣ намудани имтиёзҳо, ки ба ҳавасмандгардонии субъектҳои соҳибкорӣ барои нигоҳ

доштани ҷойҳои кори мавҷуда дар деҳот ва таъсиси ҷойҳои нав бо мақсади таъмини шугли самарабахши аҳолии қобили меҳнат дар ҳолати бекории қонунӣ ё ниҳонӣ нигаронида шудааст, таваҷҷуҳ зоҳир карда шавад.

Дар баробари ин дастгирии рушди соҳаҳои асосии иқтисоди миллӣ ва мусоидат ба табилии онҳо ба бахшҳои сердармад ба рушди соҳибкорӣ мусоидат карда, ба паст шудани сатҳи камбизоатӣ оварда мерасонад. Дастгирии самарабахши давлатии рушди соҳибкории хурду миёна дар деҳот, ҷалби бахши хусусӣ ба фаъолият дар соҳаи туризми сабзи деҳот ва ғайра низ дар қошиши сатҳи камбизоатӣ нақши муҳим доранд.

АДАБИЁТ

1. Ашмалиева, Г. Бедность как социальная Проблема и роль предпринимательства в ее преодолении / Г. Ашмалиева // Вестник Бишкекского гуманитарного университета. – 2013. – № 3(26). – С. 50-52.

2. Калмыков, С. П. Малое предпринимательство и самозанятость населения как решающие факторы обеспечения экономической безопасности в условиях кризиса / С. П. Калмыков, Т. П. Родионова // Непрерывное профессиональное образование: теория и практика: сборник научных статей по материалам IX Международной научно-практической конференции преподавателей, аспирантов, магистрантов и студентов, Новосибирск, 23 марта 2018 года. – Новосибирск: Сибирская академия финансов и банковского дела, 2018. – С. 295-297.

3. Кодиров, Ф. А. Вопросы индустриализации и развития малого и среднего бизнеса в сельской местности Республики Таджикистан / Ф. А. Кодиров, К. К. Шодиев // Вестник Ошского государственного университета. – 2018. – № 3. – С. 83-87.

4. Кодиров, Ф. А. Социально-культурные аспекты формирования предпринимательской среды в Республике Таджикистан / Ф. А. Кодиров, С. Х. Сафарова // Вестник Бохтарского государственного университета имени Носира Хусрава. Серия гуманитарных и экономических наук. – 2018. – № 1-4-1(57). – С. 187-190.

5. Курбонов, А. Р. Фаъолияти соҳибкории инфиродӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ва мушкилоти рушди он / А. Р. Курбонов, Ҷ. А. Сафаров // Паёми Донишгоҳи давлатии тиборати Тоҷикистон. – 2020. – №. 1(30). – Р. 220-224.

6. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олӣ. 26.12.2019. Сарчашма: <https://www.prezident.tj/event/missives/19839>

7. Раҳимзода, Ш. Қарздиҳии хурд дар деҳоти Ҷумҳурии Тоҷикистон: ҳолати муосир ва дурнамои рушд / Ш. Раҳимзода, Б. Б. Хоҷаев // Паёми молия ва иқтисод. – 2020. – №. 3(23). – Р. 19-26.

8. Самиева, М. Анализ связи профессионального обучения и деятельности малого и среднего предпринимательства в уменьшении уровня бедности населения страны / М. Самиева // Вестник Педагогического университета. Естественные науки. – 2019. – № 3-4(3-4). – С. 85-91.

ТАМОЮЛИ РУШДИ НАЗОРАТИ ФОСИЛАВИИ АНДОЗӢ ДАР ШАРОИТИ ГУЗАРИШ БА ИҚТИСОДИ РАҚАМӢ

Давлатзода Диловар Нусрат - унвонҷӯи кафедраи молия, ДДМИТ. Суроға: 734067, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе кучаи Нахимова, 64/14.

Масъалаи гузариш ба иқтисоди рақамӣ нуқтаи калидии ҳамгироии бахшҳои мухталифи иқтисодӣ дар дохил ва хориҷи кишвар ба ҳисоб меравад. Бинобар ин, муаллиф дар мақола масъалаҳои гузариш ба иқтисоди рақамӣ ва дар ин асно тавсеа додани назорати фосилавии андозиро мавриди омӯзишу таҳлил қарор додааст.

Муаллиф дар таҳқиқоти худ ибраз доштааст, ки истифодаи назорати фосилавии андозӣ дар корхонаҳо ҷиҳати неигириш ҷинойтҳои андозӣ мувофиқи мақсад мебошад, зеро дар ин абзор роҳҳои қонунии муносибгардонӣ ва коҳиши андозҳо ба кор бурда мешавад, чунин шароит барои корхона имкони канорагирӣ аз қонунишканиҳои андозиро ба бор оварда, таъмингари фурсати муносиб дар самти идораи оқилонаи даромаду хароҷотҳо доништа мешавад.

Калидвожаҳо: иқтисоди рақамӣ, фановариҳо, назорати фосилавӣ, андоз, муносибатҳои андозӣ, андозсупоранда, сармоягузорӣ, буҷет, давлат, қонунгузорӣ, корхона.

ТЕНДЕНЦИИ РАЗВИТИЯ ДИСТАНЦИОННОГО НАЛОГОВОГО КОНТРОЛЯ В УСЛОВИЯХ ПЕРЕХОДА К ЦИФРОВОЙ ЭКОНОМИКЕ

Давлатзода Диловар Нусрат - аспирант кафедры финансов, ТГФЭУ. Адрес: 734067, Республика Таджикистан, улица Нахимова, 64/14, Душанбе.

Вопросы перехода к цифровой экономике является ключевым моментом для интеграции различных секторов экономики как на внутреннем, так и внешних сегментах. В данной связи автор в статье исследовал и проанализировал вопросы перехода к цифровой экономике и к процессу расширения дистанционного налогового контроля. Автор отмечает, что использование дистанционного налогового контроля на предприятиях для предотвращения налоговых преступлений целесообразно, поскольку в этом инструменте используются законные способы оптимизации и снижения налогов, такие условия дают предприятию возможность избежать налоговых правонарушений и предоставляют возможность рационального управления доходами и расходами.

Ключевые слова: цифровая экономика, инновации, дистанционное управление, налоги, налоговые отношения, налогоплательщик, инвестиции, бюджет, государство, законодательство, предприятие.

THE TREND OF DEVELOPMENT OF REMOTE TAX CONTROL IN THE CONTEXT OF THE TRANSITION TO THE DIGITAL ECONOMY

Davlatzoda Diloavar Nusrat – postgraduate student of the Department of Finance, TSFEU. Address: 734067, Republic of Tajikistan, Nakhimova

The problem of the transition to the digital economy is a key moment in the integration of various sectors of the economy at home and abroad. In this regard, the author in the article investigated and analyzed the issues of transition to the digital economy and in the process of this expansion of remote tax control. The author noted in his research that the use of remote tax control

at enterprises to prevent tax crimes is advisable, since this tool uses legitimate ways to optimize and reduce taxes, such conditions give the enterprise the opportunity to avoid tax offenses and provide an opportunity for rational management of income and expenses.

Keywords: digital economy, innovations, remote control, taxes, tax relations, taxpayer, investments, budget, state, legislation, enterprise.

Чаҳони муосир, ки мо дар он қарор дорем дар баробари тавсеа ва равнақи технологӣ бо мушиклоти фарогири олам низ рӯ дар рӯ гардидааст. Тавре маълум аст, аз соли 2020 то ба инҷониб саросари оламо пандемияи COVID-19 паҳш намудааст. Дар баробари авҷи дахшати худ, ин беморӣ ифшогарӣ як қатор нуқсонҳои мавҷуда дар низоми тавсеаи иқтисодии кишварҳои олам гардид. Аммо ин падида ҳамчунин ба як механизми суръатбахшанда барои тасмимгириҳои оперативӣ-маъмурӣ ва таъсиррасонанда низ мубаддал гардид. Дар чунин шароит ҳама шахрҳо ва кишварҳо баҳри дар сатҳи муътадил нигохдории ин беморӣ ва коҳиши таъсири он ба аҳоли, ба низоми худ ҷудонигохдорӣ гузаштанд, бинобар ин мушахасс шуд, ки равандҳои мубрам ва зарурии иҷтимоӣ бояд ба шакл ва тартиби фосилавӣ дароварда шаванд.

Ба ҳамагон маълум аст, ки асри 21 қарни фановариҳо махсуб меёбад, аз ин хотир, ҷомеаи ҷаҳонӣ дар шароити рақамисозии иқтисод ба таври назаррас рушд намуда истодааст, имрӯзҳо давлатҳо ва аҳоли ба абзорҳои барзиёди виртуалӣ дастрасӣ пайо намудаанд, чунин навоарӣ дар сабуқшавии ғайолияти қорӣ муассисаҳо, коҳиши ҳуҷҷатнигорӣ, босуръат ҳамгирошавии равобит байни табақоти мухталиф боис гаштааст. Лозим ба ёдоварист, ки ба яке аз чунин абзорҳо метавон нави фосилавии назорати андозиро дохил намуд, ин шакли назорат, маҷмӯи вазифаҳои ба ҳам алоқамандӣ маъмуриро ҷиҳати муайянсозӣ, баҳисобгирӣ, таҳлили пойгоҳи андозӣ ва инчунин таҳияи хавҳо ва мушаххассозии имконотро дар бар мегирад. Иқтисоди рақамӣ қисми асосӣ ва ҷудоинопазири тавсеаи муосири ҷомеа гардида, теъдоди зиёди усулу амалҳои дар солҳои қаблӣ истифодашавандаро ба пуррагӣ аз байн бурдааст.

Дар ҳоли ҳозир, ҷаҳон дар доираи интернет-фазо қору ғайолият дорад, баҳши тичорат низ ба ин тренди ҷаҳонӣ ворид шуда, қуллан ба шакли фосилавии қорбарӣ даромадааст. Ноғуфта намонад, ки тағйирот барои буизнес-муҳит, даромади молиявӣ, маъмурӣ ва муваққати ро ба бор хоҳад овард, чунки ниёз ба иҷорагирии бинои иншоот, пардохти музди моҳона барои бархе аз теъдоди қормандон аз байн рафта (дар чунин шароит доштани якчанд нафар онлайн-администратор ва машваратчиҳо басанда аст), шаффоияти амалиётҳо ва транзаксияҳо таъмин мегардад, ҳамзамон қорҳои назоратӣ дар самти вазифаҳои ба уҳдаи қормандон воғузоршуда низ то андозае қуллай хоҳад шуд²². Чунин як асароти мусбӣ бо тасҳили шароити анҷоми вазифаҳои як муассиса ё қорхона ба унвони андозсупоранда таъмин мегардад, зеро назорати фосилавии андозӣ имкон медиҳад, ки ба таври мустақил пойгоҳи андозии лозимаро дар замони воқеӣ муайян намоем ва ҳатто ба таври ҳудқор қолаби ҳуҷҷатҳои заруриро пурра намоем ва бо ин роҳ дар равобити мутақобила байни мақомоти давлатӣ ва андозсупорангон беҳбудӣ оварем.

Баҳри тавсеа ва равнақи фановариҳои муосир дар Ҷумҳурии Тоҷикистон Барномаи рақамикунории иқтисоди миллӣ аз тарафи Ҳукумати кишвар қабул ва ба тасвиб расонида шудааст. Ин барнома дар худ вориднамоии фановариҳои рақамиро дар бисёре аз

²² Жирова Г.В., Власова С.С. Налоговые расследования. Экономика и общество в условиях турбулентности внешней среды. [Электронный ресурс].

сохторҳои иқтисоди миллӣ ҷой додааст, аз ин ҷиҳат, ҳадафи аслии он гузариш ба сатҳи сифатан ҷадиди муносибатҳо маҳсуб меёбад, дар натиҷаи ҷорисозии ингуна фановариҳо имкони бидуни тамоси наздик ва рӯ дар рӯ шавӣ, маҷмуи аз масоил ва мушилиҳои ба вуқӯ пайваста аз тарафи сохторҳои марбутай давлатӣ бар асоси пайгирии занҷираи вазъи ба миён омада муайян ва бартараф карда хоҳанд шуд. Илова бар он, равнақи чунин абзорҳои осонкунандаи кору фаъолият метавонанд дар беҳбудбахшии муҳити амн ва шаффофи раванди корбурди мақомот ва ниҳодҳои давлатӣ боис гардад.

Бо назардошти андеша ва назароти зикршуда, тасимим гирифтаем дар таҳқиқоти худ тавсеа ва ҳамгирии абзори назорати фосилавии андозиро дар доираи низоми иқтисоди рақамӣ мавриди таҳлилу баррасӣ қарор диҳем. Дар аксар ҳолат, назорати андозиро метавон дар корхона ва муассисаҳо барои ҷамъовари маълумот, коркард, таҳлили иттилоот дар самти ҷараёнҳои пулии дар дохили корхона ташаккулёбанда ва инчунин барои ҳисоб ва пешгӯии хавҳо, муайянсозии имкониятҳои равнақ ва пешравии корхона мавриди истифода қарор дод.

Истифодаи назорати андозӣ дар корхонаҳо ҷиҳати пешгирии ҷиноятҳои андозӣ мувофиқи мақсад мебошад, зеро дар ин абзор роҳҳои қонунии муносибгардонӣ ва коҳиши андозҳо ба кор бурда мешавад, чунин шароит барои корхона имкони канорагирӣ аз қонуншиканиҳои андозиро ба бор оварда, таъмингари фурсати муносиб дар самти идораи оқилонаи даромаду хароҷотҳо доништа мешавад. Талаботи давлат бошад, дар самти рақамисозии раванди назорати андозӣ ба зергурӯҳҳои зерин ҷудо карда мешавад²³:

- ❖ гардиши электронии ҳуҷҷатҳо, метавонад дар воридсозии маълумотҳо аз ҷониби андозсупоранда ба қолабҳои эълomiaҳо дар шакли электронӣ мусоидат намояд;

- ❖ пешбурди баҳисобгирии электронии андозҳо, барои мубодила ва интиқоли саривактии маълумотҳо ҷиҳати баҳисобгирии он аз тарафи мақомоти андоз дар шакли электронӣ амалӣ гардад;

- ❖ мувофиқсозӣ ва қиёснамоии маълумотҳои тавсифкунанда дар шакли электронӣ барои арзёбии маълумотҳои иловагӣ, дар навбати худ мақомоти андоз иттилооти марбут ба фаъолияти андозсупорандагон ва навҳои пардохтҳои андозиро дар замони воқеӣ қиёс ва таҳлил менамояд;

- ❖ аудити электронии қиёскунандаи маълумоти воқеӣ вобаста ба андозҳо, ки аз тарафи корхона зимни ирсолӣ ҳисобот пешниҳод карда мешавад, сипас аз ҷониби мақомоти андоз ба андозсупоранда дар муҳлати кутоҳ ва дар доираи равобити мутақобил, натиҷаи санҷиш бо пешниҳоди фикру андешаҳо ирсол карда мешавад;

- ❖ комилан арзёбии электронӣ, ки ба унвони абзор барои санҷиши мустақим ва арзёбии маълумотҳо аз тарафи мақомоти андоз бидуни ҳисоботҳои пешниҳодшуда амалӣ мегардад.

Лозим ба зикр аст, ки назорати фосилавии андозӣ ба унвони абзор дар кору фаъолияти мақомотҳои андозии кишварҳои мухталиф омили калидӣ маҳсуб ёфта, он дар марҳилаи авҷи пандемия ниҳоят мубрамтар гардид. Дар шароити муосир, тичорат, давлат, соҳибкорони инфиродӣ ва дигар бахшҳо ҷиҳати густариш ва босруътасозии муносибатҳои иқтисодӣ-тиҷоратӣ аз навӣ фосилавии равобит ба таври васеъ истифода менамоянд,

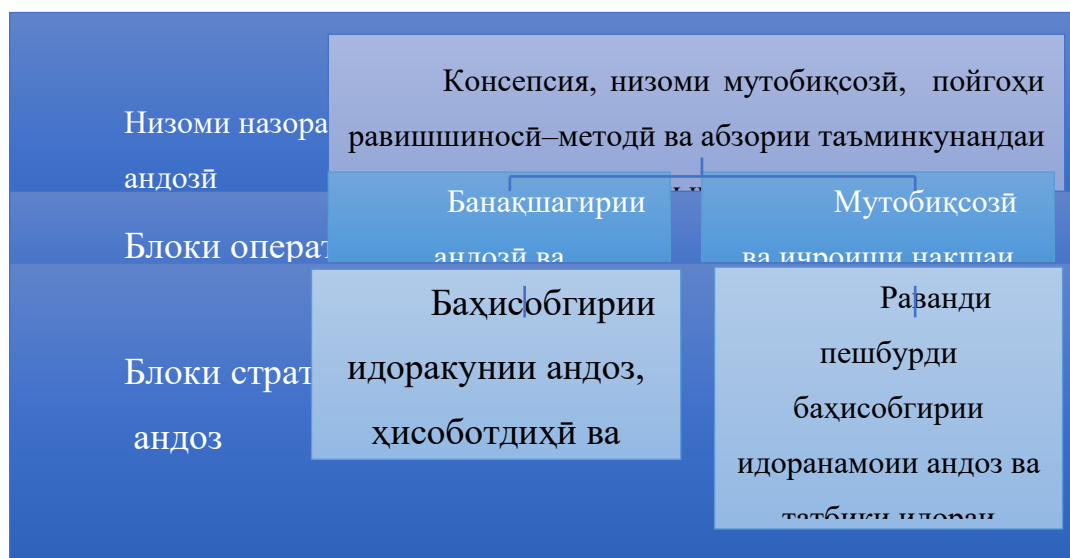
²³ Барулин С.В., Барулина Е.В. Налоговый контроллинг. / учебник для студентов, обучающихся по направлениям подготовки 38.04.08 «Финансы и кредит», 38.03.01 «Экономика». — Саратов: Саратовский социально-экономический институт (филиал) РЭУ им. Г.В. Плеханова,

бинобар ин, татбиқи назорати фосилавии андозӣ воқеияти замони муосир башумор меравад.

Тавре маълум аст, абзори анъанавии назорати андозӣ фурсати баҳсибгирии ҳафҳо, муайянсозии роҳҳои мавҷудаи устуворнамоӣ ва беҳбудбахшии шохисҳои вучуддошта ва вазро дар умум ифода менамояд, ки дар замони муосири пешгуинашавнда ниҳоят мубрам мебошад. Аммо, навъи фосилавии назорати андозӣ имкони татбиқи ҳама амалиётҳои заруриро бо истифода аз фановариҳои муосир ба миён оварда, на барои нозирони андоз ва на барои андозсупорандагон ва таширифоварандагони муассисаҳои давлатӣ ҳавфу таҳдидҳоро ба бор нахоҳад овард.

Тамоюли равнақу тавсеаи назорати фосиливаии андозӣ аз он бар меояд, ки шакли авалияи ингуна маъмуркунонии равобит сараввалл аз ҷониби корхонаҳо ва сипас аз тарафи муассисаҳои давлатӣ роҳандозӣ гардидааст. Яъне дар аввал корхонаҳо ва ширкату муассисаҳо ва баъдан мақомоти давлатӣ ба ин навъи муносибат ворид гардиданд. Баргаришти навъи фосилавии назорати андозӣ дар он аст, ки ин абзор фурсати амалисозии банақшагирӣ ва бучетикунониро таъмин намуда, дар мутобикгардонии танзими иҷроиши нақшаҳои андозӣ ва бучавӣ кӯмак хоҳад намуд²⁴.

Бар асоси андешаҳои баёншуда модели назорати фосилавии андозиро, ки мақомоти андоз онро метавонанд дар амал татбиқ намоянд, пешниҳод менамоем (расми 1).

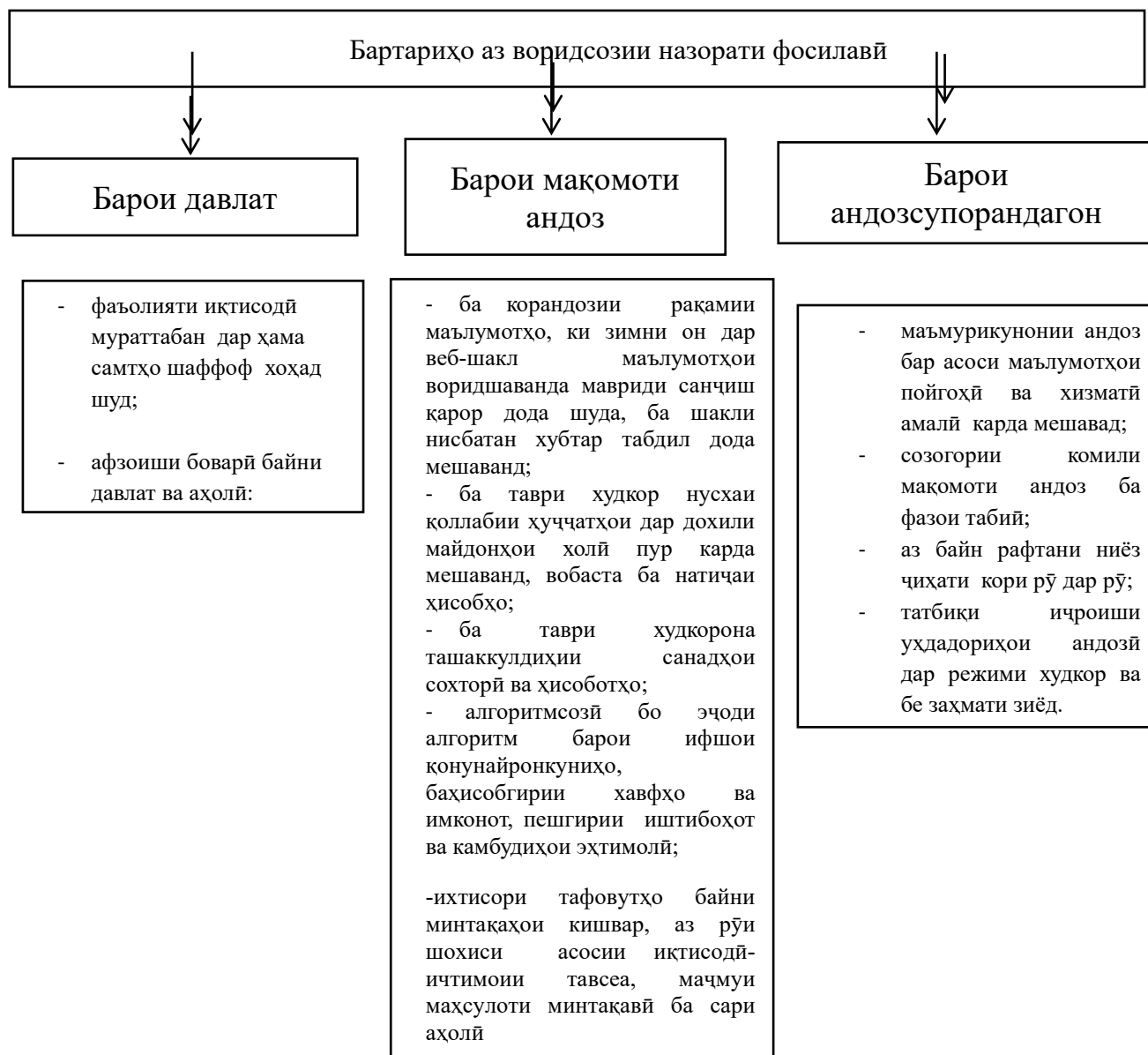
Сарчашма: аз ҷониби муаллиф бар асоси омӯзиши маводҳои интернетӣ сохта шудааст.

Зимни гузариш ба навъи фосилавии қору ғаёлият аз ҷониби кормандони мақомоти андоз, бархе аз масоили мубраму мусбии ин навъи ғаёлияти муосирро бояд баён намуд; аввалан-ҳама тарнзаксияҳо дар фазои шаффоф амалӣ мегарданд, дуҷум-андозбандӣ дар худ хусусияти ба таври худкорона ва бидуни тамоси рӯ дар рӯ амалӣ мегардад, сеҷум- гузариш ба қоре, ки дар он ҳисоботи андозӣ талаб қарда намешавад, қорум- баҳши иҷорат аз доираи иқтисоди сиёҳ қароварда мешавад, қанҷум- сатҳи қовариҳои аҳолӣ ба қавлат афзоиш хоҳад ёфт.

Акнун дар қавдали 1 қиҳатҳои мусбии ин рӯйдодро қарои қавлат, мақомоти андоз, қавлат ва андозсупор қида меқароем дар сатми назорати қосилавӣ қида меқароем.

²⁴ Петухова Р.А. Развитие международного обмена налоговой информацией в процессе деофшоризации экономики // Промышленная политика в цифровой экономике: проблемы и перспективы.

Бартарият барои тарафҳои низоми андоз аз вориднамоии назорати фосилавии андозӣ

Ҳамгирозозии абзорҳои фановарӣ ба фаъолияти мақомоти андоз дар шароити иқтисоди рақамӣ хавфҳои риоянакардани қонунгузории андозиро аз ҷониби андозсупорандагон дар сатҳи ниҳоят паст нигоҳ дошта, ҳамзамон, метавонад дар афзоиши самарайи маъмурикунонии андозҳо боис гардад.

Дар шароити густариши фановарихои рақамӣ ва имконияти давомёбии пандемияи COVID-19 зарурияти вориднамоии назорати андозии фосилавӣ дучанд гашта, муҳраи онро дар нуқоти зерин метавон мушоҳида намуд²⁵:

- ❖ Хароҷотҳо чихати маъмурикунонии андоз бинобар сабаби фисиласозӣ ва худкорнамоии фаъолият ба маротиб қоҳиш хоҳад ёфт;
- ❖ Қоҳишёбии гаронии маъмурикуноқӣ барои андозсупорандагон, аз байнравии монеаҳои маъмурӣ дар шакли замони воқеӣ аз байн рафта, заҳматталабӣ зимни пурнамоии эълomia ва пардохти андозҳо кам хоҳадшуд;

²⁵ Барулин С.В., Барулина Е.В. Налоговый контроллинг. / учебник для студентов, обучающихся по направлениям подготовки 38.04.08 «Финансы и кредит», 38.03.01 «Экономика».

- ❖ Васеъшавии чуғрофияи пешбурди тичорат (дар шароити пандемия ва густариши фановариҳо тичорат ба шакли шабакавии хизматрасонӣ гузашт), мақомоти андоз бошанд, бо истифода аз назорати фосилавии андозӣ метавонанд ба таври шаффоф тичорати интернетиро ба таври доимӣ ва дар замони воқеӣ, амалӣ созанд;
- ❖ хавфҳои муноқиша ва беморшавии кормандони мақомоти андоз ва андозсупорандагон коҳиш ёфта, ҳамзамон суръати гардиши маълумотҳо ба маротиб зиёд мешавад.

Азбаски хавфҳои андозӣ ба як шохиси аслии даромад ва харочотҳои эҳтимолӣ табдил ёфтаанд, масъалаи зарурияти коркард ва таҳияи равиш ва чорабиниҳо дар самти татбиқи таҳлил барои арзёбии баъдӣ ва огоҳонидани вазъи ногувор ва ғайриашмдошт зарур шуморида мешавад. Идоракунии хавфҳои андозӣ аз худ муайянсозии саривактӣи ҳолатҳои бухронӣ, таҳияи таҳлил ва арзёбии вазъи андозӣ, коркади чораҳои муносиб ҷиҳати бевосита таъсиррасонидани омилҳои мухталифро ҳам барои давлат ва ҳам барои фаъолияти субъектҳои хоҷагидор ифода менамояд. Ҳама ин имконот дар доираи вазифаҳои назорати фосилавии андозӣ дарҷ гардидаанд.

Тамоюли тавсеи назорати фосилавии андозӣ дар марҳилаи татбиқи раванди ҳамгирии фановарҳои муосири иттилоотӣ-рақамӣ ба вуқӯъ пайваستا, фаъолияти кори мақомоти андозро ба сатҳи куллан ҷадиду муосир мебардорад, дар натиҷаи иҷрои ин амал шаффофияти муҳити равобити иқтисодӣ, ки дар он бизнес-равандҳо фаъолият менамоянд, таъмин карда гардида, фазо ва муҳити нисбатан мусоид ва шароите омода мегардад, ки дар он андозсупор бе ягон мушкилӣ ва бороҳат аз иҷрои уҳдадориҳои андозӣ мебарояд.

Назорати фосилавии андозӣ дар доираи иқтисоди рақамӣ, амалӣ мегардад. Бинобар ин, ҳар қадаре ки рақамикунории иқтисод хубтар ба роҳ монда шуда бошад, то ҳамон андоза ин абзори муассир фаолтар истифода карда мешавад. Барои бо муваффақтар фаъолиятнамоии иқтисоди рақамӣ, доштани се ҷузъи асосӣ ба андешаи мо муҳим мебошад (Расми2).

Расми 2. Қисматҳои асосии бомуваффақият фаъолиятнамоии иқтисоди рақамӣ.

Сарчашма: аз тарафи муаллиф юр асоси омӯзиши маводҳо омода карда шудааст

Лозим ба ёдорварист, ки дар шароити пандемия соҳибкорон дар саросари ҷаҳон иҷборан тичорати худро ба интернет ирсол доданд, чунин ҳолат ба мақомоти андоз дар самти назорати занҷираи доду гирифтӣ пулӣ осониҳоро ба бор овард, ки онро метавон

тарафҳои мусбии тавсеаи иқтисоди рақамӣ номид. Зухуроти бухронӣ бисёре аз нукоти нотам ва камбудии ҷойдоштаро дар низомҳои мавҷуда ифшо намуда, ба давлат ва тичорат нуктаҳои калидии тавсеаи устувор ва бахшҳои нисбатан ояндадро ибраз медорад²⁶.

Бар ин асос метавон гуфт, ки дар шароити муосир дигаргунсозии рақамӣ метаовнанд дар дар равнақи иқтисодии кишварҳо таъсири беназир дошта бошанд. Аз ин хотир, дар Ҷумҳурии Тоҷикистон гузариш ба иқтисоди рақамӣ яке аз афзалиятҳои асосии сиёсати иқтисодии давлат таъдил ёфтааст. Ба назари мо, таъсири иқтисоди рақамӣ ба соҳаи андозбандиро метавон дар чор ҷабҳа ифода намуд:

- ❖ вориднамоӣ ва расонидани хизматрасониҳои давлатӣ аз ҷониби мақомоти андоз;
- ❖ худкорсозии низоми назорати андозӣ;
- ❖ ташкили ҷазо ва шароити мусоиди андозӣ ва ташвиқи сармоягузорӣ ба фановариҳои рақамӣ;
- ❖ ташкил ва татбиқи усулҳои андозбандӣ, истифодаи маҳсулотҳо ва амалиётҳои наво, ки бо таъсири фановариҳои рақамӣ ба вуқӯ меафзоянд.

Ба таври умум метавон гуфт, ки назорати фосилавии андозӣ ба унвони абзое, ки зерин таъсири иқтисоди рақамӣ ба вуқӯ пайвастааст, метавонад дар фаъолияти қорини Қумитаи андози назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон шаффофият, босуръат дигаршавии маълумотҳо, соддашавии назорат, дуруст ва дар замони воқеӣ бахисобгирии даромаду хароҷотҳо мусоидат намуда, рухҳои асосии иқтисоди сиёҳро дар кишвар ба пуррагӣ аз байн барад. Илова бар ин, рақамикунонӣ ва гузариш ба назорати фосилавӣ метавонад дар амнияти иқтисодии кишвар сабабгори асосӣ бошад.

АДАБИЁТ

1. Жирова Г.В., Власова С.С. Налоговые расследования. Экономика и общество в условиях турбулентности внешней среды. [Электронный ресурс].
2. Барулин С.В., Барулина Е.В. Налоговый контроллинг. / учебник для студентов, обучающихся по направлениям подготовки 38.04.08 «Финансы и кредит», 38.03.01 «Экономика». — Саратов: Саратовский социально-экономический институт (филиал) РЭУ им. Г.В. Плеханова.
3. Петухова Р.А. Развитие международного обмена налоговой информацией в процессе деофшоризации экономики // Промышленная политика в цифровой экономике: проблемы и перспективы (ЭКОПРОМ-2017): труды научнопрактической конференции с зарубежным участием 16-17 ноября 2017 г.
4. Барулин С.В., Барулина Е.В. Налоговый контроллинг. / учебник для студентов, обучающихся по направлениям подготовки 38.04.08 «Финансы и кредит», 38.03.01 «Экономика».
5. Гулькова Е.Л., Карп М.В., Типалина М.В. Налоговые вызовы цифровой экономики // Вестник университета. — 2019. — № 4. — с. 89-95. — doi: 10.26425/1816-4277-2019.
6. Цветков В.А., Проценко О.Д., Дудин М.Н., Лясников Н.В. Совершенствование налогообложения субъектов малого предпринимательства агропромышленного сектора // Финансы: теория и практика. — 2018.

²⁶ Гулькова Е.Л., Карп М.В., Типалина М.В. Налоговые вызовы цифровой экономики // Вестник университета. — 2019. — № 4. — с. 89-95. — doi: 10.26425/1816-4277-2019.

ТАДБИРҲОИ ТАШКИЛӢ ОИД БА ҶОРӢ НАМУДАНИ ҲИСОБИ ХОҶАГӢ ДАР КОРХОНАҲОИ ХОҶАГИИ ҚИШЛОҚ

Файзуллоева Зарина Негматуллоевна – унвонҷуи кафедраи баҳисобгирии бухгалтерии Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Суроға: 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон ш. Душанбе, х. Рӯдакӣ -17. E-mail: Телефон: (+992) 93-430-44-43.

Раҷабов Тўймурод Бободавлатович – н.и.и., дотсенти кафедраи баҳисобгирии бухгалтерии факултети баҳисобгирӣ ва иқтисоди рақамӣ, ДМТ. Суроға: 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17. Тел: 909002668 E-mail: Radjabov.tb@mail.ru

Мақола ба рушд ва тадбирҳои ташкилӣ оид ба ҷорӣ намудани ҳисоби хоҷагӣ дар корхонаҳои хоҷагии қишлоқ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон бахшида шудааст. Дар мақола муаллифон диққати худро оид ба тадбирҳои ташкилӣ ҷорӣ намудани ҳисоби хоҷагӣ дар корхонаҳои хоҷагии қишлоқ маълумот оварда шудааст. Ҳангоми навиштани мақолаи илмӣ паҳлӯҳо ва самтҳои муҳими корхонаҳои хоҷагии қишлоқ дида баромада шудааст. Ҳангоми навиштани мақолаи илмӣ оид ба таҳлили шумораи корхонаҳо аз рӯи моликият, дурнамои нишондиҳандаҳо оид ба шумораи корхонаҳо аз рӯи моликият, моделҳои ҳосилнамуда оид ба шумораи нишондиҳандаҳои таҳлилушуда, ҳадафҳои муҳими баҳисобгирии идоракунӣ ва стратегияи он, баҳисобгирии идоракунӣ ва функсияҳои он маълумотҳои муҳим оварда шудааст. Усулҳои баҳисобгирӣ ва таҳлили идоракунӣ бо басомадҳои гуногуни татбиқи тавсиф карда мешаванд, аммо барои ҳалли масъалаҳои дахлдори идоракунӣ, нишондиҳандаҳои асосии молиявӣ ва ғайра ба таври баробар муфид мебошанд. Натиҷаҳои аниқе, ки бо усулҳои оморӣ ба даст оварда шудаанд, барои қабули қарорҳои идоракунӣ ҳамчун асос хизмат мекунанд. Доир ба мавзӯи интихобнамуда якчанд муодилаҳо, коэффитсентҳо ҳосил ва пешниҳод карда шуд. Корхонаҳо дар ташиклоти хоҷагии қишлоқ яке аз масъалаҳои муҳимро ба иҷроии меоранд, ки он маҳз ба баҳисобгирии идоракунӣ алоқаманд мебошад.

Калидвожаҳо: баҳисобгирии идоракунӣ, ташиклоти хоҷагии қишлоқ, баландбардории сатҳу сифати корхонаҳои истеҳсолӣ, баҳисобгирии муҳосибӣ, моликият, усулҳои баҳисобгирии муҳосибӣ, сатҳу сифати зисти аҳолии кишвар, корхонаҳои истеҳсолӣ, хусусияти хоҷагии қишлоқ, самаранокӣ, технологияҳои инноватсионӣ.

ОРГАНИЗАЦИОННЫЕ МЕРОПРИЯТИЯ ПО ВНЕДРЕНИЮ ФЕРМЕРСКИХ СЧЕТОВ В СЕЛЬСКОХОЗЯЙСТВЕННЫХ ПРЕДПРИЯТИЯХ

Файзуллоева Зарина Негматуллоевна – соискатель кафедры бухгалтерского учета Таджикского национального университета. Адрес: Республика Таджикистан г. Душанбе, пр. Рудаки -17. E-mail: Телефон: (+992) 93-430-44-43.

Раджабов Тўймурод Бободавлатович – к.э.н., доцент кафедры бухгалтерского учета факультета учета и цифровой экономики ТНУ. Адрес: 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, проспект Рудаки, 17. Телефон: 909002668 E-mail: Radjabov.tb@mail.ru

Статья посвящена разработке и организационным мерам по внедрению фермерского учета в сельскохозяйственных предприятиях Республики Таджикистан. В статье авторы уделяют внимание организационным мерам по внедрению фермерских счетов в сельскохозяйственных предприятиях. В ходе написания научной статьи были рассмотрены важные аспекты и направления деятельности сельскохозяйственных предприятий. При написании научной статьи по анализу количества предприятий по формам собственности рассматривается ракурс показателей количества предприятий по формам собственности, выведенные модели по количеству анализируемых показателей, важные цели управленческого

учета и его стратегия, управленческий учет и его функции, предоставляется важная информация. Методы управленческого учета и анализа характеризуются различной частотой применения, но одинаково полезны для решения актуальных вопросов управления, ключевых финансовых показателей и т. д. Точные результаты, полученные статистическими методами, служат основой для принятия управленческих решений. Были выведены и представлены несколько уравнений, коэффициентов по выбранной теме. Предприятия в сельскохозяйственной организации выполняют один из важнейших вопросов, который связан с управленческим учетом.

Ключевые слова: управленческий учет, сельскохозяйственные организации, повышение уровня и качества производственных предприятий, учет, имущество, методы учета, уровень и качество жизни населения страны, производственные предприятия, характеристики сельского хозяйства, эффективность, инновационные технологии.

ORGANIZATIONAL EVENTS FOR IMPLEMENTATION OF FARM ACCOUNTS IN AGRICULTURAL ENTERPRISES

Faizulloeva Zarina Negmatulloevna – applicant for the Department of Accounting, Tajik National University. Address: Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave. -17. E-mail: Phone: (+992) 93-430-44-43.

Rajabov Tuymurod Bobodavlatovich – Tajik National University, Candidate of Economic Sciences, Senior Lecturer of the Department of Accounting. Address: 734025, Republic of Tajikistan, sh. Dushanbe, Rudaki Avenue, 17. Phone: (+992) 909-00-26-68. E-mail:

Radjabov.tb@mail.ru

The article is devoted to the development and organizational measures for the introduction of farm accounting in agricultural enterprises of the Republic of Tajikistan. In the article, the authors pay attention to organizational measures for the introduction of farm accounts in agricultural enterprises. During the writing of the scientific article, important aspects and areas of activity of agricultural enterprises were considered. When writing a scientific article on the analysis of the number of enterprises by type of ownership, the perspective of the indicators of the number of enterprises by type of ownership, the derived models by the number of analyzed indicators, the important goals of management accounting and its strategy, management accounting and its functions are considered, and important information is provided. Methods of management accounting and analysis are characterized by varying frequency of application, but are equally useful for solving pressing management issues, key financial indicators, etc. Accurate results obtained by statistical methods serve as the basis for making management decisions. Several equations and coefficients on the chosen topic were derived and presented. Enterprises in an agricultural organization perform one of the most important issues, which is related to management accounting.

Key words: management accounting, agricultural organizations, improving the level and quality of production enterprises, accounting, property, accounting methods, level and quality of

life of the country's population, production enterprises, characteristics of agriculture, efficiency, innovative technologies.

Баҳисобгирии идоракунӣ системаи баҳисобгирии муҳосибӣ мебошад, ки бо ҳам зич алоқаманд буда, ба принципҳои баҳисобгирӣ асос ёфтааст ва истифоданамоии он ба роҳбарияти олӣ ва мутахассисон имкон медиҳад, ки қарорҳои асосноки идоракунӣ қабул кунанд. Қобилияти аз ҷиҳати иқтисодӣ дуруст баҳо додан ва ба дигаргуниҳои динамикии шароити инкишофи равандҳои истеҳсолот ҷавоб додан, ба иҷрои муваффақиятнокӣ вазифаҳои идоракунӣ мусоидат мекунад. Менечерҳо ва мутахассисони сатҳи болоии ташкилот ба системаи баҳисобгирии идоракунӣ тавачҷӯх доранд, зеро онҳо пайваста дар раванди қабули қарорҳо қарор доранд.

Ҳисоботи баҳисобгирии муҳосибӣ, ки барои истифодабарандагон зарур аст, сарчашмаи асосии иттилооти молиявӣ мебошад, ки сифат ва эътимоднокии он дурустӣ ва саривақтии қабули қарорҳои идоракунӣ, инчунин имконияти ҷалби сармояи иловагиро барои рушди соҳаи кишоварзӣ муайян мекунад. Дар шароити муосир баҳисобгирии идоракунӣ ва таҳлили ташкилоти кишоварзӣ воситаи зарурии мебошад, ки ба самаранокии фаъолияти молиявӣ ҳоҷатидории ташкилот таъсири бевосита мерасонад. Дар айни замон муносибат ба такмил ва инкишоф додани усулҳои идоракунӣ дастгоҳи ҳисобу китоб ва таҳлили ташкилотҳои ҳоҷагии қишлоқ тағйир меёбад. [1.С.103-107]

Масъалаи такмили усулу воситаҳоро сиёсати иқтисодии давлат бо қабули як қатор ҳуҷҷатҳо оид ба тараққиёти ҳоҷагии қишлоқ ба миён мегузорад. Баробар бо он дар адабиёти муаллифони ватанӣ проблемаҳои муосири ташкил ва таҳияи усулҳои баҳисобгирии идоракунӣ ва таҳлили истеҳсолоти кишоварзӣ, ки дар натиҷаи таҷдиди сохтори иқтисодиёти кишвар, рушди муносибатҳои байниминтақавӣ ва байналмиллалӣ озӯкаворӣ, афзоиши рақобат ва эҳтиёҷот, баланд бардоштани қобилияти рақобатнокӣ маҳсулот ба миён омадаанд амалӣ гардонида мешавад.

Дар системаи баҳисобгирии идоракунӣ, сохторҳои комплекси агросаноатӣ, ахбороти иқтисодӣ, махсусан нишондиҳандаҳои баҳисобгирии ба он дохилшуда роли калон мебозад. Дар марҳалаи ҳозираи тараққиёти комплекси агросаноатӣ роли функцияҳои идоракунӣ ва назорате, ки маъмурияти корхонаҳо ба амал мебарорад, хеле меафзояд. [2.С.78-88]

Тараққиёти муваффақонаи ташкилотҳои ҳоҷагии қишлоқ ва пурзур намудани мубоҳиса бе муайян кардани талабҳои нави зиёд кардани самарои идоракунӣ истеҳсолот имконнопазир аст. Истеҳсол ва фуруши маҳсулот таҳлил ва коркарди комплекси информатсионӣ омилҳои ба ҳам алоқаманд ва ба ҳам вобаста, ки ба ояндаи тараққиёти ҳоҷагии қишлоқ таъсир мерасонанд, ин гуна мафҳумҳоро дарбар мегирад.

Барои мисол мо метавонем аз маълумотҳои омили солонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон истифода намуда шумораи корхонаҳои хоҷагии қишлоқ ва ё корхонаҳои кишоварзиро мисол оварда оид ба рушди баи корхонаҳо таҳлилҳо а пешгӯиҳо а анҷом диҳем.

Ҷадвали 1. Таҳлили шумораи корхонаҳо аз рӯи моликият (бо адад)

Нишондиҳандаҳо	Солҳо					
	2016	2017	2018	2019	2020	2021
Ҳамагӣ корхонаҳо	42347	42031	43252	46465	47639	48625
Аз ҷумла аз рӯи шаклҳои моликият давлатӣ	9356	9098	8940	9838	10150	10197
Хусусӣ ва коллективӣ	32137	32197	33361	35592	36434	37265
Дигар шаклҳои моликият	854	736	951	1035	1052	1163

Сарчашма: Омили солонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон соли 2021. 432 саҳ.

Маълумотҳои аз омили солонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон гирифташударо нисбат ба солҳои 2021 - 2016 муқоиса намудем. Барои муқоиса намудан ҷадвали электронии MS Excel истифода карда шуд. Дар айни замон, маъсалаҳои такмил додани баҳисобгирии идоракунӣ ва таҳлил барои ташкилотҳои кишоварзӣ, ки ба намудҳои гуногуни фаъолият машғуланд, ки ташкилотҳои тиҷорати хурд, миёна ва калон мебошанд, муҳим аст, зеро татбиқи идоракунӣ на аз ҳаҷми ташкилот ва на аз ҳаҷми он мансуб ба як намуди муайяни фаъолият вобаста нест. Таҳлилҳо нишон дод, ки ҳамагӣ корхонаҳо 1,1 аз ҷумла аз рӯи шаклҳои моликият давлатӣ 1,1 корхонаҳои хусусӣ ва коллективӣ 1,2 дигар шаклҳои моликият 1,4 маротиба нисбат ба соли 2016 рушд намудаанд. Ин нишондиҳанда барои самаранокии кори ҳар як корхона басо муҳим мебошад. Қайд намудан бо марид аст, ки дар иқтисодиёти мамлакат агар сатҳи корхонаҳои истеҳсоли зиёд карда шаванд, он гоҳ сатҳи воридот кам шуда сатҳи содирот дар мамлакат зиёд мегардад. Албата ин гуна мафҳумҳо боиси рушди баи иқтисодиёти мамлакат мегардад.

Барои солҳои оянда ин самтро пешгӯӣ (дурнамо) менамоем. Барои пешгӯӣ намудан аз маълумотҳои ҷадвали 1 истифода менамоем.

Ҷадвали 2. Дурнамои нишондиҳандаҳо оид ба шумораи корхонаҳо аз рӯи моликият то соли 2030. [3.С. 56-58]

Солҳо	Ҳамагӣ корхонаҳо	Аз ҷумла аз рӯи шаклҳои моликият давлатӣ	Хусусӣ ва коллективӣ	Дигар шаклҳои моликият
2016	42347	9356	32137	854
2017	42031	9098	32197	736
2018	43252	8940	33361	951

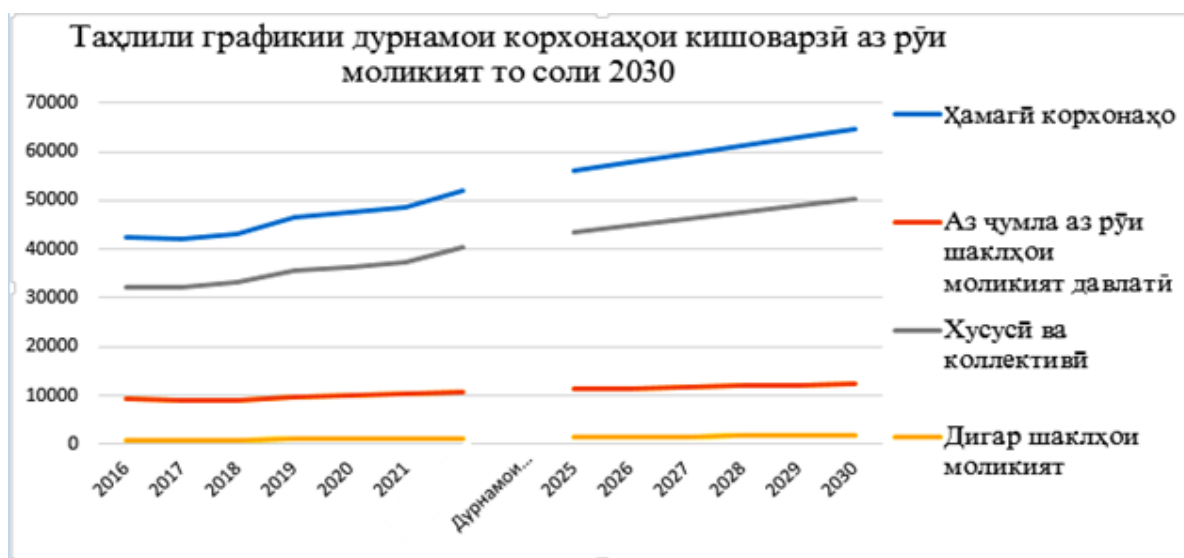
2019	46465	9838	35592	1035
2020	47639	10150	36434	1052
2021	48625	10197	37265	1163
Дурнамои нишондиҳандаҳо оид ба шумораи корхонаҳои кишоварзӣ				
2025	56128	11224	43460	1443
2026	57804	11472	44814	1517
2027	59481	11721	46168	1590
2028	61157	11970	47522	1664
2029	62833	12218	48876	1737
2030	64510	12467	50230	1811

Сарчашма: ҳисоби муаллифон

Таҳлилҳо нишон доданд, ки шумораи корхонаҳои кишоварзӣ аз рӯи моликият дар солҳои оянда рушд менамояд. Натиҷаҳои таҳлилнамуда дар ҷадвали 2 ҳамчун ба шакли дурнамо оварда шудааст, ки шаҳодати ҳамин гуфтаҳост. Қайд намудан бо маврид аст, ки асоси қабули қарорҳои идоракунӣ ҳам дар дохили корхона ва ҳам берун аз он фазои баҳисобгирии иттилоотӣ ва таҳлилий мебошад. Мукамалӣ ва саривактии ба даст овардани маълумоти боэътимод ва асоснок оид ба фаъолияти ташкилот истифодаи муносибати мунтазам ва таҳияи асосҳои методологии баҳисобгирии идоракунӣ ва таҳлилро талаб мекунад. Барои боз ҳам аниқтар гардидани кор моро зарур аст нисбат ба ин масъала таҳлили графикаро низ гузаронем. [4.C.56-61]

Яке аз омилҳои, ки ба арзиши нишондиҳандаҳои ҳисоботи бухгалтерии ташкилоти хоҷагии қишлоқ бевосита таъсир мерасонад, сиёсати ҳисобот мебошад. Аз ин рӯ, дар ширкатҳои аз ҷиҳати иқтисодӣ пешрафта он унсури ҳатмии ҳисоботи молиявӣ ҳисобида мешавад. Дар амалияи баҳисобгирии идоракунӣ ба он чунин нақши муҳим дода намешавад, гарчанде ки натиҷаҳои фаъолияти ҳар як корхона аз усулҳои баҳисобгирии муҳосибӣ, ки дар тартиботи марбут ба сиёсати баҳисобгирӣ пешбинӣ шудаанд, вобаста аст.

1. Аз натиҷаҳои дурнамошуда истифода намуда онро дар шакли графикӣ низ метавонем тасвир менамоем. [5.C.38-44]

Расми 1. Дурнамои шумораи корхонаҳои кишоварзӣ аз рӯи моликият

Аз диаграммаи тасвирнамуда бар меояд, ки нишондиҳандаҳои таҳлилнамуда дар солҳои оянда низ афзоиш меёбанд. Қайд намудан лозим аст, ки рушдҳои шумораи корхонаҳои кишоварзӣ аз рӯи моликият дар иқтисодиёти мамлакат муҳим ва аввалиндараҷа буда барои беҳтаргардонии сатҳи сифати зисти аҳолии кишвар самара меорад. Агар корхонаҳои истеҳсоли дар кишвар зиёд гардад сатҳи истеҳсоли маҳсулоти дохилӣ зиёд гардида талаботи истеъмолкунандагон қонеъ гардонида мешавад. Ташкил ва инкишоф додани усулҳои баҳисобгирии идоракуни ва таҳлил дар ташкилотҳои хоҷагии қишлоқ ба муайян кардани объектҳои хоҷагӣ бо мақсади таъсир расондан, тағйир додан ва ба воситаи равандҳои хоҷагӣ ба дараҷаи нишондиҳандаҳои нақшавии фаъолияти ташкилотҳои хоҷагии қишлоқ расондани ҳолати объектҳо асос меёбад. Ҳар як соҳаи иқтисодиёт хусусиятҳои худро дорад, ки мавҷудияти онҳо дар амалияи ташкили баҳисобгирии муҳосибӣ дар соҳаи муайяни фаъолият инъикос меёбад. Хусусияти хоҷагии қишлоқ пеш аз ҳама дар он аст, ки равандҳои истеҳсолот дар ин соҳа бо замин, инчунин ҳайвонот ва наботот, ки ҳамчун объекти меҳнат баромад мекунад, алоҳаманд аст.

Қайд намудан бо маврид аст, ки барои боз ҳам рушд намудани корхонаҳо бояд роҳҳои назаррасро дар иқтисодиёти мамлакат пешниҳод намоем. Барои дар сатҳи баланд рушд намудани корхонаҳои кишоварзӣ аз маълумотҳои ба даст овардашуда истифода намуда оид ба ҳар як нишондиҳандаи таҳлилшуда модели муодилаи регрессияи хаттиро омода менамоем. Муодилаҳои ба даст овардашуда чунин мебошанд:

Ҷадвали 3. Моделҳои ҳосилнамуда оид ба шумораи нишондиҳандаҳои таҳлилшуда. [6. С.162-173]

Нишондиҳандаҳо	Муодилаҳо	Коэффитсентҳо
Ҳамагӣ корхонаҳо	$y = 1855x + 38805$	$R^2 = 0,9909$

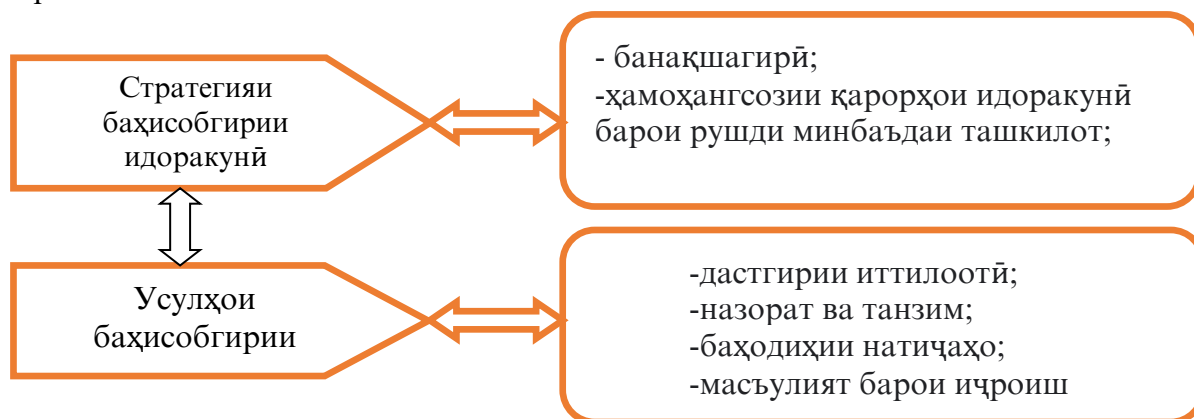
Аз ҷумла аз рӯи шаклҳои моликият давлатӣ	$y = 1498,3x + 29468$	$R^2 = 0,9919$
Хусусӣ ва коллективӣ	$y = 275,2x + 8653,6$	$R^2 = 0,9698$
Дигар шаклҳои моликият	$y = 81,377x + 683,14$	$R^2 = 0,9835$

Сарчашма: ҳисоби муаллифон

Оид ба шумораи корхонаҳои кишоварзӣ моделҳо дар ҷадвали 3 оварда шудаанд, ки он метавонад барои татбиқ намудани самтҳои математикии корхонаҳо истифода карда шаванд. Нишондиҳандаҳои овардашуда нишон медиҳанд, ки байни онҳо дар корхонаҳои кишоварзӣ алоқамандӣ зич мавҷуд аст. Дар ҷадвал оид ба ин гуна мафҳумҳо коэффитсентҳо ҳосил карда шудаанд. Коэффитсентҳои ҳосилнамуда коэффитсенти детерминатсия ба ҳисоб меравад. Қайд менамоем, ки агар ҳар чӣ қадар ин коэффитсен ба 1 наздик бошад, ҳамон қадар алоқамандӣ байни нишондиҳандаҳо дида мешавад. Нишондиҳандаҳои овардашуда дар корхонаҳои кишоварзӣ алоқаманд буда барои баҳисобгирии идоракунӣ дар ташкилотҳои хоҷагии қишлоқ муҳим мебошад.

Баҳисобгирии идоракунӣ ҳамчун системаи алоҳида аз системаи баҳисобгирии умумӣ ба далели зарурати таҳлил, пешгӯӣ ва моделсозии вазъият, вобаста бо қабули қарорҳои идоракунӣ ба вуҷуд омадааст. Амалия нишон дод, ки базаи иттилоотии баҳисобгирии муҳосибӣ барои ба даст овардани маълумоти таҳлилӣ ва ҷустуҷӯӣ кам истифода мешавад, зеро баҳисобгирии муҳосибӣ аз рӯи давраҳои худ, ки бо амалиёти анҷомшуда амал мекунад ва танзими қонунгузорӣ пуррагии ҳаҷми иттилоотро таъмин карда наметавонад. [8.с. 160 с]

Ҳангоми ҳалли масъалаҳои идоракунӣ маълумотҳои таҳлилӣ ва амалиётӣ лозиманд, ки равандҳои воқеии молиявӣ, истеҳсолӣ ва иқтисодиро то ба таври мувофиқ арзёбӣ ва сари вақт қабул кардани қарори дурусти идоракуниро тавсиф мекунанд. Доир ба ин масъала ҳадафҳои стратегӣ ва тактикии баҳисобгирии идоракунро дар чунин шакл ба тартиб меорем.

Расми 2. Ҳадафҳои муҳими баҳисобгирии идоракунӣ ва стратегияи он

Системаи баҳисобгирии идоракунӣ маълумоти заруриро дар шакли қулай ва фаҳмо барои мутахассисон ва роҳбарияти ташкилот таъмин менамояд, ки минбаъд дар асоси маълумоти бадастомада имкон медиҳад, ки банақшагирӣ, назорат, арзёбии натиҷаҳои фаъолияти соҳибкорӣ ва таҳлили ҳолатҳои тичоратиро ба назар гирад. Ҳамин тариқ, баҳисобгирии идоракунӣ имкон медиҳад, ки сатҳи сифати қарорҳои идоракунӣ беҳтар карда шуда, назорат аз болои хавфҳои фаъолияти соҳибкорӣ зиёд карда шавад.

Дар айни замон, дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳар як ташкилот ва ё корхонаҳои кишоварзӣ, аз ҷумла соҳаи кишоварзӣ, мустақилона сиёсати марбут ба ҳисобдорӣ ва андозбандиро таҳия мекунад. Вобаста ба ин, дар ҳуҷҷатҳои дахлдори дохилии сохторҳои соҳибкорӣ бояд усулҳои ҳисобкунии нишондиҳандаҳо инъикос карда шаванд. Ин аз маъмурияти корхонаҳои хоҷагии қишлоқ талаб мекунад, ки моделҳои нави сиёсати баҳисобгирӣ кор карда бароянд, ки он хусусиятҳои баҳисобгирии бухгалтерӣ ва андозро инъикос намуда, номгӯи сабабҳои қабули қарорҳои муайянро дарбар гиранд.

Дар айни замон унсурҳои ҳатмии сиёсати баҳисобгирии идоракунӣ аз ҷиҳати илмӣ таҳия ва аз ҷиҳати қонунӣ тасдиқшуда вучуд надоранд. Аз ин рӯ, ҳангоми ташаккули сохтори он ба принципҳои муайян кардани сиёсати ҳисобдорӣ барои баҳисобгирии идоракунӣ таъяс кардан муҳим аст. Барои мисол дар мақола якчанд функцияҳои баҳисобгирии идоракунӣ дар ташкилотҳои хоҷагии қишлоқ мисол меорем.

Расми 3. Баҳисобгирии идоракунӣ ва функцияҳои он

Қайд намудан лозим аст, ки қоидаҳои баҳисобгирии муҳосибӣ танзим карда мешавад, стандартҳои дохилӣ барои танзими системаи баҳисобгирии идоракунӣ кофӣ мебошанд. Ин ба миқёс ва талабот ба стандартҳои баҳисобгирии муҳосибӣ ва идоракунӣ таъсири хеле муҳим дорад. Бо назардошти хусусиятҳои истеҳсолоти хоҷагии қишлоқ ҷудо кардани марказҳои масъулиятнок бо диққати асосӣ ба сохтори технологияҳои корхонаҳо варианти афзалтар ба назар мерасад. Барои ҳар яки онҳо бояд ҳадаф муайян карда шавад, нақша тартиб дода шавад, натиҷаҳо сабт карда шаванд ва фаъолияти кормандон баҳо дода шаванд.

Дар мақолаи илмӣ оид ба тадбирҳои ташкилӣ бо ҷорӣ намудани ҳисоби хоҷагӣ дар корхонаҳои хоҷагии қишлоқ маълумотҳои муҳим оварда шудааст. Қайд менамоем, ки ин гуна мафҳумҳо барои беҳтар намудани самтҳои муҳими корхонаҳо лозим буда корхонаҳоро ба дараҷаи баланди руш оварда мерасонад. Таҳлилҳои овардашуда самтҳои муҳими ташкилотҳои хоҷагӣ ва баҳисобгирии идоракуниро дар корхонаҳои кишоварзӣ маънидод менамояд. Бояд гуфт, ки барои беҳтар гардонидани самтҳои муҳими корхонаҳо тадбирҳои ташкилӣ бо ҷорӣ намудани ҳисоби хоҷагӣ дар корхонаҳои хоҷагии қишлоқ амалӣ гардонида шавад.

АДАБИЁТ

1. Абдуллоев, А.А. Сельское хозяйство территориального типа-основа сельскохозяйственного предпринимательства [Текст] / А.А. Абдуллоев // Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. – 2014. – № 2/10-2 (152). – С. 103-107.
2. Алиева Г.Ш., Алимардонов Т.А. Шоймардонов Х.Қ. Развитие экономической системы региона на качество жизни населения. // Вестник Таджикского национального Университета серия социально-экономических и общественных наук - Душанбе: «СИНО», 2014. - № 2/6(144). – С. 78-88.
3. Алимардонов Т.А. Понятие, виды и приёмы построения динамического ряд на конкретном примере экономики Республики Таджикистан// Вестник Таджикского национального Университета серия социально-экономических и общественных наук - Душанбе: «СИНО», 2016. - 2/6(210). - С. 56-58.
4. Алимардонов Т.А. Уровень жизни населения и их совокупный средний доход в Республике Таджикистан (на тадж. яз.)/ Вестник Таджикского национального Университета серия социально-экономических и общественных наук- Душанбе: ТНУ, №6.2018. - С. 56-61.
5. Алимардонов Т.А. Анализ средней заработной платы (на тадж. яз.). Вестник Таджикского национального Университета серия социально-экономических и общественных наук-Душанбе: ТНУ, №5.2018. - С. 38-44.
6. Комилов С.Дж., Алимардонов Т.А. Моделирование параметров качества жизни населения в территориальных образованиях/Вестник Таджикского национального университета №2 - Душанбе, 2020. - С.162-173.
7. Кишоварзӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон. Маҷмуаи оморӣ. Агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. – Душанбе, 2021. – С.354.
8. Курбонов, А.К. Развитие отношения собственности в сельском хозяйстве: монография [Текст]/ А.К. Курбонов. – Душанбе: Ирфон, 2012. – 160 с.

9. Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи Барномаи ислоҳоти кишоварзии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2012-2020” аз 1 августи соли 2012 №383.
10. Курбонов, А.К. Развитие отношения собственности в сельском хозяйстве: монография [Текст]/ А.К. Курбонов. – Душанбе: Ирфон, 2012. – 160 с.
11. Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи Барномаи ислоҳоти кишоварзии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2012-2020” аз 1 августи соли 2012 №383.
12. Одинаев, Х.А. Эколого-экономические проблемы развития сельского хозяйства [Текст] / Х.А. Одинаев. – Душанбе: ТГУ, 1997. – 329 с.
13. Одинаев, Ш.Т. Муаммоҳои навоарӣ, сармоягузорӣ ва ҷойгиркунии истеҳсоли соҳаи кишоварзӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон [Матн] / Ш.Т. Одинаев, М.Б. Ниёзов // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. – 2018. – №11. – С. 31-37.
14. Пириев, Дж.С. Региональные проблемы сельскохозяйственного развития Таджикистана [Текст] / Дж.С. Пириев. – М.: МАКС Пресс, 2004. – 231 с.
15. Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030. – Душанбе, 2016. – 88 с.
16. Тағоев, Ҷ.Ҳ. Иқтисодиёти кишоварзӣ [Матн] / Ҷ.Ҳ. Тағоев. – Душанбе, 2005. – 273с.

УДК: 336.71

МАФҲУМҲО ВА ХУСУСИЯТҲОИ МУНОСИБАТҲОИ РАҚОБАТИ БАЙНИ БОНКӢ

Музаффарзода Дилишод Музаффар - унвончуи Институти иқтисодиёт ва демографияи Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон. Тел: 398880988.

Масъалаи рақобат, пеи аз ҳама дар шароити иқтисоди бозаргонӣ яке аз масъалаҳои актуалии назариявии иқтисодӣ буда, рақобати байни субъектҳои соҳибкорӣ барои имконияти ба даст овардани фоидаи ҳадди ақал ва мустаҳкам намудани мавқеи худ дар бозор мебошад. Дар Ҷумҳурии Тоҷикистони муосир оиди тиҷорати бонкӣ рақобати шадид вуҷуд дорад ва алакай воқеияти объективие мебошад, ки ҳар сол мафҳуми кредит дар муассисаҳои бонкӣ ва дигар корхонаву ташилотҳои гуногун мунтазам меафзояд. Рақобатпазирӣ чун шакли тиҷорати бонкҳо дар шароити афзоиши пешбинишудаи миқёси рақобати байнибонкӣ ҳадафи таъхирнопазири идоракунии бонкӣ гардида истодааст. Илми иқтисодии ватанӣ ва хориҷӣ дар бораи моҳият ва муайян кардани рақобатпазирӣ бонкҳои ҷаҳон симои тиҷоратии худро яқдилон дар самтҳои дастгирикунандаи ҷидди то ҳол тартиб надодаасту дар ҳолати рағбатдиҳӣ қарор дорад.

Калидвожаҳо: рақобат, рақобати бонкӣ, рақобатпазирӣ, рақобатпазирӣ бонки тиҷоратӣ, рақобатпазирӣ хидматрасонии бонкӣ, паҳлуҳои рақобат, идоракунии бонкӣ.

ОПРЕДЕЛЕНИЯ И СВОЙСТВА КОНКУРЕНТНЫЕ ОТНОШЕНИЯ МЕЖДУ БАНКАМИ

Музаффарзода Дилишод Музаффар – соискатель Института экономики и демографии Национальной академии наук Таджикистана. Тел: 398880988.

Вопрос конкуренции, прежде всего в условиях рыночной экономики, является одним из актуальных теоретических экономических вопросов и представляет собой конкуренцию между субъектами хозяйствования за возможность получить минимальную прибыль и укрепить свои позиции на рынке. В современной Республике Таджикистан существует жесткая конкуренция за банковский бизнес, и уже объективной реальностью является то, что с каждым годом понятие кредита в банковских учреждениях и других различных предприятиях и организациях неуклонно расширяется. Конкурентоспособность как форма банковского бизнеса становится актуальной задачей банковского менеджмента в условиях ожидаемого увеличения масштабов межбанковской конкуренции. Отечественная и зарубежная экономическая

наука о природе и определении конкурентоспособности мировых банков еще не сформировала свой деловой имидж единогласно по направлениям серьезной поддержки и находится в состоянии развития.

Ключевые слова: конкуренция, банковская конкуренция, конкурентоспособность, конкурентоспособность коммерческих банков, конкурентоспособность банковских услуг, аспекты конкуренции, банковский менеджмент.

DEFINITIONS AND PROPERTIES COMPETITIVE RELATIONS BETWEEN BANKS

Muzaffarzoda Dilshod Muzaffar – applicant of the Institute of Economics and Demography of the National Academy of Sciences of Tajikistan. Tel: 398880988.

The issue of competition, first of all, in the conditions of the market economy, is one of the actual theoretical economic issues, and it is the competition between business entities for the opportunity to obtain the minimum profit and strengthen their position in the market. In the modern Republic of Tajikistan, there is fierce competition for banking business, and it is already an objective reality that every year the concept of credit in banking institutions and other various enterprises and organizations is steadily increasing. Competitiveness as a form of bank business is becoming an urgent goal of banking management in the conditions of expected increase in the scale of interbank competition. Domestic and foreign economic science about the nature and determination of the competitiveness of the world's banks has not yet developed its business image unanimously in the areas of serious support and is in a state of development.

Keywords: competition, banking competition, competitiveness, commercial bank competitiveness, banking service competitiveness, aspects of competition, banking management.

Тағйирот дар бозори молиявии ҷаҳонӣ зери таъсири ҷаҳонишавӣ, ҷорӣ намудани рушди технологияҳои иттилоотӣ коммуникатсионӣ ба маҳдуд кардани озодии ҳаракати сармоя ва афзоиши рақобат дар сегменти молиявӣ, баланд бардоштани аҳамияти рақобатпазирии бонкҳои тиҷоратӣ ва дигар ташкилотҳои молиявиро иқтисодӣ таъсири назаррас мерасонад.

Субъектҳои бозори бонкии рушдбанда хизматрасонӣ ва маҳсулотро дар роҳи рақобатпазири ва рушди онро дар мамлакатамон такмил медиҳанд. Шартҳои зарурии такмил додани рақобати байни тиҷоратии бонкҳо ташкили механизми самаранокии бозорӣ рушди бахши бонкӣ мебошад. Иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон аз замони пайдоиши рақобат дар бахши бонкӣ нисбат ба дигар сегментҳои иқтисодиёт раванди хеле мураккабро гузаштааст.

Рақобат байни бонкҳо бевосита ба самаранокии фаъолияти онҳо ва устуворона ба хоҷагии халк ва минтақаҳои рушд наёфта таъсир мерасонад, зеро рақобат бонкҳои тиҷоратиро маҷбур мекунад барои сиёсати фаъолонро пешбари кардан ва муттаҳидшавӣ дар бозор ва кор бо мизоҷон доираи онро доимо васеъ ва пурра кунанд.

Маҳсулоти банкӣ, беҳтар намудани сифати хизматрасоние, ки самараи истеҳсолотро зиёд мекунад ва захираҳои иқтисодиро аз нав ба марҳилаҳои гуногуни такмилшаванда, ки маҳз тавассути хизматрасонии кредити дар аксари бонкҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон маъмуланд тақсим мекунад.

Ҳамин тариқ, рақобатпазиро ҳамчун муборизаи кувваи пешбарандаи сифатан аъло ҳисоб кардан мумкин аст, чун, ки ҳодисаҳо ва ҳолатҳои иқтимоӣ иқтисодӣ ба таври назаррас такмил ёфта истода, додани критикҳои сектори бонкӣ ба ҳама дастрас будани хизматрасонӣ ва амалиёти бонкӣ инчунин баланд бардоштани устуворӣ нигаронида шуда ба сохторҳои бонкӣ ва пурратар қонеъ гардонидани манфиатҳои мизоҷон вазифаи аввалиндараҷа мебошад [1].

Рақобатро дар бахши бонкӣ бояд ҳамчун раванди иқтисодӣ ҳамкориҳои мутақобилан, пайвастагӣ ва рақобати кредитӣ фаҳмида шавад.

Зеро ташкилотҳое, ки меҳонанд имконияти беҳтаринро барои фуруши маҳсулот ва хизматҳои бонкии худ фароҳам оранд, ҳадди ақар фоида ба даст оранд ва барои пурратар қонеъ гардондани эҳтиёҷоти мизоҷон сайю кушиш ба амал оранд.

Вазъи муносибатҳои иқтисодӣ дар бахши молия, хусусиятҳои танзими қонунгузори фаъолияти бонкӣ ва баъзе омилҳои дигари минтақаҳои гуногун ба рушди механизмҳои инфиродӣ мусоидат мекунанд, чун, ки рақобат дар бахшҳои гуногунҷабҳа бозори хизматрасониҳои бонкиро маъмулан баланд мебардорад.

Давлат дар ташаккул ва таъмини он нақши муҳим дорад рақобати самаранок тавассути қонунии он танзим ва шароити заруриро фароҳам меоварад [2].

Сараввал ба назар мерасад, ки ин изҳорот нодуруст аст, зеро танзими давлатӣ ва рушди рақобати бонкӣ аксаран падидаҳои якдигарро истисно мекунанд. Таҳлили амиқи парадокси ба вуҷуд омадаи байни вазифаҳои танзими давлатии иқтисодиёт ва ҳадафҳои рақобат дар сурате, ки давлат афзалият медиҳад на мубориза ба муқобили ҷиҳатҳои мусбати мусобиқа, балки муборизаи беадолатонаи он шаклҳо ба предмети мустақили илми иқтисод ҷудо шудани рақобати бонкӣ бо ду сабаби асосӣ ба амал меояд.

Аввалан дар хусусиятҳои кори банкӣ инъикос ёфтаани хусусиятҳои рақобати бонкие, ки онро аз рақобати классикии байни истеҳсолкунандагони мол фарқ мекунад.

Дигар ин сатҳи номукаммалӣ дар раванди рушди бонкдории байни мизоҷ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон мебошад.

Дар адабиёти иқтисодӣ масъалаи рақобати бонкӣ баҳсбарангез буда, аваллиндараҷа ба набудани мафҳуми аз тарафи умум қабулшудаи «рақобат» вобаста аст [3].

Масалан, М. В. Михайлова таклиф мекунад рақобати бонкиро ҳамчун «раванди рақобати байни бонкҳои тиҷоратӣ барои фатҳ намудани мавқеи худ ва доимо нигоҳ доштани он кушиш мекунад, таъғирот дар бозори бонкӣ ин такмил додани он бо тарзу усулҳои гуногун мебошад» [4].

Дигар олимон рақобати бонкиро ҳамчун раванди динамикии рақобат байни субъектҳои бозори бонкӣ оид ба таъмини мавқеи қавӣ дар ин бозор мешуморанд. Шумораи зиёди олимон рақобати бонкиро ҳар гуна зайл менамоянд, инчунин ақидаи Э.К. Самсонова, ки рақобати бонкиро ҳамчун механизм муайян мекунад, розӣ ҳастанд. Фаъолият ва рушди тамоми бозори хизматрасонии бонкӣ ин рақобати бонкӣ буда, раванди табиӣ таърихӣ, ки тавассути фаъолияти субъектҳои ҷомеа доир ба фаҳмиши қонунҳои иқтисодӣ асос ёфта, ба амалӣ намудани манфиатҳои гуногуни иқтисодӣ дар доираи моделҳои интихобшудаи рафтори молиявӣ нигаронида шудааст. (Дар мисолӣ ташкилотҳои қарзӣ ва молиявӣ) [5].

Аз забони баъзе муаллифон бар меояд, ки субъектҳои рақобатӣ бонкӣ на танҳо банкхоро дар бар мегирад, балки инчунин дигар муассисаҳои молиявӣ ва ғайримолиявие, ки иштирокчиёни фаъолияти бозории бонкӣ мебошанд. Дар асоси ин фаҳмиш, рақобати бонкӣ ҳамчун раванди динамикии рақобат байни иштирокчиён баррасӣ мешавад, бозори бонкӣ, ки ҳадафи асосии он таҳким ва густариши мавқеъҳои худ мебошад фаҳмида мешаванд.

Доир ба бозор назарияи А. М. Тавасиев ҷолиб аст, ки дар борои тафсири мусобиқа асос мегузорад ва меъёри самаранокии фаъолияти иқтисодӣ, ки бо рақобатпазирӣ зич алоқаманд аст, муборизаи ҳар як муассисаҳои молиявиро мисол меоварад. Чуноне, ки Хандруев А. А., ва Чумаченко А. А., қайд менамоянд рақобати бонкӣ низ баррасӣ мешавад, ҳамчун раванди динамикии муборизаи байни ташкилотҳои қарзӣ дар бозори қарзҳо, пасандозҳо ва дигар маҳсулоти бонкӣ, инчунин дар бозорҳои молиявии алтернативӣ низ баррасӣ мегарданд [6].

Пас аз таҳлили таърифҳои дар боло овардашуда, мо ба хулосае омада метавонем, ки дар доираи бонкдорӣ рақобат ба раванди динамикӣ ишора мекунад рақобати байни банкҳои тиҷоратӣ ва дигар ташкилотҳои кредитӣ, ки дар натиҷа

мавқеи устуворро дар бозори хизматрасониҳои бонкӣ таъмин мекунад. Дар зери таъсири рақобат, доираи хизматрасонӣ васеъ мегардад, нархи маҳсулот ва хизматрасониҳои бонкӣ ба сатҳи қобили қабул танзим карда мешавад.

Рақобат қавитарин ангеааст барои бонкҳо барои гузаштан ба усулҳои самарабахши хизматрасонӣ, яъне фароҳам овардани муҳити зист барои инкишоф ва такмили онҳо мусоид аст.

Хусусияти хоси фаъолияти бонкӣ рақобат дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ин аст, ки рақобат на танҳо дар зери таъсири омилҳои иқтисодӣ, балки дар зери таъсири омилҳои сиёсӣ ҳам инкишоф меёбад. Муборизаи рақобатӣ дар бораи забт кардан нест балки бахшҳои алоҳида ва васеъ намудани саҳми онҳо дар бозорҳои хизматрасониҳои бонкӣ, инчунин барои имконияти барқарор намудани робита бо мақомоти танзимкунандаи давлатӣ ва муассисаҳои молиявии манфиатдор мебошад.

Маънои аслии истилоҳии « рақобати бонкӣ » дар доираи ин концепсия дида баромадани танҳо муносибатҳоро дарбар мегирад, ки танҳо дар байни бонкҳо инкишоф меёбанд. Чунин муносибатро хато гуфтан ба маврид аст, зеро роҳҳои ба бозори рақобатпазири бонкӣ овардани маҳсулоти бонкӣ ё дигар самтҳои тиҷоратии бонкӣ қариб ҳамеша бо рақобат дучор меояд на танҳо аз дигар бонкҳои тиҷоратӣ, балки аз ташкилотҳои ғайрибонкию молиявӣ ҳам.

Рақобати бонкиро бо рақобати байнибонкӣ муайян кардан мумкин нест. Дурусттар мебуд, ки онро рақобат байни ҳамаи иштирокчиёни бозори бонкӣ муайян кунем. Зеро шумораи зиёди иштирокчиёни рақобат ва гуногунии рақобат дар бахши бонкӣ ин муборизабарандаи хусусияти дар худ фарккунанда мебошад.

Моҳияти рақобати бонкӣ дар хусусияти муҳимтарини он – рақобатпазирии дар ибораи равшаникунанда ифода меёбад. Дар илми иқтисодиёти муосир ягон равиши яклухт аз тарафи умум эътирофшуда ба таърифи «рақобатпазирӣ» вучуд надорад. Фаҳмиши маъмултарини рақобатпазирӣ ин қобилияти рақобат дар бозорҳои молҳо ва хизматрасониҳо мебошад.

Барои муайян кардани рақобатпазирии хизматрасонии бонкӣ хосиятҳои онро дар бозори рушдкунандаи тиҷоратии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва минтақаҳои он муқоиса кардан лозим аст. Зеро хосиятҳои хизматҳои рақибон, омӯзиши рафтори муштариён ва аксуламали онҳо ба хизматҳо такмил ба рушди рақобат мебошанд.

Биёед усулҳои асосии муайян кардани рақобатпазирии тиҷоратиро аз забони олимон тавсиф кунем, масалан; В.М.Мазняк рақобатпазирии бонкӣ тиҷоратиро ҳамчун қобилияти бонк барои ҳаматарафа қонеъ гардонидан ва нигоҳ доштан муайян

мекунад, муштариёни корпоративӣ, хусусӣ ва ғолибони мавҷуда бо сабаби аз худ намудани воситаҳо ва минтақаҳои нав афзалиятҳои худро низ равнақ мебахшанд [7].

Бояд дар хотир дошт, ки ин таърифотро чунин хусусияти рақобатпазирӣ дар бар намегирад, ба монанди нисбии онҳо. Истифодаи ин таъриф ҳамчун асос хеле душвор аст равиши методологӣ, гузаштан ба усулҳои миқдории арзёбии рақобатпазирӣ, зеро истилоҳи “қобилият” дар мундариҷаи худ ба мафҳуми “потенциал” наздик аст.

Дар ҳоле, ки рақобатпазирӣ воқеӣ бонки тижоратӣ ифодаи истифодаи ин иқтидор ҳамчун маҷмӯи афзалиятҳои рақобатии бонки тижоратӣ мебошад. Метавон аз фикри В.М.Мазняк, оиди фарк кардан мумкин аст, ки се равиши асосӣ барои муайян кардани рақобатпазирӣ бонки тижоратӣ муайян шударо мисол овард :

1. Рақобатпазирӣ ин нишондиҳандаҳои ба ҳам алоқаманде, ки як барномаи характеристикаҳои маҳсулоти истеҳсолкардаи банки нигаронида шудаанд ва арзишу дараҷаи фаъолнокӣ муштариин онҳоро аз нуқтаи назар ошкор мекунанд, инчунин ақидаи муштариёнашонро низ ба инобат гирифта дар асоси нишондиҳандашон муқоиса мекунанд.

2. Рақобатпазирӣ ҳисоботи муаянкунандаи рушди фаъолият ё маҷмӯи нишондиҳандаҳое, ки мавқеи бонкро дар бозори моҳиятталаб тавсиф мекунанд.

3. Рақобатпазирӣ маҷмӯи имкониятҳо барои нигоҳ доштани мавқеъ дар бозорҳои рушдкунанда мебошад, ки ҳисаи ҳастии худро на танҳо дар ҷои ишғолнамуда, балки дар минтақаҳои нав фатҳ намояд.

Дар хотир доред, ки дар асосҳои дар боло зикршуда олимони ватанию хориҷи кушиш намудаанд, ки як падидаи навро аз нуқтаи назари хусусият, моҳият ва идоракунии бонкӣ бо истифода аз нишондиҳандаҳои ҷорӣ бо тартиб додани системаи махсуси муаянкунии ҳолати кунунии бонк дар сабақати рақобат мешуморанд.

Аммо мо набояд шароити кукунии мамлакатамонро дар баҳши мафҳумҳои моҳияти рақобатнок дар нишондиҳандаҳо андешида, банди тартиби системаи махсус идоракунамандаро ба мақсад мувофиқ медонад. Зеро ошкор намудани хусусиятҳои рақобатпазирӣ банкҳои тижоратӣ ин дигар самти муносибатҳои рақобатпазирӣ бонкҳо мебошад.

Ба ақидаи Л.С.Бадак, рақобатпазирӣ бонк қобилияти ҳифз кардани он буда, манфиатҳои иқтисодии онҳо дар рақобат ва шарту уҳдадорӣҳои тарафайн тавассути пешниҳоди хизматрасониҳое, ки ба талаботи муштариён ҷавобгӯ мебошанд таклиф карда мешавад. Аз ин бармеояд рақобатпазирӣ бонк ин қобилияти он аст, ки ба

истеъмолкунандаи хизматрасониҳои бонкӣ бо чунин хизматрасониҳо маҳсулоти дар бозори молиявӣ иқтисодии кунуни пешкаш намуда, рақибон талаботи муштариёро барои даромаднокӣ ва эътимоднокӣ қонеъ мекарданд, ки нисбаташон дар самти рақобат беҳтар мебуд [8].

Л.С.Бадак дар таърифи дар боло овардашуда хусусияти хизматрасонии бонкиро нодида мегирад, дар асл пешниҳод намудани истифодаи меъёри «нарх/сифат», ки хоси баҳодиҳии рақобатпазирии маҳсулот, дар бозори кунунии Ҷумҳурии Тоҷикистон, инчунин мутобиқсозии он ба хизматрасониҳои бонӣ дар шаҳру ноҳияҳои ҷумҳуриямон мебошад.

Рақобатпазирии бонкие мафҳуми тиҷоратиро бартарият нисбат ба хизматрасониҳои ҳаммонанди соҳаи фаъолияти худ дар шаҳру ноҳияҳои мамлакат мушаххас ва идоракунаандааст, муайян мекунад. Мафҳумҳои бозор дар як давраи муайян ва мувофиқи талаботу моҳияти инкишоф дар истеҳсол ва фурӯши бонкии рақобатпазир ионид ба хизматрасонӣ дар оянда ба инобатгирифтае, ки бидуни осеб ба вазъи молиявии худ ба даст меоварад.

Бартарии ин таъриф дар он аст, ки он ба ду ҷанбаи асосӣ тамаркуз мекунад: аввалан; бонки тиҷоратӣ бояд маҳсулот ё хидматҳои рақобатпазирро дар бозор ё минтақаи ишғолнамуда, таъмин намояд.

Дуюм; ин моҳияти хоси муносибати рақобатпазиронаи бонк мебошад, ки бояд ба вазъияти молиявии корхона зарар нарасонад [9].

Фарқи асосии байни ин таъриф дар бартарии рақобатпазирии бонк мебошад, зеро ишғолнамоии мавқеи хос дар асоси потенциали нигоҳ доштани рақобатпазирӣ дар оянда мебошад. Таърифи додашуда хеле баҳснок аст, зеро банда онро дар мафҳум ва хусусиятҳои хоси моҳият баён менамояд, инчунин кӯшиш мекунам, ки бештар моҳияти иқтисодии рақобатпазирии бонки тиҷоратӣ тавсиф карда шавад ва ба дигар олимони дихиливу хориҷи така намуда рақобатпазирии ташкилоти қарзие, ки бо рақобатпазирии шахси воқеӣ алоқаманд аст, маҳсулоти ва хизматрасонии бонкиашонро такмил диҳем.

Илова бар ин, ман худам истилоҳи "бартарият аз хидматҳои аналогӣ" дар робита ба хизматрасониҳои бонкӣ, ки хеле баҳснок аст, зеро комилан хусусиятҳои фаъолияти бонкиро дар моҳият ва муносибати рақобати бонки ба назар намегирад. Дар ҳаёти воқеӣ хадамоти бонкӣ шакли моддӣ надорад, ки муайян ва арзёбии рақобатпазирии онро аз ҷониби истеъмолкунандагон, ки аз усулҳои соддатарин, масалан, муқоисаи фоизҳои пасандоз ё қарз истифода мебаранд, мушкул месозад.

Чунин гуфтан комилан нодуруст аст, ки фоизи баландтар, масалан, аз рӯи қарз, камбудии рақобатпазир аст, ки боиси паст шудани рақобатпазирии ташкилоти қарзӣ мегардад. Баръакс, профили муштарӣ ва тафриқаи меъёри фоизӣ маъмуланд. раванди бизнес, ки дар доираи он амалӣ карда мешавад фаъолияти ҳама гуна ташкилоти қарзии муосирро дар шаҳру минтақаҳои ҷумҳуриямон такмил меёбанд.

Масалан, Е.А.Шевченко рақобатпазирии бонки тиҷоратро ҳамчун системаи муносибатҳо барои ташаккул, нигоҳдорӣ, васеъ ва татбиқи афзалиятҳои рақобатпазир дар бозори хизматрасониҳои бонкӣ тавассути муайян кардан ва истифода бурдани иқтидори дохилӣ ва берунии он барои ноил шудан ба ҳадафҳои гузошташуда медонад [10].

Муносибати муаллиф барои муайян кардани мафҳуми рақобатпазирӣ имкон дод, ки хосиятҳои асосии он равшан инъикос карда шаванд: истисноӣ, динамикаи бо мурури замон, тамаркузкардашуда ба ноил шудан ва ба мақсад гузоштани такмил додан дар асоси имкониятҳои ширкат тавассути истифодаи системаи равшанидиҳандаи сохтори муносибатҳои дохили вай мебошад.

Дар таъмини рақобатпазирии бонкҳои тиҷоратӣ бозори хизматрасониҳои молиявӣ нақши махсус мебозад, ки ба туфайли он мафҳум бо хусусиятҳои бозори бонкӣ пурра карда шуд. Дар доираи рақобатпазирии тиҷоратӣ ташкилот аслан ҳамчун раванди таҳия ва татбиқи стратегияи рақобатпазир фаҳмида мешавад, ки ҳадафи он ноил шудан ба рақобатпазирии бонки тиҷоратӣ ва нигоҳ доштани он мебошад.

Дар айни замон, омехта кардани ин мафҳумҳо асоснок нест, зеро муайянсози ва омори онҳо умуман имкони арзёбии миқдорӣ надорад, рақобатпазирии бонки тиҷоратӣ, ки натиҷаи объективии татбиқи стратегияи рақобатии ташкилоти қарзи дар шароити мушаххас мебошад. Аз ин бармеояд, ки Е.А.Шевченко рақобатпазирии бонки тиҷоратиро на ҳамчун раванд муайян мекунад, дар ҳоле ки он натиҷаи мантиқии фаъолияти ташкилоти қарзӣ мебошад.

А.В.Хамидуллин рақобатпазирии бонки тиҷоратиро ҳамчун қобилияти таъмини истехсоли хизматрасониҳое, ки аз ҷиҳати даромад беҳтаринанд, муайян намуда, сифат ва миқдори бештар аз дигар банкҳо, дар шароити истифодаи самарабахш иқтидори рақобатпазирӣ, зиёд кардани бартариҳои мавҷуда ва эҷоди бартариҳои нави рақобатӣ бо арзиши камтарин барои як воҳиди хизматрасонии онҳоро нишон додааст [11].

Ҷорӣ намудани истилоҳҳои «истеҳсоли хизматрасонӣ», «ба миқдори зиёд», "беҳтарин аз ҷиҳати сифат" барои тавсифи рақобатпазирии маҳсулот мувофиқтар аст, аз ин рӯ онҳоро дар баҳши бонкӣ истифода бурдан мумкин нест. Илова бар ин, дар муаянқунӣ ҳолати кунунӣ иқтисодии рақобатпазирии ташкилоти қарзӣ ва раванди таҳия ва татбиқи стратегияи рақобат дар асоси ҷустуҷӯ омехта буда, истифодаи афзалиятҳои рақобат ва ҳуди рақобатпазирӣ дар натиҷаи муборизаи рақобатии ташкилотҳои қарзӣ ба назар гирифта намешавад.

Федорова А.Ю., Толстых Т.Н., Радюкова Ю., ва дигарон рақобатпазирии бонки тиҷоратиро дар ду сатҳ баррасӣ мекунад, ки ин қобили овардани иқтибос ба мақсади гузошташуда мебошад:

1. функционалӣ, ҳамчун моликият сифат бонк барои рақобат дар бозор бо рақибони худ, ки бо доштани потенциали рақобатпазирӣ онҳо ифода меёбад, ки қобилияти эҷод кардан, ноил шудан, нигоҳ доштани паҳлуҳои бартари рақобатпазир дар доираи саноати худ ё барои мавқеҳои ишғолнамудаи он, инчунин қобилияти молиявии амалӣ намои бартариҳои бадастомада дар шакли ба даст овардани фоидаи ҳадди имконпазир;

2. индикативӣ, ҳамчун хусусияти мураккаби бисёрсатҳӣ иқтисодӣ ва бозори фаъолияти бонк, ки сатҳи бартари он нисбат ба рақибон дар ду ҷузъ: иқтисодӣ (аз ҷониби сатҳи истеҳсолот) ва бозор (дар сатҳи маҳсулоти бонкӣ) динамика ва нишондодҳои кифоя будани муҳити дохилии бонкро барои рушди муҳити рақобати бозори бонкӣ, инчунин мавқеи рақобатпазирии ояндаеро, ки бонк метавонад дар соҳа ва берун аз он аз ҳисоби потенциали рақобатпазирии худ ишғол намояд, муайян мекунад [12].

Таҳлили равишҳои гуногун ба муаянсозии моҳияти рақобатпазирии тиҷоратӣ банк ба ҳулосае омад, ки фарқ кардан лозим аст «рақобатпазирии бонки тиҷоратӣ» ва «рақобатпазирии маҳсулоте, ки онҳо пешниҳод мекунанд дар хизматрасонашон». Рақобатпазирии тиҷоратӣ бонк ҳамчун хусусияти самаранокии амалиётӣ ва даромаднокии фаъолият муайян карда мешавад, ташкилоти қарзӣ дар муҳити рақобат, ки татбиқи он ба туфайли мубориза ба амал меояд ва маблағе, ки дар ихтиёри бонк мавҷудбуда. Рақобатпазирии хадамоти бонкӣ бо сатҳ тавсиф мешавад устувории банк ва қобилияти пурмахсул истифода бурдани молиявӣ, истеҳсолӣ ва потенциали меҳнатӣ.

Хусусиятҳои рақобатпазирии бонкӣ тавассути қобилияти бонки тиҷоратӣ пешниҳоди хидматҳо нодуруст аст, зеро рақобатпазирӣ мураккаб аст нишондиҳандаи

сатҳи муқоисавии таҳияи меъёрҳои фаъолияти ташкилотҳои қарзӣ, дар аз ҷумла рақобатпазирии хидматҳои пешниҳодкардааш.

Рақобатпазирии бонки тиҷоратӣ ба иқтидори рақобатпазири худ якхела аст маҷмӯи афзалиятҳои рақобатӣ, ки истифодаи онҳо ба таври худпешанамой маъноӣ ба даст овардани бартарири ва мавқеи ба худ хосро дар рақобати байни бонкиро дорад.

Дар баробари ин, Цаплев Д.Н., Штезел А.Е., ки рақобатпазирии мавқеи бонки тиҷоратиро нуқтанигори кардаанд аммо мафҳумҳо ва хусусиятҳои муносибатҳои рақобати байни бонкӣ дар симои моҳиятии онро муайяни илми карда нашудааст, ки фақат миқдор ва сифати рақобати он дар симои афзалиятҳои пешбиниамудаи ҷодаи хеш пеш аз ҳама - миқёси сегментҳои бозори молиявиро фаро гирифтаву рақобати байнибонкӣ номидаро дар раванди муносибатҳои моҳиятомези рақобатпазири ба инобат гирифтаанд.

Нодида гирифтани ин барои таҳия ва татбиқи он муҳим аст, зеро стратегияи рақобатпазирии бонкии тиҷоратӣ фақат арзиши мундариҷаи таърифи додашударо ба таври назаррас коҳиш медиҳад [13].

Ҳамин тариқ, рақобатпазирии бонки тиҷоратӣ натиҷаи фаъолияти он дар сегментҳои рақобатпазири бозор мебошад, хизматрасониҳои молиявӣ ва маҳсулот оид ба сатҳи ниҳирии ғоида (ва даромадноки), аз ҷониби ташкилоти қарзӣ ҳангоми расонидани хизмат ба мизочон дар муқоиса бо нишондиҳандаҳои шабеҳи бонкҳои рақобаткунанда ва дар муайян кардани муносибатҳои рақобатии он ба инобат гирифта мешавад. Бояд таъкид кард, ки мафҳумҳо ва хусусиятҳои муносибатҳои рақобати байни бонкӣ дар симои моҳиятии он, рақобатпазирии бонки тиҷоратӣ ва арзиши нисбие, ки метавонад дар бозорҳои алоҳида фарқ кунад бе тағир додани стратегияи рақобатии онҳо ва зиёда аз ҳамон бонкҳои тиҷоратӣ бошад.

Дар баробари ин, ҳадафи объективии бонки тиҷоратӣ (ки баъдан аллакай аз таърифи худ) ғоида ба даст оварда истодааст ва рақобатпазирии ташкилоти қарзӣ дар ин ҳолат бо ҳисоботи ниҳой алоқаманд буда, натиҷаҳои фаъолияти он, ки объективона мебошанд паст шудани шароити рақобат, яъне мавҷудият ва шумораи зиёди бонкҳои рақобаткунанда бо ҳадафҳо ва вазифаҳои якхелаи фаъолияти худ ҷорӣ кунанда мебошанд.

Адабиёт

1. Бодров А.А., Сенкус В.В. Рақобати бонкҳо ва муайян кардани бартариҳои рақобатӣ дар бозори муосири хизматрасониҳои бонкӣ // Вестник КемСУ. 2013. № 2 (54). Т. 1. сах. 263-266.

2. Полунин Л.В. Тадқиқоти системаи баҳодиҳӣ рақобатпазирии корхонаҳо дар инноватсия иқтисоди минтақавӣ // Иҷтимоию иқтисодӣ ходисаҳо ва процессҳо. Тамбов, 2012. № 9(43). саҳ. 131-137.
3. Чернова С.А., Алиева М. Ю. Оид ба масъалаи моҳияти рақобати бонкӣ ва рақобатпазирӣ // Молия ва қарз. 2012. № 23 (503). 14-22.
4. Михайлова М. V. Нақши стратегияи рақобатпазирии бонки тиҷоратии муосир // Молия ва кредит. 2008. № 36 (324).
5. Самсонова Е.К. Ташаккул ва инкишоф Муҳити рақобат дар бозори хизматрасониҳои бонкии Русия: мушкилот ва дурнамо // Молия ва қарз. 2007. № 29. С.73-76
6. Хандруев А. А., Чумаченко А. А. Мусобика дар Саноати бонкӣ: мушкилот, тамоюлҳо, пешгӯиҳо // Бонкдорӣ. 2010. № 11.
7. Идоракунии маҳсулоти бонкӣ / ред. В.М.Мазняк. Ростов н/д., 2007.
8. Бадак L. S. Рақобатпазирии бонки тиҷоратӣ: реферат. дис. ...шам. эко. Илм. Иваново, 2002.
9. Сергеенкова А. А. Технологияҳои муосир таъмини рақобатпазирии бонки бисёрсоҳаи тиҷоратӣ дар бозори хизматрасониҳои молиявӣ: реферат дис. ...шам. эко. Илм. Ростов н/д., 2007.
10. Шевченко Е. А. Равишҳои концептуалӣ ба ташаккули афзалиятҳои рақобатии банкҳои тиҷорати: реферат. дис. ...шам. эко. Илм. Екатеринбург, 2009.
11. Хамидуллин А.В. Мазмуни иқтисодӣ ва омилҳои баланд бардоштани рақобатпазирии бонки тиҷоратӣ дар иқтисоди минтақа // Илмҳои иқтисодӣ. 2010. № 7 (68).
12. Федорова А.Ю., Толстых Т.Н., Радюкова Ю. [ва дигарон] Рушди системаи молиявӣ дар шароити навсозии иқтисоди Русия: монография. Тамбов, 2013.
13. Цаплев Д.Н., Штезел А.Е. Модерн равишҳои муайян ва идоракунии рақобатпазирии бонки тиҷоратӣ // Иқтисод: назария ва амалия. 2012. № 4 (28). 43-52.

УДК: 330.001.895 (575.3)

**СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ КРЕДИТНЫХ ПРОДУКТОВ ДЛЯ МАЛОГО И
СРЕДНЕГО БИЗНЕСА В РАМКАХ КЛИЕНТООРИЕНТИРОВАННОЙ
ЦИФРОВОЙ МОДЕЛИ БИЗНЕС-ПРОЦЕССОВ**

Назариева Хабиба Гулбековна - соискатель кафедры банковского дела, Таджикский национальный университет, Телефон: 98-111-01-77. E-mail: khabibanazari@gmail.com

Шарипов Бахром Махмудович - доктор экономических наук, профессор кафедры Банковского дела, Таджикский государственный университет экономики и финансов, тел. 907-78-65-68, b_sharipov@mail.ru

В статье рассмотрены различные подходы к совершенствованию кредитных продуктов для субъектов малого и среднего предпринимательства (далее МСП) с точки зрения инновационной и креативной составляющих. Проблемы, сложившиеся сегодня в рамках процесса кредитования МСП, требуют комплексного решения и системного подхода.

Системность в области кредитования отдельного сегмента МСП требует не только настройки механизма взаимодействия с субъектами МСП, но и согласованности системы с общими подходами кредитной деятельности в кредитной сфере, а также учитывает особенности бизнес-модели банка. Перед нами ставится задача исследовать клиентоориентированную модель кредитования, ее элементы, адаптировать модель для кредитования субъектов МСП при переходе к цифровой модели бизнес-процессов.

Ключевые слова: *малое и среднее предпринимательство, банковское кредитование, модели кредитования, клиентоориентированный модель, клиентоориентированность.*

**IMPROVEMENT OF CREDIT PRODUCTS FOR SMALL AND MEDIUM BUSINESSES
WITHIN THE FRAMEWORK OF A CUSTOMER-ORIENTED DIGITAL BUSINESS
PROCESS MODEL**

Nazarieva Khabiba Gulbekovna- Candidate of the Department of Banking, Tajik National University, Phone: 98-111-01-77. E-mail: khabibanazari@gmail.com

Sharipov Bakhrom Makhmudovich - Doctor of Economics, Professor of the Department of Banking, Tajik State University of Economics and Finance, tel. 907-78-65-68, b_sharipov@mail.ru

The article discusses various approaches to improving credit products for small and medium-sized enterprises (SME) from the point of view of innovative and creative components. The problems that have developed today in the framework of the SME lending process require a comprehensive solution and a systematic approach. Consistency in the field of lending to a particular segment of SMEs requires not only setting up a mechanism for interaction with SMEs, but also the consistency of the system with general approaches to lending activities in the credit sector, and also takes into account the specifics of the bank's business model. Our task is to investigate the customer-oriented lending model, its elements, and adapt the model for lending to SMEs in the transition to a digital model of business processes.

Keywords: *small and medium-sized enterprises, bank lending, lending models, customer-oriented model, customer orientation*

ТАКМИЛИ МАҲСУЛОТИ ҚАРЗИИ СОҲИБКОРИИ ХУРДУ МИЁНА ҲАНГОМИ ГУЗАРИШ БА МОДЕЛИ РАҚАМИИ РАВАНДҲОИ ТИҶОРАТИИ БА МИЗОҶ НИГАРОНИДАШУДА

Назариева Ҳабиба Гулбековна - унвонҷӯи кафедраи фаъолияти бонкӣ, Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, Телефон: 98-111-01-77, khabibanazari@gmail.com

Шарипов Баҳром Маҳмудович - доктори илмҳои иқтисодӣ, профессори кафедраи фаъолияти бонкӣ, Донишгоҳи давлатии иқтисодиёт ва молияи Тоҷикистон, тел. 907-78-65-68, b_sharipov@mail.ru

Дар мақола равишҳои гуногуни такмил додани маҳсулоти қарзӣ барои соҳибкории хурду миёна аз нуқтаи назари ҷузъҳои инноватсионӣ ва эҷодӣ баррасӣ мешавад. Масъааҳое, ки имрӯз дар доираи раванди қарздиҳии хурду миёна ба миён омадаанд, ҳалли ҷамаҷониба ва мунтазамро талаб мекунанд.

Мутобиқатӣ дар соҳаи қарздиҳӣ ба сегменти алоҳидаи корхонаҳои хурду миёна на танҳо ташикили механизми ҳамкорӣ бо корхонаҳои хурду миёна, балки мутобиқати системаро бо равишҳои умумии фаъолияти қарздиҳӣ дар баҳши қарзӣ, инчунин ба назар гирифтани хусусиятҳои модели бизнеси бонк талаб мекунад. Дар назди мо вазифа гузошта шудааст, ки модели қарздиҳии ба мизоҷон нигаронидашуда, унсурҳои онро таҳқиқ кунем, моделро барои қарздиҳии субъектҳои хоҷагидорӣ хурду миёна ҳангоми гузаштан ба модели рақамии равандҳои бизнес мутобиқ созем.

Калидвожаҳо: *соҳибкорӣ хурду миёна, қарздиҳии бонкӣ, моделҳои қарздиҳӣ, модели ба мизоҷ нигаронидашуда, ба мизоҷ нигаронидашуда.*

Одним из важных факторов реализации экономического потенциала МСП является возможность получения кредитных ресурсов для финансирования текущей деятельности и инвестиционных проектов. Банковские кредиты в современных условиях считаются основным источником финансирования МСП. Однако в условиях Таджикистана, банковские кредиты занимают незначительную долю (не более 20 %) в источниках финансирования текущей хозяйственной, производственной и инвестиционной деятельности хозяйственных субъектов, в частности, малого и среднего бизнеса. В силу описанных выше особенностей субъектов МСП, неразвитости рынка ценных бумаг в Республике Таджикистан возникает проблема ограниченного кредитного финансирования малого и среднего предпринимательства. Такое обстоятельство становится фактором роста рисков в деятельности МСП, что в свою очередь, сокращает их привлекательность для кредитования со стороны коммерческих банков и микрофинансовых организаций. То есть, формируется замкнутый круг, который позволяет разорвать переход к использованию цифровых технологий в процессе кредитования деятельности субъектов МСП. [2;8;10; 11]

В макроэкономическом аспекте, развитие банковского кредитования МПС находится на низком уровне, и не отвечает современным требованиям для устойчивого развития национальной экономики и решения насущных социальных проблем, в частности, сокращение потоков миграции в зарубежные страны молодежи, создания новых рабочих мест и роста самозанятости, особенно молодёжи и женщин, для эффективной адаптации МПС к изменению климата и т.д. (рисунок 1.)

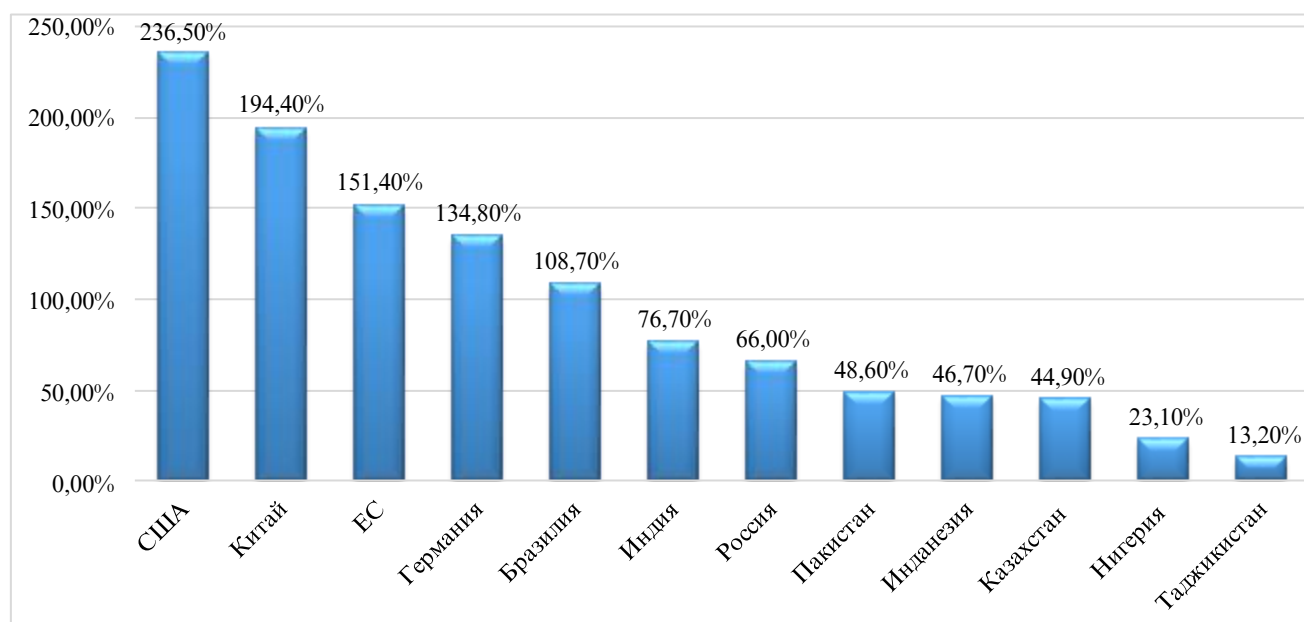

Рисунок 1. Уровень кредитования экономики в разрезе отдельных развитых и развивающихся стран, 2021 г. к ВВП, в %

Так, сопоставительный анализ данных рисунка 1. демонстрирует, что объемы общей кредитной поддержки со стороны банковского сектора по финансированию субъектов национальной экономики, в том числе МПС, находятся на низком уровне, отставая как от развитых, так и развивающихся стран мира. Вышеуказанные обязательства определяют необходимость совершенствования механизма банковского кредитования МСП. Цифровизация затрагивает все стороны предпринимательской деятельности. В связи с этим, необходимо отметить, что развитие ИКТ должно быть направлено на развитие МСП. [3;4;11]

Важной задачей развития банковского кредитования МСП со стороны коммерческих банков и микрофинансовых организаций считается и создание цифровой платформы, облачные технологии, интернет-боты, искусственный интеллект, блокчейн».[2;3;6;8] Они позволяют оказание как информационной поддержки производственной, сбытовой и инвестиционной деятельности субъектов МСП, так и организовать совершенствование кредитной технологии за счет оптимизации бизнес-процессов, устранения тех процедур, которые не имеют ценности у клиентов, позволяющие сокращение издержек, дистанционного мониторинга целевого использования кредитных ресурсов и т.д. То есть, «цифровое предпринимательство» инициирует новые способы ведения бизнеса в банковском секторе, так и в развитии МСП. Важно отметить, что использование цифровых технологий не обязательно направленно только на формирование новой добавленной стоимости, но они выступают вспомогательным инструментом для цифровой трансформации банков и микрофинансовых организаций, так и деятельности МСП, достижения ими конкурентных преимуществ за счет использования цифровых технологий, выступающие новыми возможностями для развития.

Исследования показывают, что развитие цифровизации процесса банковского кредитования МСП предоставляет много преимуществ сторонам, в частности, уменьшают бюрократические препятствия, сокращения издержек в рамках кредитному обслуживанию, что повышает конкурентоспособность сторон. При этом, выделяют такие направления цифровой трансформации кредитных организаций, как создание цифровых кредитных продуктов, осуществление сквозного и дистанционного взаимодействия с клиентами МПС, разработка финансовой экосистемы для партнеров и т.д. Следует выделить следующие положительные моменты цифровизации отечественных банков и МФО:

- Обеспечение реинжиниринга основных бизнес-процессов в рамках кредитной технологии за счет исключения лишних, дублирующих операций, упрощение функций, формализацию и унификацию процессов, которое ведет к уменьшению субъективного фактора, ошибок и мошенничества;

- оптимизации кредитных бизнес-процессов и сопутствующих ей операций за счет эффективности взаимодействия всех структурных единиц — бэк-, мидл- и фронт-офисов;
- перехода операций в безналичную и цифровую форму, что делает их более прозрачными, позволяя анализировать большой объем разнообразной информации, анализ которой с использованием искусственного интеллекта и машиной их обработки позволяет вырабатывать оптимальные управленческие решения, ведущие к сокращению рисков при кредитовании МПС;
- снижается количество операций с наличными денежными средствами, и сокращаются факты нецелевого использования кредитных средств;
- снижается нагрузка в филиалах по продажам кредитных продуктов и их транзакционные издержки за счет оптимизации кредитной технологий;
- больше внимания кредитные специалисты уделяют консультированию МПС по более сложным и смежным продуктам, способствуя устойчивому и инновационному развитию МПС;
- кредитные продукты доступны через Интернет и мобильные приложения в круглосуточном режиме 7/24/365 и т.д. [2;8;10;11]

Следует отметить, что в современных условиях цифровизация позволяет выйти на новый, более высокий уровень, обслуживания и реализации банковских продуктов и услуг для МПС, непосредственно направленное на их персонализацию и мобильность. Использование цифровых технологий и сервисов приводит к формированию новых подходов к управлению банковскими бизнес-процессами, в частности, в процессе кредитования МПС. Последнее, становится ключевым фактором повышения не только устойчивой деятельности коммерческих банков и МФО и банковского сектора в целом, но и создает реальную базу для снижения стоимости банковских продуктов, расширяя их доступность для все новых категорий потенциальных клиентов, способствуя росту конкурентоспособности национальной экономики за счет «цифровых дивидендов».

Однако, переход в цифровое пространство могут в большей мере только крупные и средние банки и МФО с развитой филиальной сетью, так как этот процесс является капиталоемким, трудоемким, длительным и рискованным. Так, цифровая трансформация процесса кредитования МСП наблюдается в деятельности таких коммерческих банков, как ОАО "Банк Эсхата", ЗАО Банк "Арванд", ОАО "Алиф Банк" и ведущих микрофинансовых организаций, включая МДО "Хумо" и "Имон Интернешнл". Однако, этот процесс носит фрагментарный характер, охватывающий только отдельные бизнес-этапы. В большинстве отечественных финансов-кредитных учреждениях

кредитное обслуживание МПС осуществляется в рамках традиционных технологий и способов, что сокращает возможности доступности кредитов для МПС.

Учитывая капиталоемкий характер комплексной цифровизации основных бизнес-процессов, особенно кредитования МПС, необходима государственная поддержка этого процесса как в банковском секторе, так и сфере развития МПС, используя для этого различные подходы, в частности, внедрение налоговых льгот и особых режимов для субъектов, ориентированных на цифровизацию своей деятельности, совершенствование нормативно-правовой базы, создание условий для развития отечественного цифрового сектора и т.д. Надо учитывать, и то, что цифровизация, помимо огромного количества преимуществ, несет существенные риски. В при цифровой трансформации банковской сфере первостепенной задачей должно быть осуществление экономической и информационной безопасности, так как различные электронные платформы становятся средой для кибератак.

В целом, под влиянием цифровизации существенно трансформируется инструментарий финансирования субъектов малого и среднего предпринимательства со стороны коммерческих банков и микрофинансовых организаций, но и получают развитие другие децентрализованные способы предоставления финансовых ресурсов МПС со стороны крауд-платформ, бизнес-ангелов, диверсифицируя каналы их доступности. Качественное предоставления банковских продуктов и услуг, в том числе в цифровом формате, ориентированные на клиентов МПС, посредством цифровых каналов и новых сервисов позволит повысить эффективность и конкурентоспособность не только банковской деятельности, но и развитие частного предпринимательства, внося существенный вклад в решение насущных социально-экономических целей и задач страны. [6; 7; 8;9]

Литература:

10. Азизов, С. А. Эволюция форм государственного регулирования рыночной экономики посредством использования финансовых механизмов / С. А. Азизов, Б. Шарипов // Экономика Таджикистана. – 2018. – № 3. – С. 38-45. – EDN QAEDYV.

11. Ганиев Р.Г. Роль и значение финансовых технологий в цифровизации банковских услуг//Вестник университета (Российско-Таджикский (Славянский) университет). 2020. № 1 (69). С. 69-75.

12. Назаров, Д. Т. Инновационные кластеры как форма развития и размещения производительных сил в условиях переходной экономики Республики Таджикистан / Д. Т. Назаров // Экономика Таджикистана. – 2021. – № S2. – С. 31-39. – EDN ZNPGYJ.

13. Раҳимзода Ш., Латипова Г.С. Механизмҳои дастгирии қарздиҳии занони соҳибкор дар соҳаи кишоварзӣ//Паёми молия ва иқтисод. 2020. № 4 (24). С. 18-25.
14. Раҳимзода Ш., Хочаев Б.Б. Қарздиҳии хурд дар деҳоти Ҷумҳурии Тоҷикистон: ҳолати муосир ва дурнамои рушд// Паёми молия ва иқтисод. 2020. № 3 (23). С. 19-26.
15. Умаров Х.У., Иброхимов И.Р., Боймуродов Д.Д. Пути совершенствования процессов минимизации финансовых рисков в Республике Таджикистан// Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. 2019. № 10-1. С. 136-143.
16. Хайрзода Ш.К., Ходжаев Б.Б., Махшулов С.Д. Необходимость и роль микрокредитования аграрного сектора национальной экономики Республики Таджикистан//Финансово-экономический вестник. 2019. № 4 (20). С. 7-14.
17. Хикматов У.С. Микрофинансирование: теория, методология, перспективы развития / Душанбе, 2016.
18. Шарипов, Б. М. Становление и развитие небанковских финансовых институтов за годы независимости Таджикистана как важное условие размещения производительных сил / Б. М. Шарипов // Экономика Таджикистана. – 2021. – № 3. – С. 220-227. – EDN EBCCEB.
19. Шарипов, Б. М. Теоретико-методологические аспекты стимулирования инновационного развития экономики Республики Таджикистан / Б. М. Шарипов, Д. Т. Назаров // Вестник ПИТТУ имени академика М.С. Осими. – 2020. – № 4(17). – С. 50-59. – EDN KGBFWU.
20. Шарипов, Б. М. Формирование финансового рынка Республики Таджикистан: методология и практика / Б. М. Шарипов. – Душанбе: Институт экономики и демографии, 2019. – 334 с. – ISBN 978-99975-315-4-4. – EDN JAPITY.

КОНКУРЕНТОСПОСОБНОСТЬ В СИСТЕМЕ ПОКАЗАТЕЛЕЙ ОБЕСПЕЧЕНИЯ ЭКОНОМИЧЕСКОЙ БЕЗОПАСНОСТИ

Кодиров Фируз Абдулхафизович – к.э.н., доцент, проректор по международным отношениям Таджикского государственного финансово-экономического университета. Адрес: Республики Таджикистан, г. Душанбе, ул. Нахимова 64/14. Телефон: 918955155. E-mail: f.kodirov84@mail.ru

Абдуалимзода Хакимбек Абдуалим – кандидат экономических наук, доцент, первый проректор, проректор по учебной работе Таджикского государственного финансово-экономического университета. Адрес: Республика Таджикистан, ш. Душанбе, ул. Нахимова 64/14. Телефон: 2310201. Электронная почта: hakim-s-1980@bk.ru

Статья посвящена исследованию взаимосвязи конкурентоспособности и обеспечения экономической безопасности. В статье обоснована роль конкурентоспособности в обеспечении экономической безопасности и устойчивого развития. Наряду с этим, обоснованы направления повышения конкурентоспособности на основе активизации инновационной деятельности, внедрения зеленых и цифровых технологий, а также повышения качества человеческого капитала. Рекомендовано для повышения конкурентоспособности и обеспечения экономической безопасности совершенствовать механизмы государственного управления и акцентировать внимание на повышение конкурентоспособности национальной промышленности Республики Таджикистан.

Ключевые слова: конкурентоспособность, экономическая безопасность, индикатор, промышленность, инновации, зеленые технологии, цифровые технологии, государственное управление.

РАҚОБПАЗИРӢ ДАР НИЗОМИ НИШОНДИҲАНДАҲОИ ТАЪМИНИ АМНИЯТИ ИҚТИСОДӢ

Кодиров Фируз Абдулхафизович - номзоди илмҳои иқтисодӣ, дотсент, муовини ректор оид ба робитаҳои байналмилалӣ Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон. Суроға: Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, к. Нахимов 64/14. Телефон: 918955155. E-mail: f.kodirov84@mail.ru

Абдуалимзода Ҳақимбек Абдуалим - номзади илмҳои иқтисодӣ, дотсент, муовини якуми ректор, муовини ректор оид ба таълими Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон. Суроға: Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯч. Нахимов 64/14. Телефон: 2310201. E-mail: hakim-s-1980@bk.ru

Мақола ба омӯзиши робитаи байни рақобатпазирӣ ва амнияти иқтисодӣ бахшида шудааст. Дар мақола нақши рақобатпазирӣ дар таъмини амнияти иқтисодӣ ва рушди устувор асоснок карда шудааст. Дар баробари ин самтҳои баланд бардоштани рақобатпазирӣ дар асоси тақвияти фаъолияти инноватсионӣ, ҷорӣ намудани технологияҳои сабз ва рақамӣ, инчунин баланд бардоштани сифати сармояи инсонӣ асоснок карда шудаанд. Тавсия дода мешавад, ки механизмҳои идоракунии давлатӣ такмил дода шуда, ба баланд бардоштани рақобатпазирӣ саноати миллии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои баланд бардоштани рақобатпазирӣ ва таъмини амнияти иқтисодӣ таваҷҷуҳ зоҳир карда шавад.

Калидвожаҳо: рақобатпазирӣ, амнияти иқтисодӣ, нишондиҳандаҳо, саноат, инноватсия, технологияҳои сабз, технологияҳои рақамӣ, идоракунии давлатӣ.

COMPETITIVENESS IN THE SYSTEM OF INDICATORS OF ENSURING ECONOMIC SECURITY

Kodirov Firuz Abdulkhafizovich - PhD in Economics, Associate Professor, Vice-Rector for International Relations of the Tajik State University of Finance and Economics. Address: Republic of Tajikistan, Dushanbe, st. Nakhimov 64/14. Phone: 918955155. E-mail: f.kodirov84@mail.ru

Abdualimzoda Khakimbek Abdualim – candidate of economic sciences, associate professor, first vice-rector, vice-rector for academic affairs of the Tajik State University of Finance and Economics. Address: Republic of Tajikistan, Dushanbe highway, Nakhimov street 64/14. Phone: 2310201. E-mail: hakim-s-1980@bk.ru

The article is devoted to the study of the relationship between competitiveness and ensuring economic security. The article substantiates the role of competitiveness in ensuring economic security and sustainable development. Along with this, the directions for increasing competitiveness based on the activation of innovative activities, the introduction of green and digital technologies, as well as improving the quality of human capital are substantiated. It is recommended to improve public administration mechanisms and focus on increasing the

competitiveness of the national industry of the Republic of Tajikistan in order to increase competitiveness and ensure economic security.

Keywords: *competitiveness, economic security, indicator, industry, innovation, green technologies, digital technologies, public administration.*

Одним из стратегических задач социально-экономического развития современного Таджикистана выступает повышение конкурентоспособности национальной экономики. Для этого в Национальной стратегии развития Республики Таджикистан на период до 2030 г. предусмотрены различные направления, в частности на основе диверсификации. Следует отметить, что в нынешних условиях глобальная конкурентоспособность национальной экономики зависит от локальных факторов. Следовательно, сначала необходимо обеспечить конкурентоспособность на уровне отдельного предприятия, отрасли, регионов страны и потом размышлять об конкурентоспособности национальной экономики, создать для этого систему поддержки и ее дальнейшего повышения. Устойчивая конкурентоспособность в результате станет основой для обеспечения экономической безопасности страны, так как в последние годы прослеживается активное давление и негативное влияние внешних факторов и шоков на экономику нашей страны.

Анализ источников показывает, что конкурентоспособность товаров и услуг, а также конкурентоспособные предприятия входят в систему индикаторов экономической безопасности. Так по мнению Козловой Ю.В. и Павлович Е.А. конкурентоспособность товаров и услуг входят в группу производственных индикаторов экономической безопасности [4, 96]. Арбатов А. рассматривая вопросы национальной безопасности выделяет ряд критериев для оценки экономической безопасности, среди которых он выделяет конкурентоспособность экономики в качестве значимой критерии [1, 30].

Необходимо отметить, что индикаторы экономической безопасности находятся в тесной взаимосвязи. Но, здесь конкурентоспособность выделяется по-особому, так как естественная и организованная враждебность, вызовы и угрозы, различные формы сговора и притеснения, которые создают риски для экономической безопасности, как раз возникают в контексте конкурентной борьбы в любой форме ее проявления. Следовательно, при создании механизма обеспечения экономической безопасности на любом уровне организации и управления требует диагностики уровня и степени взаимосвязи индикаторов экономической безопасности с конкурентоспособностью и конкурентного составляющего.

В последнее время страны мира активно занимаются вопросами конкурентоспособность во взаимосвязи с обеспечением экономической безопасности. Например, в новых подходах Европейского союза в направлении укреплении экономической безопасности повышение конкурентоспособности стоит на первом месте.

Османов Ж.Д. исследуя взаимосвязь понятий в системе обеспечения конкурентоспособности и экономической безопасности национальной экономики обращает внимание на то, что отдельные составляющие экономической безопасности зависят от конкурентоспособности конкретной сферы деятельности, т.е. уровень конкурентоспособности национальной экономики определяет степень обеспечения экономической безопасности [7,140].

Для создания конкурентоспособной экономики, которая станет устойчивой к внешним угрозам необходимо обратить внимание на ряд фундаментальных проблем, одним из которых является производительность труда. В условиях Республики Таджикистан, данный вопрос относится к числу почти неисследованных проблем. В связи с этим, на наш взгляд, для повышения конкурентоспособности национальной экономики Республики Таджикистан необходимо принять меры по стимулированию и повышению производительности труда во всех сферах и отраслях национальной экономики.

Как показывает практика конкурентоспособность обеспечивается также за счет производства конкурентоспособных товаров, которые конкурентоспособны не только по качеству, также конкурентоспособным должна быть цена, форма и каналы продаж, обслуживание и коммуникативные элементы, которые будут использованы в процессе рыночного продвижения товара. Ряд авторов также придерживаются мнения о том, что главными факторами повышения конкурентоспособности страны в контексте обеспечения экономической безопасности выступают конкурентоспособность на уровне предприятий и организаций, а также на региональном уровне. По их мнению, обеспечения экономической безопасности страны зависит от уровня конкурентоспособности экономики в целом [3,133].

Неопределенность, которая свойственна рыночной экономике создает много рисков и угроз для экономической безопасности. Следовательно, комплексное представление экономической безопасности подразумевает также систему знаний и навыков в направлении разработки и применения различных инструментов, предназначенных для предотвращения и снижения негативных последствий влияния внешних и внутренних факторов на систему обеспечения экономической безопасности.

На сегодняшний день возрастающая глобальная конкуренция ставит серьезные задачи перед государствами, регионами, отраслями и предприятиями. В условиях жесткой конкуренции не только применение современных технологий и инноваций позволяют повысить конкурентоспособность и обеспечить экономическую безопасность, но и актуальным также становятся вопросы институциональных реформ, создание современной инфраструктуры, а также вопросы развития качественного человеческого капитала.

В связи с тем, что понятие экономической безопасности находится в поле исследования разных наук и носит междисциплинарный характер, поэтому разработка мер по ее обеспечению признается сложной задачей. В теории наиболее часто используемые меры относятся к измерению экономической безопасности на основе использования отдельных индикаторов. Эта так называемая фрагментарная оценка, которая основывается на измерении уровня энергетической безопасности, открытости экономики, объем долга и т.п.

Однако, в современных условиях с учетом членства Республики Таджикистан во ВТО и модели открытой экономики, доминирующей становится ее конкурентоспособность. Опыт развитых стран мира показывает, что уровень экономической безопасности возрастает с ростом конкурентных преимуществ и геоэкономической привлекательности экономики. Но, в условиях глобализации эти процессы приобретают сложный характер и зачастую трудно поддаются управлению.

Рост конкурентоспособности в условиях глобализация выступает важным элементом в системе обеспечения экономической безопасности. Это обусловлено тем, что при глобализации увеличивается объем международной торговли, иностранных инвестиций, при этом создаются угрозы для экономической безопасности. Например, по мнению Ю. Р. Фадиной и И. А. Сергеевой конкурентоспособность является важнейшим фактором обеспечения экономической безопасности, а для ее повышения необходимо развитие научно-технического потенциала и эффективное использование имеющихся ресурсов [8.267].

Если исходить с точки зрения конкурентоспособности, то глобализация разрушила традиционные правила экономической конкуренции между государствами. На сегодняшний день, государства перестали быть создателями правил конкуренции, так как процесс глобализации оказывает негативное влияние на эти аспекты. Это обусловлено тем, что глобальность сама по себе перестает быть конкурентным преимуществом и обеспечить экономическую безопасность.

На наш взгляд, в этих условиях необходимо опередить перспективы обеспечения конкурентоспособности, особенно обратить внимание на создание конкурентного преимущества. Развитие конкурентоспособной экономики в условиях индустриально-инновационного развития предполагает необходимость достижения высоких темпов экономического роста на основе перехода к инновационной экономике. Формирование конкурентоспособной экономики на основе внедрения инновационных и цифровых технологий приведет к росту производительности труда и повышению качества человеческого капитала.

Для повышения роли конкурентоспособности в обеспечении экономической безопасности необходимо обеспечить ее устойчивость. Для этого на современном этапе необходимо обратить внимание на такие аспекты как ускоренный и стабильный экономический рост, экономику, основанной на знаниях и образовании, качественное образование, а также обеспечение социальной защищенности и сплоченности. Кроме того, для повышения конкурентоспособности необходима дальнейшая реструктуризация производства, которая должна обеспечить рост занятости в производстве, в том числе на основе внедрения новых информационных и коммуникационных технологий. Кроме того, необходимо также совершенствовать систему образования и науки, создать эффективные финансовые рынки, повысить эффективность институтов и систему государственной защиты и поддержки частного сектора.

С учетом передовой мировой практики и существующих моделях обеспечения экономической безопасности можно отметить центральную роль фактора конкурентоспособности. В связи с этим, обеспечения экономической безопасности на основе повышения конкурентоспособности подразумевает повышения устойчивости экономики, укрепления и эффективного использования инновационного и промышленного потенциала. В данном контексте важными становятся такие вопросы как инвестиции в человеческий капитал, диверсификации источников инвестирования, развитие инновационной деятельности в промышленности, биотехнологии, а также внедрение зеленых и цифровых технологий.

В условиях Республики Таджикистан конкурентоспособность промышленности может стать определяющим в системе факторов обеспечения экономической безопасности. Для этого, с целью повышения конкурентоспособности и устойчивости национальной экономики необходимо осуществить переход на зеленые и цифровые технологии, привлекать частные инвестиции, разработать долгосрочные бизнес-стратегии, которые могут способствовать устранению и смягчить возникающие угрозы.

Для обеспечения экономической безопасности важным является производства конкурентоспособной продукции, который будет востребовано как на внутреннем, так и на внешнем рынке. В связи с этим, в ускоренная индустриализация экономики Таджикистана должна быть конкурентоспособной, а повышение конкурентоспособности на основе диверсификации экономики должна базироваться на инновациях и передовой практике.

Для формирования конкурентоспособной промышленности необходимо разработать механизмы стимулирования производственного и технологического развития, инвестиционной деятельности, содействие созданию инновационных рабочих мест, что приведет к росту конкурентоспособности национальной экономики Республики

Таджикистан. На наш взгляд, также необходимо разработка и внедрение таких механизмов как специальные кредитные линии, невозвратные ресурсы, меры регулирования и интеллектуальной собственности, а также провести мониторинг использования государственных ресурсов для привлечения частных инвестиций.

Важным в аспекте обеспечения экономической безопасности также является разработка и использования новых инструментов финансирования мероприятий по повышению конкурентоспособности. В данном контексте инновации и устойчивое экономическое развитие, стимулирование технологических изменений в разных сегментах должны стоять в приоритете финансирования развития экономики. Приоритетами также в финансировании должны быть проблемы оцифровки и развития производства в новых технологических сегментах, инвестиции в Индустрию 4.0 и в разработку цифровых продуктов. Программы финансирования также могут включить расширение промышленных мощностей, проекты устойчивого развития отрасли, а также стимулы для доступа на международный рынок.

Конкурентоспособность экономики и обеспечение экономической безопасности также зависят от бизнес-среды. В данном направлении важным направлением реформ является сокращение бюрократии для улучшения бизнес-среды. Для этого необходимо решение проблем, возникающих в производственном секторе, чтобы повысить производительность и конкурентоспособность экономики и улучшить среду для продуктивных инвестиций.

Для повышения конкурентоспособности и, следовательно, обеспечения экономической безопасности Республики Таджикистан необходимо продолжать реформы, которые направлены на повышение эффективности рыночных институтов. На наш взгляд, в условиях бюджетных ограничений и недостаточного объема инвестиций актуальным является улучшение качества институтов рыночной среды.

Несмотря на то, что базовым сценарием реализации Национальной стратегии развития Республики Таджикистан на период до 2030 г. является индустриально-инновационная сценария, инновационная деятельность по всем отраслям находится на низком уровне. Для этого, в современных условиях важным инструментом стимулирования экономического развития являются инновации. Как известно инновации выступают ключевым фактором в повышении конкурентоспособности и производительности, так как они позволяют сделать продукцию и услуги более привлекательными и, следовательно, более конкурентоспособными.

Таким образом, обеспечения экономической безопасности на основе повышения конкурентоспособности национальной экономики требует комплексного подхода. Для

этого, необходимо совершенствовать механизмы государственного управления экономикой, особенно необходимо переход к адаптированному проектному управлению. Конкурентоспособность экономики влияет не только на внутреннюю, но и на внешнеэкономическую безопасность. Поэтому необходимо осознавать, что конкурентоспособные сферы национальной экономики – это основа для обеспечения устойчивого развития, роста экспорта и выдержки конкурентного давления на внутренних и внешних рынках.

ЛИТЕРАТУРА

1. Арбатов А. Национальная безопасность России в многополярном мире // Мировая экономика и международные отношения. 2000. № 10. С. 28–42.
2. Исраилова, Э. А. Факторы повышения конкурентоспособности страны в контексте обеспечения экономической безопасности / Э. А. Исраилова, С. А. Альбекова // Повышение эффективности форм и методов распространения среди населения знаний по вопросам экономической и финансовой безопасности России, борьбы с теневыми доходами, противодействия финансирования терроризма, экстремизма, антигосударственной и деструктивной деятельности : Сборник докладов Всероссийской научно-практической конференции, Ростов-на-Дону, 06 июля 2017 года / Под редакцией А.У. Альбекова. – Ростов-на-Дону: Российская академия естественных наук, 2017. – С. 131-134.
3. Козлова, Ю. В. Индикаторы экономической безопасности / Ю. В. Козлова, Е. С. Павлович // Сборник избранных статей по материалам научных конференций ГНИИ "Нацразвитие", Санкт-Петербург, 26–30 декабря 2018 года / Выпускающий редактор Ю.Ф. Эльзессер Ответственный за выпуск Л.А. Павлов. Том Часть 1. – Санкт-Петербург: ГНИИ «Нацразвитие», 2019. – С. 95-97.
4. Национальная стратегия развития Республики Таджикистан на период до 2030г. Душанбе-2016, ООО «Контраст». 86с.
5. Орлов, А. В. Конкурентоспособность экономики как элемент обеспечения экономической безопасности государства / А. В. Орлов // Внешнеэкономическая деятельность в постковидный период : сборник научных статей, Москва, 18 февраля 2021 года / Под общей редакцией Л.А. Леваевой. Том Выпуск 78. – Москва: Всероссийская академия внешней торговли Министерства экономического развития Российской Федерации, 2021. – С. 198-202.
6. Османов, Ж. Д. О взаимосвязи понятий в системе обеспечения конкурентоспособности и экономической безопасности национальной экономики / Ж. Д. Османов // Эффективные HR–технологии и практики в современных компаниях России: Материалы всероссийской научно–практической конференции (заочной), Тамбов, 10

октября 2014 года / Ответственный редактор Колесниченко Е.А. – Тамбов: Тамбовский государственный университет им. Г.Р. Державина, 2014. – С. 128-140.

7. Фадина, Ю. Р. Конкурентоспособность как фактор обеспечения экономической безопасности страны / Ю. Р. Фадина, И. А. Сергеева // Сборники конференций НИЦ Социосфера. – 2020. – № 24. – С. 265-267.

8. Шевелева, О. Б. Конкурентоспособность национальной экономики в контексте обеспечения экономической безопасности / О. Б. Шевелева, Н. Д. Вагина, Е. В. Слесаренко // Национальные интересы: приоритеты и безопасность. – 2020. – Т. 16, № 9(390). – С. 1698-1710. – DOI 10.24891/ni.16.9.1698.

НИЗОМИ БОНҚДОҶИ ВА МОЛИЯИ ИСЛОМӢ ДАР КИШВАРҶОИ МУСАЛМОНӢ

Алишоев Хуршедшоҳ Ҳасратшоевич – н.и.и., дотсент, мудири кафедраи Молия ва андозбандӣ, Донишгоҳи байналмилалӣ сайёҳӣ ва соҳибкорӣи Тоҷикистон Суроға: Ҷумҳурии Тоҷикистон, 734055, ш. Душанбе, хиёбони Борбад 48/5. E-mail: akhurikshoh@mail.ru. Телефон: (+992) 908086072

Дар мақола оид ба низоми бонқдорӣ ва молияи исломӣ дар кишварҳои мусалмонӣ суҳан меравад. Мақолаи мазкур ба омӯзиши уизоми бонқдорӣи исломӣ дар кишварҳои мусалмонӣ бо назардошти таъсири омилҳои дохилӣ ва берунии ҷаҳони имрӯза бахшида шудааст. Асосан ба паҳлӯҳои рушди иқтисодӣ ва низоми бонқдорӣи исломӣ дар кишварҳои мусалмонӣ, ки он ҳамчун омил асосии пешрафти соҳаҳои гуногуни иқтисод ба ҳисоб меравад, диққати махсус дода шудааст. Инчунин ақоиди олимони роҷеъ ба низоми бонқдорӣи исломӣ дар кишварҳои мусалмонӣ баррасӣ карда шудааст. Мақолаи мазкур ба мавзӯи замонавӣ бахшида шудааст ва ҳалли ин масъала дар рушди иқтисодиёти муосир нақши калидӣ дорад.

Калимаҳои асосӣ: иқтисодиёт, иқтисоди исломӣ, молияи исломӣ, бонқҳои исломӣ, низоми бонқдорӣи исломӣ, идоракунии бонқҳои исломӣ, идоракунии молияи исломӣ ва ғ.

ИСЛАМСКАЯ БАНКОВСКАЯ И ФИНАНСОВАЯ СИСТЕМА В МУСУЛЬМАНСКИХ СТРАНАХ

Алишоев Хуршедшоҳ Ҳасратшоевич – кандидат экономических наук, доцент, заведующий кафедры Финансов и налогообложение Международного университета туризма и предпринимательства Таджикистана. Адрес: Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Борбад 48/5. E-mail: akhurikshoh@mail.ru. Телефон: (+992) 908086072

В статье рассматривается исламская банковская система в мусульманских странах. Данная статья посвящена изучению исламского банкинга в мусульманских странах с учетом влияния внутренних и внешних факторов в современном мире. В основном особое внимание уделено аспектам экономического развития и исламской банковской системы в мусульманских странах, которая рассматривается как главный фактор прогресса различных секторов экономики. Также обсуждались мнения ученых относительно исламской банковской системы в мусульманских странах. Данная статья посвящена

современной теме, решение которой играет ключевую роль в развитии современной экономики.

Ключевые слова: экономика, исламская экономика, исламские финансы, исламские банки, исламская банковская система, исламский банковский менеджмент, исламский финансовый менеджмент и т. д.

ISLAMIC BANKING AND FINANCIAL SYSTEM IN MUSLIM COUNTRIES

Alishoev Khurshedshoh Hasratshoevich – c.e.s., associate professor, Head of the Department of Finance and Taxation, International University of Tourism and Entrepreneurship of Tajikistan. Address: Republic of Tajikistan, 734055, Dushanbe, Borbad Avenue 48/5. E-mail: akhurikshoh@mail.ru. Телефон: (+992) 908086072

The article deals with the Islamic banking and financial system in Muslim countries. This article is devoted to the study of Islamic banking in Muslim countries, taking into account the influence of internal and external factors in the modern world. Basically, special attention is paid to aspects of economic development and the Islamic banking system in Muslim countries, which is considered as the main factor in the progress of various sectors of the economy. The opinions of scientists regarding the Islamic banking system in Muslim countries were also discussed. This article is devoted to a modern topic, the solution of which plays a key role in the development of the modern economy.

Key words: economics, Islamic economics, Islamic finance, Islamic banks, Islamic banking system, Islamic banking management, Islamic financial management, etc.

Бонкҳои исломӣ дар монархияҳои Араб. Ёдовар мешавем, ки ба шумораи монархияҳои арабӣ инҳо дохил мешаванд: Арабистони Саудӣ, Аморати Муттаҳидаи Араб, Кувайт, Баҳрайн, Қатар ва Уммон. Дар ватани бостонии ислом теъдоди бонкҳои исломӣ нисбатан кам аст, яъне нисбат ба бонкҳои анъанавӣ хеле кам аст. Баҳрайн аз кишварҳои "шашгонаи арабӣ", ки бонкҳои анъанавӣ ва исломӣ аз лиҳози ҳуқуқӣ баробаранд ва қонунҳои мавҷуданд, ки фаъолияти бонкҳои исломиро танзим мекунад. Дар Баҳрайн ҳамчун як маркази потенциалии ҷаҳонии молиявии исломӣ, бисёре аз муассисаҳои байналмилалӣ молиявӣ ва қарзии пешрафта сабти ном шудаанд ва маҳсулоти нави молияи исломӣ, стандартҳои ҳисоботи бонкӣ ва ғайраҳоро таҳия мекунад.

Он ҳамчунин мутахассисонро дар соҳаи молияи исломӣ омода мекунад.

Дар даҳсолаҳои охир эҳёи назарраси бонкдории исломӣ дар кишварҳои “шашгонаи арабӣ” мушоҳида мешавад. Бисъёр бонкҳои нави тичоратии исломӣ ба вучуд омаданд, ки баъзеи онҳо дар заминаи бонкҳои собиқӣ анъанавӣ ташкил ёфтаанд. Дар сохтори аксари бонкҳои бузурги анъанавӣ бахшҳои махсуси исломӣ ё ба истилоҳ “тирезаҳои исломӣ” таъсис дода шудаанд. Ба СУС дохил шудани монархияҳои араб дар остонаи ҳазорсолаи нав низ таъсири худро гузошт.

Бузурgtарин бонкҳои арабӣ Бонки миллии тичоратии Саудӣ мебошад. Он ба бонкҳои исломӣ тааллуқ надорад, аммо аз соли 2004 ба интиқоли амалиёти амонатӣ ба нақшаҳои исломӣ шурӯъ кард. Дар сохтори бонк шӯъбаи махсуси қарзӣ мавҷуд аст, ки дар баробари суннатҳо асбобҳои исломиро пешниҳод мекунад. Се бонки беҳтарини исломии монархияҳои араб аз рӯи сармоя инҳоянд: Ал-Рачӣ (Арабистони Саудӣ, соли 1988 таъсис ёфтааст), Хонаи молияи Кувайт (Кувайт, 1977) ва Бонки исломии Дубай (Аморати Муттаҳидаи Араб, 1975). Бонки исломии Дубай ба андешаи коршиносон, бештар ба таҳияи маҳсулоти инноватсионии исломӣ машғул аст.

Муқоисаи бонкҳои исломии шашгонаи арабӣ бо бонкҳои пешрафтаи ҷаҳон нишон медиҳад, ки бонкҳои исломӣ тавсияҳои Бонки ҳисоббаробаркуниҳои байналмилалӣ дар Базел (Швейтсария) беҳтар иҷро мешаванд: меъёри кифоятии сармоя ду маротиба аз меъёрро (8%) ташкил медиҳад.

Агар дар охири солҳои 90-ум дар ҷаҳон умуман бонкҳои сармоягузории исломӣ вучуд надошта бошанд, пас дар соли 2008 дар монархияҳои арабӣ аллакай 33 бонки сармоягузорӣ мавҷуд буданд ва доираи фаъолияти баъзе бонкҳои сармоягузории исломии Баҳрайн, Саудӣ ва Кувайт ҳатто Ҷопон, ИМА ва як қатор кишварҳои Аврупо ро фаро мегирад [6]. Ҳамзамон, бонкҳои пешрафтаи ҷаҳонӣ, аз қабилӣ Citigroup, HSBC, JP Morgan Chase, Deutsche Bank, Societe Generale ва дигарон низ ба бозорҳои молияи исломии кишварҳои араб роҳ ёфтанд.

Ин бонкҳо дорои захираҳои назаррас ва технологияҳои пешрафта мебошанд. Дар робита ба ин, дурнамои муайяни рушди бонкдории исломӣ дар кишварҳои “шашгонаи арабӣ” бо ташкили консорсиумҳои бонкии иборат аз бонкҳои ғарбӣ ва исломӣ алоқаманд аст.

Низомии бонкии Эрон пас аз инқилоби исломӣ. Соли 1979 дар Эрон инқилоби исломӣ ба амал омад. Бояд гуфт, ки уламо ба ҷои вожаҳои “инқилоби исломӣ” вожаи таҷдид (таҷдид, барқарорсозӣ)-ро тарҷеҳ медиҳанд.

Дар натиҷаи революция бисъёр соҳаҳои фаъолияти хоҷагӣ, аз ҷумла низомии банкӣ аз нав ташкил карда шуданд. Филиалҳои банкҳои хориҷӣ барҳам дода шуда, ҳамаи банкҳои хусусӣ миллии кунанда шуданд. Ба низомии бонкии барқароршуда якҷанд бонкҳои калони

дори аҳамияти ҷумҳуриявӣ ва бонкҳои музофотӣ шомил буданд. То соли 2001 низоми бонкии Эрон аз 6 бонки тичорӣ ва 4 бонки тахассусӣ иборат буд, ки дувоздаҳ ҳазор шӯъба дошт. Дар музофотҳои Эрон банкҳои универсалии минтақавӣ мавҷуданд. Фаъолияти онҳо ба принципи минтақавӣ асос ёфтааст.

Соли 1983 «Қонуни бонкӣ дар асоси принципҳои исломӣ, ки риборо дар ҳама гуна шакл манъ мекунад» қабул карда шуд. Қонуни мазкур принципҳои қарзи пулакиро манъ мекунад ва инчунин тамоми моҳияти онро нест мекунад. Бонкҳо маҷбур шуданд, ки ивазкунандаи мувофиқи фоизи қарзро ҷустуҷӯ кунанд. Вобаста ба ин мукофотпулӣ, комиссияҳо, бонусоҳо ва имтиёзҳои гуногун ба вучуд омаданд. Хусусияти низоми бонкии Эрон низ дар назорати шадиди давлатӣ ва мамнӯъияти таъсиси бонкҳои хусусӣ баён шудааст [7].

Дар Эрон тамоми бонкҳо ба фаъолияти миёнаравӣ ва сармоягузорӣ машғуланд. Бисёрӣи онҳо муассисони корхонаҳои саноатӣ дар сектори давлатӣ ва шахсӣ мебошанд. Самтҳои асосии сармоягузорӣ нефту кимиё, роҳҳо, кишоварзӣ ва ғайра мебошанд. Давлат барои соҳаҳои гуногуни саноат квотаҳои ҳатмии қарзро муқаррар мекунад.

Низоми бонкии Эрон вазифадор аст, ки фаъолияти низоми қарзро бар пояи усулҳои исломӣ таъмин кунад, барои вусъат додани иштироки аҳоли дар қарздиҳии бефоиз воситаҳои заруриро таҳия намояд. Нақши махсус ба банки марказии Эрон дода мешавад, ки вай бояд сиёсати нави пулиро қарзиро дар амал татбиқ намояд. Вазифаҳои он аз ҷумла аз инҳо иборатанд: муайян кардани маржаи минималӣ ва максималии фоидаи бонкҳо; муайян намудани меъёри ҳадди ақали фоидаи лоиҳаҳои сармоягузорӣ; муайян кардани ҳадди ниҳии қарзҳои ба мизочон додашуда ва ғайра. Бонки марказӣ бо муомилоти асёрӣ ва бо мақсади пӯшонидани касри бучети давлатӣ машғул аст. Муомилоти пул бо усулҳои маъмурӣ бо роҳи муқаррар намудани лимити «қарзҳои соф» танзим карда мешавад.

Аммо сиёсати пулиро қарзиро, ки дар Эрон пеш гирифта мешавад, самаранок номидан хело мушкул аст. Қонуни шариат фоизи қарзро манъ мекунад. Аз ин сабаб ҳукумат наметавонад аз чунин воситаҳои муассир, ба монанди тағйир додани меъёри захираҳои ҳатмӣ ва меъёри бозтамвил истифода барад. Илова бар ин, азбаски мизони таваррум аз меъёри фоидаи бонк, ки давлат муқаррар кардааст, ба маротиб бештар аст, низоми қарзии Эрон маҷбур аст, ки дар шароити манфии бонкӣ вучуд дошта бошад. Эрон ягона кишвари мусалмонӣ боқӣ мемонад, ки низоми бонкӣ аз ҳаққи истифодаи фоизҳои бонкӣ маҳрум аст. Дар кишварҳои дигари ҷаҳони ислом дар баробари бонкҳои сирф исломӣ, бонкҳои тичоратӣ низ бо фоиз фаъолият мекунанд.

Соли 2001 тибқи нақша, бори нахуст пас аз Инқилоби Исломӣ ду бонки хусусӣ (Бонки Иқтисоди Нав - Иқтисоди Нав ва Бонки Порсӣ - форсӣ) кушода шуд. Пешбинӣ шуда

буд, ки хадамоти дахлдори бонкӣ ба сатҳи замонавӣ наздик карда шаванд. Ҳамзамон ба бонкҳои хусусӣ тағйир додани меъёри пасандозҳои муқаррарнамудаи Бонки марказӣ (13,5 Ҷоиз барои пасандозҳои кӯтоҳмуддат ва 18 Ҷоиз барои пасандозҳои дарозмуддат) манъ карда шуд. Ҳамчунин, коҳиши шумори бонкҳои давлатӣ ва боло бурдани рақобатпазирии бонкҳои эронӣ дар хориҷи кишвар пешбинӣ шуда буд. Бояд ҳамаи ташкилотҳои назоратро барҳам дода, дар базаи онҳо органи ягонаи координатсионӣ ташкил карда шавад. Имконияти баҳисобгирии таваррум (дар Эрон дар як сол аз 20% зиёд аст) баррасӣ мешавад. Дар баробари ин, ба истиснои мақсади Ҷоида, саҳм бояд Ҷоидаовар бошад, яъне ҳуқуқҳои иҷтимоии мизочонро таъмин намояд. Ҳамин тавр, Ҷоизи қарз, гуё, бори иҷтимоиро дар бар мегирад. Аммо нахуст баҳо ва шарҳи дурусти Ҷақеҳи исломӣ лозим аст.

Бо таваҷҷуҳ ба адами манобеъи дохилии молӣ, давлати Эрон ба ҷалби сармояи хориҷӣ умед бастааст. Аммо заминаи ҳуқуқии танзими Ҷаёлияти сармояи хориҷӣ ҳанӯз дар асоси қонунҳои солҳои 50-ум ташаккул меёбад. Дар бисёр қоидаҳои қуҳнашуда маҳдудиятҳои Ҷаёлияти сармояи хориҷиро нигоҳ медоранд. Ба истиснои минтақаҳои озоди иқтисодӣ (МОИ) Ҷаёлияти сармояи хориҷӣ дар баҳши бонкӣ манъ аст.

Барои вуъат додани вуруди сармояи хориҷӣ ҳукумат дар минтақаҳои озоди иқтисодӣ шароити махсус фароҳам меорад. Дар МОИ барои сармояи хориҷӣ режими бештар либералӣ ҷорӣ карда мешавад: бо ҷалби сармояи хориҷӣ дар шакли ҷамъиятҳои саҳҳомии қушода ва пушида бонкҳои хусусӣ ташкил кардан мумкин аст. Филиалҳои бонкҳои хориҷӣ қушода мешаванд. Дар ҳисоббаробарқуниҳои асёрии шахсони воқеӣ ва ҳуқуқӣ барои муомилоти иқтисодии хориҷӣ ҳеҷ гуна маҳдудият вуҷуд надорад.

Агар дар маҷмӯъ дар бораи кишвар суҳан ронем, пас даъвоҳои асосии сармоягузориҳои хориҷӣ бо дараҷаи баланди ҳавфи сиёсӣ, меъёрҳои баланди андоз ва монеаҳои бюрократӣ алоқаманданд.

Модернизатсияи соҳаи бонкдорӣ дар Ҷумҳурии Туркия. Дар натиҷаи инқилоби туркҳои ҷавони соли 1908 режими Султон Абдулҳамиди II сарнагун шуд. Ислоҳоти баъдӣ бо қатъиятӣ, махсусан дар соҳаи маҳдуд кардани клерикализми ҳаёти ҷамъиятӣ фарқ намекард. Дар ноябри соли 1922 Маҷлиси бузургӣ миллии Туркия дар бораи барҳам додани султон қарор қабул кард ва 29 октябри соли 1923 республика эълон карда шуд. Ба дунболи ин мақомот барномаи модернизатсияи ғарбиро бо роҳбарии Мустафо Камол (Отатурк) қабул карданд. Самтҳои стратегии ислоҳот давлатдорӣ, секуляризатсия ва аврупоӣ эълон шуданд [8].

Дар охири солҳои 70-ум Туркия бӯҳрони амиқӣ иқтисодиро аз сар гузаронд, ки бо бад шудани вазъи тавозуни пардохт ва сатҳи баланди таваррум ҳамроҳ буд. Низоми андози кишвар заминаи муносиби молиявиро таъмин намекард, ки дар низоми молияи давлатӣ

номутаносибиро ба вучуд овард. Ҳукумати Туркия маъбур шуд, ки стратегияи иқтисодии худро аз нав дида барояд.

Бо оғози солҳои 80-ум, вақте ки ҳокимият артишро ба даст овард, курси либерализатсияи иқтисоди Туркия ва баланд бардоштани рақобатпазирии он қабул карда шуд. Курси нав маҳдуд кардани соҳибқори давлат, рад кардани танзими қатъии иқтисодиро пешбинӣ мекард. Барои паст кардани инфляция бо роҳи кам кардани дефицити бюҷети давлатӣ ва ба субъекти асосии соҳибқорӣ табдил додани сектори хусусӣ тадбирҳо андешида шуданд. Тавозуни молияи давлатӣ аз ҳисоби зиёд кардани даромади андоз ва кам кардани музди ҳақиқии қори баҳши давлатӣ ба даст оварда шуд. Соли 1983 ҳукумати гражданин Т Озал ба сари ҳокимият омад. Сиёсати фискалӣ тағйир ёфт: барои эҳёи рушди иқтисодӣ қоҳиши назарраси андозҳо талаб карда шуд. Дар натиҷа номутавозунии молияи давлатӣ боз афзуда, инфляция боло рафт.

Маълум шуд, ки баҳши молия дар равандроҳи либерализатсия ва рушди иқтисод нақши муҳим дорад ва имкони тавсеаи миқёси иқтисод аз бисёр ҷиҳат ба қобилияти ташкилотҳои молиявӣ қарзӣ барои қонунгардонидани эҳтиёҷоти зарурӣ ба сармояи гардон ва сармоягузорӣ вобаста аст.

Дар иқтисодиёти муосир бонкҳое, ки қайҳо аз доираи муносибатҳои пулӣ ё қарзӣ танҳо берун рафтаанд, нақши хоса доранд.

Бонкҳо метавонанд ҳамчун воситаи навсозии самарабахши иқтисодиёт хизмат кунанд. Бо дарназардошти он, ки қори бонк наметавонад аз муштариёнаш беҳтар бошад, бонкҳо ба эътидол овардани муомилоти пул ва рушди устувори иқтисод хеле манфиатдор мебошанд.

Дар пасманзари гузариши тадриҷан аз модели иқтисодии этатистикӣ²⁷ ба модели бозорӣ, зарурати дигаргунсозӣ ва ислоҳоти баҳши бонкии Туркия ба як вазифаи таъхирнопазир табдил ёфтааст.

Низомии бонкии Туркия мисли дигар кишварҳо маҷмӯи муносибатҳои қарзӣ мебошад, ки бо ҳаракати сармояи қарзӣ ва субъектҳои бонкӣ – ба муассисаҳои молиявӣ қарзӣ алоқаманд аст.

Низомии бонкии Туркия инҳоро дар бар мегирад [5]:

- Бонки марказии Ҷумҳурии Туркия;
- бонкҳои тижоратӣ (давлатӣ, хусусӣ, хориҷӣ);
- бонкҳои сармоягузорӣ;

²⁷ Аз «этатизм» - шакли идоракунии, ки афзалияти давлатро дар тамоми соҳаҳои ҳаёти ҷамъият эътироф мекунад.

– ташкилотҳои махсуси молиявӣ қарзӣ, ки амалиёти бонкиро тибқи принципҳои ислом анҷом медиҳанд.

Низоми бонкии Туркия дар маблағгузориҳои навсозии иқтисодӣ ва соҳаи иҷтимоӣ нақши муҳим бозид. Низоми молиявӣ қарзии мамлакат аксар вақт бори асосиро дар татбиқи сиёсати иҷтимоӣ иқтисодии давлат ба души худ мегирифт.

Аммо бӯҳрони иқтисодии солҳои 1994, 1998, 2001 ва 2009 номукамалии низоми бонкии Туркияро ошкор кард. Дар бораи зарурати ислоҳот ва таҷдиди сохтори бонкӣ мутобиқи талаботи навсозии иқтисод дар низоми бозори озод суҳанронӣ карданд. Хусусияти модели иқтисодии Туркияро, ки нақши танзими бонкиро таъкид мекунад, бояд таъкид кард. Ба таҷрибаи назорати давлатӣ ва иштирок дар таъмини эътимод ва устувории низоми бонкӣ на танҳо кишварҳои дар ҳоли гузариш манфиатдор мебошанд.

Ислоҳот ва таҷдиди сохтори низоми бонкии Туркия тамоми маълумӣ воситаҳои сиёсати қарзии давлатиро фаро гирифт, ба монанди қонунгузориҳои молиявӣ, меъёрҳои бонкӣ ва усулҳои танзими бозорҳои молиявӣ. Тадбирҳои андешидашуда ба таҳким ва такмили бахши бонкӣ нигаронида шудаанд.

Ислоҳоти низоми бонкӣ аз инҳо иборат буд: хусусигардониҳои бонкҳои давлатӣ; тағйир додани вазифаҳои Бонки марказӣ; мутобиқгардониҳои қонунгузориҳои бонкӣ ба стандартҳои байналмилалӣ; инчунин баланд бардоштани ошкорбаёнӣ сохторҳои бонкӣ.

Афзоиши ошкорбаёнӣ бахши бонкӣ ҳамчун вуруди бонкҳои миллӣ ба бозорҳои байналмилалии молиявӣ фаҳмида мешуд.

Ҳамчунин дар назар аст, ки фаъолияти бонкҳои хориҷӣ дар Туркия густариш ёбад. Либерализатсияи иқтисодӣ ба суҳт шудани даҳолати давлат ба сектори бонкӣ ва паст шудани нақши пешбарии бонкҳои давлатӣ мусоидат кард. Дар ин замина муассисаҳои бонкдориҳои исломӣ бо суръати баланд таъсис ёфтанд.

Принсипҳои исломӣ дар низоми бонкии Ҷумҳурии исломии Афғонистон. Низоми бонкӣ дар Ҷумҳурии исломии Афғонистон ба бонкҳои хусусӣ асос ёфтааст. 86,8 фоизи маблағи дар шакли қарз додашуда ба онҳо рост меояд. Қонунгузориҳои амалкунандаи бонкӣ дар кишвар ба принципҳои классикии (аврупоӣ) низоми бонкӣ нигаронида шудааст.

Дар соли 2008 муҳокимаҳо дар бораи лоиҳаи ислоҳоти бонкӣ дар Афғонистон аз сар гирифта шуданд. Дар назар аст, ки низоми молиявӣ қарзии кишвар ба асоси қонунҳои шариат гузарад. Ба эътиқоди ҷонибдорони ислоҳот, гирифтани фоизи қарз ба меъёрҳои исломӣ мувофиқат намекунад, зеро он ба таърифи рибо шомил аст.

Гузариш ба бонкдориҳои исломӣ маънои тағйир додани тарзи ба даст овардани фоида ҳангоми гирифтани қарзро дорад. Гирифтани даромад дар шакли дарсад аз маблағи додашуда дар шариати исломӣ гуноҳ маҳсуб мешавад, аммо он “қарздиҳии бефоиз”-и

ғарбиро дар муносибат бо шахсони воқеӣ, ки бонк аз ҳисоби пардохти хизматрасониҳои гуногун аз муштарӣ вобаста ба додани қарз (баррасии ариза, пешбурди ҳисоби қарз, суғуртаи мизочон ва ғайра) даромад мегирад, ба ҳисоб намегирад.

Дар замони муосир дар аксари кишварҳои исломӣ таҷрибаи додани қарз аз рӯи принципи мудараба, яъне иштироки саҳомӣ дар ғоидаи корхонаи қарзгиранда (бонк ҳаққашро на аз “худи қарз”, балки аз ғоида мегирад) ба роҳ монда шудааст. Бонк нақши соҳиби захираи барои истифода додашуда ба шахсе, ки онро идора мекунад, мебозад. Барои ин қарздиҳанда як қисми муайяни даромади худро дорад. Дар баробари ин, қарзгир нисбат ба қарздиҳии ғоизӣ дар ҳолати амнтар қарор дорад, зеро ин шакли ситонидани қарз ӯро аз харобии пурра кафолат медиҳад. Бонк дар навбати худ ба хавфи бештар дучор мешавад, зеро дар сурати ноқомии тичоратии қарзгиранда нисбат ба он ғоидаи камтаре ба даст меорад. Низомии анъанавии бонкдорӣ исломӣ дар давлатҳои мусалмонӣ ба унвони алтернатива ба ниҳодҳои молии анъанавӣ солҳост вуҷуд дорад.

Мушкилоти ҷорӣ намудани қоидаҳои “исломӣ” ба низомии қарзии Афғонистон на танҳо дар он аст, ки хавфи қарздиҳӣ ба бонкҳо зиёд мешавад, балки низомии нав назорати васеъро аз болои гардиши корхонаҳои қарздор бо мақсади ҷамъоварии ғоидаи мувофиқ ба нафъи онҳо талаб мекунад. Ҳатто агар бори назорат бар дӯши мақомоти андоз гузошта шавад ҳам, мушкили пинҳон кардани дороиҳо ва ғоида аз кредиторон ҳал намешавад. Гузариши низомии бонкии Афғонистон ба принципҳои “исломӣ” барои қарздорон фазои бештареро барои манёвр ва кам кардани пардохтҳо фароҳам меорад. Раиси Бонки марказии Афғонистон ба вакилон гуфта буд, ки кишвар барои гузаштан ба низомии исломӣ дар солҳои наздик омода нест.

Исломикунонии низомии бонкии Покистон. Қариб бо аввалин ёдоварӣ аз иқтисоди исломӣ генерал Зиёулҳақ (сарвазири Покистон) дар моҳи феввали соли 1979 оғози исломисозии иқтисоди Покистонро эълон кард. Мебоист андозҳои мусулмонӣ закот ва ушр ҷорӣ карда, ғиборо бекор мекард. Аммо ба зудӣ раванди исломишавӣ қатъ шуд. Ташаккули механизми ҷамъоварӣ ва тақсими закот бо ҳодисаҳои зиёди сӯиистифода ва ғасод ҳамроҳ буд.

Марҳалаи нави исломикунонии иқтисодиёти мамлакат бо номи президент П. Мушарраф алоқаманд аст. Аз соли 2002 инҷониб меъёрҳои исломӣ ба бахши бонкӣ ғаъолона ҷорӣ карда мешаванд. Саҳми бонкҳои исломӣ дар маблағгузорӣ ва сармоягузорӣ тадриҷан афзоиш ёфта, ба се ғоиз наздик шуд.

Соли 2002 Бонки исломии сармоягузори Ал-Мизан таъсис дода шуд. Ин бонк якҷоя бо давлати Кувайт таъсис ёфтааст. Дар миёни саҳҳомони он ширкати фаронсавии Societe Generale, инчунин намояндагони Баҳрайн, Чидда ва дигарон низ ҳастанд. Ширкатҳои калон

ва фондҳои сармоягузорӣ ба гузаштан ба қоидаҳои сармоягузорию исломӣ шурӯъ карданд. Дар шаҳрҳои гуногуни кишвар филиалҳои бонкҳои классикӣ кушода мешаванд, ки аз рӯи принципҳои исломӣ хизмат мерасонанд.

Дар Покистон шаш бонки исломӣ фаъолият мекунанд, ки бо ширкатҳои хусусӣ ва давлатӣ робитаи зич барқарор намуда дар асоси таваҷҷуҳи тарафайн фаъолият мекунанд. Ҳамин тариқ, Al-Mezan Bank ба афзоиши захираҳо тавассути шаклҳои маблағгузорию шариат мусоидат мекунад. Бонки марказии (давлатии) Покистон ба сохтори нави низомии бонкӣ сарварӣ мекунад. Чунин сохтор дар Малайзия чандин сол боз амал мекунад. Дар ин ҷо низомии бонкдорӣ исломӣ дар баробари низомии классикӣ вучуд дорад. Тибқи нақшаи фақеҳони Шӯрои ақидаи исломӣ, риборо бо дувоздаҳ шакли махсус тарҳрезӣшудаи сармоягузорӣ ва қарздиҳӣ, аз ҷумла мудораба, мушорака, муробаҳа, иҷора ва ғайра иваз кардан мумкин аст.

Дар баробари ин, низомии такафул (аз арабии катафа – ҳимоя ва кафолати мутақобила) – суғурта бар асоси шариат ҷорӣ мешавад. Покистон ба яке аз кишварҳои табдил ёфт, ки хароҷоти суғурта нисбатан кам аст. Ҳар як ширкати суғурта метавонад дар асоси механизми тақсими таваккал ширкати мустақили суғуртаи такафул таъсис диҳад. Соли 2006 як ширкати бузурги суғуртавӣ бо номи Takaful Pakistan Limited таъсис дода шуд, ки барои рақобати ҷиддӣ бо ширкатҳои суғуртаи аънанавӣ ва мусоидат ба паҳншавии принципҳои исломии тичорати суғурта пешбинӣ шудааст.

Дар робита ба закот ин навъи андоз тадриҷан дар Покистон «реша гирифт». Маблағҳои воридшуда дар суратҳисоби марказии закот ҷамъ мешаванд ва аз ҷониби бонкҳо ба суратҳисоби Бонки марказӣ гузаронида мешаванд, ки аз он кӯмак амалӣ карда мешавад. Барномаи давлатӣ ӯро кардани маблағҳо ҳам ба эҳтиёлотӣ махсус ва ҳам барои ташкили соҳибкорӣ пешбинӣ менамояд. Тадбирҳои, ки барои ташаккули бонкҳои «микромолӣ» андешида шудаанд, махсусан қайд намоем. Покистон бо дастгирии ББТР (Бонки байналмилалӣ таҷдид ва рушд) фаъолона саъй дорад, ки пешвои ҷаҳонии қарзи хурд гардад.

Хулоса: Институтҳои молиявии исломӣ дар ҷаҳон дар натиҷаи афзоиши талабот ва ҷамъи захираҳои молиявӣ аз ҷониби баъзе мамлакатҳои мусулмонӣ хело ривож ёфтаанд. Бозорҳои молиявии давлатҳои исломӣ беш аз беш инкишоф ёфта истодаанд, ширкатҳои хориҷӣ бошанд барои ҷалби сармоягузорию хориҷӣ рақобат мекунанд. Ҳамаи ин заминаҳо барои омӯзиши амиқи хусусиятҳои амалкарди бонкҳои исломӣ ва баромади онҳо ба бозорҳои молиявӣ ба миён меорад.

АДАБИЁТ

1. Абрамов Д. Хорос В. Шаг на сложном пути политологической ориенталистики // Мировая экономика и международные отношения. 2007. №7. С. 103-108.
2. Алишоев Х.Х. Исламская экономическая мысль и практические аспекты её использования в постсоветском пространстве.- Душанбе: «Ирфон», 2013.- С. 236.
3. Андреев С. А. Экономика по шариату // Умма. 2009. №1, январь-февраль. С.8.
4. Беккин Р. И. Исламская экономика: между капитализмом и социализмом // Вопросы экономики. 2007. № 10. С. 147-155.
5. Беккин Р. И. Исламская экономика. Краткий курс / Р. И. Беккин. – М.: АСТ: Восток – Запад. 2008.
6. Бирюков Е. Новые тенденции в деятельности исламских банков
(на примере аравийских монархий) // Мировая экономика и международные отношения. 2008. №7. С. 82-91.
7. Вайнштейн Г. Меняющийся мир и проблемы функционирования демократии // - Мировая экономика и международные отношения. 2007. № 9.\С. 3-17.
8. Данилова Е. Турция: есть ли будущее у «исламской экономики»?// Россия и мусульманский мир. 2004. №5. С. 136-146.
9. Журавлев А. Ю. Принципы функционирования исламских банков // Исламские финансы в современном мире: экономические и правовые аспекты / Под ред. Р. И. Беккина. — М.: 2004.

ТАВАРРУМ ҲАМЧУН КАТЕГОРИЯИ ИҚТИСОДӢ: МУАММОҲО ВА РОҲҲОИ БАҲОДИҲӢ ОН

Муқимов Қ.М. - н.и.и., дотсенти кафедраи андоз ва андозбандии ДДМИТ, ш. Душанбе, кучаи Нахимов 64/16, тел.: 902644004, qutbiddin-24@mail.ru

Раҳимов С.Қ. - н.и.и., и.в., декани факултети гумрук, молия ва хизмати филиали МДТ ДССХ дар ш. Хучанд, тел.: 927540047, crahimov80@mail.ru

Аннататсия: Дар мақолаи мазкур диққати беиштар оид ба таваррум ҳамчун категорияи иқтисодӣ, роҳҳои баҳодиҳӣ ва намудҳои методикаи баҳодиҳӣ он дода шудааст. Қайд карда шудааст, ки тибқи назария ва амалияи иқтисодӣ таваррум яке аз нишонаҳои номӯтаъдили макроиқтисодӣ мебошад ва мавҷудияти таваррум маънои онро дорад, ки байни талаботи умумӣ ва маҷмуи пешниҳодҳо номуносиби макроиқтисодӣ мавҷуд аст. Боиси қайд аст, ки дар низоми нишондиҳандаҳои ченкунии таваррум, ҷойи махсусро индекси нархҳо ишғол мекунад, зеро онҳо имконият медиҳанд, ки тағирёбии нисбии дараҷаи миёнаи нархҳоро дар давраи муайян инъикос намоянд ва дар натиҷаи муқоисаи онҳо дараҷаи таваррумро низ ҳисоб кардан имконпазир аст.

Калидвожа: таваррум, макроиқтисод, индекси нархҳо, баҳои миқдорӣ, сиёсати пулию қарзӣ, сиёсати андозию бучавӣ, роҳҳои баҳодиҳӣ, методикаи баҳодиҳӣ, дараҷаи миёнаи нархҳо, индекси нархҳои истеъмолий.

ИНФЛЯЦИЯ КАК ЭКОНОМИЧЕСКАЯ КАТЕГОРИЯ: ПРОБЛЕМЫ И СПОСОБЫ ЕЕ ОЦЕНКИ

Муқимов Қ.М. - к.э.н., доцент кафедры налогов и налогообложения ТГФЭУ, г. Душанбе, улица Нахимова 64/16, тел.: 902644004, qutbiddin-24@mail.ru

Рахимов С.К. - к.э.н., и.о., декан факультета таможенного дела, финансов и сервиса филиала ГОУ УТПС в г. Худжанд, телефон: 927540047, crahimov80@mail.ru

Аннотация. В данной статье большее внимание уделено инфляции как экономической категории, методам оценки и видам методов оценки. Отмечается, что согласно экономической теории и практике инфляция является одним из признаков макроэкономического дисбаланса, а наличие инфляции означает наличие

макроэкономического дисбаланса между общим спросом и совокупностью предложений. Стоит отметить, что в системе показателей инфляции особое место занимают индексы цен, поскольку они позволяют отразить относительное изменение среднего уровня цен за определенный период и в результате их сравнения можно рассчитать уровень инфляции.

Ключевые слова: инфляция, макроэкономика, индекс цен, количественная оценка, денежно-кредитная политика, налоговая и бюджетная политика, методы оценки, методология оценки, средний уровень цен, индекс потребительских цен.

INFLATION AS AN ECONOMIC CATEGORY: PROBLEMS AND METHODS OF ITS ASSESSMENT

Muqimov Q.M. - Ph.D., Associate Professor of the Department of Taxes and Taxation TSFEU, Dushanbe, Nakhimov Street 64/16, tel.: 902644004, qutbiddin-24@mail.ru

Rakhimov S.K. - Ph.D., Acting, Dean of the Faculty of Customs, Finance and Service, branch of the State Educational Institution UTES in Khujand, phone: 927540047

Annotation. This article pays more attention to inflation as an economic category, assessment methods and types of assessment methods. It is noted that, according to economic theory and practice, inflation is one of the signs of macroeconomic imbalance, and the presence of inflation means the presence of a macroeconomic imbalance between overall demand and the total supply. It is worth noting that price indices occupy a special place in the system of inflation indicators, since they make it possible to reflect the relative change in the average price level for a certain period and, as a result of their comparison, the inflation rate can be calculated.

Key words: inflation, macroeconomics, price index, quantitative assessment, monetary policy, tax and budget policy, assessment methods, assessment methodology, average price level, consumer price index.

Тибқи назария ва амалияи иқтисодӣ таваррум яке аз нишонаҳои номӯтаъдили макроиқтисодӣ мебошад. Мавҷудияти таваррум маънои онро дорад, ки байни талаботи умумӣ ва маҷмуи пешниҳодҳо номуносиби макроиқтисодӣ мавҷуд аст. Яке аз ҳолате, ки дар иқтисодиёт мавҷуд будани таваррумро нишон медиҳад, ин баландшавии дараҷаи умумии нархҳо мебошад. Бинобар ин, барои чен намудани сатҳи таваррум дар илми иқтисодии ҷаҳонӣ низомии нишондиҳандаҳо коркард карда шудааст, ки онҳоро дар кулли адабиётҳои таълимии иқтисодӣ оид ба назарияи иқтисодиёт, макро ва микро иқтисодиёт дарҷ намудааст. Бо тарзи дигар гуем, мазмун ва мундариҷаи нишондиҳандаҳои таваррум

пурра дар адабиётҳои иқтисодӣ таърифу тавсиф карда шуда, тартиби ҳисоби онҳо низ пурра нишон дода шудааст. Ба ин нигоҳ накарда дар мақолаи мазкур онҳоро ба низом дароварда, дар шакли ҷадвали 1 пешниҳод менамоем.

Боиси қайд аст, ки дар низоми нишондиҳандаҳои ченкунии таваррум, ҷойи махсусро индекси нархҳо ишғол менамояд, зеро онҳо имкон медиҳанд, ки тағирёбии нисбии дараҷаи миёнаи нархҳоро дар давраи муайян инъикос намояд ва дар натиҷаи муқоисаи онҳо дараҷаи таваррумро низ ҳисоб кардан имконият пайдо мегардад.

Бо воситаи нишондиҳандаҳои муайян ба ҷараёни таваррум баҳои микдорӣ дода мешавад, ки ин на танҳо аз нуқтаи назари макро ва ҳам аз нуқтаи назари микроиқтисодиёт низ аҳамияти бузург дорад, зеро дар таҳия намудани сиёсати пулии қарзӣ, сиёсати андозию бучавӣ, сиёсатҳои сохторӣ дар микёси миллий ба ҳисоб гирифтани дараҷаи таваррум хело аҳамияти бузург дорад. Илова бар он, дар низоми микроиқтисодӣ ҳар як молистеҳсолкунанда, қарздиҳанда, қарзгиранда ва истеъмолгар маҷбур аст, ки дар тури фаъолияти худ ба масъалаҳои таваррум диққати махсус диҳад. Зеро сатҳи баланди таваррум омили вайроншавии фаъолият мебошад.

Кулли нишондиҳандаҳои таваррумро ба ду гурӯҳи калон ҷудо кардан мумкин аст, ки як қисми онро чун нишондиҳандаҳои мустақим, ки бевосита сатҳи таваррумро инъикос менамояд ва ғайримустақим, ки бо воситаи дигар нишондиҳандаҳо оид ба баландшавии сатҳи нарх дар ҷомеа маълумот гирифтани мумкин аст (Ҷадвали 1.).

Ҷадвали 1. Усулҳои ҳисобу китоб намудани сатҳи таваррум дар илми иқтисодиёти муосир

Номгӯи нишондиҳанда	Мундариҷаи ҳисобу китоб	
	Формулаи ҳисоб	Моҳият
Нишондиҳандаи мустақим		
Индекси нархҳои истеъмолий (индекс Ласпейрес)	$J_{\text{ини}} = \frac{\sum P_1 Q_1}{\sum P_1 Q_0}$	Бо мурури вақт тағйир ёфтани дараҷаи умумии нархи сабади истеъмолии дар давраи қорӣ, тақсим ба нархи сабади истеъмолии давраи гузашта (бо %)
Дефлятори ММД (индекс Пааше)	$J_{\text{ини}} = \frac{\sum P_1 Q_1}{\sum P_1 Q_0}$	Тақсими ММД бо нархҳои қорӣ ба ММД-и ҳақиқӣ, яъне бо нархи муқоисавӣ (бо %)
Дараҷаи таваррум	$T_{\text{тав}} = \frac{J_{\text{ини ч}} - J_{\text{ини б}}}{J_{\text{ини б}}}$	Индекси нархи қорӣ тарҳи (минуси) индекси нархи давраи базавӣ тақсими нархи давраи базавӣ (бо %)
Қоидаи «70»	$= \frac{70}{\text{Сатҳи таваррум}}$	Адади 70 тақсими сатҳи таваррум
Индекси арзиши ҳаёт	Инд. сабади истеъм./ Хароч. ҳақиқӣ ба саб.истеъм.	Тамоюли арзиши сабади молҳои истеъмолий ва хизматрасонӣ дар

		муқоиса бо сохти хароҷотҳои истеъмолии аҳоли
Индекси қобилияти харидории пул	$K_{\text{пул}} = \frac{1}{T_{\text{тав}}}$	Мутаносибии чапа ба сатҳи таваррум
Нишондиҳандаҳои ғайримустақим		
Индекси таъминоти	$\frac{\text{Зах.молӣ}}{\Sigma \text{амонат пулӣ}} * 100$	Тақсимои захираҳои молӣ ба маҷмуаи амонатҳои пулии аҳоли зарби сад
Индекси хароҷоти зиндагӣ	$\frac{\text{Даром. аҳоли}}{\text{Хароҷоти аҳоли}}$	Тақсимои даромадҳои аҳоли ба хароҷотҳои аҳоли (бо %)
Муқоисаи индекс нархҳои дороиҳо бо истеъмоли	$\frac{J_{\text{дориҳо}}}{J_{\text{ини}}}$	Тақсими индекси нархҳои дороиҳо ба индекси нархҳои молҳои истеъмоли
Тағирёбии қурби асъор	Нархи як сомони бо асъорҳои хориҷӣ	Муқоисаи паритети қобилияти харидории асъори миллии бо дигар асъорҳои хориҷӣ
Коэффитсиенти монетизатсия	$\frac{\text{Ҳаҷми пул}}{\text{ММД}} * 100$	Тақсими ҳаҷми массаи пулӣ М2 ба арзиши ММД (бо %)

Чадвал аз ҷониби муаллифон дар асоси сарчашмаҳои зерин таҳия карда шудааст:
Большой экономический словарь./Под ред. Борисова А.В. – М.: Книжный мир, 2008. – 789 с.; Самуэльсон П., Вильям Д. Нордхаус. Экономика: Пер. с англ. – М.: «Бином», Лаборатория базовых знаний», 1997.; Булатов А.С. Экономика: учебник. – М.: Знание, 2009.; Дорнбуш Р., Фишер С. Макроэкономика / Пер. с англ. – М.: Изд-во МГУ: ИНФРА-М, 1997.

Чӣ хеле ки дар чадвал оварда шудааст, бо нишондиҳандаи мустақим, яъне индекси нарҳо, сатҳи таваррум, қобилияти харидории пул имкон ҳаст, ки бо тарзи кушод ба баландшавии нархҳо баҳогузорӣ намоем. Вале дар ин самт вақте, ки индекси нархҳои истеъмоли ҳисоб карда мешавад маҷмуаи молҳои, ки таҳқиқ карда мешаванд дар баъзе ҳолатҳо гуногунанд. Дар бештар ҳолатҳои ба маҷмуаи молҳо, ки аз рӯи он индекси нархи истеъмоли ҳисоб карда мешавад, аз 25 номгӯи маҳсулотҳои истеъмоли, дар баъзе ҳолатҳо аз 40 номгӯй ва баъзан аз 70 номгӯй иборат мебошад. Чӣ тавре ки аз назария маълум аст, зиёдшавӣ ё камшавии шумораи гурӯҳи молҳо барои бақайдгирии нарх аз сиёсати давлат вобаста аст, тағйироти номгӯи молҳои истеъмоли, ҳақиқатҳо дар сохтори истеҳсолот, дараҷаи даромаднокии аҳоли тағйир дода мешавад.

Дар бештар ҳолатҳо барои муайян кардани микдори солҳои, ки дар тӯли давомнокиаш дараҷаи нарх ду маротиба зиёд мегардад, дар илми иқтисодиёт қоидаи «70» истифода бурда мешавад. Дар асоси истифодабарии усули мазкур пас аз чанд сол дараҷаи нарх дар кишвар ду маротиба зиёд мешавад, муайян карда мешавад. Ба ақидаи олимони интиҳоби адади «70» аз он бармеояд, ки ҳисобу китобҳо дар бонкҳо бо фоизи мураккаб ба роҳ монда шудааст.

Дар илми иқтисодиёт дар қатори нишондиҳандаҳои мустақим нишондиҳандаи ғайримустақим низ васеъ истифода бурда мешаванд. Номгӯи онҳо ки дар чадвали боло

инъикос гардидааст, дар умум оид ба баландшавии сарбории таваррумро дар ҷомеа нишон медиҳад. Дар зумраи чунин нишондиҳандаҳои зерин қайд кардан мумкин аст: нисбати захираҳои молӣ ба ҳосили ҷамъи маблағҳои пасандозҳои аҳоли, муқоисаи даромадҳои аҳоли нисбати хароҷотҳо, индекси нархҳои дороиҳо (саҳмияҳо, амволи ғайриманқул) бо муқоиса ба нарҳои истеъмоли ва ғайраҳо. Ҳамаи ин нишондиҳандаҳо ҳафви зиёдшавии сатҳи таваррумро бо тарзи ғайримустақим барои маънидод намудан имконият медиҳад.

Дар шароити муосир баҳодихӣ ба тағйирёбии дараҷаи нарх яке аз масъалаҳои актуалӣ мебошад. Ин ҳолат бо масъалаи таҳияи сиёсати давлатӣ дар самти танзими иқтисодиёт вобастагӣ дорад, ки аз ҷониби олимон, тадқиқотчиён дар ҳама давраи замон мавриди тадқиқ қарор мегирад. Мафҳуми қобилияти харидории пул аслан муҳтавои тамоюлҳои таваррумро инъикос менамояд. Дар ин замина, иқтисодшиноси ватанӣ Т.Р. Ризокулов қайд мекунад; “...таваррум ҳангоми гузариш аз иқтисоди маъмурӣ ба шароити бозаргонӣ танҳо бо болоравии умумии нархҳое, ки дар илми иқтисодшиносии ғарбӣ қабул карда шудааст, наметавонад шарҳ дода шавад. Азбаски, дар ин ҷо тамоми қонунҳои бозор ҳоло татбиқи худро наёфтаанд, бинобар ин, вақте сухан дар бораи таваррум меравад, бояд раванди беқурбшавии пулро, ки дар паст шудани қобилияти харидории пули миллий, яъне тамоюли пастравии шумораи молҳо ва хизматҳо барои як воҳиди пулӣ харидоришуда фаҳмида шавад...”²⁸ Маҳз ҳамин намуди таваррум ба иқтисодиёти имрӯзаи давраи ташаккул ва рушди ниҳодҳои бозаргонӣ хос мебошад. Аз ин рӯ, таъкид кардан мумкин аст, ки тавассути назорати сатҳи таваррум қобилияти харидории пулро назорат кардан мумкин аст.

Дар илми иқтисодиёт нишондиҳандаи қобилияти харидории пул ҳамчун қимати баръакси сатҳи таваррум ё индекси нархҳои кишвар ҳисоб карда мешавад.²⁹ Дар шакли формула ин чунин ифода меёбад:

$$\text{Қобилияти харидорӣ} = \frac{1}{T_{\text{таваррум}}}$$

Бо ибораи дигар, тағйирёбӣ дар арзиши пул ба сатҳи ҷории таваррум дар кишвар тавсиф шуда буд ва аксарияти олимон дар тадқиқотҳои худ барои муайян кардани қобилияти харидории пул ба ҳамин равиш диққат додаанд. Аммо дар илми иқтисодшиносии муосир кӯшишҳои муҳталифи муайян кардани сатҳи қобилияти харидории пул мавҷуданд, ки дар ин замина ақидаи иқтисодшиноси ватанӣ, узви вобастаи Академияи илмҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон Л. Ҳ. Саидмуродов ҷолиб аст. Аз ҷумла, ӯ қайд мекунад, ки қобилияти харидории сомонӣ дар асоси индекси нархҳои истеъмоли

²⁸ Ризокулов Т.Р. Проблемы инфляции в экономике Республики Таджикистан. (монография). - Душанбе: «Ирфон», 2006. – С. 47

²⁹ Пол А. Самуэльсон, Вильям Д. Нордхаус. Экономика: Пер. с англ. — М.: «БИНОМ», «Лаборатория Базовых Знаний», 1997. — 800 с.: ил.

камбудихои муайян дорад, зеро нархи молу хизматрасонии инвеститсиониро ба назар намегирад. Аз ин рӯ, қобилияти харидории пули миллий дар сатҳи макроиқтисодӣ бояд тавассути индекси дефлятори ММД ($J_{\text{ММД}}$) бо истифодаи формулаи зерин ҳисоб карда шавад: $J_{\text{п.қ}} = 1 - (J_{\text{ДММД}} - 1)^{30}$.

Тавассути методикаи мазкур ҳисоб кардани индекси қобилияти харидории сомонӣ аз рӯи дефлятори ММД зарур аст. Маълум аст, ки тибқи талаботҳои байналмилалӣ барои таҳлили босифати иқтисодӣ ҳисобкунӣ дар асоси дискретиро (ҳам бо нархҳои ҷорӣ ва ҳам бо нархҳои доимӣ) ба роҳ мондан зарур аст. Аз ин сабаб, дар маҷмӯаҳои оморӣ қайд карда шудааст, ки арзёбии ММД бо нархҳои доимӣ ба заминаи муайяншуда бо нархҳои миёнаи давраи заминавӣ ҳисоб карда мешавад. Консепсияи нархҳои доимӣ барои давраи заминавӣ чихати баҳогузори бо нархҳои доимӣ дар дилҳоҳ давра (моҳ, семоҳа ва сол) қабул карда мешавад. Тибқи консепсияи нархҳои доимӣ ба сифати давраи заминавӣ як сол тавсия дода мешавад, зеро нархҳо метавонанд дар муддати кӯтоҳ тағйиротҳои мавсимӣ дошта бошанд. Аз ин рӯ, барои сохтани силсилаи пайдарҳамии ҳисобҳо, ки бо нархҳои доимии солҳои заминавӣ ҳисоб карда мешаванд, бо истифода аз тартиби пайвасткунӣ ба як замина оварда мешаванд.

Барои баҳодиҳӣ ба “иқтидори таваррум” аз ҷониби олими рус Д.Р. Белоусов чор намуди методикаи баҳодиҳӣ пешниҳод карда шудааст, ки онҳо аз усулҳои зерин иборатанд:

1. Ҳаҷми даромадҳо, маблағгузориҳои хароҷотҳои истеҳсолиро баҳри таъмини такрористеҳсоли содда дар шароити баландшавии нарх ба захираҳои таъмин менамоянд;
2. Фарқият байни хароҷотҳо ва ҳаҷми воқеии даромадҳо мебошад, ки дар умум ҳаҷми даромади таваррумро ифода менамояд;
3. Дараҷаи “иқтидори таваррум” ҳамчун тақсимои даромади умумии талабкардашуда ба даромади ҳақиқӣ ҳисоб карда мешавад.
4. Афзоиши қимматшавии маҳсулот, ки талабот ба захираҳои молиявиро таъмин менамояд, низ чун иқтидори таваррумӣ ҳисоб карда мешавад.³¹

Усулҳои қайдгардидаи олими мазкур дар ҳисоб намудани “иқтидори таваррум” бевосита аҳамияти бузург доранд.

Ин аз он шаҳодат медиҳад, ки “интизории таваррумӣ” аз ҷониби субъектҳои хоҷагидорӣ хело баланд аст ва он хавфи зиёд дорад. Интизории таваррумиро, ки бо тарзи ғайримустақим “иқтидори таваррум”-ро инъикос менамояд, гуфтан мумкин аст. Аз ин

³⁰ Саидмуродов Л.Х. Экономическая теория открытого хозяйства и проблемы современного Таджикистана – Душанбе: Изд-во «Ирфон», 2005. – 260 с., С. 154

³¹ Белоусов Д.Р. Механизм инфляции в современной экономике России (финансово-производственный аспект). // Диссертация на соискание ученой степени кандидата экономических наук. – М.; 1998, - С.16-17

лихоз, усулҳои баҳодихии интизории таваррумиро чун усулҳои баҳодихӣ ба “иктидории таваррумӣ” ҳисоб кардан мумкин аст, ки ҳоло онҳоро бо тарзи кутоҳ дида мебароем.

Дар адабиётҳои иқтисодӣ чор усули баҳодихии интизории таваррумо аз ҳам фарқ мекунам: усулҳои эконометрикӣ, пурсишҳои сотсиологӣ, индикаторҳои биржавӣ, усули истифодабарии маълумотҳои калонҳаҷм (усули BD - Big Data).³²

Дар ин чода ба мазмун ва мундариҷаи усулҳои мазкур каме аҳамият медиҳем ва онро таҳлил менамоем. Якум ба усули “пурсишҳои сотсиологӣ”, ки он дар асоси пурсишҳои шаҳрвандони оддӣ, ё ин ки экспертҳои, ки дар соҳаҳои худ мутахассисони варзида ба ҳисоб мераванд, дар шакли анкета гузаронида шуда, натиҷаҳои он ба нашр мерасад.

Индикаторҳои биржавӣ бошад, дар асоси ахборотҳои дохилаи биржавӣ оид ба низоми фоиз, даромаднокии коғазҳои қиматнок, бафурӯшавии пардохтпазирии дороиҳо, индексатсияи коғазҳои қиматнок ва ғайраҳо ҳисоб карда мешавад.

Дар шароити муосир дар баҳодихии “интизории таваррумӣ” истифода бурдани усулҳои анбори маълумоти калонҳаҷм (усули BD - big data) ояндаи бузург дорад. Вале барои ин маълумотҳои зиёди калонҳаҷм ва реалӣ аз шабакаи Интернет, аз ҳисоботҳои мақомотҳои давлатӣ, хусусӣ ва дигар мақомотҳои дахлдор оид ба нархҳо, мол ва хизматрасониҳо, тарофаҳо факту рақамҳои заруриро дастрас намудан зарур аст, ки ҳоло ин масъала дар иқтисодиёти Тоҷикистон каме бошад ҳам мушкилот дорад. Бинобар ин истифодабарии усули анбори маълумоти калонҳаҷм (усули BD - big data) новобаста аз он, ки ояндаи бузург дорад, ҳоло дар иқтисодиёти кишвари мо натиҷаҳои дилхоҳ надоданаш мумкин аст.

Барои ҳамин дар шароити муосир дар ҷумҳурӣ хуб мешуд, усулҳои эконометрикиро васеъ истифода барем. Дар ин самт боиси қайд аст, ки дар ҳисобу китоби интизории таваррум формулаи зеринро истифода бурдан мумкин аст, ки он ба тамоилҳои пештара асос ёфтааст³³.

$$\pi_t^e = (1/4) \times (\pi_{t-1} + \pi_{t-2} + \pi_{t-3} + \pi_{t-4})$$

Дар ин ҷо: π_t^e – интизори таваррумӣ дар иқтисодиёт дар умум дар давраи t ; π_{t-n} – қиммати таварруми ҳақиқӣ нисбати давраи $t-n$.

³² Балацкий Е. В., Юревич М. А. Измерение инфляционных ожиданий: традиционные и новаторские подходы // Вестник Санкт-Петербургского университета. Экономика. 2018. Т. 34. Вып. 4. С. 534–552. <https://doi.org/10.21638/spbu05.2018.403>

³³ Ball L., Mazumder S. Inflation dynamics and the great recession // Brookings Papers on Economic Activity. 2011. P. 337–406.

Истифодабарии формулаи мазкур, асосан ба усули экстраполясионӣ таъя карда шудааст, яъне тамоюли таваррумие, ки дар давраи пешина мавҷуд буд, ба ояндаи наздик гузаронида мешавад.

Ҳамчун алтернатива ба усули мазкур аз ҷониби олимони дигар формулаи ҳисоб кардани “интизории таваррумӣ” пешниҳод карда шудааст, ки он ба тамоюлҳои дар оянда ба вуҷуд меомада таъя карда мешавад. Формулаи мазкур³⁴ дар поён оварда шудааст:

$$\pi_t - \pi_t^e = a + bx_t + e_t,$$

Дар ин ҷо π_t^e – интизории таваррумӣ π_t^e – қиммати таварруми ҳақиқӣ, x_t – таъғирёбандае, ки фарқияти байни ҳақиқӣ ва иқтисодии дараҷаи рушди иқтисодиётро нишон медиҳад (ҳаҷми ММД-и реалӣ ва иқтисодӣ (потенциалӣ)), e_t – адади тасодуфӣ.

Боиси зикр аст, ки ҳар як усулҳои қайд гардида, оид ба баҳодиҳӣ ба интизории таваррумӣ бартарият ва норосихии худро дорад. Новобаста ба ин истифодабарии ин ё он усули баҳодиҳии интизории таваррумӣ дар ҳалли масъалаҳои рушди иқтисодиёт аҳамияти басо муҳим дорад. Дар оянда истифодабарии усули анбори маълумоти калонҳаҷм (усули BD - big data) бештар паҳн мегардад. Зеро имрӯз рушди ҷомеаи ҷаҳонӣ бештар ба технологияи инноватсионӣ асос ёфта истодааст ва вобаста ба ин дар ҷомеаи массивҳои иттилоотӣ, ки бо факту рақамҳои нав дар тамоилҳои иқтисодӣ пурра гардида истодааст, ин имкон медиҳад, ки сегментҳои иттилоотӣ бештар тараққӣ ёбанд.

Сатҳи афзоиши нарх (баландшавии дараҷаи таваррум) яке аз нишондиҳандаҳои калидии ҳолати иқтисодиёт мебошад, бинобар ин пешгӯӣ намудани он дар назария ва амалия аҳамияти ҷиддӣ дорад. Дар илм ва амалияи ҷаҳонӣ таҷрибаи хело зиёд ва усулҳои пешгӯикунии тамоюли нарх барои давраҳои кӯтоҳмуддат, миёнамуҳлат ва дарозмуҳлат ғайи гаштааст. Аз ин лиҳоз, усулҳои пешгӯикунии, ки дар илми иқтисодиёт бештар паҳн гардидаанд, ҳамчун методикаи таҳқиқот, ки барои оянда дар илми иқтисодиёти Тоҷикистон истифода бурдан мумкин аст, дида мебароем. Бо тарзи умум гуфтан ҷоиш аст, ки кулли равияҳои пешгӯикунии афзоиши сатҳи нархҳо шартан дар адабиётҳои иқтисодӣ ба 3 гурӯҳ тақсим карда шудааст: «1) пурсишҳо, 2) усулҳои математикӣ, 3) моделронӣ бо ҳисоби баҳодиҳии эксперти³⁵».

Ҳар яке онҳо бо механизм ва услубҳои худ гузаронида мешаванд ва дар ин ҷода бештар ба таҳқиқи моделҳои пешгӯикунии таваррум таваҷҷӯҳ медиҳем. Моделҳои

³⁴ Coibion O., Gorodnichenko Y. Is the Phillips curve alive and well after all? Inflation expectations and the missing disinflation // American Economic Journal: Macroeconomics. 2015. Vol. 7, No. 1. P. 197–232.

³⁵ Балацкий Е. В., Юревич М. А. Прогнозирование инфляции: практика использования синтетических процедур. Мир новой экономики. 2018;12(4):20-31.

пешгӯикунии таваррум якомила ва бисёромила мебошанд, ки дар адабиёти иқтисодии муосир холо зиёда буда, аз 20 намуди ин моделҳои пешгӯикунии таваррумро истифода бурда истодаанд.

Ба моделҳои бисёрпахнғашта моделҳои зеринро ворид кардан ҷоиз аст, ки онҳоро дар ҷадвали 2 инъикос намудем.

Ҷадвали 2. - Моделҳои пешгӯикунии сатҳи афзоиши таваррум дар илми иқтисодиёт

Номгӯъ	Формулаи ҳисоб	Сарчашма
Модели тағйиротҳои тасодуфӣ гурӯҳгашта (RW)	$\pi_{t+h} = \frac{1}{4} \sum_{i=1}^4 \pi_t$	Atkeson A. et al. Are Phillips curves useful for forecasting inflation? Federal Reserve Bank of Minneapolis Quarterly Review. – 2001. -№25(1). –С.2–11.
π_t - сатҳи таваррум дар давраи t; h — давраи пешгӯикуни; ε_{t+h} – хатогии тасодуфӣ		
Модели мушакими авторегрессионӣ	$\pi_{t+h} = a + \sum_{i=1}^p b_i \times$	Моисеев С. Р. Аналитика центральных банков: обзор эконометрических моделей. // Финансы и кредит. – 2000. - № 11. –С. 119–124.
π_t - сатҳи таваррум дар давраи t; h — давраи пешгӯикуни; ε_{t+h} – хатогии тасодуфӣ; a,b - коэффицентҳои омилӣ;		
Модели интегронии авторегрессионӣ	$(\Delta^d \pi_t) = a + \sum_{i=1}^p b_i \times \Delta^d \pi_t$	Турунцева М. Ю., Астафьева Е. В., Петренко В. Д. Прогнозирование инфляции: эмпирика и реальность. Экономика. Налоги. Право. 2014. - №1. С.53–57.
p — тартиби авторегрессионӣ; q — қиммати ғеҷиши миёна; d — қиммати фарқият; π_t - сатҳи таваррум дар давраи t; h — давраи пешгӯикуни; ε_{t+h} – хатогии тасодуфӣ; a,b - коэффицентҳои омилӣ;		
Модел дар асосии қатъаттаи Филлипс	$\pi_t = a + b\pi_{t-L} +$	Gordon R. Inflation, Flexible Exchange Rates, and the Natural Rate of Unemployment. In Workers, jobs and inflation. Baily M., ed. Washington: Brookings; 1982:88–152.
U_t – сатҳи бекорӣ; z_t – тағйирёбандаи касри пешниҳод; L — воҳиди давомноки; π_t - сатҳи таваррум дар давраи t; ε_{t+h} – хатогии тасодуфӣ; a,b - коэффицентҳои омилӣ;		
Моделҳои авторегрессионии векторӣ	$\begin{cases} Y_{1t} = a_1 + b_1 Y_{1t-1} + c_1 Y_{2t} \\ Y_{2t} = a_2 + b_2 Y_{1t-1} + c_2 Y_{2t} \end{cases}$	Sims C. A. Interpreting the macroeconomic time series facts: The effects of monetary policy. European Economic Review. 1992. -№ 5 (36). –P. 975–1000.
Y_{1t} , Y_{2t} – тағйирёбандаи эндогенӣ; X_{1t} , X_{2t} – тағйирёбандаи экзогенӣ; ε_{1t} , ε_{2t} – хатогии тасодуфӣ; a,b,c,d,e - коэффицентҳои омилӣ;		

Чадвал аз ҷониби муаллифон дар асоси сарчашмаи зерин таҳия карда шудааст:
Faust J., Wright J. H. Forecasting inflation.// Handbook of economic forecasting. – 2013. № 2. - С. 56.

Дар асоси омӯзиши моделҳои дар боло зикрёфта кайд кардан ҷоиз аст:

Якум, дар илми иқтисодиёти муосир усулҳои гуногуни методии пешгӯикунии таваррум мавҷуд аст, ки ҳар яки онҳо ҷабҳаҳои манфӣ ва мусбии худро доранд.

Дуввум, фаъолият дар самти пешгӯикунии таваррум сараввал аз интиҳоби усули аниқ ва бештар мутобиқ будаи он ба иқтисодиёти ин ё он кишвар бояд оғоз гардад.

Саввум, то давраи муосир дар илм ва амалияи ҷаҳонӣ усулҳо ва моделҳои пешгӯикунии таваррум хело зиёд ба роҳ монда шудааст, ки он барои тадқиқотчи маҷмаи воситаҳо барои коркард намудани пешгӯии таваррум имконият фароҳам меорад.

Чорум, дар вақти интиҳоби ин ё он равияи методии пешгӯикунии дар навбати аввал сатҳи рушди ҳар як давлат, давраи таҳқиқот, мутобиқати модели интиҳобшуда ба хусусиятҳои хоси кишварҳо низ ба инобат гирифта мешавад.

Панҷум, дар шароити муосир, ки бештар кишварҳои ҷаҳон, аз он ҷумла Ҷумҳурии Тоҷикистон сиёсати кушоди иқтисодӣ дорад, зарур аст, ки дар вақти пешгӯикунии таваррум на як модели хоса, балки дар асоси якчанд моделҳои пешгӯикунии истифода хоҳад карда шавад. Зеро чунин муносибат имкон медиҳад, ки ҷабҳаҳои мусбии бисёр моделҳои зиёдро дар худ инъикос намояд ва пешгӯии коркардашуда бо тарзи системавӣ ва комплексӣ бошад. Чунин муносибат барои баланд бардоштани саҳеҳияти пешгӯӣ низ таъсир мерасонад.

АДАБИЁТ

1. Большой экономический словарь./Под ред. Борисова А.В. – М.: Книжный мир, 2008. – 789 с.;
2. Самуэльсон П., Вильям Д. Нордхаус. Экономика: Пер. с англ. – М.: «Бином», Лаборатория базовых знаний», 1997.;
3. Булатов А.С. Экономика: учебник. – М.: Знание, 2009.;
4. Дорнбуш Р., Фишер С. Макроэкономика / Пер. с англ. – М.: Изд-во МГУ: ИНФРА-М, 1997.
5. Ризокулов Т.Р. Проблемы инфляции в экономике Республики Таджикистан. (монография). - Душанбе: «Ирфон», 2006. – С. 47
6. Саидмуродов Л.Х. Экономическая теория открытого хозяйства и проблемы современного Таджикистана – Душанбе: Изд-во «Ирфон», 2005. – 260 с., С. 154
7. Белоусов Д.Р. Механизм инфляции в современной экономике России (финансово-воспроизводственный аспект). // Диссертация на соискание ученой степени кандидата экономических наук. – М.; 1998, - С.16-17

8. Балацкий Е. В., Юревич М. А. Измерение инфляционных ожиданий: традиционные и новаторские подходы // Вестник Санкт-Петербургского университета. Экономика. 2018. Т. 34. Вып. 4. С. 534–552. [https://doi.org/ 10.21638/spbu05.2018.403](https://doi.org/10.21638/spbu05.2018.403)

9. Балацкий Е. В., Юревич М. А. Прогнозирование инфляции: практика использования синтетических процедур. Мир новой экономики. 2018;12(4):20-31.

МУНДАРИЧА- СОДЕРЖАНИЕ

ИҚТИСОДӢ	
<i>Абдуалимзода Ҳ.А.</i> АСОСӢОИ КОНСЕПТУАЛӢ ВА УНСУРӢОИ ТАЪМИНИ АМНИЯТИ ИҚТИСОДӢ	5
<i>Саидмуродов Л.Ҳ., Субхонзода И.С.</i> ПРИОРИТЕТЫ ПРОИЗВОДСТВЕННОГО ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВА И ВОПРОСЫ УСКОРЕННОЙ ИНДУСТРИАЛИЗАЦИИ В РЕСПУБЛИКЕ ТАДЖИКИСТАН	14
<i>Ҳикматов У.С., Исхаков Д.И.</i> БОНКӢОИ РАҚАМӢ Ё НЕОБОНКӢО ҲАМЧУН НАМУДИ НАВИ ТАШКИЛОТӢОИ ҚАРЗӢ ДАР ҶУМӢУРИИ ТОҶИКИСТОН	23
<i>Назариева Х.Г., Шарипов Б.М.</i> СОВРЕМЕННЫЕ КОНЦЕПТУАЛЬНЫЕ ОСНОВЫ БАНКОВСКОГО КРЕДИТОВАНИЯ СУБЪЕКТОВ МАЛОГО И СРЕДНЕГО ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВА	36
<i>Бобочонов Д.Д.</i> АНДОЗ ВА АНДОЗБАНДӢ ДАР ПАСМАНЗАРИ ТАЪМИНИ АМНИЯТИ ОЗУҚАВОРИИ ҶУМӢУРИИ ТОҶИКИСТОН	47
<i>Гафуров Г.</i> ТРАНСФОРМАЦИЯ ГОСУДАРСТВЕННОГО СЕКТОРА ЭКОНОМИКИ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН: ФОРМИРОВАНИЯ, РАЗВИТИЯ И ПРОБЛЕМЫ	54
<i>Бобозода Ш.Қ.</i> ҶАНБАӢОИ НАЗАРИЯВИИ ДИГАРГУНСОЗИӢОИ ИНСТИТУСИОНАЛӢ ДАР СОҲАИ КИШОВАРЗӢ	65
<i>Урунбаева Н.А., Халифазода Дж.Б.</i> РАЗВИТИЕ УСТОЙЧИВОГО МЕХАНИЗМА УПРАВЛЕНИЯ ВОДОПОЛЬЗОВАНИЯ В УСЛОВИЯХ ОРОШАЕМОГО ЗЕМЛЕДЕЛИЯ В ЗАРУБЕЖНЫХ СТРАНАХ	75
<i>Алиев О.М.</i> ИСТЕҲСОЛОТИ ВОРИДОТИВАЗКУНАНДА ВА НАҚШИ ОН НИЗОМИ ТАЪМИНИ АМНИЯТИ ОЗУҚАВОРИИ ҶУМӢУРИИ ТОҶИКИСТОН	86
<i>Ахмедов Д.Х.</i> ПРИМЕНЕНИЕ РЕСУРСΟΣБЕРЕГАЮЩИЙ ТЕХНОЛОГИИ – ОСНОВА ПОВЫШЕНИЕ ЭФФЕКТИВНОСТИ ПРОДУКЦИИ САДОВОДСТВА И ВИНОГРАДАРСТВА	96
<i>Ормонова М.М., Тагаева Р.Г.</i> ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ГОСУДАРСТВЕННОГО СИСТЕМЫ СОЦИАЛЬНОГО СТРАХОВАНИЯ	105
<i>Саъдонов А.Ғ.</i> УСУЛИ КОМПЮТЕРИИ ИСТИФОДАБАРИИ ТАҒЙИРӢБАНДАӢОИ СОҲТА ДАР МОДЕЛӢОИ ЭКОНОМЕТРИКӢ	113
<i>Субхонзода И.С.</i> ФАЪОЛИЯТИ СОҲИБКОРӢ ҲАМЧУН ШАРТИ МУҲИМИ РУШДИ НИЗОМИ ХОҶАГИДОРИИ МУОСИР	123
<i>Урунбаева Н.А.</i> РОЛЬ ИННОСТРАННЫХ ИНВЕСТИЦИЙ В РАЗИТИИ ЭКОНОМИКИ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН И ПУТИ ИХ ПРИВЛЕЧЕНИЯ	138
<i>Попов Н. А., Файзуллоев К.Дж.</i> РЕГИОНАЛЬНЫЕ ОСОБЕННОСТИ НАЛОГООБЛАЖЕНИЯ: НАЦИОНАЛЬНЫЙ ОПЫТ И МЕЖДУНАРОДНЫЕ ПРАКТИКИ	147
<i>Чориева Ф.М.</i> ВАЗӢИ МУОСИРИ НИЗОМИ БОНКИИ ҶУМӢУРИИ ТОҶИКИСТОН	164
<i>Қуватзода С.</i> ТАҲЛИЛИ ВАЗӢИ СОҲАИ ИКШОВАРЗӢ ВА НИЗОМИ ҚАРЗДИӢӢ ДАР ШАРОИТИ МУОСИР	176
<i>Қодиров Н.Ҳ., Камолзода Ю.О.</i> ИДОРАКУНИИ РУШДИ ИНФРАСОХТОРИ ИННОВАТСИОНИИ САНОАТ ДАР ШАРОИТИ ГУЗАРИШ БА ИҚТИСОДИӢТИ РАҚАМӢ	186
<i>Асоев К.Р.</i> ПРИНЯТИЕ МСФО И ЕГО ВЛИЯНИЕ НА КАЧЕСТВО ФИНАНСОВОЙ ОТЧЕТНОСТИ В РЕСПУБЛИКЕ ТАДЖИКИСТАН	198

Бобоев Ҷ.М. ТАҶРИБАИ ХОРИҶӢ ОИД БА ТАШАККУЛИ БОЗОРИ ОЗУҚАВОРӢ ДАР МИНТАҚА	212
Қличев З.Р. СОҲИБКОРӢ ДАР НИЗОМИ ОМИЛҲОИ КОҲИШИ САТҲИ КАМБИЗОАТӢ	220
Давлатзода Д.Н. ТАМОҶУЛИ РУШДИ НАЗОРАТИ ФОСИЛАВИИ АНДОЗӢ ДАР ШАРОИТИ ГУЗАРИШ БА ИҚТИСОДИ РАҚАМӢ	228
Файзуллоева З.Н., Раджабов Т.Б. ТАДБИРҲОИ ТАШКИЛӢ ОИД БА ҶОРӢ НАМУДАНИ ҲИСОБИ ХОҶАГӢ ДАР КОРХОНАҲОИ ХОҶАГИИ ҚИШЛОҚ	235
Музаффарзода Д.М. МАФҲУМҲО ВА ХУСУСИЯТҲОИ МУНОСИБАТҲОИ РАҚОБАТИ БАЙНИ БОНКӢ	245
Назариева Х.Г., Шарипов Б.М. СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ КРЕДИТНЫХ ПРОДУКТОВ ДЛЯ МАЛОГО И СРЕДНЕГО БИЗНЕСА В РАМКАХ КЛИЕНТООРИЕНТИРОВАННОЙ ЦИФРОВОЙ МОДЕЛИ БИЗНЕС-ПРОЦЕССОВ	256
Кодиров Ф.А., Абдуалимзода Х.А. КОНКУРЕНТОСПОСОБНОСТЬ В СИСТЕМЕ ПОКАЗАТЕЛЕЙ ОБЕСПЕЧЕНИЯ ЭКОНОМИЧЕСКОЙ БЕЗОПАСНОСТИ	263
Алишоев Х.Х. НИЗОМИ БОНКДОРӢ ВА МОЛИЯИ ИСЛОМӢ ДАР КИШВАРҲОИ МУСАЛМОНӢ	272
Муқимов Қ.М., Раҳимов С.Қ. ТАВАРРУМ ҲАМЧУН КАТЕГОРИЯИ ИҚТИСОДӢ: МУАММОҲО ВА РОҲҲОИ БАҲОДИҲИИ ОН	282

Ба таваҷҷуҳи муаллифон!

Дар маҷаллаи илмию амалии «Паёми молия ва иқтисод» мақолаҳое, ки натиҷаҳои тадқиқоти илмию амалии соҳаҳои иқтисодию молияро дар бар мегиранд, чоп мешаванд.

Мақолаҳо дар давоми сол қабул карда мешаванд. Маводе, ки дар нашрияҳои дигар чоп шудаанд ва ё дар арафаи чопанд, қабул карда намешаванд.

Мақолаҳои пешниҳодшаванда бояд ҷавобгӯи чунин талабот бошанд:

1. Ҳаҷми мақола якҷоя бо расм, нақша, рӯйхати адабиёт ва матни аннотатсия ба забонҳои тоҷикӣ, русӣ ва англисӣ бояд аз 12 саҳифаи компютерӣ кам набошад.

2. Мақолаҳо дар шакли электронӣ ва дар шакли чопӣ (1 нусха) пешниҳод карда шаванд.

3. Мақолаҳо паз аз гузаронидани барномаи «Антиплагиат» бо пешниҳоди маълумотнома қабул карда мешаванд.

4. Мақолаҳо дар системаи Microsoft Word бо чунин тарз: мақолаҳои тоҷикӣ бо гарнитурои Times New Roman Tj, русӣ бо гарнитурои Times New Roman андозаи ҳуруфи матни асосӣ – 14, рӯйхати адабиёт – 12, фосилаи байни сатрҳо – 1,5 см, сарҳат аз ғушаи чапи ҷараҳ бо андозаи – 1,25 см, фосилаҳо аз боло – 3 см, аз поён – 2,5 см, аз ҷаф – 3 см, аз рост – 2 см пешниҳод шуда, ҳамаи саҳифаҳо рақамгузорӣ карда шаванд.

5. Дар саҳифаи аввали мақола УДК, номи мақола, ному насаб ва маълумот дар бораи муаллиф (муаллифон) ва ташкилот ё муассиса, аннотатсия ва калидвожаҳо бо се забон нишон дода мешаванд.

6. Мақола бо аннотатсия ва калидвожаҳо бо се забон – тоҷикӣ, русӣ ва англисӣ (курсив, андозаи 12) оғоз гардида, бояд муҳтавои асосии мақоларо амиқ дар бар гирад ва дар шакли алоҳида ба нашр мувофиқ бошад (на камтар аз 10 сатр). **Калидвожаҳо** тасвири кӯтоҳи мундариҷаи маводи илмӣ буда, дар бораи мавзӯ ва сохтори он маълумоти умумӣ медиҳанд ва аз 8 то 10 калима ва ё ифодаро дар бар гирифта, бо вергул ҷудо карда мешаванд.

7. Маълумот дар бораи муаллиф (бо се забон – тоҷикӣ, русӣ ва англисӣ) бояд инҳоро дар бар гирад: ному насаби пурраи муаллиф (он), дараҷаи илмӣ, вазифа, ҷойи кор, суроға, телефон ва E-mail (шрифти курсив 12)

8. Иқтибосҳо дар дохили қавсҳои чоркунҷа, ба мисли [1, с. 24] нишон дода мешаванд. Рӯйхати адабиёт (аз 8 - 10 номгӯӣ кам набошад) дар охири мақола бо нишон додани ҳаҷми умумии саҳифаҳои сарчашма аз рӯи алфавит бо зерсарлавҳаи «Адабиёт» (Литература) оварда мешавад. Адабиёти истифодашуда қатъиян бо риояи ҳамаи меъёр ва қоидаҳои тартиби библиографӣ таҳия мегардад.

9. Ҷадвал, расм, диаграммаҳои дар мақола истифодашуда бояд қатъиян аз рӯи талаботи муқарраргардида нишон дода шуда, рақам ва номгузорӣ карда шаванд.

10. Мақолаҳои илмӣ пешниҳодшаванда бояд ҳулосаи коршинос ва тақризи мусбӣ аз ҷониби аъзои ҳайати таҳририяи маҷалла барои имкони ҷопи мақола дошта бошанд.

11. Матни мақола бояд саҳеҳу мукамал ва дар шакли ниҳой пешниҳод гардад.

12. Ҳайати таҳририя ҳуқуқ дорад, ки мақолаҳои илмиро ихтисор ва таҳрир намояд. Мақолаҳое, ки ба талаботи мазкур ҷавобгӯ нестанд, қабул карда намешаванд.

К сведению авторов

В научно-практическом журнале «Финансово-экономический Вестник» печатаются статьи, содержащие результаты научно-практических исследований по экономическим наукам.

Статьи принимаются в течение года.

Представление в журнал работ, ранее опубликованных или принятых к печати в других изданиях, не допускается.

При направлении статьи в редколлегию авторам необходимо соблюдать следующие правила:

1. Размер статьи должен состоять из 12 страниц компьютерного набора, включая текст, таблицы, рисунки, библиографию и тексты аннотаций на таджикском, русском и английском языках.

2. Материалы предоставляются на электронном носителе и в распечатанном виде (1 экземпляр).

3. Научная статья принимается с предоставлением справки о прохождении через программу «Антиплагиат».

4. Статья должна быть подготовлена в системе Microsoft Word. Рукопись должна быть отпечатана на компьютере (гарнитура Times New Roman Tj), размер шрифта основного текста – 14, списка литературы – 12, интервал 1,5, абзацный отступ – 1,25. Размер полей: сверху – 3 см, снизу – 2,5 см, слева – 3 см, справа – 2 см. Все страницы статьи должны быть пронумерованы.

5. Титульная страница должна содержать: УДК, название статьи (шрифт прописной 14), фамилию и инициалы автора (авторов), учреждение или организация (полностью) на трех языках.

6. Статья начинается с аннотации и ключевых слов (шрифт строчный 12, курсив) на том языке, на котором написана статья и продолжить аннотациями на другом языке (таджикском или русском) и английском языках. Аннотация должна ясно излагать основное содержание статьи и быть пригодной к публикации отдельно от статьи (не менее 10 строк). **Ключевые слова** должны обеспечить наиболее полное раскрытие содержания статьи, является кратким изложением содержания научного произведения, дающим обобщенное представление о его теме и структуре, оформляются через запятую (8-10 слов).

7. Сведения об авторе должны содержать: фамилию и инициалы (полностью) автора (авторов), его ученую степень, звание, должность, место работы и контактную информацию (почтовый адрес, телефон, E-mail) (шрифт строчный 12, курсив) на таджикском, русском и английском языках.

8. Ссылки на цитируемую литературу даются в квадратных скобках, например, - [1, с. 24]. Список литературы (не менее 10 наименований) приводится в конце статьи с общим объемом страниц источника в алфавитном порядке под заголовком «Литература» (шрифт строчный 12). Используемые источники производятся строго с соблюдением всех норм и правил оформления библиографии.

9. Используемые в статье таблицы, рисунки, диаграммы должны быть оформлены строго по установленным стандартам.

10. Научная статья, представленная в редакцию журнала, должна иметь экспертное заключение и отзыв специалистов о возможности опубликования.

11. Текст статьи должен являться окончательным и быть тщательно выверен и исправлен.

12. Редколлегия оставляет за собой право отбирать материал, производить сокращения и редакционные изменения статьи.

13. Статьи, не отвечающие настоящим требованиям, не принимаются.

Котиби масъул: Носиров С.Ш.
Муҳаррирон: Абдуллоева М.Н., Умарова Б.Х., Ҳакимова Р.Н., Ҷобиров Н.
ДДМИТ, ш. Душанбе, кӯчаи Нахимов 64/14, бинои 4
Сомонаи маҷалла: www.vestnik.tgfeu.tj
Сомонаи ДДМИТ: www.tgfeu.tj

Ответственный редактор: Носиров С.Ш.
Редакторы: Абдуллоева М.Н., Умарова Б.Х., Ҳакимова Р.Н., Ҷобиров Н.
ТГФЭУ, г. Душанбе, ул. Нахимова 64/14, 4-й корпус
Сайт журнала: www.vestnik.tgfeu.tj
Сайт ТГФЭУ: www.tgfeu.tj

Responsible editor: Nosirov S. Sh.
Editors: Abdulloeva M.N., Umarova B.Kh., Khakimova R.N., Jobirov N.M.
TSUFE, Dushanbe city, Nakhimov street 64/14, Building 4.
Webpage journal: www.vestnik.tgfeu.tj
Webpage: www.tgfeu.tj

Тарҳ ва дизайни Ф. Убайдуллоев

Ба чоп супорида шуд 01.12.2021. Ба чоп иҷозат шуд 16.12.2021
Формати 60x84 1/8. Коғазӣ офсетӣ.
Ҳуруфи адабӣ. Чопи RISOGRAPH.
Ҳаҷм 18,5 ҷ. ч.. Теъдод 50 нусха.
Дар матбааи ДДМИТ чоп шудааст

Верстка и дизайн Ф. Убайдуллоев

Сдано в набор 01.12.2021. Подписано в печать 16.12.2021
Формат 60x84 1/8. Бумага офсетная.
Гарнитура литературная. Печать RISOGRAPH.
Объём 18,5 усл. печ.л. Тираж 50 экз.
Отпечатано в типографии ТГФЭУ

Layout and design F. Ubaidulloev

Signed to print on 16/12/2021
Format 60x84 1/16. Offset paper.
The garniture is literary. Print RISOGRAPH.
The volume of 18,5. b.p. Circulation 50 copies.
Printed in the printing house of TSUFE